

ISSN 2520-2855 (Print)

ISSN 2520-2863 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА
BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

За загальною редакцією
В. І. Попика

Заснований у 1996 році

Випуск 16

Київ – 2018

УДК 016:929(477)(066)

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць Ін-ту біогр. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. : В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2018. – Вип. 16. – 344 с.

Збірник наукових праць присвячений теоретичним і методичним засадам вітчизняної біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни, сучасним проблемам, тенденціям і перспективам розвитку української та світової біографіки та біобібліографії, питанням формування електронних біобібліографічних ресурсів, висвітленню життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти та культури України.

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф. (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Т. В. Котлярова (відповідальний секретар); Т. Ю. Гранчак, д-р наук із соц. комунікацій; В. М. Даниленко, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц. комунікацій; Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.; Т. І. Ківшар, д-р іст. наук, проф.; К. В. Лобузінна, д-р наук із соц. комунікацій; Н. І. Любовець, канд. іст. наук; С. М. Ляшко, канд. іст. наук; К. М. Манолаке, д-р політології (Республіка Молдова); Н. П. Марченко, канд. іст. наук; С. М. Мішук, д-р іст. наук, проф.; С. Нарбутас, д-р гуманіт. наук (Литовська Республіка); В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук, проф.; О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф.; М. М. Романюк, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.; К. Тахіров, д-р філос. наук (Азербайджанська Республіка); О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор
Березівська Лариса Дмитрівна, член-кореспондент НАПН України, доктор історичних наук, професор

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 13 від 27.12.2017 р.

У разі передрукування публікацій посилання на збірник «Українська біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographistics” collection.

Збірник зареєстровано Атестаційною колегією МОН України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (наказ МОН України від 29.09.2015 № 1021) та «Соціальні комунікації» (наказ МОН України від 21.12.2015 р. № 1328).

Видання індексується науково-інформаційними системами «Україніка наукова», *Google Scholar*, *Index Copernicus*, *ResearchBib*, *Scientific Indexing Services (SIS)*, *International Institute of Organized Research (I2OR)*, *CiteFactor*.

© Національна академія наук
України, 2018

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2018

ЗМІСТ

Від Редакційної колегії 9

ПОСТАТЬ У ДИСКУРСІ БІОГРАФІКИ

Буряк Л. І.

Один рік із життя жінки:
штрихи до реконструкції жіночої біографії
(з листів Варвари Семенівни Житецької до сина) 15

Ківшар Т. І.

Михайло Марунчак як історик
канадського українського книговидання
початкового етапу піонерської доби
(90-ті рр. ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.) 45

Яковлева І. В.

Родина Грінченків і «жіноче питання»
у загальному соціокультурному
контексті початку ХХ ст. 72

Ігнатуша Г. О.

Особа «другого плану»
як проблема дослідження постаті
Олександра Воронина (1926–2013) 87

Томазова Н. М.

Доля директорів Польського театру Івана Липинського
та Олександра Гордієнка-Летугіна 104

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ БІОГРАФІСТИКИ

Ляшко С. М.

Від російського «Історико-культурного стандарту»
до «Истории Всесоюзной Коммунистической партии
(большевиков). Краткий курс» 117

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Томазов В. В.

Бердянські купці Каралі (Караллі, Кораллі):
історія грецького роду 140

Патик В. В.

Постать Ю. Ю. Кондуфора

в контексті розвитку історичної науки в ХХ ст.

в Україні (за матеріалами особового архівного фонду)151

Юхимець Г. М., Цинковська І. І.

Гетьмани України

на гравірованих портретах початку ХІХ ст.

(іконографічний аспект дослідження)162

Лук'янець К. Ю.

В. Винниченко — політичний діяч доби

Української революції (за матеріалами колекції листівок

відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ)177

З ІСТОРІЇ БІОГРАФІСТИКИ

Петрикова В. Т.

Біографічна традиція у науковій спадщині М. І. Ясинського:

сторінки історії української біографістики193

Осіння Н. В.

Постаті вчених-геологів і гірників України

ХІХ – початку ХХ століття: історіографія питання207

З ПРАКТИКИ БІОГРАФІСТИКИ

Яценко О. М.

Місце і роль біобібліографічної діяльності

в стратегії розвитку сучасних бібліотек225

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Мищук С. М., Мищук Г. А.

Біографічні інформаційні ресурси

університетських бібліотек України238

Вернік Ю. В.

Укладання Українського біографічного словника:

науково-комунікативний аспект252

Філіппова Н. П.

Місце персональних бібліографічних покажчиків діячів

медичної галузі в репертуарі української біобібліографії265

Швець І. М.

Газетна періодика як джерело дослідження

діяльності Андрія Шептицького286

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

Березівська Л. Д.

Фаховий погляд на біографічну справу в Україні
[рецензія на видання: Вітчизняні ресурси біографічної
та біобібліографічної інформації:
проблеми формування й використання :
колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту),
Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ;
НАН України, Нац. б-ка України
ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 272 с.] 298

Шалак О. І.

Майстерний портрет Шевченкової епохи
[рецензія на видання: Наумова Н. Особистості
на портретах Тараса Шевченка. – Хмельницький :
ФОП Мельник А. А., 2016. – 184 с.] 305

Марченко Н. П.

«Документальний пам'ятник когорті словесників...»
[рецензія на видання: Некрополь філологів —
викладачів Київського Свято-Володимирського
та Шевченкового університету : біографічний довідник /
за ред. Г. Ф. Семенюка. – Київ : Логос, 2018. – 291 с.] 308

Діденко Т. О.

Професор милістю Бога (до 85-річчя
від дня народження члена-кореспондента НАН України
М. Й. Ядренка) 314

Квітка О. О., Кобельський С. В.

Олександр Львович Квітка
(до 95-річчя від дня народження) 317

Івановська О. П.

На згадку відомого вченого-етнографа,
фольклориста Олексія Леонтійовича Доли (отця Нестора) 323

Котлярова Т. В.

Біографіка у вітчизняному науково-інформаційному просторі.
Секція Міжнародної наукової конференції
«Бібліотека. Наука. Комунікація.
Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек»
(Київ, 5 жовтня 2017 р.) 326

Список скорочень 336

До уваги авторів 338

CONTENTS

Editorial message	9
-------------------------	---

PERSONALITY IN THE BIOGRAPHY SCIENCE DISCOURSE

Buryak Larysa.

One year in the life of a woman: the reconstruction of a woman's biography (from the letters of Varvara Semenivna Zhytetska to her son)	15
---	----

Kivshar Tayisiya.

Mykhailo Marunchak as a historian of Canadian Ukrainian publishing of the beginning stage of pioneer period (90s of XIX – 20s of XX ct.)	45
--	----

Yakovleva Iryna.

Grinchenko family and “women's issue” in the general sociocultural context of the early XX ct.	72
--	----

Ignatusha Hryhorii.

“Second place” person as a problem of Oleksandr Voronin (1926–2013) figure investigation	87
---	----

Tomazova Nataliia.

The fate of directors of the Polish Theatre Ivan Lypynskiy and Oleksandr Hordiienko-Letuhin	104
--	-----

MODERN CHALLENGES OF BIOGRAPHICAL SCIENCE

Lyashko Svetlana.

From Russian “Historical and Cultural Standard” to “History of All-Union Communist Party (Bolsheviks). A Short Course”	117
--	-----

BIOGRAPHICAL AND GENEALOGICAL STUDIES

Tomazov Valerii.

Berdiansk merchants Karalis (Karallis, Korallis): the history of the Greek family	140
--	-----

Patyk Viktoriia.

The figure of Yu. Yu. Kondufor in the context of the development of historical science	
---	--

in the twentieth century in Ukraine (on the materials of the personal archival fond)	151
<i>Yukhimets Gleb, Tsynkovska Iryna.</i>	
Hetmans of Ukraine on engraved portraits of the early 19th ct. (iconographic aspect of research)	162
<i>Lukianets Kateryna.</i>	
V. Vynnychenko as a political leader of the Ukrainian revolution (by materials of the leaflets collection of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of VNLU)	177

FROM THE HISTORY OF BIOGRAPHICAL SCIENCE

<i>Petrycova Valentyna.</i>	
Biographical tradition in the scientific heritage of M. I. Yasinsky: pages of the history of Ukrainian biographical science	193
<i>Osennyaya Natalya.</i>	
Figures of Geology and Mining scientists in Ukraine of the XIX – early XX century: the issue historiography	207

FROM THE PRACTICE OF BIOGRAPHICAL SCIENCE

<i>Yatsenko Oleh.</i>	
Place and role of biobibliographic activities within the strategy of contemporary libraries development	225

RESOURCES OF BIOGRAPHICAL INFORMATION

<i>Mischuk Sergiy, Mischuk Galyna.</i>	
Biographical information resources of university libraries of Ukraine	238
<i>Vernik Yuliia.</i>	
Composition of the Ukrainian biographical dictionary: a scientific and communicative aspect.	252
<i>Filippova Natalia.</i>	
The place of personal bibliography indexes of medical industry figures in the Ukrainian biobibliography repertoire	265
<i>Shvets Iryna.</i>	
Newspaper periodicals as the source of Andrey Sheptytsky activity research	286

BIBLIOGRAPHY, REVIEWS, INFORMATION*Berezivska Larysa.*

Professional take on the biographical industry in Ukraine
[review of the publication: Вітчизняні ресурси біографічної
та біобібліографічної інформації:

проблеми формування й використання :

колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту),

Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ;

НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. –

Київ, 2016. – 272 с.] 298

Shalak Oksana.

Skillful portrait of Shevchenko epoch

[review of the publication: Наумова Н.

Особистості на портретах Тараса Шевченка. –

Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 184 с.] 305

Marchenko Nataliia.

“Documental monument of the men of letters cohort...”

[review of the publication: Некрополь філологів —

викладачів Київського Свято-Володимирського та

Шевченкового університету : біографічний довідник /

за ред. Г. Ф. Семенюка. – Київ : Логос, 2018. – 291 с.] 308

Didenko Tetiana.

Professor by the grace of God

(on the 85th anniversary of Corresponding Member

of the NAS of Ukraine M. Yo. Yadrenko) 314

Kvitka Oleksandr, Kobelskyi Serhii.

Oleksandr Lvovych Kvitka (on the 95th anniversary) 317

Ivanovska Olena.

In memory of famous ethnography scientist,

folklorist Oleksii Leontiiiovych Dolia (Father Nestor) 323

Kotliarova Tetiana.

Biographical studies in the national scientific

and information space. Section

of the International scientific conference

“Library. Science. Communication. Strategic tasks

of scientific libraries development” (Kyiv, October 5, 2017) 326

Abbreviations 336

For authors 338

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Збірник наукових праць «Українська біографістика», заснований Інститутом біографічних досліджень НБУВ, самою своєю з'явою став і ось уже два десятиліття поспіль залишається віхою розвитку теорії та методики вітчизняної біографістики, бібліотекознавства та науки про соціальні комунікації, важливою підвалиною для формування засад подальшої практичної діяльності, виходу на більш високий рівень біографічно-інформаційної роботи в Україні. Усе, що потребує концептуального узагальнення, чіткого окреслення принципів зрушень, які відбулися у самій постановці та вирішенні теоретичних і практичних проблем, визначенні нових підходів до розуміння принципів і завдань біографічного знання знаходить свій вияв (а найчастіше – і вирішення) на сторінках цього видання. Досвідчені біографісти та вчені-початківці, що лише шукають власний шлях у науці, мають змогу репрезентувати науковому загалові свої думки та напрацювання, вказати колегам на цікаві чи можливі шляхи подальших пошуків, способи й алгоритми біографічного письма та дослідження.

Новий випуск збірника традиційно вибудовується навколо Людини – найцікавішого та найскладнішого об'єкта наукового дискурсу в гуманітаристиці, антропологізації наукової сфери як основі якісних змін у вітчизняній історіографії. Особистісні вияви в історичних реаліях, форми можливої реконструкції внутрішнього і зовнішнього буття людини, можливості сучасного біографічного знання щодо відтворення життєписів персоналій різного плану та різного рівня дослідженості тощо – ось неповний перелік проблем, яких торкаються автори збірника.

Перший розділ «Постать у дискурсі біографіки» присвячений представленням новітніх і традиційних способів добору та відтворення персоналій в біографіці різними поколіннями вчених. Так, особливості гендерних проблем у світлі біографістики розглядають знана дослідниця Л. І. Буряк («Один рік із життя жінки: штрихи до реконструкції біографії (листи

Варвари Семенівни Житецької до сина)» та дослідниця-початківець, аспірантка І. В. Яковлева («Родина Грінченків і «жіноче питання» у загальному соціокультурному контексті початку ХХ ст.»). Цікаво простежити, як локальний фактологічний матеріал (епістолярій за один рік) дає змогу досвідченому біографістові порушити складні теоретичні питання науки та розкрити всю гаму внутрішнього життя персонажа. Біографічний ескіз, по суті, надає можливість відповісти на питання, що означало бути дружиною українського інтелектуала у вимірі соціокультурних уявлень і подій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Натомість аспірантка, йдучи від узагальнень, соціокультурного контексту доби, в конкретиці буття родини Грінченків віднаходить міти епохи, засновки соціальних рухів, які матимуть згодом значний історичний резонанс.

Так само біографічний вимір буття української діаспори дуже різно й водночас взаємодоповнююче прочитується крізь долю окремого персонажа в дослідженнях Т. І. Ківшар («Михайло Марунчак як історик канадського українського книговидання початкового етапу піонерської доби (90-ті рр. ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.)») та аспіранта Г. О. Ігнатуші («Особа «другого плану» як проблема дослідження постаті Олександра Воронина (1926–2013 рр.)»). Якщо Т. І. Ківшар, розкриваючи конкретику життя та оточення свого героя, аналізує фактологічні аспекти канадського українського книговидання початкового етапу піонерської доби та доводить, що книговидавнича справа канадських українців відіграла ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи у Канаді та включення її до мультикультурної спільноти Канади, то Г. О. Ігнатуша висвітлює специфіку, інформаційні можливості, наукову та суспільну значущість біографічних досліджень, присвячених особам «другого плану» задля обґрунтування введення до наукового обігу постаті досі мало вивченої постаті діяча української культури та церкви Олександра Воронина (1926–2013 рр.).

Дещо осібно стоїть робота Н. М. Томазової «Доля директорів Польського театру Івана Липинського та Олександра Гордієнка-Летугіна», в якій молода, але вже досвідчена дослідниця торкається напрочуд складної проблематики міжетнічного буття на теренах України. На значних архівних матеріалах вона свідчить, що, незважаючи на різне національне походження

та особливості формування, життєвий шлях радянської творчої інтелігенції 1920–1930-х рр. був типово драматичним: «висуванці», спрямовані партійними органами «для боротьби на культурному фронті», одними з перших згодом втрапили до лецят радянської каральної системи.

Традиційний для збірника розділ «Біографічні та генеалогічні розвідки» цього разу містить ґрунтовну генеалогічну розвідку В. В. Томазова «Бердянські купці Каралі (Караллі, Кораллі): доля грецького роду», що розкриває історію грецького роду, тісно пов'язаного з Україною (зокрема з Бердянськом), та драматичні долі жінок цієї родини. Стаття В. В. Патик «Постать Ю. Ю. Кондуфора в контексті розвитку історичної науки в ХХ ст. в Україні» вперше водить до наукового обігу низку відомостей із архіву визначного вченого радянської доби та пропонує алгоритм подачі неупереджених відомостей про науковців-гуманітаріїв того часу.

Окремий блок у розділі склали дослідження, що засновуються на нетрадиційних джерелах біографічної інформації. Так, стаття Г. М. Юхимця та І. І. Цинковської «Гетьмани України на гравірованих портретах початку ХІХ ст. (іконографічний аспект дослідження)» присвячена гравірованим портретам гетьманів України з видання «Изображения людей знаменитых, или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии», виконаним граверами так званої «бекетовської школи». Аналізуючи іконографію зображених осіб та іконографічні джерела, якими користувалися гравери, автори наголошують на важливості іконографічного аспекту в дослідженні історичних портретів як інструменту обґрунтування атрибуції та каталожного опису окремої пам'ятки зібрання. Стаття К. Ю. Лук'янець «В. Винниченко – політичний діяч доби Української революції» заснована на матеріалах колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ і є новаторською для біографічного знання, оскільки вперше простежує особливості висвітлення біографії українського політичного діяча в аркушевих виданнях, які є важливим інформативним джерелом перебігу подій 1917–1921 рр., свідченням практичних дій очільників Української революції та виразником рівня сприйняття їхніх ідей у суспільстві.

Привертає увагу повторюваний розділ «З історії біографістики», що з'являється у збірнику в міру появи відповідних

напрацювань. У цьому випуску він містить ґрунтовне дослідження В. Т. Петрикової «Біографічна традиція у науковій спадщині М. І. Ясинського: сторінки історії української біографістики», в якому виокремлено в науковому спадку українського ученого-бібліографа концептуальні праці з проблем дослідження біографічної складової бібліологічного знання та охарактеризовано головні наукові погляди ученого відносно сутнісних ознак поняття «персоналія» у хронологічних межах 1919–1967 рр., з'ясовано джерелознавчі витoki наукової позиції ученого тощо. Натомість стаття Н. В. Осінньої «Постаті вчених-геологів та гірників України ХІХ – початку ХХ ст.: історіографія питання» розкриває історію формування біографічного знання про вчених, чия діяльність була пов'язана з геологією та гірництвом в Україні. Проаналізовано та систематизовано біографічні джерела, які висвітлюють їхній життєвий шлях, науково-педагогічну та просвітницьку діяльність, наукову спадщину, внесок у розбудову бібліографічно-інформаційного простору.

Серед новацій шістнадцятого випуску «Української біографістики» – поява розділів, які дають змогу вченим реагувати на нагальні виклики сьогодення та висловлювати власну позицію щодо подій, які безпосередньо впливають на методологічні й методичні зміни в біографістиці та біографіці, визначають вектор руху на найближчий час. Так, розділ «Сучасні виклики біографістики» містить дискусійну статтю-роздум знаного біографіста С. М. Ляшко «Від російського «Историко-культурного стандарта» до «Истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс». Зіставляючи новітній стандарт сусідньої держави з «рамковими вимогами» нещодавнього радянського минулого, дослідниця намагається підштовхнути читача до розуміння різновекторності нинішнього розвитку історичного знання в Росії та Україні, кардинальних засадничих розбіжностей у розумінні історичного прогресу, інтерпретації історії, культури пам'яті тощо. Натомість розділ «Із практики біографістики» містить дослідження бібліографа-біографіста О. М. Яценка «Місце і роль біобібліографічної діяльності в стратегії розвитку сучасних бібліотек», у якому біобібліографічна діяльність у час змін функціонування бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві розглядається як одна з ключових сфер їх діяльності, що потребує, зокрема, загального (універсального) біобібліогра-

фічного словника, який включав би біографічну інформацію, дані про твори її діячів і списки літератури про них. Прообразом такого словника може бути електронний «Український національний біографічний архів», над утворенням якого працюють в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Автором запропоновано удосконалені методичні прийоми формування та актуалізації національного біобібліографічного ресурсу засобами електронних інтегрованих біобібліографічних баз даних та ідею колективного формування бібліотеками України депозитарію електронних повних текстів персональних біобібліографічних покажчиків.

Розділ «Ресурси біографічної інформації» традиційно розкриває біографічні ресурси бібліотек України та новітні алгоритми наукової праці вченого-біографіста. Так, С. М. та Г. А. Міщук у статті «Біографічні інформаційні ресурси університетських бібліотек України» роблять ґрунтовний зріз біографічного знання, продукованого в мережі вузівських книгозбірень, акцентуючи на найцікавіших формах і методах роботи, найбільших базах тощо. Вчені висвітлюють питання розвитку біографічних інформаційних ресурсів у контексті новітніх інформаційно-комунікаційних процесів, представлених у мережі університетських бібліотек України як складової бібліотечної системи країни. Ю. В. Вернік у дослідженні «Укладання Українського біографічного словника: науково-комунікативний аспект» розглядає динаміку комунікативної складової діяльності науковців у процесі створення українського біографічного словника в період із кінця ХІХ – до початку ХХІ ст. (від історичного гуртка В. Б. Антоновича (80–90-ті рр. ХІХ ст.) до Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1919–1933) та Інституту біографічних досліджень НБУВ (1994 – початок ХХІ ст.)). Н. П. Філіппова у статті «Місце персональних бібліографічних покажчиків діячів медичної галузі в репертуарі української біобібліографії» аналізує масив, інформаційні можливості та запити користувача щодо постатей учених-медиків. На основі вибірки персональних бібліографічних покажчиків діячів вітчизняної медицини, представлених у базі даних «Джерела української біографістики «Українського національного біографічного архіву», репрезентовано результати порівняльно-статистичного аналізу документів 1885–2013 рр. за місцем

видання, ім'ям видавця, датою та фізичною характеристикою видання. Особливості джерельної бази створення портрету непересічної особливості на прикладі газетної періодики розкриває І. М. Швець у статті «Газетна періодика як джерело дослідження діяльності Андрея Шептицького».

Традиційно збірник містить рубрику «Бібліографія, рецензії, інформація». Нині в ній представлена ґрунтовна рецензія Л. Д. Березівської «Фаховий погляд на біографічну справу в Україні» на підготовлене Інститутом біографічних досліджень НБУВ колективне дослідження «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування та використання», а також рецензії: О. І. Шалак на розвідку Надії Наумової «Особистості на портретах Тараса Шевченка» та Н. П. Марченко на біографічний довідник «Некрополь філологів – викладачів Київського Свято-Володимирського та Шевченкового університету». До розділу ввійшли пам'ятні ювілейні матеріали на пошанування М. Й. Ядренка та О. Л. Квітки і некролог О. Л. Долі (отця Нестора), знаного етнографа-фольклориста та діяча української церкви. Наприкінці випуску міститься звіт про секційне засідання «Біографіка у вітчизняному науково-інформаційному просторі», організоване Інститутом біографічних досліджень НБУВ в межах Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек», що з успіхом пройшло 5 жовтня 2017 р., зібравши значну аудиторію зацікавлених у поступі біографічних досліджень науковців із різних куточків України.

Редакційна колегія висловлює сподівання, що матеріали збірника викличуть інтерес дослідників-професіоналів, так само як і аматорів-біографістів, краєзнавців, сприятимуть ширшому та зацікавленому обговоренню актуальних проблем біографістики та новітньої біографіки, розширенню діапазону та вдосконаленню методів біографічних досліджень, подальшому згуртуванню дослідницького активу вітчизняних біографістів навколо Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

ПОСТАТЬ У ДИСКУРСІ БІОГРАФІКИ

УДК 929+(82-6) Житецька Варвара “1904”

*Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
(Київ)*

ОДИН РІК ІЗ ЖИТТЯ ЖІНКИ: ШТРИХИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ЖІНОЧОЇ БІОГРАФІЇ

(з листів Варвари Семенівни Житецької до сина)

Обґрунтовується ідея реконструкції біографії Варвари Семенівни Житецької, в основу якої покладено її листи до сина Гната. Відповідно до теорії перформативності, емоції, коментарі з приводу побаченого, почутого та пережитого зумовлюють ідентичність людини. Виступаючи ключовими маркерами біографії у площині приватного та публічного, вони забезпечують біографічній реконструкції стереоскопічність, яка виблискує численними гранями життєвих ситуацій.

Біографічний ескіз вміщує дані про походження, рік народження, оточення В. С. Житецької, а також відображає її думки, тривоги та піклування про рідних, переживання у калейдоскопі повсякдення з випробуваннями, втратами, зустрічами з друзями, спілкуванням із близькими людьми. Зафіксовані у листах емоції з приводу навколишнього середовища та подій, що відбувались у Києві упродовж 1904 р., відтворюють життя жінки на одному з його відрізків.

Біографічна реконструкція піднімає завісу над жіночою постаттю, до цього моменту мало відомої, на відміну від її чоловіка — видатного українського вченого-мовознавця П. Г. Житецького, а

також надає можливість відповісти на питання, що означало бути дружиною українського інтелектуала, у вимірі соціокультурних уявлень і подій другої половини XIX — початку XX ст.

Ключові слова: біографіка, жіноча біографія, Варвара Семенівна Житецька, Павло Гнатович Житецький, Гнат Павлович Житецький, епістолярні джерела, теорія перформативності, «перформативний поворот».

...Життя навіть однієї людини варте томів оповідання.

В. Підмогильний. Місто

Про Варвару Семенівну Житецьку, дружину Павла Гнатовича Житецького, одного з визнаних українських інтелектуалів і видатного вченого-мовознавця другої половини XIX — початку XX ст., відомо мало. Стисла інформація (без жодних деталей або уточнень), вміщена у п'ять коротких рядків, подається в «Енциклопедії українознавства» (т. 2, с. 680), де Варвара Житецька позиціонується як дружина Павла Житецького, діячка Старої Київської громади та організаторка (поряд із Людмилою Драгомановою) Товариства денних притулків-шкіл для дітей робітників у Києві. Окремі згадки про неї зустрічаються в сучасних дослідженнях, присвячених її чоловікові [8; 11].

Але що означало бути дружиною інтелектуала у вимірі соціокультурних уявлень про жінку в українській дійсності другої половини XIX — початку XX ст.? Перебувати у тіні унікальних здібностей, таланту, насиченого життя/діяльності свого чоловіка? Спостерігати за його успіхами, створюючи умови для втілення його планів? Народжувати та доглядати дітей? Чи все ж, усвідомлюючи себе особистістю, прагнути інтелектуальної паритетності, реалізувати власні суспільно важливі проекти?

Відповідь на це питання позбавлена універсальності, однозначності, а тим більше — спрощеності. Кожне життя неповторне і має свої виклики долі та життєві колізії. Часто його реконструкція не відповідає існуючим стереотипним уявленням, а отже, спроби героїзації/глюорифікації чи, навпаки, демонізації не можуть бути заздалегідь визначеним біографічним алгоритмом.

Біографія особи завжди залишається у площині загадковості. Залежно від існуючих джерел, одні біографії вдається реконструювати досить докладно, інші матимуть вигляд ескізу/замальовки з певними окресленими контурами.

Отже, сподівання на те, що біографічна реконструкція буде мати завершений вигляд не завжди виправдані. Попри те, мозаїчна кон-

струкція навіть у такому вигляді має безумовну цінність, оскільки піднімає завісу над життям людини, актуалізуючи її присутність у біографічному просторі. І навіть один рік життя постає своєрідною проекцією та набуває важливого значення як крок у процесі відтворення загального ескізу біографії, у якому присутні психологічні риси, елементи світоглядних орієнтирів, смаків і уподобань.

Відомостей, що надали б відносно цілісне уявлення про життя Варвари Житецької, мало, якщо не сказати, що їх просто мінімум. Окрім того, вони розпорошені по різних джерелах, більшість із яких усе ще залишаються невідомими. Натомість існує масив епістолярію В. С. Житецької, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Наразі саме він є унікальним історичним джерелом до реконструкції її біографії. Серед численних адресатів пріоритетні позиції мав її син Гнат Павлович Житецький.

Листування із сином упродовж 1904 р. являє собою найбільш повний епістолярний масив, який послідовно, місяць за місяцем, фіксує емоції, зміни настроїв, інформацію та коментарі щодо навколишніх подій, оточення, відтворюючи у такий спосіб один рік із життя жінки, що тривалий час залишалась у вимірі невідомості та загадковості.

У листах із Києва до Петербурга, де у той час мешкав Гнат Житецький, викладаючи у різних навчальних закладах, зафіксовані її думки та переживання. Калейдоскоп повсякдення з його випробуваннями, горем втрат і смутком хвороб, зустрічами з друзями, радістю спілкування з близькими людьми, тривогами та піклуванням про рідних складають основний його зміст. Водночас у листуванні відображається цілий спектр емоцій Варвари Житецької з приводу людей і подій, що відбувались у київському середовищі упродовж року, а роздуми про швидкоплинне переплітаються з міркуваннями про вічне.

У процесі реконструкції біографії В. С. Житецької цей масив епістолярію постає як будівельний матеріал, що відкриває нові можливості. Він подає, перш за все, образ жінки у контексті самоідентифікації та самопрезентації. Побачене, почуте, пережите дає підстави для створення стереоскопічної біографічної реконструкції у площині приватного та публічного.

Як одна із тогочасних поширених практик повсякденної комунікації листування включало множинність ситуацій. Листи до сина являють собою, найперше, різновид приватного епістолярію. З огляду на це природним виглядає домінування в них приватного дискурсу. Приватне життя у розмаїтті проявів (здоров'я чоловіка, зміна його настрою, занепокоєння долею наймолодшого сина Павла, піклування про Гната та відправлення для нього до Петербургу передач

із їстівними делікатесами — салом, запеченим індиком, кизилівим варенням тощо) органічно вплетене у біографію В. С. Житецької та постає його невід'ємною складовою.

Водночас листування виводить біографію жінки на рівень публічності, створюючи підстави для розширення особистісного біографічного простору. Реакція на навколишні події 1904 р., спілкування з особами, які згадуються у листах, суттєво доповнюють біографічну композицію/інсталяцію, що передбачає розмаїття структурних елементів у їх зустрічності, переплетінні та взаємодії [2]. Доповнені окремими рисами характеру жінки у комплексі з її психоемоційними реакціями та самоідентифікацією, вони забезпечують біографічній реконструкції стереоскопічність, яка виблискує численними гранями життєвих ситуацій.

Тогочасне оточення Житецьких складалося здебільшого з непересічних, яскравих і відомих особистостей, серед яких були В. Л. Беренштам, М. І. Драгомиров, М. Д. Новицький, Є. О. Ківлицький, В. М. Перетц, Д. М. Петрушевський. До кола давніх київських друзів, з якими підтримувався зв'язок упродовж життя, належали Косачі, Трегубови, Старицькі. Спілкування з ними виступає своєрідним індикатором освіченості та інтелекту Варвари Семенівни, природного дару, спрямованого на підтримку дружніх стосунків з оточенням чоловіка, яке водночас було і її особистим життєвим простором.

Коли настає старість: жіночий віковий дискурс у біографічній конструкції.

Увага до віку жінки набуває актуальності з огляду на дискусійні проблеми гендерної самоідентифікації, а також у контексті актуалізованого сучасною соціогуманітаристикою «перформативного повороту» («performative turn»). Відповідно до теорії перформативності («performance studies»), одним із провідних розробників якої є американський учений Річард Шехнер (Schechner, Richard. Performance studies. New York, 2008), емоції людини, її самооцінка, дії, окремі жести зумовлені, понад усе, її ідентичністю.

Віковий фактор, а надто сприйняття віку, виступає одним із критеріїв у соціокультурних процесах, хоча поняття віку людини є дещо умовним, перебуває у площині інтимного/індивідуального відчуття, а отже, унеможливорює об'єктивно окреслені вікові межі настання старості людини.

Кожна епоха пропонує свій погляд на проблему віку, вибудовуючи ставлення до старіння та його сприйняття. Відомий французький учений Філіпп Ар'єс, звертаючи увагу на цей аспект

історичної еволюції, зауважував, що все відбувається так, неначебто у кожного часу є своя привілейована вікова група та власні правила періодизації людського життя [1, с. 42]. За його спостереженнями та висновками, на зміну поняттю «старий» («старик»), що в наш час зникає з життєво-комунікативного простору, приходять такі поняття, як «людина у віці» або «дама і чоловік, що добре збереглися». Учений був переконаний у тому, що із сучасного соціуму все більше витісняється біологічне та моральне поняття старості [1, с. 42].

Утім, жіночий вік, а також, й особливо, його сприйняття у соціокультурних традиціях кінця XIX — початку XX ст. мали дещо інші інтерпретації. Тогочасна жінка або відчувала себе значно старшою за свій біологічний вік, або її такою часто сприймали. Доба модерну особливо загострила проблему жіночого старіння, що знайшло найяскравіше висвітлення у мистецьких творах *fin de siècle*. Мистецтво зафіксувало осягнення драми старіння (особливо яскравими у цьому контексті постають картини Густава Клімта і Едварда Мунка). Акцент було зроблено на фізичному згасанні/дряхлінні, на перетворенні жіночого тіла із символу краси та материнства на спотворену біологічну форму. Жіноче старіння крізь призму чоловічого сприйняття у тогочасній чоловічій інтерпретації та візуалізації набувало катастрофічного забарвлення.

Але це був лише один з аспектів багатовимірного процесу, який акумулював у собі, окрім фізичного згасання, широкий спектр психоемоційних проявів. Одним із визнаних критеріїв старості визнається відсутність позитивних емоцій. До нього додаються такі універсальні ознаки старіння, як відчуття особистої непотрібності та зайвості, загубленості/розгубленості у часі, зумовленими його швидкоплинністю, втрата власної усталеної ідентичності у суспільстві, що стрімко змінює шкалу цінностей, відмовляючись від попередніх норм.

Листи В. С. Житецької — це листи вже немолодої жінки. Життя у його насиченості та багатоманітності по-різному сприймається залежно від віку, що не може не позначатися на настроях, відображених у листуванні. Листи написані тоді, коли багато чого вже сталося у житті В. С. Житецької. Її вік накладає відбиток на листування, зумовлюючи певну тональність усього епістолярію.

В одному з листів вона називає себе та свого чоловіка старими людьми — «стариками»¹. Павлу Гнатовичу в 1904 р. виповнилось 67 років. Але питання щодо віку самої Варвари Семенівни залиша-

¹ Листування велось російською мовою з використанням окремих українців, серед яких найбільш вживаним було слово «тато», яким у родині Житецьких називали главу сімейства Павла Гнатовича.

ється відкритим. Ще й досі точно невідомо, коли вона народилася. Історія з роком її народження виглядає дещо заплутаною, і щодо нього можна говорити тільки орієнтовно.

Із цього приводу існує кілька версій. За однією з них, Варвара Житецька народилася в 1849 або 1847 р. За спогадами Гната Житецького, його мати вийшла заміж у 16 років [7, спр. 46880, арк. 9], та у свідоцтві про її вінчання з Павлом Житецьким, яке відбулось у 1865 р., зазначалося інше: «13 апреля повенчались жених Учитель Каменец-Подольской губернской гимназии Павел Игнatieв сын Житецкий, православного вероисповедования первым браком, 28 лет, невеста: дочь Провинциального Секретаря, уже умершего Варвара Семеновна Демченкова, православного вероисповедования, первым браком, 18 лет» [7, спр. 46670, арк. 11]. Отже, у 1904 р. В. С. Житецькій мало би виповнитися 55 або 57 років.

На підставі інших джерел можна судити про ймовірність ще однієї дати народження В. С. Житецької. У своєму зверненні до офіційних органів влади у 1919 р. із проханням продовжити їй виплату чоловікової пенсії, вона зауважувала, що їй виповнилося 75 років [7, спр. 47197]. Виходячи із цієї інформації, рік її народження мав би бути 1844. Проте не виключено, що це свідомо неправдива інформація, адресована радянським чиновникам із тим, аби з огляду на вік жінки не виникало сумнівів стосовно виплати пенсії. Ситуація у Києві, охопленому революційним хаосом, була надзвичайно складна. До того ж у більшовиків, які на той момент панували у місті, не було «довіри» до представників української інтелігенції, отже «збої» з виплатами коштів траплялися. Для більшої переконливості свого звернення В. С. Житецька могла навмисно збільшити власний вік, наголошуючи на тому, що не може працювати та не має постійних доходів. Апелюючи до влади, вона вважала за потрібне також нагадати, що її чоловік «...был известным украинским деятелем, работавшим совместно с Драгомановым и другими для создания украинской литературы и образованности» [7, спр. 47197].

Паспортна книжка В. С. Житецької, видана у Київській міській поліції у 1906 р., могла би пролити світло на питання стосовно дати народження. В ній підтверджувалися деякі біографічні дані, а саме, що В. С. Житецька є дружиною статського радника у відставці, має православне віросповідання. На останній сторінці навіть проставлені позначки про видачу талонів на м'ясо, масло та хліб. Проте жодного запису стосовно «времени рождения» не було зроблено [7, спр. 49629].

Дещо загадковим виглядає посвідчення «домового» комітету від 28 квітня 1919 р., видане Варварі Семенівні Житецькій за адресою її проживання (вул. Гоголівська, буд. 22, кв. 3). Як його зміст, так і вка-

зана у документі дата народження В. С. Житецької — «1885 рік» викликають питання, які поки не мають однозначних відповідей. Посвідченням підтверджувався дивний, на перший погляд, факт того, що В. С. Житецька, «дійствительно курит» [7, спр. 49605]. Навіщо виникла потреба у такому документі та з якою метою він був складений (та ще й, судячи з усього, зі сфальсифікованою датою народження)? Ймовірною причиною цього дивного документа могли бути скарги нових сусідів, які з'явилися у будинку на Гоголівській унаслідок запровадженого радянською владою ущільнення житлової площі колишніх мешканців. Щодо «незрозумілої» дати народження, то цілком припустимо, що голова «домкому» був просто малоосвіченою людиною, як і більшість людей, котрі обіймали такі посади, й елементарно помилився, не звертаючи особливої уваги на точність викладених біографічних даних. У будь-якому разі ця дата не може братися до уваги щодо визначення року народження В. С. Житецької.

Отже, всі наведені дати народження Варвари Семенівни, окрім останньої, можуть розглядатися як імовірні. На найбільшу довіру заслуговує запис у метричній книзі, хоча не виключено, що й у ньому вік нареченої було свідомо змінено. Проте точно відомо, що В. С. Житецька народилася 4 грудня (за старим стилем), у день, що збігається з християнським святом на честь великомучениці Варвари, звідки й ім'я. У листах Гната до матері [7, спр. 47842] неодноразово згадується цей день, який зазвичай відзначався в родині та до якого він надсилав їй вітання й подарунки з Петербурга.

За сучасними гендерними стандартами, Варвара Семенівна Житецька мала би належати до середньої вікової категорії. Виходячи з наявних архівних даних, у 1904 р. їй могло би виповнитися від 55 до 60 років. Проте в листах до Гната рефрен «старості» постає одним із домінуючих, посилюючись із часом у її подальших саморефлексіях. «Старость одолевает» або «вот у меня такая веселая старость» — скаржилась вона сину, будучи ще далеко не старою жінкою.

Підставою для такого самовідчуття були, передусім, складні перипетії життя, нерозривно пов'язаного з життєвою орбітою чоловіка та родини. Відчуття старості значною мірою було зумовлене не так соціокультурними процесами, як обставинами особистого життя, яке «зіграло злий жарт» із В. С. Житецькою, запропонувавши їй складний сценарій. Доля виявилася водночас і щедрою, і безжальною до неї.

З одного боку, доля подарувала Варварі Семенівні палке кохання й унікальний шанс бути поруч із людиною великої ерудиції, відчу-

вати причетність до громадської діяльності чоловіка, перебувати в колі тогочасних українських інтелектуалів, кожен із яких був яскравою особистістю. Взаємна любов і щира відданість одне одному пов'язували подружжя Житецьких упродовж майже півстоліття.

Водночас професійна кар'єра П. Г. Житецького, а отже, і життя всієї родини відбувались у парадигмі так званої «позацеховості» — з усіма стресовими ситуаціями та проблемами, зумовленими цим неофіційним статусом. Його нездійсненою мрією залишився Київський університет. Дві спроби увійти до складу університетської професури зазнали поразки. Маючи чотирьох синів і дружину, він змушений був багато працювати у різних навчальних закладах, аби утримувати сім'ю. Глибинне протиріччя між служінням науці та родинними обов'язками було надто гострим для П. Г. Житецького. Життя як драма, що інколи опинялася на межі трагедії, — за таким сценарієм вибудовувалося життя вченого, а значить, і його дружини, яка розділила його долю.

Найбільш осяжно драматизм долі вченого вдалося передати В. М. Перетцу в біографічному нарисі, підготовленому з приводу відзначення 45-літньої наукової діяльності П. Г. Житецького. Акцентуючи увагу на драматичних колізіях, що зумовили ритм і розпорядок у житті, далекі від ідеальних для науки, В. М. Перетц образно зазначав: «...снаги і запалу повний виступає талан на заводі науковому і суспільному, на жертву дає все, що є дороге, чим часто красує той ранок життя, і весь молодого серця пал, увесь ідеалізм молодечий та свіжий кладе в укохану справу... і готовий віддати всю снагу науці — паде під лютою дійсністю вдарами, в лещатах життя, то вганяючись за шматок хліба то під гнітом так добре відомих російському обивателеві „незалежних причин”, що ламають людям життя, що сушать іскристе хисту джерело і викидають молодого науки робітника з зазначеної колії далеко від культурної і наукової роботи. І гине, пропадає марно хист... І не часто поведеться піднятися з того злого разу, і якщо пощастить, то лишень сильне дужому духом, що в натурі його глибоко жевріє довічний вогонь, невгашена жага до знання, той творчий дух, що не подужають його забити ане пересліди, ані нужда. Не для користи, не для слави роблять такі діячі на вжиток науки. Вони роблять тим, що для них не робити, не творити — це значить зректися життя» [10, с. 3–4].

Упродовж життя на долю В. С. Житецької випало багато виснажливих випробувань, що врешті-решт визначили глибокий смуток і сум як основне тло самоусвідомлення у зрілому віці. Вона пережила смерть трьох синів, на довгий час опинилася у полоні тяжкої хвороби чоловіка. Згадуючи ці сімейні драми, Гнат Житецький підсу-

мовував: «Сорок шесть лет прожила мать моя с отцом, из которых последние 18 мать была охранителем его здоровья и ей, одной ей, ее самоотвержению, уходу и нежности обязан он длительным отстранением роковых последствий опасного недуга» [7, спр. 46880, арк. 8–9].

Із листування Варвари Житецької стає очевидним, що їй часто доводилося перебувати під тягарем депресивних настроїв чоловіка, зумовлених його хворобою, неможливістю повноцінної реалізації потужного інтелектуального потенціалу, обмеженістю спілкування з однодумцями, сімейними обставинами. Попри це вона знаходила сили протистояти та протидіяти таким настроям, не впадаючи у розпач. У її листах хоча і звучало неодноразово «живем мы неважно», проте скарги на свій важкий моральний стан, поганий настрій чоловіка, нарікання на інші негаразди постають у контексті опису навколишнього світу, насиченого різними подіями, як невід'ємної складової спілкування з сином. Листування з Гнатом, який був особливо чутливий до всіх родинних проблем, зокрема тих, що стосувалися матері, було однією з найбільш доступних форм відновлення внутрішнього балансу, своєрідним способом релаксації.

Епістолярний масив В. С. Житецької, здебільшого фіксує її емоції, зміни настроїв, водночас відображає різноманітні київські події та надає уявлення стосовно атмосфери в місті та оточуючого середовища. Звертаючись до сина, виявляючи всіляку турботу про нього, вона фокусувала його та власну увагу не лише на домашніх проблемних ситуаціях, а й на давніх знайомих, університетських друзях Гната, подіях, якими жив тогочасний Київ.

1904: емоції з приводу подій і оточення.

Події та люди, згадувані в листуванні, постають частиною життя, яке проживає В. С. Житецька, органічною складовою її біографії, інтегрованою у київський простір. Вона не відокремлювала себе від того, що відбувалося в місті, від людей, які їх відвідували, з ким підтримувалися постійні або ж ситуативні стосунки.

1904 р. у родині Житецьких мав особливо трагічне забарвлення. Він розпочався втратою сина Тараса і закінчився смертю одного з найдавніших і найближчих друзів родини — Вільяма Людвиговича Беренштама. Ці події викликали потрясіння та спричинили важкий настрій, присутній у листуванні.

До того ж 1904 р. був роковою відміткою для світової історії. Російсько-японська війна на Далекому Сході, що розпочалася, стала каталізатором глобальних катастроф початку століття. Світ невідвратно втягувався у подальші драматичні події — Першу світову

війну, епоху революційних потрясінь, національних рухів, руйнування європейських монархій і, врешті-решт, встановлення диктаторських режимів.

Однак на той момент майбутнє ХХ ст. залишалося невідомим і катастрофа, що насувалася, слабо відчувалась у київському просторі. Хоча хід війни на Далекому Сході щодня висвітлювався у пресі, зокрема газетою «Киевлянин», та достатньо показово те, що навіть такий важливий документ, як Маніфест Миколи I про початок війни, був надрукований на другій шпальті. Перша газетна сторінка, як і до цього, була заповнена різноманітною рекламною інформацією. Тут продовжували розміщувати свої оголошення театри, музеї, журнали, торговельні агенції, ресторани тощо. Місто жило своїм життям, у звичному режимі працювали театри, концертні зали, художні виставки, ярмарки². Війна була десь далеко і сприймалась як щось абстрактне. У листах Варвари Семенівни до Гната майже відсутні коментарі стосовно воєнних дій. Далекий Схід лише побіжно згадувався у зв'язку з військовою службою молодшого сина Павла.

Натомість більша увага в листах зосереджувалася на подіях місцевого масштабу, тих, що активно обговорювались у київських колах. Подією лютого, яку В. С. Житецька коментувала у листі [7, спр. 47497], було призначення нового Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Ним став М. В. Клейгельс — колишній петербурзький градоначальник, що змінив на цій посаді М. І. Драгомирова.

Увага до цієї події була цілком зрозумілою, адже з попереднім генерал-губернатором родину Житецьких пов'язували довготривалі близькі стосунки. Як відомо, відгукуючись на пропозиції українських інтелектуалів, М. І. Драгомиров докладав чимало зусиль до розвитку просвіти та культури в Україні, підтримував різні проекти, зокрема відкриття музично-драматичної школи, видання «Киевской старины». За клопотанням П. Г. Житецького, О. М. Лазаревського, М. В. Лисенка, В. П. Науменка, було надано дозвіл відслужити панахиду за Т. Г. Шевченком у Софіївському соборі та поінформувати про це громадськість. П. Г. Житецького разом з іншими київськими інтелектуалами (В. Б. Антоновичем, М. І. Петровим, В. І. Щербини-

² У театрі Соловцова ставилися п'єси з європейської та російської класики, в оперному театрі — опери М. І. Глінки «Жизнь за царя», Ш. Гуно «Фауст», П. І. Чайковського «Пиковая дама» і «Мазепа». Труп Саксаганського та Садовського грала у театрі Бергоньє українську класику: «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці», «Ніч на Івана-Купала», «За двома зайцями». 1 лютого 1904 р. у Києві відкрилися Контракти. Як повідомлялось у газеті «Киевлянин» (1 лют., № 32), ярмарок, як завжди, мав тривати упродовж місяця у новому приміщенні, побудованому після великої пожежі, що знаходилося відтепер перед Братським монастирем.

ною) неодноразово запрошували на спеціальні засідання до генерал-губернатора, де обговорювалася проблема відновлення стародавніх найменувань Києва (вулиць, площ, урочищ). За свідченнями Є. Х. Чикаленка, В. Б. Антонович і П. Г. Житецький, у свою чергу, запрошували до себе М. І. Драгомирова на «вареники і слив'янку», де поміж іншим обговорювались актуальні питання української культури [13, с. 278].

Зв'язок між Житецькими та Драгомировими тривав і після відставки генерал-губернатора та його від'їзду до свого маєтку в Конотопі. Варвара Семенівна повідомляла Гнатові, що у жовтні 1904 р. М. І. Драгомиров приїжджав до Києва і заходив до них, а наступного дня вони відвідували його в будинку сина Володимира [7, спр. 47502].

Перебуваючи у близьких стосунках із родиною Драгомирових, Варвара Семенівна стримано відреагувала на призначення нового генерал-губернатора, без особливих емоцій і натяків на критику, лояльно поставившись до зміни керівництва. Її вихованість і природна інтелігентність, очевидно, не дозволяли робити передчасних висновків стосовно нового призначення. Натомість вона звернула увагу на позитивний аспект цієї події, що сколихнула київське середовище. Їй сподобалася дружина М. В. Клейгельса, яка у перший же день приїзду до Києва пішла оглядати історичні та архітектурні пам'ятки міста, насамперед — Андріївську церкву, запросивши для свого супроводу Н. В. Молчановського.

Варвара Семенівна не могла не звернути увагу саме на цей факт, адже Нікандр Васильович Молчановський (1858–1906), відомий історик, один із авторів «Киевской старины», був постаттю непересічною, авторитетною та зноюю серед київських інтелектуалів. У свій час за участь у студентському русі він був виключений з історико-філологічного факультету Київського університету та висланий з міста. Повернувшись до Києва на початку 1880-х рр. і закінчивши університет, Н. В. Молчановський працював на високих посадах у губернській адміністрації, зокрема у канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Ця його посада, як вважає І. Б. Гирич, «...давала можливість виводити з-під поліційного і жандармського переслідування діячів Старої громади...» [4, с. 121].

Іншою резонансною подією 1904 р. був похорон у Києві Л. І. Бродського — одного з найвідоміших підприємців і меценатів, коштами якого були здійснені численні київські проекти культурно-освітнього та соціального призначення. Прощання з впливовим і знаменитим киянином носило помпезний характер, про що повідом-

лялось у листах В. С. Житецької [7, спр. 47501, 47502]. На перший погляд, ця подія далека від сімейних справ, але вона, як і «неймовірні» чутки навколо поховання Л. І. Бродського, була складовою київського життя, органічною частиною якого відчувала себе Варвара Семенівна. Коментарі з приводу різноманітних сюжетів київського життя, включаючи і ту «більшую кутюрму», що відбувалася того року в політехнічному інституті, свідчили про небайдужість і нерозривний зв'язок В. С. Житецької з містом, у якому пройшло майже все її життя [7, спр. 47503].

Тогочасне оточення та коло спілкування Житецьких складалося з представників двох поколінь — старшого, до якого належали друзі й близькі знайомі Павла Гнатовича й Варвари Семенівни, та молодшого, до якого входили друзі Гната. Особливе місце відводилося В. Л. Беренштаму. Родину Житецьких і В. Л. Беренштама пов'язували давні дружні стосунки. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира Павло Житецький і Вільям Беренштам разом учителювали у Кам'янці-Подільському. Тут народився старший син Житецьких — Гнат, хрещеним батьком якого став В. Л. Беренштам. Подальша громадська праця В. Л. Беренштама і П. Г. Житецького у Києві була тісно пов'язана зі Старою громадою, видавничою діяльністю, «Киевской стариной».

Утім, «по волі влади життя Вільяма Людвиговича виявилось мінливим і мандрівним» [6, с. 130]. Незважаючи на палку любов до Києва, він змушений був залишити його і на тривалий час перебраться до Петербурга. Викладаючи у різних навчальних закладах, зокрема в Учителському інституті, він прожив там майже двадцять років³. У 1898 р. В. Л. Беренштам повернувся до рідного міста, аби, як зазначив В. П. Науменко в некролозі, надрукованому в «Киевской старине», «...дожить в родном ему Киеве последние шесть лет его жизни» (1904, № 12, с. 688).

Незрима присутність В. Л. Беренштама у різних епістолярних епізодах (згадки про зустрічі, візити до Житецьких, новини довкола сімейства Беренштамів-Новицьких-Кістяківських) свідчила про міцний духовний зв'язок і взаємопідтримку двох родин на цьому відрізку їхнього життя. «...Жаль, ужасно жаль нам Беренштама», — писала Варвара Семенівна в листопаді 1904 р. [7, спр. 47504].

³ У цьому ж інституті знайде роботу і його похресник Гнат Житецький, теж опинившись у Петербурзі після закінчення Київського університету. Гнат Житецький певною мірою пройде шлях свого хрещеного батька, що є досить символічним. Після майже тридцяти років викладання у столичних навчальних закладах він так само, як і Вільям Людвигович, повернеться до свого улюбленого Києва у 1918 р. із тим, щоб уже назавжди залишитися його часткою.

Серед давніх приятелів Житецьких, котрі відвідували їх упродовж 1904 р., був і М. Д. Новицький — ще одна цікава неординарна постать із родинного оточення, чия присутність додає важливі штрихи до біографічної реконструкції. На перший погляд «скупа», фраза «...16-го был у нас Н. Д. Новицкий, а 17-го просидел целый день и обедал» [7, спр. 47501] приховувала давні творчі контакти у біографічному просторі родини. Це був той самий Микола Дементійович Новицький (1833–1906), який приятелював з Т. Г. Шевченком і свого часу записав та надрукував у «Киевской старине» низку матеріалів про нього, зокрема спогади Є. М. Косарева про перебування Т. Г. Шевченка у Новопетровському укріпленні та власні спогади про зустрічі з ним у Петербурзі. Військовий (згодом — офіцер Генерального штабу, генерал і командир армійського корпусу), який походив із дворянського роду Псковської губернії, М. Д. Новицький був близький за своїми поглядами до діячів Старої громади [9, с. 299]. Промовистою була одна з його публікацій у «Киевской старине» (криптонім Н. Д. Н.) «На Сыр-Дарье у ротного командира (из путевой книжки)», присвячена, як зазначив сам автор, «друзьям», зокрема Беренштаму та Житецькому [1889, т. 24, № 3, с. 561–581]. Як видно, він підтримував стосунки з Житецькими до кінця життя, відвідуючи їх під час своїх приїздів до Києва.

Серед представників молодшого покоління у тогочасному оточенні Житецьких, насамперед Варвари Семенівни, пріоритетна позиція належала Є. О. Ківлицькому (1861–1921). Згадки про нього найчастіше зустрічаються в епістолярії тієї пори та підтверджують, що це був не лише друг Гната, а й давній і близький приятель родини Житецьких. Ці стосунки підтримувалися з університетських часів і з роками, попри часом географічну віддаленість, ставали міцнішими на ґрунті спільних професійних інтересів, педагогічної, бібліотечної, видавничої справи, світоглядних переконань, сповідування моральних цінностей.

Історик, педагог, публіцист, письменник Є. О. Ківлицький — непересічна особистість. Високоосвічений, енергійний, обізнаний із мистецтвом, бібліографією, він був одним із тих, хто відіграв ключову роль водночас із Г. П. Житецьким на початковому етапі створення та існування Всенародної (Національної) бібліотеки [12, с. 69–70].

Для Варвари Житецької, зважаючи на її листи, Є. О. Ківлицький був своєрідним уособленням нерозривного зв'язку з її сином. Живе спілкування з Євгеном Ківлицьким, який теж регулярно листувався з Гнатом, нагадувало їй про сина, створюючи певну ілюзію Гнатової

присутності. Упродовж 1904 р. вона час від часу відвідувала Ківлія⁴, спілкуючись із приводу його та Гнатових справ. Він, очевидно, вважав за свій обов'язок опікуватися батьками Гната за відсутності у Києві свого приятеля. Ця опіка мала різні форми, включаючи моральну та матеріальну підтримку. Той факт, що у майбутньому заповіт Варвари Житецької буде написаний рукою Є. О. Ківлицького, стане ще одним переконливим підтвердженням довготривалих і особливо довірливих стосунків між ними [7, спр. 49569]. А того драматичного для родини Житецьких року Є. О. Ківлицький майже не щодня писав до Гната, розуміючи стан свого друга та намагаючись підтримати не лише його батьків, а і його самого.

Некролог із приводу смерті Є. О. Ківлицького буде написаний саме Гнатом Житецьким. Цей жест — логічний і водночас символічний — неначебто замикав коло стосунків, позначених давньою взаємною симпатією, прихильністю, довірою, безкорисною відданістю один одному. У пам'яті Г. П. Житецького закарбувалися передусім ті риси Є. О. Ківлицького, які визначили його стосунки з людьми та здобули йому амплуа «муж совета» ще за університетських часів. «І таким порадиником, — відзначав Г. П. Житецький, — у практичному житті і в громадських справах залишався для всіх, з ким працював чи мав які відносини Є. О. на увесь свій останній вік» [5, с. 181]. Віддаючи належне Є. О. Ківлицькому, Г. П. Житецький писав про нього як про надзвичайну людину колосальної пам'яті, широкого світогляду, освіти та ерудиції. У відблиску його інтелекту та харизми перебували всі, хто входив до сформованого впродовж років кола знайомих, передусім це родина Житецьких, Варвара Семенівна зокрема.

У листуванні присутні короткі, але значущі згадки про ще одного близького і давнього друга Гната — Д. М. Петрушевського (1863–1942). Ці згадки — ключ до розширення та поглиблення біографічної реконструкції В. С. Житецької, адже друзі сина водночас були духовно й інтелектуально близькими людьми для неї особисто.

Стосунки між Г. П. Житецьким і Д. М. Петрушевським свого часу стали підставою для появи напівжартівливого їхнього образу — «Фауст і Мефістофель» [3, с. 297]. Доля відомого історика-медієвіста, яким став Д. М. Петрушевський, склалася так, що він, як і Гнат Житецький, після закінчення історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, залишив Київ. Після тривалого перебування в науковому відрядженні в Англії Д. М. Петрушевський викладав спершу в Московському, а згодом у Варшавському універ-

⁴ В. С. Житецька так називала Є. О. Ківлицького.

ситетах (1897–1906). У 1904 р. він приїхав до Києва, зупинившись у свого університетського вчителя — професора й одного з лідерів Старої громади І. В. Лучицького. «Был Петрушевский в Киеве, заходил к нам... изменился к лучшему, много рассказывал о Варшаве, которой он очень доволен», — повідомляла Варвара Семенівна Гнату [7, спр. 47499]. Спостерігаючи за науковою кар'єрою Гнатових друзів, тримаючи у полі зору їхнє життя, яке цікавило її не менше, ніж життя власного сина, вона переймалась їхніми проблемами, зустрічами Гната з ними та прагнула, аби ці контакти не переривалися. Це був спільний її і Гната духовний і комунікативний простір, який відіграє роль одного з базових сегментів у біографічній реконструкції.

Епілог біографії, або Українські інтелектуали vs «das Man».

Не віддаляючись від молодого оточення свого сина, перебуваючи у колі інтересів молоді, В. С. Житецька, попри те, асоціювала себе з поколінням, яке відходило в небуття. Того ж 1904 р., окрім В. Л. Беренштама, пішов із життя М. П. Старицький. У 1905 р. завершить свій земний шлях М. І. Драгомиров, а ще за рік відійдуть у вічність М. Д. Новицький і Н. В. Молчановський. Її зауваження з приводу того, що «...если не сейчас, то через год, через три, а все нужно помнить, что лета таковы, что живем в гостях, а дома на кладбище» не було випадковим [7, спр. 47504]. Коло давніх друзів Житецьких звужувалося.

Але водночас у ньому з'являлися представники нового покоління, постаті не менш знакові. Одним із них був В. М. Перетц (1870–1935), який переїхав у 1903 р. із Петербурга до Києва і став постійним відвідувачем Житецьких. Спільний професійний інтерес, зокрема до давнього українського письменства, мовних, культурних традицій, став полем, на якому склалися нові дружні стосунки П. Г. Житецького як відомого та досвідченого вченого і В. М. Перетца, котрий розпочинав наукові дослідження у цій сфері. Саме у 1904 р. він організував гурток для глибшого вивчення питань філології, що пізніше дістане назву «Семінарій». Упродовж 1904 р. В. М. Перетц у різних контекстах згадується у листуванні Варвари Семенівни, позначеному окремими ремарками на адресу його лекторських здібностей і особистого життя.

Початок ХХ ст. багато в чому виявився переломним, проте найбільші випробування для решти покоління українських інтелектуалів, сформованого у 1860–1870-х рр. на властивих їм світоглядних переконаннях і моральних цінностях, були ще попереду. Майбутнє мало би належати представникам покоління Гната Житецького,

яким самою долею судилося успадкувати традиції батьків. Проте історична парадигма ХХ ст. зруйнувала усталені уявлення про закономірний хід подій, і нащадки українських інтелектуалів змушені були відступити під тиском соціальних і політичних процесів, які щойно розпочиналися.

На авансцену історії виходило покоління нового антропологічного типу, де особа не мала власного обличчя, а являла собою аморфну постать, не виокремлену з маси. Дещо пізніше, наприкінці 1920-х, це стане очевидним, що дасть підстави Мартіну Гайдегеру назвати це покоління «*das Man*», тобто «люди»⁵. Представники покоління *das Man* були наділені здатністю легко руйнувати моральний порядок, перетворюючи саму мораль на віртуальну примару, яку можна було змінювати на поталу ситуативних інтересів або якою і зовсім нехтувати. Позбавлені емоцій, готові прийняти будь-які схеми, ці «люди» стали соціальною основою для революцій, війн, диктаторських режимів, терору, голокосту, голодоморів, маніпуляцій і спекуляцій свідомістю — всього того жаху, яким буде позначено ХХ ст.

Ознаки нового соціального явища проглядалися вже наприкінці 1904 р., підтвердженням чого була скандальна ситуація, що трапилася з В. М. Хижняковим — відомим і поважним чернігівським дячем під час його виступу в київському Артистичному товаристві. Скандал вразив присутніх, але не отримав гідної відповіді з їхньої сторони, про що повідомляла В. С. Житецька в одному з останніх листів [7, спр. 47504]. Найприкрішим було те, що «*das Man*» не лишили місця у просторі буття ані українським інтелектуалам, ані їхнім нащадкам, виштовхуючи за межі Києва й України одних, знищуючи інших.

Щодо подальшої біографії у контексті бурхливих подій початку ХХ ст., то вона була зумовлена драматичним сценарієм, призначеним для соціальної верстви, до якої належала В. С. Житецька. Зі спогадів Гната Павловича відомо, що мати походила з дворянського роду Миргородського повіту. Залишившись у дитинстві сиротою, вона виховувалась у поміщицькій родині Ольги Василівни Остроградської. Наголошуючи факт соціального походження у біографії матері, Г. П. Житецький зосереджував увагу на тому, що Варвара Семенівна

⁵ Нове соціокультурне явище, перші ознаки якого стали помітними на початку ХХ ст., набиратиме обертів напередодні європейських революцій і в міжвоєнний період. Люди-маски в однотипних строях стали героями сюрреалістичного мистецтва Рене Магрітта. Бельгійський художник-сюрреаліст тонко відчув соціокультурні зміни у суспільстві, осмислюючи та відображаючи їх на своїх полотнах. Майже всі людські зображення на його картинах не мають облич (замість них — символічний уніфікований капелюх/котелок або маска), часом вони обернуті до глядача спиною і всі як одне позбавлені індивідуальності.

отримала гарне домашнє виховання, «...выросла в роскоши богатой дворянской семьи то в деревне, то в городе, где Остроградская принимала дом...» [7, спр. 46880, арк. 9]. Наголос промовисто було зроблено для того, аби більш зрозумілою стала несумісність існування українських інтелектуалів у системі, яку запроваджувало у життя покоління «das Man». Звідси — гірка іронія, що звучить у спогадах Г. П. Житецького, який зауважував із приводу смерті Варвари Семенівни у 1920 р., що його мати «...не имела сил и возможности вынести всей радости райского счастья при социалистическом строе Коммунистического типа» [7, спр. 46880, арк. 9].

Епістолярій В. С. Житецької, який публікується вперше, надає багатоманітне уявлення про один рік із її життя і дає змогу реконструювати біографічний простір жінки, якій випала складна доля бути дружиною українського інтелектуала та відповідати цьому статусу, попри усі виклики, усвідомлюючи свою місію.

ДОДАТОК⁶

«12 января.

Не писала тебе, Игнасю, давно, не хотела беспокоить тебя мрачными вестями, но вот сегодня Тарасу так плохо, что я не могу, не могу выдержать душевного страдания бедного больного, что будет дальше, не знаю. Хочу телеграфировать Пуське⁷ пусть приезжает и поможет ухаживать за больным бедным Тарасом.

Мама.

Сало тебе просила отослать Е. Фер., что она и сделала. Сало из Полтав[ской] губ[ернии], я поручала там купить».

Спр. 47495.

«5 февраля.

Спасибо тебе, Игнасю, ты так заботишься обо мне. Я здорова, но никак не могу понять всего. Тася⁸ поразил меня смертью, ужас охватил мою душу.

Будь спокоен, я здорова.

Мама.

⁶ Додаток містить епістолярій Варвари Семенівни Житецької за 1904 р. Оригінали листів зберігаються у Інституті рукопису НБУВ у фонді 1 «„Літературні матеріали”». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.».

⁷ Ім'я, яким називали в родині Житецьких сина Павла.

⁸ Так Варвара Семенівна називала сина Тараса.

Деньги, спасибо, получила, 50 руб. Передала Кивлицкому. Пиши. Пуська уехал».

Спр. 47496.

«23 февраля.

Всю эту неделю проболела, а потому не писала тебе, Игнасию. Теперь я уже совсем здорова, завтра поеду на кладбище, я так давно там не была. Пуська было совсем замолчал, но вот вчера получила от него открытку. Видимо, очень хочет поступить на военную службу. Тато тоже настойчиво советовал ему теперь не поступать и до чего-нибудь дослужиться, а не быть военным на штатской службе. Пуся большую привязанность имеет к военному мунд[иру] и конской амуниции, приехал домой во всем облачении... Дал бы Бог, чтобы он устроился, как следует и вернулся на службу, к которой, видимо, лежит его душа, хотя время теперь ужасное и крепко жаль мне бедного Пуську, но пусть будет так, как складываются обстоятельства. Спасибо тебе, Игнасию, что хлопочешь о Пуськиных делах.

Мы живем здоровы и невредимы. Тато теперь занялся печатанием своего учебника, возится с корректурой.

Посещают нас знакомые, хотя теперь не часто. Не так давно был у нас Перетц с женой, очень интересная дама. Перетц по понедельникам читает лекции пуб[личные]. Публики бывает очень мало, лектор он, говорят, плохой; придется мне отложить визит. Тато ежедневно ворчит, что нужно ко всем пойти, а то к нам не будут ходить. Но если бы ты знал, как не хочется мне ходить по гостям и в особенности теперь, как-то не здоровится и старость одолевает, и горе, горе тяжелое на душе. Никак, никак не могу поверить, что Тараса нет..., но ничем уже не буду тревожить тебя, будь спокоен, Игнасию.

Хотела переслать тебе какой-нибудь пустячок на именины и кое-какие вещицы, оставленные тебе Тарасом, но последнее время никак не могу побывать в его комнате...

Теперь Киев занят Клейгельсом и в особенности его супругой, она как-то особенно просто держится, в первый день своего приезда отправилась осматривать Андреевскую церковь и предложила провозжать себя прав. кан. Никан[дру] Васил[ьевичу] Молчановскому. Он делал ей пояснения касающиеся церкви. От церкви она пришла в восторг. На возвратном пути она просила Молчановского заехать с ней к Сухомлиновой (вр. команд. войсками), но им пришлось удалиться с неловкостью. Дама эта не приняла их, хотя

вначале лакей и сказал, что она дома ...

Ездили они в фаэтоне без всяких лакеев. О простоте и симпатичности этой дамы теперь много говорят в Киеве и Клейгельс держится любезно и просто. Что будет дальше, посмотрим.

Киев теперь заполнен публичными лекциями, даже Голубев читает о кладке кирпичей в Трехсвятител[ьской] и других цер[квях] и слушает (говорят), его всего десять дев и пять мужиков.

Напиши, как будут двигаться дела Пуськины и куда он перекомандируется. Пиши, как только будет у тебя время, я так рада, когда, когда получу от тебя письмо.

Беренштам недавно был у нас, он ездил к Муле⁹ в Вологду и не так давно вернулся.

Пиши мне. Мама».

Спр. 47497.

«10 марта.

Все ждала от тебя, Игнасю, письма, но так и не дождалась. Вчера по случаю ненастной погоды забрела к Кивлицкому, он, как раз, пришел домой обедать. Сели мы за стол и налили по рюмочке, я вместо тебя, чокнулись и выпили за здоровье всех. Открытку от тебя получил Кивлицкий, но и ему ты не пишешь, приедешь ли и когда выедешь из Петербурга. Мы пожалели, что ты не написал ни слова о своем приезде.

Только что тато передал мне твое коротенькое письмо, полученное им вчера.

Приписочки твои меня ужасно огорчили, что боишься ты нашего настроения и потому, видимо, не решаешься ехать в Киев. Напрасно ты преувеличиваешь наше настроение. Мы такие заскоруждые старики, что нас ничем не прошибешь. ...как сам ты видишь, я стараюсь не травмировать души твоей своим настроением и сама я до сих пор не верю, что Тараса нет. Промелькнет это страшное сознание и опять кажется, что это Богдан умер, а Тасю я все жду и кажется, что он вот сейчас придет. Я всячески стараюсь привести себя в сознание, но никак не могу. Не бойся же ... потревожить себя и приезжай, если есть охота и время...

Кив[лицкий] говорит, что Петрушевский собирается на праздник приехать в Киев. Вот с ним повидаемся. Буду ждать твоего

⁹ Беренштам-Кістяківська Марія Вільямівна (1869–1833) — громадська діячка, письменниця, дочка В. Л. Беренштама, дружина Б. О. Кістяківського. У 1902 р. була засуджена до заслання у Вологду, де її відвідував Вільям Людвігович. Звільнилася у 1904 р., про що так само згадує В. С. Житецька в одному з наступних листів.

письма. Я очень рада, что ты думаешь заняться издательством. Кив[лицкий] рассказал мне, в чем заключается твоя работа.

Мама».

Спр. 47498.

«7 апреля.

Поздравляю тебя, Игнасю, с окончанием праздников, ты, вероятно, и отдохнуть не успел. Я очень ждала, что не приехал ты, хотя и понимаю, что времени у тебя было очень мало. Извини, что послала тебе индюка и вместо удовольствия кажется, причинила тебе неудовольствие и ввела в расход. В руки этого проводника индюк попал совершенно случайно. Дело было так: Ел. Фер. изъявила согласие отправить тебе индюка по жел. дор., еще горячим уложили его в корзинку, это было над вечер в стр. субботу. Но выйдя из дому, Ел. Фер. встретила нашего хозяина и он посоветовал ей передать посылку через кондуктора, что она и сделала, о чем я узнала только тогда, когда она вернулась уже отправивши посылку, а кондуктор передал уже проводнику.

Я была ужасно недовольна, что все так вышло, ты уже, пожалуйста, извини.

За гостинец мы все тебе очень благодарны, материя на кофточку как раз во вкусе, очень, очень благодарна тебе, Игнасю. Некоторые вещицы Тараса по желанию его я должна переслать тебе и карточку тоже, но не знаю, как ты скажешь...

Тато писал вероятно, как праздники прошли. Кивлиц[кий] не заходил к нам на праздниках, был перед праздником. К нему я также не заходила и не знаю, перебрался ли он. Хотя вчера Марья Николаевна была у нас и говорила, что он живет на старой квартире. На днях думаю зайти к нему.

Я веду теперь переговоры и торги о решетке для нашей могилы, кто возьмет дешевле, тому и заказу, нужно огородить, а то нельзя ни цветов, ничего посадить. Все крадут. Могила Тасина вся в венках, спасибо его добрым знакомыми в особенности Марии Николаевне...

Был Петрушевский в Киеве, заходил к нам. Останавливался он у Лучицкого, как изменился он к лучшему, много рассказывал о Варшаве (которой он очень доволен)...долго сидел и много говорил.

Марья Николаевна осталась очень довольна твоим вниманием к ней и конфетами. Напрасно ты прислал. В другой раз конфеты это уже лишнее... От Пуськи тоже получили коротенькую открытку.

Пиши. Будь здоров.

Мама».

Спр. 47499.

«30 августа.

Спасибо, что написал, Игнасю, но это было уже давно, а теперь я не знаю, как живешь ты там. Мы живем все по-старому, но вот теперь есть же значительные перемены и в нашей жизни. Как ты знаешь, мы решили отдавать комнату, в которой ты жил, в наем... И вот недавно приехал из Кременчуга учитель, при(е)подает в Подольской женской гимназии, бывший Коллегиант Долинский. Говорил он Ел. Фер., что знает тебя. Нанял за 15 руб. с мебелью. Свез свои вещи и уехал. Не было его два дня. А ты вероятно можешь представить, сколько разговоров и тревог происходило у нас в доме. Тато с утра и до вечера только и говорил об этом учителе. Послал к Александ[рову] за книжкой, где список всех учителей, но к ужасу там Долинского не оказалось, а потому тато решил, что это не учитель, а какой-то проходимец, а так как первая показывала ему комнату Ел. Фер. ..., то тато приказал ей идти в Подольскую гимназию, а не узнает там, то пусть идет по всем гимназиям и разыскивает такого учителя... Квартирант теперь водворился в своей комнате, живет тихо и никуда не ходит...

А что еще хуже всего, денег за квартиру не несет. Что будет дальше, посмотрим.

Прочла я в газетах, что требуют всех запасных офицеров, служащих на всех рос. жел. дорогах. Вероятно теперь и Пуська поедет на Дальний Восток... Жаль мне и Пуську.

Была в Кивля (Кивлицкий). Он побрился, постригся...

Мама».

Спр. 47500.

«1 октября.

Прости, пожалуйста, Игнасю, что так долго не писала. Все откладывала, предполагала тебе вместе с отсылкой варенья... Наварила тебе кизил по-гречески и абрикос банку... Все это вышло, когда будет время у Ел. Фер. пойти на вокзал.

Живем мы неважно. Вот уже другая неделя, как тато начал лечить свои глаза, Шимановский ездит, усердно лечит тата и находит, что теперь лучше глазам, но тато с ним не согласен и говорит, что все так же. Шимановский говорит, что у тата воспаление век, болезнь не серьезная и произошло это от переутомления и постоянного напряжения зрения.

Усиливается раздражение глаз значительным насморком, который тато получил при переделке своей печки. Вздумалось ему вставлять плитку, а потому нужно было разбирать до половины

печку. Грязь, пыль, сквозняк, а тато ходил и наблюдал за работой, устал ужасно и с тех пор возится с насморком. И вот тато вообразает, что скоро он умрет, мрачен ужасно и тут, как назло, никто не заходит, все заняты и некому тата отвлечь от ужасного настроения.

16-го был у нас Н. Д. Новицкий, а 17-го просидел целый день и обедал.

Позавчера, т.е., 24, хоронили Л. И. Бродского. 5 шт. катафалок с венками, массу венков в руках несли... видимо-невидимо. 138 откликов...

Погода у нас очень скверная, вот уже второй день как идет дождь, так что на кладбище невозможно добраться.

Может быть ты знаешь что-нибудь о Пуське, то напиши...

Кив[лицкого] я уже давно не видела. Квартирант живет, но мы его совсем не видим. Доктор Претр уехал на Дальний Восток...

Пиши о себе подробно.

Мама.

Тато скоро тебе напишет.

...Вчера квартирант был в гостях. Тато очень доволен, есть с кем поговорить».

Спр. 47501.

«14 октября.

Получила твое письмо, Игнасю, но ответить сей час не могла. Был в Киеве Драго[миров], был у нас. ... а на другой день мы с татом отправились к нему. Остановился он в доме своего сына Владим[ира]. Выглядит он не важно, страшно похудел, почернел, устает от движения, страдает одышкой, хотя бадёрится и много острит.

Два дня тому, как была я у Кивлицкого. Застала его дома, сидел за столом, обложен журналами и газетами, говорит, не имеет иногда свободной минуты...

Кивлий, видимо, доволен своим утверждением я, понятно, поздравила его и наговорила комплиментов.

Ел. Фер. вчера принесла такую весть: что будто чернь русско-жидовская очень волнуется и желает вскрыть могилу Бродского. Вчера на кладбище собралась масса народа и большое количество полиции. Когда хоронили Бродского, то все говорили, что будто он дал японцам несколько миллионов и после этого утик в Америку, и что хоронили вместо него другого жиды. Говорят, что Суворин в «Новом времени» написал статью в таком духе.

Живем мы неважно. Тато хандрит и раздражается, никто не заходит, а не заходят потому, что слишком много времени уходит на путешествие. Косач говорит, что и зашел бы, но как подумает, что пока дойдет, то и назад пора домой. Все заняты, у всех нет времени, а тато не верит, что от его упорного сидения ничего не выходит хорошего, только одна хандра и вечное раздражение. Говорит, что болезнь его ухудшается и очень может быть от постоянного сидения отяжелевают все члены.

Вот тато поехал к Драго[мирову] и сидел долго, едва я его вытаскала из гостей и чувствовал себя тато очень хорошо и даже на другой день был весел и почему бы не похаживать изредка по всем своим знакомым, развлекся бы, а то сидит, пока кто придет...

Пиши чаще петербург[ские] новости...

Мама».

Спр. 47502.

«9 ноября.

Написала было тебе, Игнасию, письмо и уже запечатала, и в письме этом был один мрак; и только что хотела марку приклеить, как принесли от Пуськи открытку, прочла и как-то немного успокоилась. О всех бывалых и небывалых горестях пишет тебе тато, а я уже напишу тебе о более живых вопросах.

Прежде всего, извини пожалуйста, что до сих пор не выслала тебе обещанной посылки и это случилось потому что Тоня написала, что она вышлет мне копченую ногу дикой козы и вот сегодня я ее только получила и решила ножку послать тебе. Я не особенная любительница копченого мяса. Получила и два зайчика, но какие зайчики. Свежие, прелесть. Это мы уже себе сберегли...

Посылаю тебе перечень всего того, что ты в скором времени получишь: сало, ножку дикой козы, кизил по-гречески, абрикосы по-малорос[ийски], рубашка по-каменець-подольски... и т. д.

Что же написать о себе? Живем неважно, хотя в нашей жизни есть развлечение — это квартирант...

Друзья редки, поскольку далеко живем. Не так давно был вечером Беренштам и Трегуб[ов]. Муша¹⁰ теперь свободна и поселилась в Киеве... Гостями нашими довольно частыми сделались Старицкие и приходят они за всякими советами к тату, то Люда, то Маня все по поводу школы Лысенка. Перетц посещал тата, вот и сегодня пришел к нам.

¹⁰ Марія Вільямівна Беренштам-Кістяківська.

Вчера я слышала, что происходит довольно большая кутюрма в политехническом институте, забастовка, говорят. Кивлицкого так все время не видела, я была не совсем здорова и не так давно начала выходить и не могла у него побывать. Если у тебя будут деньги, которые занимала в Кив[лицкого] 50 р., то ты ему прямо и отошли, а то мне придется ему относить. Пуська, видимо, доволен своим положением, но Бог знает, вернется ли он назад. О киевских новостях тато пишет. Буду ждать от тебя письма».

Спр. 47503.

«22 ноября.

Получила твое письмо, Игнасию, и в тот же день вечером пошла к Берен[штамам]. Таня как-то особенно приветливо меня и с особенным удовольствием сообщила, что получила от тебя телеграмму и подпись Игнат. Да, жаль, ужасно жаль нам Береништама. Хотя и правда сознаешь, что если не сейчас, то через год, через три, а все нужно помнить, что лета таковы, что живем в гостях, а дома на кладбище...

Умер Береништам завидною смертью... Похороны были парадные, народа было много. Тато поехал на кладбище, речей никаких не произносилось, только М. Мищенко сказала десяток фраз о доброте и чистоте души Береништама, но это речь как-то вышла неуместно.

Я все боялась за татого здоровье, но, слава Богу, ничего, хотя тато и решил, чтобы про всякий случай доктора осмотрели его. Позавчера был Шеманов[ский], вечером был Рындовский...

Дома у нас все по-старому. Вчера получила письмо от Пуськи. Пишет, что жена его живет в Калуге, а он там же, когда выедут, пока неизвестно. В жаловании на прежней его службе отказали. Пишет он, что будет хлопотать, но не знает, выйдет ли из этого что-нибудь. Вероятно, ты уже получил от него письмо? Ты же будь так строг к нему, хоть следует написать Пуське правду, чтобы он знал, что видно, что он врет.

Косач и Тр[егубов] собирают всякие сведения о В. Л. Берен[штаме], думают писать Некролог в "Киевскую старину". Пишу это письмо уже три дня, кто-нибудь и помешает. Вот вчера вечером пришел Косач и Тр[егубов]. Рассказывали, что в четверг в Артистическом обществе в очередной вечер происходили всякие чтения (как всегда). И как раз в это время был в Киеве Хижняков (Чернигов.)¹¹. Его и попросили рассказать о съезде в Петербурге земских деятелей; говорят, что говорил он очень хорошо. После его речи на

кафедру взошел Водовозов и обратился к публике с краткой речью о том, что следует всем здесь собравшимся выразить благодарность Хижнякову.

После этих слов вышел из публики какой-то молодой человек (они не знают его) в штатском платье и начал по адресу Хижнякова посылать всевозможные порицания, выражаясь о съезде крайне неодобрительно, называя их земельными буржуа и что на съезде они думали только о себе и забыли, что есть рабочие и всякий пролетариат и на эту тему мол[одой] чел[овек] говорил резко и даже дерзко. Хотели успокоить, но не тут то было, оказалось, что их было много и чуть было не произошло скандала. Положение Хижнякова было ужасно неловкое. Есть много еще мелочей, но писать нет времени. Тато писал тебе.

Покупать что-либо к моим именинам не надо, Игнасю. У меня все есть, башкамов или чего-нибудь в этом роде ты же мне не купил...

Мама».

Спр. 47504.

«15 декабря.

Извини, Игнасию, что так долго не писала тебе. Я теперь такая безголовая, забыла, казалось мне, что я писала тебе, а вышло совсем не так. Именины прошли тихо, было несколько знакомых. Я многим написала, что уезжаю из Киева, вот и Кивлицкого так известила. Давно уже его не видела, с похорон Берен[штама]. Живем неважно, тато все ноет и возится с каждой мелочью, которая коснулась бы его здоровья... Дней пять т. н. был консилиум, состоящий из Фавор[ского] и Сикор[ского], но такой консилиум без всякой нужды устроился благодаря особенному усердию Люды Стар[ицкой] — Черняхов[ской]. Были они у нас 7 дек., у нас Люда читала свое произведение, а муж сам же и слушал. По прочтению тато предложил оставить это сочинение у него, он решил его исправить. Эти любезности тато оказывал ей последнее время раза два. Как всегда, тато жаловался на свои недуги. Шура, т. е. Чернях[овский]¹² предложил свои услуги осмотреть тата. После

¹¹ Хижняков Василь Михайлович (1843–1917) — випускник історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві (1864), міський голова Чернігова, голова Чернігівської губернської земської управи, гласний чернігівських губернського та повітового зібрань.

¹² Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) — лікар, громадський діяч, чоловік Л. Старицької-Черняхівської та батько Вероніки Черняхівської. Репресований разом із дружиною за сфабрикованою справою «Спілки визволення України».

осмотра Чер[няховский] выразил самое хорошее мнение о здоровье тата. Но через несколько дней пришла Люда и сообщила нам, что созван консилиум. Тато был смущен, а меня это ужасно встревожило...

И такое нахальство, хотя бы записочкой предупредила меня, что созовут они консилиум, а то накануне пришла сказать, что завтра придут д. Сикор[ский]¹³ и Фавор[ский]. Хотя Фавор[ский] ужасно был недоволен, что Люда устроила всю эту истерику...

Тато ужасно доволен, что друзья устроили консилиум. Сикорский написал, что старость тата идет прекрасно, так, как он даже не ждал, не написал ничего более о болезни и посоветовал тату больше двигаться. Да у нас вечная тревога и едва ли будет когда-нибудь спокойствие.

От Пуськи ничего не получила, только поздравительную телеграмму...

Кив[лицкого] не видела и не знаю, когда увижу. Наше Артистическое общество все бушует. 2-го устраивает юбилей И. С. Нечуя, как-то он пройдет. Оберучев¹⁴ переехал в Киев, назначен начальником Полигона. Тато в восторге, будет кому жаловаться на свои болячки. Пиши. Вот и праздники приближаются и только больше печали на моей душе; вот у меня такая веселая старость. Где ты будешь есть Кутью и проведешь праздники. Я буду ждать скоро от тебя письма и сама напишу. Извини, что долго не писала.

Мама».

Спр. 47505.

¹³ Сікорський Іван Олексійович (1842–1919) — лікар-психіатр, професор Університету св. Володимира в Києві, батько авіаконструктора Ігоря Сікорського.

¹⁴ Оберучев Костянтин Михайлович (1865–1929) — військовий і політичний діяч, випускник Михайлівської артилерійської академії у Петербурзі, служив на Київському артилерійському полігоні. За участь військовослужбовців Київського гарнізону під час революційних подій 1905–1907 рр. був відданий під суд, позбавлений чину, після чого емігрував до Швейцарії. Після Лютневої революції повернувся до Києва, призначений Тимчасовим урядом командувачем Київського військового округу в 1917 р.

1. *Ар'ес Филипп*. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке [Текст] / Филипп Ар'ес // Филипп Ар'ес. Возрасты жизни. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. – С. 26–43.
2. *Буряк Л. І.* Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Укр. біографістика. – 2017. – Вип. 15. – С. 13–42.
3. *Буряк Л. І.* Ментальний світ інтелектуала модерної доби: Гнат Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Ейдос. – 2016/2017. – Вип. 9. – С. 287–303.
4. *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.): моногр. [Текст] / І. Б. Гирич. – Київ : Укр. письменник, 2014. – 496 ст.
5. *Житецький Г. Є. О.* Ківлицький [Текст] / Г. Житецький // Україна. – 1925. – Кн. 6 (15). – С. 180–182.
6. *Іваницька С. Г.* Вільям Беренштам як дослідник археології Хортиці [Текст] / С. Г. Іваницька, Ляшко С. М. // Музейний вісник. Наук.-теорет. щорічник. – 2016. – № 16. – С. 128–139.
7. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 1. «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
8. *Казакевич О. М.* Павло Житецький. Життя та діяльність [Текст] / О. М. Казакевич. – Київ : Фітосоціоцентр, 2008. – 204 ст.
9. *Палієнко М. Г.* «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / М. Г. Палієнко. – Київ : Темпора, 2005. – 384 ст.
10. *Перетц В.* Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності [Текст] / В. Перетц // Записки Укр. наук. т-ва у Києві. – 1908. – Кн. 2. – С. 3–38.
11. *Плачинда В. П.* Павло Гнатович Житецький [Текст] / В. П. Плачинда. – Київ : Наук. думка, 1987. – 206 ст.
12. *Степченко О. П.* Ківлицький Євген Олександрович старший бібліотекар, фактично виконував обов'язки першого директора ВБУ в 1919–1921 [Текст] / О. П. Степченко // О. П. Степченко. Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918–1934). – Київ, 2008. – С. 67–76.
13. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907) [Текст] / передм. В. Шевчука ; Є. Чикаленко. – Київ : Темпора, 2013. – 504 ст.

REFERENCES

1. Ar'es, Filipp (1999). *Rebenok i semejnaja zhizn' pri Starom porjadke* [Child and family life under the Old Order]. In *Filipp Ar'es. Vozrasty*

- zhizni [Philippe Aries. Ages of life]. (Pp. 26–43). Ekaterinburg: Izdvo Ural'skogo un-ta. [in Russian].
2. Buriak, L. I. (2017). *Instaliatsiia yak biohrafichnyi konstrukt: Hnat Pavlovych Zhytetskyi* [Installation as a Biographical Construct: Hnat Pavlovich Zhitetsky]. In *Biographistika Ukrainica* (Vol. 15, pp. 13–42). Kyiv. [in Ukrainian].
 3. Buriak, L. I. (2016/2017). *Mentalnyi svit intelektualna modernoi doby: Hnat Zhytetskyi* [Mental world of the modernist intellectual: Gnat Zhitetsky]. In *Eidos* (Vol. 9, pp. 287–303). [in Ukrainian].
 4. Hyrych, I. (2014). *Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Ukrainian intellectuals and political isolation (mid-nineteenth – early twentieth century)]. Kyiv: Ukr. pysmennyk. [in Ukrainian].
 5. Zhytetskyi, H. (1925). Ie. O. Kivlytskyi [E. O. Kivlitsky]. In *Ukraina* (Book 6 (15), pp. 180–182). [in Ukrainian].
 6. Ivanytska, S. H. & Liashko, S. M. (2016). *Viliam Berenshtam yak doslidnyk arkeolohii Khortytsi* [William Berenshtam as a researcher in the archeology of Khortytsia]. In *Muzeinyi visnyk* (Vol. 16, pp. 128–139). [in Ukrainian].
 7. Institute of Manuscripts of The Vernadsky National Library of Ukraine, fund I. “*Literary materials*”. *Collection of literary works and documents. XII–XX centuries* [“Literary materials”. Collection of literary works and documents. XII–XX centuries].
 8. Kazakevych, O. M. (2008). *Pavlo Zhytetskyi. Zhyttia ta diialnist* [Pavel Zhitetsky. Life and activities]. Kyiv : Fitosotsiotsentr. [in Ukrainian].
 9. Paliienko, M. H. (2005). “*Kyevskaia staryna*” u hromadskomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets XIX–pochatok XX st.) [“Kyevskaia staryna” in the public and scientific life of Ukraine (end of the XIX – beginning of the twentieth century)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
 10. Peretts, V. (1908). *Pavlo Zhytetskyi. Do yuvileiu 45-litnoi naukovoï diialnosti* [Pavel Zhitetsky. To the anniversary of 45 years of scientific activity]. In *Zapysky Ukrainskoho naukovoï tovarystva u Kyievi* (Book 2, pp. 3–38). [in Ukrainian].
 11. Plachynda, V. P. (1987). *Pavlo Hnatovych Zhytetskyi* [Pavel Gnatovich Zhitetsky]. Kyiv. [in Ukrainian].
 12. Stepchenko, O. P. (2008). *Kivlytskyi Yevhen Oleksandrovykh starshyi bibliotekar, faktychno vykonuvav obov'iazky pershoho dyrektra VBU v 1919–1921* [Eugene A. Kivlytskyi, senior librarian, actually served as the first Director of the SBU in 1919–1921]. In *Ukrainski vcheni – fundatory spetsializovanykh viddiliv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (1918–1934)* [Ukrain-

- ian scholars — founders of specialized departments of The Vernadsky National Library of Ukraine (1918–1934)]. (Pp. 67–76). Kyiv. [in Ukrainian].
13. *Chykalenko, Ie.* (2013). *Spohady (1861–1907)* [Memoirs (1861–1907)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 17.11.2017 р.

Buryak Larysa, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Bibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

One year in the life of a woman: the reconstruction of a woman's biography (from the letters of Varvara Semenivna Zhytetska to her son).

The idea of reconstruction of the biography of Varvara Semenivna Zhytetska, based on her letters to her son Hnat, is justified. According to the theory of performativity, emotions and commentaries on the things a person saw, heard and lived determine the person's identity. As they serve as key markers of biography in private and public areas, they provide a biographic reconstruction with the stereoscopism sparkling with multiple facets of life situations.

The biographical sketch contains data on the origin, year of birth, entourage of V. S. Zhytetska, and reflects her thoughts, anxiety and concern for relatives, worries in the kaleidoscope of everyday life with trials, losses, encounters with friends, and communication with close ones. The emotions about the environment and events that took place in Kyiv in 1904, recorded in letters, reproduce the woman's life in one of its segments.

The biographic reconstruction raises a veil over the female figure, little known by this time, unlike her husband, the outstanding Ukrainian linguist-scientist P. H. Zhytetsky, and allows answering the question, what was it like to be a wife of a Ukrainian intellectual in the dimension of the socio-cultural ideas and events of the second half of the XIX – early XX century.

Key words: biography science, women's biography, Varvara Semenivna Zhytetska, Pavlo Hnatovych Zhytetsky, Hnat Pavlovych Zhytetsky, epistolary sources, performance studies, performative turn.

Буряк Л. І., доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Один год из жизни женщины: штрихи к реконструкции женской биографии (из писем Варвары Семеновны Житецкой к сыну).

Обосновывается идея реконструкции биографии Варвары Семеновны Житецкой, в основу которой положены ее письма к сыну Игнату. В соответствии с теорией перформативности, эмоции, комментарии по поводу увиденного, услышанного и пережитого идентифицируют личность. Выступая ключевыми маркерами биографии в плоскости частного и публичного, они обеспечивают биографической реконструкции стереоскопичность, которая проявляется множеством жизненных ситуаций.

Биографический эскиз содержит данные о происхождении, дате рождения, окружении В. С. Житецкой, а также отражает ее мысли, тревоги и заботы о родных, переживания в калейдоскопе повседневности с испытаниями, потерями, встречами с друзьями, общением с близкими людьми. Зафиксированные в письмах эмоции по поводу окружения и событий, происходящих в Киеве в течение 1904 г., воспроизводят жизнь женщины на одном из ее отрезков.

Биографическая реконструкция, составленная на основе эпистолярных источников, поднимает завесу над биографией женщины, до сих пор мало известной, в отличие от ее мужа — выдающегося украинского ученого П. И. Житецкого, а также дает возможность ответить на вопрос, что означало быть женой украинского интеллектуала, в контексте социокультурных представлений и событий второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: биографика, женская биография, Варвара Семеновна Житецкая, Павел Игнатович Житецкий, Игнат Павлович Житецкий, эпистолярные источники, теория перформативности, «перформативный поворот».

УДК 929:655.4/.5(71)Марунчак

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
доктор історичних наук, професор,
Наукове товариство імені Шевченка в Канаді
(Торонто, Канада)*

**МИХАЙЛО МАРУНЧАК ЯК ІСТОРИК
КАНАДСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО
КНИГОВИДАННЯ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ
ПІОНЕРСЬКОЇ ДОБИ
(90-ті рр. ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.)**

Стаття поглиблює знання про внесок М. Марунчака у вивчення початкового етапу історії книговидавничої справи канадських українців, тематичних, типологічних і читацьких особливостей перших канадських українських книгодруків, їх поліграфічного виконання, художнього оформлення, а також формування канадських українських книжкових традицій. Аналізуються віднайдені канадські українські першодруки «Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи» (1904) та «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-руским. Уложили: І. Бодруг, М. А. Щербінін» (1905), а також оцінка М. Марунчаком ролі «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки» та «Канадійського Фармера» у становленні україномовного книгодрукування у Канаді. Йдеться також про біографічну інформацію щодо організаторів книговидавничої справи, редакторів і друкарів, використану М. Марунчаком із метою уточнення фактологічного аспекту канадського українського книговидання початкового етапу піонерської доби. Наголошується, що заснування книговидавничої справи канадських українців відіграло ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи у Канаді, включення її у канадську культуру та збагачення життя мультикультурної спільноти Канади.

Ключові слова: канадські українські книгодруки, «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка», «Канадійський Фармер», кни-

говидання українського зарубіжжя, українська книжка імміграції, біографічна інформація.

Зважаючи на інтелектуальний потенціал української еміграції у Канаді, в цій країні активно розвивається українська історична наука. Її досягнення певною мірою висвітлені у працях відомих українських зарубіжних учених, серед яких слід відзначити дослідження О. Оглоблина [17], Л. Винара [4], М. Чубатого [23], а також українського науковця А. Атаманенко [2]. Вивчення проблем історії українців у Канаді активізувалось із заснуванням Канадського інституту українських студій в університеті Альберти, а також Центру досліджень історії України імені Петра Яцика та Центру українсько-канадських студій для досліджень української діаспори імені Д. і П. Кулів, що сприяло помітному розширенню історіографічного доробку канадської української історіографії. Та попри вивчення широкої проблематики канадської української історії, історія становлення та розвитку канадського українського книговидавництва як самостійний аспект загального історичного розвитку Канади ще не була предметом спеціального вивчення, хоча й становить значний інтерес як у контексті органічної складової канадської книговидавничої справи, так і українського зарубіжжя, а також реконструкції всесвітньої історії українського книговидавництва, не обмеженої хронологічними та географічними межами, зі своїми тенденціями, загальними закономірностями та каузальними зв'язками.

Всесвітня історія українського книговидавництва розширює знання про його місію у світі, у різних країнах і на різних континентах, дає уявлення про нього як органічну частину всесвітнього книговидавництва загалом, а також як «документальну пам'ять нації» та своєрідний феномен культури зі своєю логікою розвитку. Книговидавництва українського зарубіжжя, як частина всесвітньої історії українського книговидавництва, становить один із способів забезпечення його життєдіяльності на імміграції та виступає засобом збереження національного інформаційного середовища в чужомовному мультикультурному інформаційно-комунікаційному просторі. Українське книговидавництва зарубіжжя, з одного боку, становить частину історії книговидавничої справи країни його проживання, а з іншого — є важливим сегментом історії друкованої культури українців загалом. Історія книговидавництва української імміграції, зумовленої природними, соціально-економічними та суспільно-політичними мотивами в різні історичні періоди її виїзду за кордон, свідчить, що у країнах поселення та мешкання спостерігалися різні особливості формування та розвитку книговидавництва, обумовлені політичною, економічною, соціальною та загаль-

нокультурною політикою приймаючої держави, а також інформаційними потребами, фінансовою спроможністю українських іммігрантів, наявністю відповідних лідерів, здатних створити ресурси для розвитку книговидавничої справи, для впровадження традицій українського друкарства за його етнічними межами. Поряд із цим, до україномовної друкованої продукції іммігранти привносили традиції книжкової культури країни їх проживання «...не заперечуючи чужої запозиченої форми в українській культурі та дух нації вжив її на висловлення свого багатого змісту, п е р е т в о р и в її на свою духовну власність» [8, с. 37].

У процесі розширення українського зарубіжжя формувалася його друкарська культура, зростали основні кількісні показники числа назв виданих книжок, відбувався розподіл книжкових ресурсів по країнах і континентах, спостерігалось утворення різних типів і видів книжкової продукції, залежно від матеріально-технічних, соціально-політичних, етнічних і культурних потреб, попиту українців на книжки рідною мовою у країнах їх проживання. Книгодруки українською мовою, видані за кордоном України, виступали дієвим засобом етноконсолідації іммігрантів, української діаспори та зарубіжних етнічних утворень українського походження, були одним із способів (умов) виживання етнічної групи в іноетнічному оточенні. Українське книговидання на імміграції сприяло формуванню світогляду генерації нації, нормуванню її соціального життя, слугувало формальним засобом у поступі української етнічної групи, розвитку самосвідомості етнічної спільноти.

Проблеми дослідження з необхідною та достатньою повнотою історії українського книговидання поза етнічними межами, виявлення його провідних тенденцій, з'ясування фактів, що на нього впливали, розкриття особливостей організації в різних країнах і на різних континентах давно усвідомлювалися в українській бібліології, але в силу об'єктивних і суб'єктивних факторів досі залишаються все ще мало вивченими у спеціальній історіографії. І в цьому контексті особливий інтерес становлять як зарубіжні українські книгодруки, так і узагальнюючі праці з історії книговидавничої справи українського зарубіжжя, спеціальні дослідження учених діаспори, у яких висвітлені проблеми українського книговидання в окремих країнах проживання іммігрантів. В останніх роках спостерігається тенденція персоніфікації української книговидавничої справи, пошкваллення інтересу до біографічної інформації окремих особистостей, діяльності дослідницьких центрів, інституцій, а також бібліологічної спільноти загалом. Це дає змогу розширити знання про історію української книжки за межами України її ментальний і географічний контекст.

У Канаді українці проживають більш як 125 років і складають третю за чисельністю частину етнічних українців світу. Відтак, вивчення історії українського книговидання в Канаді становить значний інтерес для науки про книжку канадських українців, українського зарубіжжя й українського книгознавства загалом.

Метою даної роботи є спроба окреслити внесок відомого канадського дослідника української імміграції в Канаді, історика, педагога, бібліолога та громадського діяча Михайла Григоровича Марунчака¹, загальний науковий доробок якого сягає понад 400 назв (серед них низка праць у галузі бібліології, зокрема, історії книги та книгодрукування, бібліографії, бібліотекознавства та бібліополістики), у вивчення початкового періоду канадського українського (україномовного) книгодрукування в Канаді, так званої «першої хвилі» масової трудової еміграції та початку формування української етнічної групи, що охоплює час від 90-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст.

Загалом наукова та практична робота В. Марунчака отримала належну позитивну оцінку у працях, присвячених аналізу його ба-

¹ **Марунчак Михайло Григорович** (04.10.1914 Далешове (нині — с. Городенківського р-ну Івано-Франк. обл.) – 21.11.2004 Вінніпег (Канада)) — історик укр. еміграції в Канаді, бібліолог, педагог, редактор, громад. діяч. Дійсний член НТШ (із 1961), УВАН (з 1961), президент УВАН у Канаді (1983–86). По закінченні класичної г-зії «Рідної школи» ім. Т. Шевченка в Городенці (1935) вивчав право і сусп. науки у Львів. ун-ті., Карловому ун-ті у Празі. 1941 з цих ділянок отримав докторат у Празі. Студіював економічні науки в Карловому ун-ті та в Українському вільному ун-ті як слухач філософського ф-ту. 17.10.1942 вдруге заарештований гестапо. Перебував у концентраційних таборах у Чехії, Польщі, Австрії. Звільнений 6.05.1945 амер. військами. 1947–48 — голова Ліги укр. політв'язнів у Мюнхені (Баварія, Німеччина). Видавав бюлетень «Український політв'язень», співпрацював у ж. «Літопис українського політв'язня» та в НДІ укр. мартирології. З 1948 — у Канаді (Вінніпег). 1956 закінчив студії суспільних наук у Манітобському ун-ті зі ступенем бакалавра. Розпочав вивчення історії укр. зарубіжжя, зокрема Канади. Працював в укр. «Просвітах», «Рідних школах» у Вінніпезі (Канада), проф. права і сусп. наук Українського католицького ун-ту в Римі (Італія). Активний член К-ту українців Канади (з 1989 — Конгрес українців Канади), Світового конгресу вільних українців (обирався до складу керівних органів), голова Світ. ліги укр. політв'язнів (з 1985). Співзасн. «Заповідника-інституту Маркіяна Шашкевича», його наук. секретар (1962–79) і голова (з 1979), ред. і видавець ж. «Шашкевичана» (1982–86), ред. історико-мемуарного збірника «Городенщина» (1978, 2002), низки бюлетенів Ліги укр. політв'язнів, меценат і почесний ред. альманаху «Ямгорів» (Городенка, з 1991). Із здобуттям Україною незалежності був почесним учасником урочистостей у Львові з нагоди 150-річчя «Русалки Дністрової», 1991 — Шашкевичівських читань, відкриття пам'ятника М. Шашкевичу, ініціатор налагодження співпраці Ін-ту-заповідника М. Шашкевича у Канаді з Ін-ом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Шашкевичівською комісією над продовженням видання «Шашкевичани» в Україні, надавав відчутну допомогу у видавничій діяльності. Нагороджений «Шевченківською медаллю» К-ту українців Канади (1961), «Медаллю сторіччя Канади» (1967), орденом «За вірність» Укр. історико-просвітницької правозахисної орг-ції «Меморіал» ім. В. Стуса (2003).

гатогранної творчості та громадської діяльності [6; 7; 9]. Проте його внесок у вивчення книжкової справи українського зарубіжжя, у розвиток знань про українське книговидання в Канаді залишається маловідомим в українській бібліології, хоч і виконує у науковій думці важливу роль і в перспективі потребує ґрунтовного комплексного монографічного дослідження.

Варто відзначити, що історія книжки, книговидання та книговидавничої справи українців в Канаді постійно привертала увагу М. Марунчака, на що вказують його праці із загальної історії імміграції українців до цієї країни, де йшлося, зокрема й про українські друки в контексті культурних здобутків іммігрантів. Варто зазначити, що у своєму фундаментальному дослідженні «Історія українців Канади» (т. 1–2, Вінніпег, 1968–74 (2-ге вид. — 1991); вид. англ. мов.: «The Ukrainian Canadians: A History», 1970 (2-ге доповн. вид. — 1982) автор торкався проблем розвитку книговидання, книгопоширення та книговживання, висвітлював діяльність окремих інституцій і заклав підвалини відтворення персоніологічного ряду діячів української книжки в Канаді. Значну увагу привертає також його п'ятитомна праця «Студії до історії українців Канади» (т. 1–5, Вінніпег, 1964–1980), у якій автором використана значна джерельна база для реконструкції історії імміграції, її соціально-політичного, побутового, економічного стану, релігійного та культурного розвитку. Особливий інтерес у контексті нашої теми становить третій том зі «Студій до історії українців Канади» під назвою «Історія преси, літератури і друку Піонерської доби» (Вінніпег, 1969), оскільки в ньому подано значний фактичний матеріал із історії формування основ канадської української бібліології, зроблено спробу систематизувати найцікавіші факти, події, явища у книговиданні, книгопоширенні та книговживанні від первісного освоєння українцями канадських земель до 20-х рр. ХХ ст.

Важливим є також узагальнення М. Марунчаком біографічної інформації осіб, які, розбудовуючи Канаду, зберігали та розвивали українство, зокрема й за допомогою книговидання. Зібрана ним численна іконографія дає уявлення про українців, які прагнули до збереження національної ідентичності шляхом плекання своїх традицій, віри, церкви, мови, книжки, духовності загалом. У цьому сенсі неабиякий інтерес становить «Біографічний довідник до історії українців Канади» (Вінніпег, 1986), де поряд із широкою, заснованою на значній джерельній базі біографічною інформацією щодо еліти українства в Канаді вміщені відомості і про діячів книжкової справи.

Перші українські колонії іммігрантів в Канаді починають за-сновуватися на початку 90-х рр. XIX ст. Упродовж наступних років до країни (переважно з Галичини та Буковини) прибуло ще понад 30 тис. українців. Від 1900 р. до Першої світової війни — ще близько 140 тис. До 1914 р. — імміграція досягла близько 170 тис. осіб [10]. Цей період в історіографії отримав назву «перша хвиля» української еміграції до Канади (обумовили її економічні, політичні, соціальні та національні утиски на етнічних територіях із боку австро-угорської та російської імперій).

Історія книговидавничої справи українців у Канаді розпочинається з появою друкарського модифікованого кириличного шрифту у Вінніпезі (на початку XX ст. — одне з найбільших міст Західної Канади, котре згодом неофіційно вважалось столицею українців країни). Факт не випадковий, оскільки місто стало осередком найбільшої скупченості українських іммігрантів, їх політичної, економічної та культурної активності. Заснування кириличного книгодрукування було пов'язане з потребами українського громадсько-політичного, релігійного та культурного руху у Канаді. Історію книжки канадських українців у Канаді² М. Марунчак справедливо розпочинає від появи у країні шрифтів модифікованого кириличного друку (до листопада 1903 р. шрифтів кириличного друку в Канаді не було, користувалися латинським друкарським шрифтом [12, с. 51; 24, с. 52]), що були вперше використані для друку першого часопису українською мовою

² На нашу думку, терміни «*книжка канадських українців у Канаді*» та «*книжка канадських українців*» не є тотожними. Історію книжки канадських українців можна розпочати від появи першої друкованої книжки «Західна Канада: Манітоба, Асинібоя, Алберта, Саскачеван: «Манітоба и Північно-Західні території: Асинібоя, Алберта і Саскачеван: інформація про засоби і клімат для рільників, угодовців худоби і гірників» («New York», 1899; <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8918/file.pdf>) для задоволення інформаційних потреб українців, ознайомлення з особливостями їх імміграції до Канади, кліматичними умовами, розвитком сільського господарства та соціальним устроєм країни. Книжка обсягом 30 ст. містила основний текст і додатки. Читач отримував короткі відомості про географічні та кліматичні умови країни, її земельні ресурси, суспільні та правові відносини, розвиток окремих видів сільського господарства, організацію освіти, а також про права й обов'язки іммігрантів у Канаді. У розділі «Свідectва» вміщені позитивні відгуки перших поселенців, а у розділі «Перші питання» — відомості про те, як дістатися до Канади й отримати дозвіл на проживання. Окремий розділ «Перестороги» інформував про прихильність Уряду Канади до іммігрантів. У додатках вміщені загально географічна мапа Канади та мапа Північно-Західної її території для ознайомлення з фізико-географічними й економічними особливостями країни. Текст написано українським фонетичним правописом, хоча на той час у Галичині та США часописи і книжки друкувалися етимологічним правописом. Українська мова книжки, зміст і цільове призначення дають підстави вважати її першою друкованою книжкою в історії книжки канадських українців у Канаді.

у Канаді — тижневика «Канадійський Фармер» (перше число вийшло 12 листопада 1903 р. наклад 2 тис. примірників), виданого зусиллями «Канадської Північно-Західньої Видавничої Спілки» (The Canada North West Publishing Company). Потреба друкування українською мовою спонукала до певної модифікації кириличного шрифту, необхідної для врахування особливостей української вимови, зокрема вживання літери «ґ» на позначення проривного задньоязикового звуку, а також літери «ї» для позначення йотованого голосного звуку, якого немає в інших абетках, створених на кириличній основі.

Щодо появи перших українських книгодруків у цій країні вчений зазначав, що точно встановити, які саме українські книжкові видання з'явилися «першими» у Канаді, важко [13, с. 205]. Щоправда, продовжуючи вивчення початкового періоду книгодрукування канадських українців у Канаді, М. Марунчак зібрав і проаналізував фактичний матеріал з історії створення «Канадської Північно-Західньої Видавничої Спілки» (перше видавниче об'єднання початкового періоду українського друкарства в Канаді, створення якого розпочалася на початку 1902 р., а організаційне оформлення відбулося у вересні 1903 р. у Вінніпезі), зокрема подав персоналогічний склад і короткі життєписи її провідників (Геник Кирило³, Негрич Іван, Бодруг Іван, Стефанік Теодор⁴, Дима Йосиф⁵) [11, с. 205; 16, с. 115],

³ **Геник Кирило** ((21. 06. 1857, с. Березів Нижній Коломий. пов, нині — Нижній Березів Косів. р-ну Івано-Фр. обл. — 05. (12?) 02. 1925, Вінніпег) — педагог, громад.-політ. діяч. Педагог. освіту отримав у Станіславі. Закінчив Українську Академічну гімназію у Львові, студіював право у Львівському ун-ті. Працював учителем (1979–1881). Повернувся до свого села 1882, де закрив школу. У 1890 обрано до міської ради в Коломиї. Підтримував зв'язки з І. Франком, М. Павликом, О. Олесюковим. Заарештований 1880 за пропаганду соціаліст. літ-ри. 1896 виїхав до Канади. 1897–1911 працював у імміграційному відділі МВС у Вінніпезі. 1899 — один із засновників (разом із Савою Чарнецьким, Т. Стефаніком та ін.) першої читальні українців у Венніпезі — Читальні ім. Тараса Шевченка у своєму домі. Там само відбулася перша самодіяльна театральна вистава «Аргонавти» Г. Цеглинського, що стало першопочатком укр. народ. самодіяльного театру в Канаді. Засновник першої україномовної газети в Канаді «Канадійський Фармер». 1903–1904 у співпраці з пресвітеріянськими пасторами заснував Незалежну Православну Церкву. 1911, після програшу Ліберальної партії Канади на виборах, втратив урядову посаду і став вести громадську роботу. Його статті у газеті «Свобода» є важливим джерелом із історії українців в Канаді. Жив у США, згодом повернувся до Вінніпега. До самої смерті був настільки популярним, що в укр. канадській громаді був відомий як «Цар Канади», «український староста», «український воевода». Родина Геників належала до роду Березовських, який має давньоруське (давньоукраїнське) шляхетське походження, належав до гербу Сас, відомий із часів королівства Русі, Галицько-Волинського князівства. Часто з ім'ям Геник додається «Березовський».

⁴ **Стефанік Теодор** (1880, с. Грицеволя, Бродівського повіту (нині — с. Грицеволя, Радеховський р-н Львів. обл.) — 21 бер. 1951, Вінніпег, Канада) — педагог, громадський діяч. 1912 став першим українцем, обраним до муніципальної ради Вінніпега. Організатор двомовного шкільництва. Організував шкільні округи з

які, маючи перспективне мислення, доклали значених організаційних зусиль для випуску перших українських книгодруків у Канаді. М. Марунчак зазначав, що, маючи обмежені фінансові можливості для організації друкарської та видавничої справи, вони були змушені звернутися за матеріальною допомогою до Ліберальної партії Канади, що ставило видавничу продукцію у фінансову та певну політичну залежність. Але цей факт також дає підстави вважати, що розбудова книговидавничої справи української еміграції початку піонерської доби (попри відчутну потребу вчити грамоті новоприбулих, прискорити їхню освіту рідною мовою та життєзабезпечення загалом) вимагала справді значних фінансових витрат, які переселенці довго не могли собі дозволити (на що вказує, зокрема, відсутність упродовж більше як десяти років від часу їх поселення у Канаді друкованих видань українською мовою),

Як засвідчує М. Марунчак, друкарський кириличний шрифт організатори «Канадсько-Української Видавничої Спілки» придбали у Сполучених Штатах Америки (у Нью-Йорку) [13, с. 205]. За іншими відомостями українські черенки замовляли в Галичині [18]. Натомість спомини одного з перших дописувачів «Канадського Фармера» Тома Томашівського⁶ освідчать, що шрифти були завезені з Європи [20, с. 8]. Та в кожному разі саме поява друкарського модифікованого кириличного шрифту в Канаді зумовила початок українського друкарства виданням 12 листопада 1903 р. першого числа тижневика «Канадський Фармер», редактором якого став учитель Іван Негрич⁷ (одночасно входив до складу першої дирекції часопису), а складачем-друкарем — Осип Косовий⁸, фаховий дру-

уповноваження Міністерства шкільництва. Член Українського канадського горожанського комітету (1917–1922), що активно захищав громадянські права емігрантів і збирав пожертви у Фонд допомоги Україні (кошти надіслані УЦР в Києві та Українському Червоному Хресту у Відні на допомогу українській революції (1917–1923)). Засновник допомогового комітету братства Св. Миколая тощо.

⁵ **Дима Йосиф** (2.04.1865, с. Криве, нині — Козівський р-н Тернопіл. обл. — 12.09.1948, Вінніпег, Канада) — судовий перекладач, громадський діяч. З 1896 — у Канаді, фермер. З 1904 — у Вінніпезі, судовий (присяжний) перекладач, згодом — опікун малолітніх злочинців. Один із перших членів Українського Народного Дому у Вінніпезі, інших освітніх організацій.

⁶ **Томашівський Тома** (15.05.1884, с. Стецева, Снятинський пов., Австро-Угорщина, нині — Снятинський р-н Ів.-Франк. обл. — 1.02.1969, Едмонтон) — журналіст, редактор, громадський діяч. Був серед перших засновників друкарства у Канаді. Співредактор «Нової громади» (Едмонтон, 1910), «Поступу» (1915–1917), «Правди і Волі» (1920), «Нашого поступу» (1922–1929), «Фармерського голосу» (1932–1933, Едмонтон). Співзасновник Т-ва укр. піонерів, довгі роки його секретар тощо.

⁷ **Негрич Іван** (1876, с. Березів Нижній Коломийського повіту, нині — Нижній Березів Косівського р-ну Ів.-Франків. обл. — 4.05.1945, Канада) — педагог, редактор. У Канаді з 1897. Отримав освіту в Манітобському коледжі (був частиною Манітобського ун-ту, нині — Ун-т Вінніпегу). Працював учителем і був першим секретарем

кар зі Львова, котрий працював у Сполучених Штатах Америки, але на запрошення організаторів переїхав до Канади [16, с. 116] та його помічником Олексою Антонюком. На сторінках часопису йшлося про українські справи та канадську Ліберальну партію (чим українців заохочували до її підтримки на виборах), зокрема вміщували платні оголошення та періодичні публікації від тодішнього Ліберального уряду в Оттаві, присвячені імміграційним питанням, порадам і вказівкам для новоприбулих. На думку М. Марунчака, ліберали відверто вивищували «Канадську Північно-Західну Видавничу Спілку», що була фінансово пов'язана зі щоденним часописом «Фрі Пресс» у Вінніпезі, котрий вважався основним виразником позиції Ліберальної партії [13, с. 205].

Зростаюча потреба в українських друках спричинила появу впродовж 1904–1907 рр. ще трьох видавничих осередків, які опікувалися виданням часописів «Слово» (Українська газета, Консервативна партія Канади), «Ранок» (орган пресвітеріанської церкви) та «Червоний прапор» (тижневик українською мовою, Соціалістичної партії Канади). Та їхній фінансовий стан не був настільки стабільним як «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки».

Нові фінансові можливості після року видання часопису (зокрема, часткова підтримка уряду та Ліберальної партії Канади), а також відсутність українського книговидання, потреба в якому все більше усвідомлювалася в спільноті, сприяли тому, що «Канадська Північно-Західна Видавнична Спілка» розширила свою діяльність і почала друкувати також і книжкові видання. Саме тому М. Марунчак вважав її піонером українського книгодрукування в Канаді. Одним із аргументів для підтвердження цієї думки вчений використав копію договору, датованого 10 березня 1904 р. між спілкою-видавництвом і двома авторами (Іван Бодруг і Михайло Щербінін), згідно якого вони зобов'язувалися підготувати працю «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» (дослівно — «Рутено-Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців») [12, с. 206]. Дослідник припускає, що, ймовірно, договір було виконано і заплановане видання могло з'явитися в кінці 1904 р., але з датою 1905 р. [12, с. 206].

Організації укр. учителів, перший редактор «Канадійського Фармера», належав до «Березівської Трійці». Один із засновників «Укр. народ. дому» у Вінніпезі.

⁸ **Косовий Осип** (? – 1929, Нью Йорк, США) — перший укр. друкар у Канаді, редактор, видавець (США). У Канаді з 1903, складач «Канадійського Фармера». З 1904 — редактор укр. газети «Слово» (Вінніпег). Повернувся до США (Нью-Йорк), де видавав тижневики «Наша Жизнь» (1907 – червень, 1908), «Американский Голос» (вересень 1907 – лютий 1908), часопис «Союз» (1908). З 1913 — співредактор г. «Шершень», «Народна Воля», редактор «Народного Слова».

Проте достатніх аргументів для такого висновку, на жаль, автором не наведено, тому цю думку можна розглядати як гіпотезу вченого. В іншій своїй праці, торкаючись проблем перших україномовних видань у Канаді, М. Марунчак зазначав, що у 1904 р. «...появився у Видавництві «Канадійський Фармер» українсько-англійський самоук п.[ід] н.[азвою] «Провідник», що його працювали Михайло Щербінін та Іван Бодруг» [15, с. 351], тобто, йшлося про іншу назву видання, авторами якого були ті самі особи, з якими «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» уклала договір.

Ймовірно, що дата 1905 р. могла бути запозичена М. Марунчаком зі статті І. Боберського «Українці в Канаді» [3], де зазначено, що з друкарні «Канадійського Фармера» у 1905 р. «...вийшла друга книжка «Учебник англійської мови для руського народа», 320 сторін. Написав Іван Бодруг, священник «Независимої Православної Церкви» і М. Щербінін, професор Манітобської колегії». Сучасний дослідник М. Гринько, подаючи відмінну від попередніх учених назву видання («Учебник англійської мови для руського народа. З граматикою і словарями русько-англійським і англійсько-руським» І. Бодруга та М. Щербініна (1905)» [5]), характеризує його як підручник-словник. Професор М. Тимошик українським канадським першодруком вважає «Учебник англійської мови» (обсяг — 330 ст.), написаний Бодругом І. та М. Щербініним, що в англійському варіанті мав довшу назву — «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» (ідентична зазначеній у копії договору, оприлюдненого М. Марунчаком. — Т. К.) і називає це видання «...своєрідним українсько-канадським підручником» [19, с. 384]. Незважаючи на різночитання у назві одного з перших книжкових видань, що наводять дослідники, вони єдині в тому, що його авторами були І. Бодруг і М. Щербінін, із якими видавництво «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» оформляло видавничий договір, відомості про копію якого надав М. Марунчак. Ймовірно, назва книжки уточнювалася в процесі підготовки до друку, оскільки освітяни конкретизувати остаточну редакцію. Проте тематичні та типологічні пріоритети перших українських книгодруків, а також визначення їх авторського складу очевидне.

Знання про освітній рівень, професію та громадську діяльність авторів одного з перших запланованих до видання українських книгодруків у Канаді розширює біографічна інформація. Так, Іван Бодруг⁹ прибув до Канади 1897 р. Маючи педагогічну освіту, певний час працював учителем, а згодом, оскільки добре володів англійською мовою, став перекладачем при Канадському еміграційному уряді. На час підписання згаданого тут договору був одним із спів-

засновників «Канадійського Фармера», де публікував матеріали релігійної тематики. Щодо Михайла Щербініна відомо, що він закінчив Санкт-Петербурзький Імператорський університет, отримавши фах учителя. До Канади прибув, ймовірно, перед 1891 р. Українську мову та історію вивчав у Манітобському коледжі, де на час підписання договору вже міг обіймати посаду професора. Згодом написав першу англomовну розвідку про українських поселенців у Канаді (1906) і переїхав до США¹⁰. Отже, видавництво планувало, щоб авторами одного з перших українських книжкових видань у Канаді стали педагоги, знайомі з основами дидактики, методиками засвоєння знань, умінь і навичок, а також такі, що мали знання в галузі лінгвістики. Важливим був також власний досвід авторів щодо опанування англійською мовою у Канаді, що переконувало у їхній спроможності написати підручник, що міг би слугувати практичним цілям вивчення цієї іноземної мови у відповідності з життєвими потребами та діяльністю українських емігрантів.

Щодо підручника англійської мови для рутенців, про який йшлося вище, то М. Марунчак зазначав, що «...досі нікому не вдалося

⁹ **Бодруг Іван** (7.04.1874 с. Березів Нижній Коломийський пов., нині — Нижній Березів Косівського р-ну Ів.-Франків. обл – 2.06.1952, Торонто) — педагог, журналіст, перекладач, літератор, релігійний діяч. Учительську освіту здобув у Станіславові. Двоюродний брат К. Геника. Із І. Негричем приїхав до Канади, де втроях склали ядро інтелігенції української громади та були відомі які «Березівська Трійця», зусилля якої помітно впливали на розвиток культурно-освітньої, релігійної та громадської діяльності українців у Канаді. Разом із І. Негричем навчався в Монітобському коледжі (у той час був частиною Монітобського ун-ту, нині — Ун-т Вінніпегу), де пресвітеріанами були створені спец. класи для молодих українців, до навчання в яких запрошували бажаних стати шкільними вчителями (а потім і священниками Незалежної Грецької церкви) (див.: Martynowych, Orest T. *Ukrainians in Canada: The Formative Period, 1891–1924*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, Edmonton, 1991, p. 170). Основоположник «Незалежної Грецької Церкви». Писав, що її головною метою було заповнити духовний вакуум української громади у Канаді, вона служила альтернативою рос. православ. церкві й укр. католицьким місіям, поступово впроваджуючи реформи просвітницького протестантського характеру (див.: Bodrug, Ivan. *Independent Orthodox Church: Memoirs Pertaining to the History of a Ukrainian Canadian Church in the Years 1903–1913*, Ukrainian Research Foundation, 1982, с. 43.). Працював учителем мови й літератури в Монітобському коледжі (1904–1905). Основоположник і редактор ч. «Ранок», автор публікацій релігійної тематики, пперекладач. Згодом очолював так звану «Нову незалежну православну церкву», був харизматичним священником і під впливом пресвітеріанства проповідував євангельське християнство. Виїздив до США. Після повернення до Канади провадив релігійну працю. Останні роки життя був пастором Незалежної Української Євангельської церкви у Торонто.

¹⁰ **Щербінін Михайло** (1856 – 17.10.1941, Чикаго, США) — педагог, науковець. Закінчив Санкт-Петербурзький Імператорський ун-т. Автор першої книжки про українців англійською мовою «The Galician Dwelling in Canada and their Origin» (1906). Володів 7-ма іноземними мовами. Згодом переїхав до Чикаго (США).

відшукати цього унікального видання» [12, с. 206]¹¹, але, завдячуючи сучасним інформаційним технологіям, можна ознайомитися з електронним варіантом згаданого вченим одного з перших канадських українських видань¹², що становить значний інтерес як для історії канадської української книговидавничої справи, історії книжки українського зарубіжжя, її поліграфічного оформлення й художнього виконання, так і лінгвістики, лексикографії, історії педагогіки та методики навчання іноземної мови. Книжка має два авантитули, на першому, художньо оформленому подано назву: «English and Ruthenian Dictionary», зверху та знизу прикрашену цільним орнаментом, побудованим на основі однієї безперервної лінії, на другому «Учебник англійської мови» і «Ruthenian-English handbook», титульний аркуш містить двомовний текст (**українською**: «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» з іменами укладачів видання та зазначенням їхніх посад і місць праці: «Уложили: Іван І. Бодруг Священник Независим. Православної церкви в Винипегу і М. А. Щербінін Професор Монітоба-колегії в Виннипегу»; **англо-мовний**: «Hand-book of the Ruthenian language (Galician): being also a handbook of English for Ruthenians: John J. Bogrug Minister of the Independed Greek Church Winnipeg Canada M. A. Sherbinin Ruthenian Professor Manitoba College»). Тут само вміщено і вихідні дані книжки: ««Winnipeg: The The Canada Nordwest Publishing Compani, 1905». На звороті авантитулу вміщена інформація, що «...набір зроблено у відповідності з актом Парламенту Канади у 1905 р. І. Бодругом і М. Щербініним у Міністерстві сільського господарства». Наприкінці звороту є відомості, що набір тексту здійснив П. Фогель.

Книга починається епіграфом «В кождім правдивим поступі єсть тільки одна Добра Дорога» (англійською й українською мовами) та україномовним вступним словом від авторів, датованим 1 січня 1905 р. під назвою «Передне слівце», в якому викладені основи авторської методики навчання іноземній мові, закономірності засво-

¹¹ М. Марунчак вважав, що збереглося лише друге видання «Учебника англійської мови», виданого 1912 р. Він писав, що перше видання підручника викупила «Руська книгарня», власником якої був Френк Дончек, який отримав право на друк книжки. Коли перший наклад розійшовся, він випустив другий, але вже ппід іншою назвою: «Провідник — практичний підручник до науки англійської мови або як навчитися читати, писати й говорити по англійськи без помочі учителя» (англійською мовою: «Handbook of the Rutehenian Language»). Видання мало 320 ст. [13, с. 206].

¹² Див.: «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» (https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf).

ення знань, умінь і навичок, визначено обсяг і структуру змісту навчального видання. І. Бодруг і М. Щербінін дбали, щоб підручник був «...зложений так, щоби кождий міг без учителя скоро й добре научите ся, по англійські говорити, читати і писати», а також, щоб «...кожний, хто буде вчитися з сеї книжки хоч би кілька днів, вже буде уміти говорити». Після набуття учнями цих умінь, авторами передбачено «...перехід до вивчення окремих тематичних розділів для засвоєння курсу», а згодом — вивчення основ граматики англійської мови та наповнення словникового запасу англомовною лексикою. Окрім педагогічного спрямування авторський вступ мав ширший контекст, оскільки давав уяву про загальний освітній рівень більшості українських піонерів-іммігрантів, для яких призначався підручник. Йшлося про недоступність для них освіти, причиною якої були важка фізична праця та незабезпеченість людей загальнопрístupними освітніми закладами. Вказали автори також на значні зусилля, витрачені на укладання та друкування підручника, пошук фінансування видання: «...виходить великий Учебник англійської мови, який важко було укласти та надрукувати». Йдеться про те, що автори своє завдання «...бачили у тому, щоб уміти так зробити, щоб нарід наш, стоячий на невисокій степені ученості міг легко з нього присвоїти собі знані англійського языка» [21].

Авторська методика вивчення іноземної мови знайшла відбиток у детальному змісті підручника, на що вказують його розділи: «альфабет (азбука) і наука про звуки; назви днів в тижні; таблиця для практики з вимовою слів; практичні вправи на підставі слів англійських, схожих з руськими; дієслова в різних часах, особах і способах; родові числівники; грамика; словарі — руско-англійський (Ruthenian-English); англо-русский (English-Ruthenian)». Автори виявили обізнаність із основами дидактики, подаючи матеріал від простого до складного, викладаючи основи граматики англійської мови, а також укладаючи словарі, що містили більше двох тисяч слів кожний. Загальний обсяг видання становив 380 ст. [21]. Цікавим виявилось його художнє оформлення з використанням книжкового орнаменту — заставок із українськими сюжетами (вишивані рушники), а також графічних кінцівок, подібних до «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодежи», зокрема й нових, із канадськими сюжетами (снопи колосків стиглої пшениці, голова канадського лося).

Отже, історіографія одного з перших українських книгодруків у Канаді, зокрема видання «Учебника англійської мови для руского народа з грамикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» свідчить, що пріоритетом «Українсько-Канадської Видавничої

Спілки» була навчально-довідкова книжка, двомовне видання, призначене для задоволення найперших потреб імміграції щодо вивчення англійської мови в іншомовному середовищі. Це уможливило опанування законів Канади, активізацію суспільно-економічних і політичних відносин, а також забезпечило самозбереження українців у цій новій для них країні проживання, сприяло налагодженню життя та підтримці здоров'я у нових кліматичних та економічних умовах.

Повертаючись до аргументації висновку про початок українського книгодрукування в Канаді, М. Марунчак наводить також інші цікаві факти з історії українських канадських книгодруків, зокрема зазначає, що «Незалежна Грецька Церква» за підтримки та благословення Пресвітеріанської церкви в Канаді у 1904 р. у друкарні «Канадійського Фармера» видала перший «Християнський Катехизм»¹³ (обсяг – 40 ст.) [13, с. 207]. Учений зазначив, що саме його окремі вчені вважали першим книжковим українським виданням у Канаді, зокрема І. Боберський писав: «Перша українська книжка вийшла 1904 р. з друкарні «Канадійського Фармера», а це «Християнський Катехизм» на 40 сторінках, виданий властю «Самостійної Грецької Церкви» в Канаді» [13, с. 7]. Так само й на думку відомого канадського українського вченого, поета, перекладача, літературознавця, педагога та бібліолога Яра Славутича «...за першу книжку українською мовою, надруковану в Канаді, треба вважати двомовний українсько-англійський Християнський катехизм для вжитку шкільних дітей і молоді» [1].

Книжку «Християнський Катехизм» (І. Боберський, М. Марунчак) нам виявити не вдалося, але пощастило знайти електронну копію двомовного друкованого видання «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді» (Яр Славутич) [22]. Титульний аркуш містить назву та вихідні дані двома мовами (*українською*: «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молоді», з нижче поданим написом «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді»; *англійською*: «Christian Catechism for the use of schoolchildren and young people»), з нижче зазначеним написом: «Issued by the authority of the Independed Greek Chirch in Canada»), подано місце та рік видання («Winnipeg, 1904»), а також зазначено: «З друкарні «Канадійського Фармера» Printed by the Canada North West Publishing Co.» [22].

¹³ «Катехизис» чи «катехизм» означає «повчання», «казання» та становить у релігійній літературі доступний для всіх підручник християнської віри, побудований у вигляді запитань-відповідей. Слово «катехизис» взято з грецької мови, а «катехизм» — із латинської. Відповідно їхнє вживання також збігається з поділом церкви на грецький і латинський обряди: варіант «катехизис» типовий для православних, а «катехизм» — для католицьких кіл українського християнства.

Загальний обсяг видання становить 39 ст. друкованого тексту паралельно українською та англійською мовами. Книжка складається з трьох розділів, відокремлених однаковими спеціальними графічними кінцівками. Перший розділ «Катехизм» містить 51 запитання з відповідями на них українською та англійською мовами, розташовані на перших 16 сторінках видання та присвячені основам православної віри, висловленню подяки Богу та спасінню душі. Найбільший обсяг займає другий розділ — «Псалми», до якого увійшли 17 псалмів (вибраних зі 151 за масоретською нумерацією, використаною у тексті) та розташованих із 17 по 29 ст. включно. Зміст кожного псалма складається з двох частин, перша містить початок псалма старослов'янською й англійською мовами, а його продовження відбувається віршованим тлумаченням українською з англійським перекладом. При нумерації псалмів укладачі звернулися не до грецької, характерної для православної церкви, а до масоретської, що зазвичай використовується у протестантських церквах, через що означені у книжці римські цифри не завжди співпадають із загальновідомими грецькими числами псалмів¹⁴. Для цієї книги було обрано ті псалми, що найяскравіше передають любов і відданість людини Богові, хвалу, подяку та визнання Божественної милості, а також ті, де йдеться про потребу звернення до Бога у різних життєвих обставинах (визнання, що добробут родини та благополуччя залежить від волі Божої). Водночас було подано молитви, до яких належить звертатися християнину зі скорботними почуттями.

Відведення укладачами «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молодіжи» найбільшого обсягу саме для псалмів

¹⁴ 1. Псалом № I (співпадає з грецькою нумерацією) — «Блаженъ мужъ иже не иде на советъ нечестивыхъ»; 2. Псалом № III (співпадає з грецькою нумерацією) — «Господи, что ся умножиша отужающіи ми»; 3. Псалом № XV (за грецькою: № 14) — «Господи, кто обитаєтъ в жилищи Твоемъ»; 4. Псалом № XVI (за грецькою: № 15) — «Сохрани мя Господи, яко на тя уповахъ»; 5. Псалом № XXIII (за грецькою: № 23) — «Господи, пасєтъ мя, и ничтоже мя лишитъ»; 6. Псалом № XXXIII (за грецькою: № 32) — «Радуйся, праведніи о Господь»; 7. Псалом № XLII (за грецькою: № 42) — «Имже образомъ желаетъ элень на источники водныя: сице желаетъ»; 8. Псалом № LI (за грецькою: № 52) — «Речь безумень съ сердце своемъ своемъ несть Богъ»; 9. Псалом № XCV (за грецькою: № 94) — «Приидите возрадуемъ Господеви»; 10. Псалом № C (за грецькою: № 65) — «Воскликните Господеви вся земля»; 11. Псалом № CIII (за грецькою: № 102) — «Благослови душе моя Господи и вся внутренняя моя имя святое его»; 12. Псалом № CXXVII (за грецькою: № 126) — «Аше не Господь сожиздетъ домъ, всеу трудящися зиждущіи»; 13. Псалом № CXXVIII (за грецькою: № 127) — «Блажени вси боящіеся Господа»; 14. Псалом № CXXIX (за грецькою: № 128) — «Множицею брашася со мною отъ юности моея»; 15. Псалом № CXXXI (за грецькою: № 130) — «Господи, не вознесє сердце мое»; 16. Псалом № CXXXIII (за грецькою: № 132) — «Се, що добро, или что красно, но еже жити братіи вкупе»; 17. Псалом № CXLI (за грецькою: № 140) — «Господи, воззвахъ к тебе, услыши мя».

може вказувати на їхнє прагнення привернути увагу до основ християнського церковного богослужіння, оскільки псалми входять до його складу. Водночас наявність у цьому виданні текстів паралельно українською й англійською мовами може також свідчити про наміри укладачів використати «Псалтир» як один із головних підручників, за яким традиційно відбувалося навчання читанню та грамоті ще з часів рукописної книжки Київській Русі.

Третій розділ «Християнські гімни» містить 11 гімнів¹⁵, розташованих від 30 до 39 ст. включно. Як культові пісні хвалебного характеру ці твори вирізняються особливою урочистістю та величчю церковних піснє співів та, як і псалми, відігравали важливу роль у християнському богослужінні. У гімнах прославляються християнські цінності, Бог, віра в нього, висловлюється християнська ідеологія, життєві позиції християн. Загалом релігійні гімни значною мірою спряжи розвитку релігійної лірики.

Варто відзначити, що до композиційної структури видання було введено такі елементи художнього оформлення як графічні кінцівки, розміщені наприкінці кожного розділу, що вказує на впровадження графічних елементів, характерних для оформлення православних книжок, і засвідчує прагнення друкарів до збереження традицій видання християнської релігійної книжки. Також вміщення кінцевих заставок вказує на те, що вже в першій друкованій українській книжці в Канаді було використано елементи книжкової графіки та виявлено можливості поліграфії забезпечити виконання ідей друкарів.

Окремо слід відзначити виконання фахівцями друкарського набору ускладненого тексту з використанням двох мов. Ця праця потребує особливої друкарської майстерності, оскільки при наборі текстів, побудованих на латинській графічній основі, пробіли між словами менші (букви латиниці вужчі за кириличні). Одночасно слід зазначити, що паралельні двомовні тексти є одним із найдавніших методів вивчення іноземних мов, вони сприяють розширенню словникового запасу, ознайомленню з граматиною чужої мови, конструкцією речення, заучуванню текстів із перекладом відомою мовою. Тобто, вміщення двомовного паралельного тексту українською й англійською мовами сприяло засвоєнню англомовної релігійної термінології та лексики українцями, а також поширювало знання чужою мовою основ християнської релігії. Видання катехизму є

¹⁵ «Воїнство Христове» (№ 1); «На хрест чудний я дивлюся» (№ 2); «З небес своїх лазурних» (№ 3); «Моя молитва» (№ 4); «Кріпка я вірю» (№ 5); «Огнені язика» (№ 6); «Голос з Галилея» (№ 7); «Я умер за тебе» (№ 8); «Три притчи» (№ 9); «Царю вічний і небесний» (№ 10); «Чи ти живеш?» (№ 11); «Пастерське призивання» (№ 12).

важливою подією у духовному та культурному житті кожної країни, а особливе значення мала ця подія для православних українських перших поселенців у Канаді, оскільки в духовному плані катехизм дав змогу краще пізнати християнське таїнство, поглибити релігійну віру, а з іншого боку — поглибити знання англійської мови. Отже, зусиллями «Українсько-Канадської Видавничої Спільки» з ініціативи Незалежної Грецької Церкви в Канаді за участю невідомого нам укладача (ним міг бути друкар Йосип Косовий, обізнаний із редакційно-видавничим процесом, оскільки редагував газету «Слово», та його помічник Олекса Антонюк) вийшла друком у «Канадійському Фармері» книжка «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи», що репрезентує початок історії канадської української книговидавничої справи та історії книжкової Канади. Слід зазначити, що новаторський досвід одного з українських канадських першодруків щодо вміщення двомовного паралельного тексту українською й англійською мовами у релігійному виданні початку ХХ ст. зберігся на довгі роки та набув широкого поширення, ставши традиційним у видавців української релігійної книжки в Канаді впродовж усього ХХ ст.¹⁶.

Можна припустити, що І. Боберський і М. Марунчак у своїх працях, присвячених історії піонерської доби, наводячи назву «Християнський Катехизм», могли подати скорочений її варіант, що ж до назви церкви, яка ініціювала видання, у дослідників спостерігаються незначні різночитання: «Незалежна Грецька Церква» (М. Марунчак) і «Самостійна Грецька Церква» (І. Боберський), але, оскільки «незалежна» й «самостійна» вживаються як синоніми, то назву церкви, наведену дослідниками, можна вважати ідентичною. У варіанті назви електронної копії друкованої книжки міститься повна інформація: «Виданий Властю Незалежної Грецької Церкви в Канаді». Інші вихідні дані — рік і місце видання, а також назва друкарні, подані І. Боберським і М. Марунчаком, співпадають із її електронною копією (лише незначні розбіжності щодо обсягу (40 і 39 сторінок).

Аргументуючи провідну роль «Канадської Північно-Західної Видавничої Спільки» у книговидавничій діяльності, М. Марунчак подає інформацію про те, що вона випустила того ж 1904 р. ще одне видання — агітаційно-політичну брошуру Ліберальної партії Канади, присвячену виборам до Парламенту країни під назвою «Всі Русини

¹⁶ До прикладу див.: Віра. *Православний молитовник. Впорядкував і приготував до друку о. Д-р С. В. Савчук*. Видання Консистоїї Української Греко-Православної Церкви в Канаді. 1960. (2-й наклад: 1974; 3-й наклад: 1987). Вінніпег, 136 с.

повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних кандидатів на слідуючі вибори до Ради Державної» (обсяг — 20 ст.). На титулі крім назви зазначено: «Позаяк ліберали були нашими приятелями і через кілька літ боронили нас перед несправедливими нападами консервативів» і далі: «Читайте уважно, що в сій малій книжечці надруковано, то пізнаєте, чому добрий і правдивий Русин повинен бути лібералом». Титульний лист також містить дані про місце та рік видання («Winnipeg, 1904»), а також інформацію, що видання появилось з друкарні «Канадійського Фармера» [13 с. 301]. Подібну передвиборчу агітку на підтримку Консервативної партії Канади «Для добрих русинів виборців», фінансовану цією громадською організацією, але без означення року видання, видрукувало видавництво «Слово» [13, с. 209]. У ній ішлося про плани Консервативної партії Канади щодо будівництва для русинів церкви, школи, дороги, зміни поганих ферм на кращі, обіцянка надання відшкодування для їх розбудови у нових місцевостях країни.

Досліджуючи початковий період історії книжки канадських українців, М. Марунчак наводить відомості про друк ще одного, на його думку теж 1904 р. видруку неперіодичного видання на підтримку Ліберальної партії Канади «Беріть, читайте і розсудіть» (без означення року видання на титулі). Ця політична брошура «...як то консерватори зневажали русинів, а ліберали їх боронили» (обсяг — 16 ст.) на думку М. Марунчака, віддзеркалювала період підготовки до виборів федерального парламенту 1904 р. [12, с. 208].

Отже, наведені М. Марунчаком фактичні дані про українські неперіодичні видання 1904 р. в Канаді переконливо підтверджують його висновок про початок книгодрукування у цій країні, але думка вченого, що в цьому році «...появилось п'ять видань, з того: одне наукового порядку, одне релігійне та три політичні» [12, с. 208] може бути уточнена. Під науковим виданням М. Марунчак, певно, розумів заявлене у договорі між «Канадською Північно-Західною Видавничою Спілкою» та І. Бодругом і М. Щербініним видання для вивчення англійської мови «Ruthenian-English Glossary or Dictionary or English Manual for Ruthenians» («Рутено-Англійський Глоссарій або Словник або Англійський посібник для Рутенців» авторства І. Бодруга та М. Щербініна). Але ця книжка, назва якої була відредагована й уточнена в процесі підготовки друку — «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским» — офіційно датована 1905 р. видання і за цільовим призначенням має навчально-довідковий характер. Відтак, історія її підготовки та видання ще довго буде цікавити книгознавців України та Канади.

Що до двох політичних брошур («Для добрих русинів виборців» та «Беріть, читайте і розсудіть»), то попри достатньо аргументований аналіз змісту відомим знавцем історії книжки канадських українців М. Марунчаком, їх можна лише умовно розглядати як друковані у 1904 р. книжки українців у Канаді, бо остаточному датуванню перешкоджає відсутність на титульних сторінках року видання.

Отже, визначити, яке саме з виявлених українських книжкових видань, надрукованих у Канаді 1904 р. є найпершим, майже неможливо, зважаючи на відсутність у них повних вихідних даних, інформації про час підписання до друку, місяць випуску друком тощо. Проте серед виявлених книгодруків першість може визначитися серед видань із зазначеними на титульному аркуші вихідними даними, офіційно датованим роком видання й означеним місцем виходу друком, що характерно для релігійної книжки «Християнський катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи» та політичної брошури «Всі Русини повинні були лібералами і повинні голосувати за ліберальних кандидатів на слідуючі вибори до Ради Державної», надрукованих у «Канадійському Фармері» за ініціативою «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки».

Підсумовуючи, слід зазначити, що віднайдені та систематизовані М. Марунчаком відомості про україномовні й двомовні книжкові видання, як відмінну рису перших книгодруків у Канаді, випущених впродовж 1904–1905 рр., вказують на становлення та розвиток книговидавничої справи канадських українців піонерської доби. Її основи закладалися з ініціативи лідерів серед свідомих українців. Учений доводить, що створення матеріально-технічної бази відбувалося із залученням коштів впливових політичних партій, релігійних громад, громадських організацій, оскільки ініціатори-іммігранти не мали власного капіталу для утворення видавництва і друкарень, вільних від політичних і релігійних впливів. Але зв'язок українського книгодрукування з політичними партіями та релігійними рухами у початковий період піонерської можна розглядати як можливість для перших українців у Канаді активніше інтегруватися в соціально-політичну інфраструктуру країни, розбудовувати свою церкву, освіту, книговидання та культуру. М. Марунчак обґрунтовує провідну роль у книговидавничій справі першого українського видавничого осередку «Канадської Північно-Західної Видавничої Спілки», котрий об'єднав еміграційну національно свідому інтелігенцією, переважно освітян зі знанням англійської мови, які виявилися найпідготовленішими до організації друкарні «Канадійський Фармер», налагодження редакційно-видавничого процесу, здійснення редагування книжкових видань. У «Канадійському Фармері»

відбувалось удосконаленню фахової майстерності друкарів, які закладали основи художнього оформлення видань, привносили та розвивали традиції книжкового мистецтва, формували друкарську культуру канадських українців. Поява «Християнського катехизму для ужитку шкільних дітей і молоді» у Канаді уможлилювала вирішення одного з найважливіших завдань, яке постало перед українськими іммігрантами перших років перебування на чужині, пов'язане з кращим опануванням чужої мови та збереження батьківської віри, що давало змогу стати рівноправними громадянами в багатонаціональній Канаді.

Вихід друком «Учебника англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским і англійско-русским», підготовленого І. Бодругом і М. Щербініним, сприяв опануванню мовою країни, яку українські іммігранти вибрали для свого постійного місця проживання, що давало їм змогу позбуватися почуття меншовартості, активніше інтегруватися у іншомовне середовище.

Фактичний матеріал із початкового періоду канадського українського книгодрукування, представлений М. Марунчаком, вказує, що завдяки ініціативі й активній діяльності української інтелігенції, зокрема освітян К. Геника, І. Бодруга, І. Негрича, відомих як «Березівська Трійця», Т. Стефаніка та Й. Дима, яким належала провідна роль в українській громаді Канади піонерської доби, а також друкарів Й. Косового, О. Антонюка та П. Фогеля було започатковане українське книгодрукування у цій країні. Почалася організація українського етнічного інформаційного середовища засобами друку в поліетнічному інформаційному просторі Канади. Українські книгодруки сприяли створенню загальноукраїнського інформаційного середовища та впливали на розширення загально канадського інформаційного простору. Заснування книговидавничої справи відіграло ключову роль у прискореному формуванні української етнічної групи, включення її у канадську культуру та збагачення життя мультикультурної спільноти Канади.

Загалом, творчий доробок М. Марунчака, присвячений початковому періоду розвитку книгодрукування канадських українців у Канаді, завдячуючи ґрунтовній історіографічній і джерельній базі, дає змогу виявити особливості видання перших канадських українських книгодруків, з'ясувати їхні тематичні, типологічні, художні та мовні особливості, виявити факти, що сприяли розвитку книжності канадських українців. Біоісторіографічні матеріали, оприлюднені вченим, сприяють окресленню персоніологічного ряду діячів книжкової справи українців у Канаді початку ХХ ст. Доробок М. Марунчака щодо початків книгодрукування канадських українців у Канаді ві-

діграє важливу роль як у контексті канадської української бібліології, так і в українській бібліології загалом. Комплексний аналіз його книгознавчих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих досліджень, а також праць у галузі бібліополістики, сприятиме вивченню української бібліології поза Україною, зокрема у Канаді, поповненню знань про бібліологію українського зарубіжжя, а також всесвітню історію української книжки.

1. Анотована бібліографія української літератури в Канаді: канадські книжкові видання 1908–1985 [Електронний ресурс] / укл. Я. Славутич ; 2-доп. вид. – Едмонтон : Славута, 1986. // *Diasporiana*. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6527/file.pdf>. – Назва з екрану.
2. *Атаманенко А.* Українська історична наука в Канаді: інституційна інфраструктура [Текст] / А. Атаманенко // Західноканадський збірник : [зб. про укр. життя в Західній Канаді]. Ч. 6 / НТШ ім. Шевченка в Канаді ; ред.: В. Полковський, М. І. Сорока. – Едмонтон ; Острог : [Острозька академія], 2012. – 434 с., [8] арк. іл. : іл.
3. *Боберський І.* Українці в Канаді [Текст] / І. Боберський // Провідник: календар канадійських українців на 1936 рік. – Вінніпег, Манітоба, 1935.
4. *Винар Л.* «Український історик»: 40 років служіння науці. 1963–2003. Статті і матеріали [Текст] / Л. Винар ; ред. Атаманенко А. – Острог ; Нью-Йорк: Укр. істор. т-во, Нац. ун-т «Острозька академія», Ін-т досліджень укр. діаспори, 2003. – 422 с.
5. *Гринько М.* «Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка» [Електронний ресурс] // ЕСУ. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9241. – Назва з екрану.
6. *Дальний М.* Д-р Михайло Марунчак — президент УВАН у Канаді [Текст] / М. Дальний // М. Дальний. Вибране: Люди — події — коментарі. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 252–255.
7. *Жила В.* Бібліографія Михайла Г. Марунчака [Текст] / В. Жила. – Вінніпег : Укр. вільна академія наук, 1991. – 157 с. – (Серія: Бібліографія № 22).
8. *Княжинський А.* Дух нації: соціально-етнопсихологічна студія [Текст] / А. Княжинський. – Нью Йорк; Філадельфія; Мюнхен, 1959. – 292 с.
9. *Ковальчук О.* Марунчак Михайло Григорович [Електронний ресурс] / О. Ковальчук // ЕІУ. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Marunchak_M_G. – Назва з екрану.

10. *Макарчук С.* Етнічна Історія України [Електронний ресурс] / С. Макарчук. – Київ : «Знання», 2008 // Электронная библиотека Князева. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part17/1703.htm. – Назва з екрану.
11. *Марунчак М.* Біографічний довідник до історії українців Канади [Текст] / М. Марунчак ; УВАН в Канаді. – Вінніпег, 1986. – 735 с.
12. *Марунчак М.* В зустрічі з українськими піонерами Алберти [Текст] / М. Марунчак ; вст. сл. В. Кисілевського. – 2-е вид. – Вінніпег : [б. в.], 1965. – 88 с. : іл. – (Б-ка піонера; ч. 6).
13. *Марунчак М.* Історія преси, літератури і друку піонерської доби [Текст] / М. Марунчак ; вступ.: Рудницький Я.-Б. ; передм.: Історична секція УВАН. – 2-е вид. – Вінніпег : Накладом ВАН в Канаді, 1969. – 284 с.
14. *Марунчак М.* Історія українців Канади [Текст] / М. Марунчак. – Т. 1. – Вінніпег : Накладом ВАН в Канаді, 1968. – 466 с.
15. *Марунчак М.* Студії до історії українців Канади. Історія суспільно-культурного росту українців Монітоби. Піонерська доба. [Текст] / М. Марунчак. – Т. 2, ч. 1. УВАН: зб. заходознавства. Т. XI (9). – Вінніпег, 1966–1967. – 544 с.
16. *Марунчак М.* Студії до історії українців Канади : нариси – статті – есеї до Піонерської доби [Текст] / М. Марунчак. – Т. 4. УВАН: зб. заходознавства. – Вінніпег, 1970–1972. – 311 с.
17. *Оглоблин О.* Українська Історіографія 1917–1956. Українська історична наука поза межами України (на еміграції) в 1920–1950-х роках [Текст] / О. Оглоблин // Укр. історик. – № 3–4/1. – 2004/2005. – С. 172–219.
18. *Стахова Є.* Свято української книжки в Канаді 1907–1957 [Текст] / Є. Стахова // Новий шлях. – 1957. – 29 лист. – С. 5.
19. *Тимошик М.* Українська преса і книговидання в Канаді як джерело дослідження українсько-канадських відносин [Текст] / М. Тимошик // Україна дипломатична: наук. щорічник. – Вип. 8. – 2007. – С. 384–406.
20. *Томашівський Т.* В 50-ліття Першого плугатора на українській народній ниві в Канаді [Текст] / Т. Томашівський // Канадійський Фармер. – Ч. 48. – 1953. – 30 лист. – С. 8.
21. Учебник англійської мови для руского народу з граматикою і словарями руско-англійским и англійско-русским. Уложили: І. Бодруг, М. Щербінін [Електронний ресурс] / уклад. І. Бодруг, М. Щербінін. – Вінніпег : Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка, 1905. – 380 с. // Internet Archive. – Режим доступу : https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf. – Назва з екрану.

22. Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи : виданий властиво Незалежної Грецької церкви в Канаді [Електронний ресурс]. – Вінніпег : Канадська Північно-Західна Видавнича Спілка, 1904. – 90 с. // *Diasporiana*. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/religiya/8877-hristiyanskiy-katehizm-dlya-uzhitku-shkilnih-ditey-i-molodezhi/>. – Назва з екрану.
23. Чубатий М. Українська історична наука: її розвиток та досягнення [Текст] / М. Чубатий. – Філадельфія : «Америка», 1971. – 53 с.
24. Ястремський Т. Канадіянізація [Текст] / Т. Ястремський. – Вінніпег, 1946. – 68 с.

REFERENCES

1. Slavutich, Y. (Ed.). (1986). *Anotovana Bibliografiya Ukrainskoi Literaturi v Kanadi: Kanadski Knizhkovi Vidannya 1908–1985* [Annotated Bibliography of Ukrainian Literature in Canada: Canadian Published Books 1908–1985]. Edmonton: Slavuta. Retrieved from: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6527/file.pdf>. [in Ukrainian].
2. Atamanenko, A. (2012). *Ukrainska Istorychna Nayka v Kanadi: Institutsiyna Infrastruktura: Zakhidnoukrainskiy Zbyrnyk: Zbyrnyk Pro Ukrainske Zhyttya v Zahidniy Kanadi* [Ukrainian Historical Science in Canada: Institutional Infrastructure: West Ukrainian Digest: Digest About Ukrainian Life in Western Canada]. In *Zakhidn'okanads'kyi zbirnyk* (Vol. 6). Edmonton; Ostrog. [in Ukrainian].
3. Boberskiy, I. (1935). *Ukrainci v Kanadi* [Ukrainians In Canada]. In *Provydnyk: Kalendar Kanadyiskyh Ukraitsiv na 1936*. Winnipeg, Manitoba: Publisher Unknown. [in Ukrainian].
4. Vinar, L. (2003). “*Ukrainskiy Istoryk*”: 40 Rokiv Sluzhinnya Nautsi. 1963–2003. *Statti and Materiali* [“Ukrainian Historian: 40 Years of Serving Science. 1963–2003. Articles and Materials]. Ostrog; New York: Ukrainian Historical Society, National University “Ostrog Academy”, Research Institute of Ukrainian Diaspora. [in Ukrainian].
5. Grynko, M. (2012). *Kanadska Pivnychno-Zakhidna Vidavnycha Spilka* [Canadian North-Western Publishing Society]. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9241 [in Ukrainian].
6. Dalniy, M. (2007). *Doktor Mikhailo Marunchak — President YVAN u Kanadi* [Doctor Mikhaylo Marunchak — President YVAN in Canada]. In *Vybrane: Ludi – Podyi – Komentari* [Selected: People – Events- Comments]. Kyiv: Publishing House Kievo-Mogylianska Academy. [in Ukrainian].

7. Zhyla, V. (1991). *Bibliographia Mikhaila G. Marunchaka* [Biography of Mikhailo G. Marunchak]. Winnipeg. [in Ukrainian].
8. Knyazhinskiy, A. (1959). *Dukh Natsii: Sotsialno-Etnopsychologichna Studia* [National Spirit: Social Ethnopsychological Studies]. New York; Philadelphia; Munich. [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, O. (2006). *Marunchak Mykhailo Grygorovych* [Marunchak Mykhailo Grygorovych]. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Marunchak_M_G. [in Ukrainian].
10. Makarchuk, S. (2008). *Etnichna Istoria Ukraini* [Ethnic History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House «Znannya». Available at: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eiu/part17/1703.htm. [in Ukrainian].
11. Marunchak, M. (1986). *Biografichnyi Dovidnyk Do Istorii Ukrainsiv Kanady* [Biographical Reference Book About History of Ukrainians in Canada]. Winnipeg: Ukrainska Vilna Akademia Nauk. [in Ukrainian].
12. Marunchak, M. (1965). *Zustrichi Z Ukrainskimi Pionerami Alberti* [Meeting of Ukrainian Pioneers in Alberta]. Winnipeg. [in Ukrainian].
13. Marunchak, M. (1969). *Istoria Presi, Literaturi I Dryky Pionerskoi Dobi* [History of Press, Literature and Publishing During Pioneer Period]. Winnipeg: VAN in Canada. [in Ukrainian].
14. Marunchak, M. (1968). *Istoria Ukrainsiv Kanady* [History of Ukrainians in Canada]. Winnipeg: VAN in Canada. [in Ukrainian].
15. Marunchak, M. (1966–1967). *Studii Do Istorii Ukrainsiv Kanady. Istoria Suspilno-Kulturnogo Rosty Ukrainsiv Manitobi. Urainska Doba* [Studies of History of Ukrainians in Canada. History of socio-cultural growth of Ukrainians in Manitoba. Pioneer period]. In *UVAN: Zbyrnyk Zahodnostnavsta* (Vol. XI (9)). Winnipeg. [in Ukrainian].
16. Marunchak, M. (1970–1972). *Studii Do Istorii Ukrainsiv Kanady: Narisi – Statti – Esse* [Studies About Ukrainians in Canada: References – Articles – Essays]. In *UVAN: Zbyrnyk Zahodnostnavsta*. (Vol. 4). Winnipeg. [in Ukrainian].
17. Ogloblin, O. (2004/2005). *Ukrainska Istoriografia 1917–1956. Ukrainska Istorychna Nayka Poza Mezhami Ukraini (na meigratsii) v 1920–1050-h Rokah* [Ukrainian Historiography 1917–1956. Ukrainian Historical Science Outside Ukraine (in immigration) in 1920–1950]. In *Ukrainskiy Istoryk*, 3–4/1, pp. 172–219. [in Ukrainian].
18. Stakhova, E. (1957, November 29). *Svyato Ukrainskoi Knyzhki v Kanadi 1907–1957* [Holiday of Ukrainian Book in Canada 1907–1957]. *Novyi Shliakh*. [in Ukrainian].

19. Timoshyk, M. (2007). *Ukrainska Presa I Knigovydannya v Kanadi Yak Dzherelo Doslidzhennya Ukrainsko-Kanadskyyh Vidnosyn* [Ukrainian Press and Book Publishing As A Source of Research For Ukrainian-Canadian Relationship]. In *Ukraina Diplomatychna: Naukoviy Schorichnyk*. (Vol. 8). [in Ukrainian].
20. Tomashevksy, T. (1953, November, 30). *V 50-lyttya Pershogo Plugatora na Ukrainskiy Narodniy Nivi v Kanadi* [In 50 Years Anniversary of the First Plow on Ukrainian Nyva in Canada]. *Kanadsky Fermer*, part 48, p. 8. [in Ukrainian].
21. Bodrug, I & Scherbynyn, M. (Ed). (1905). *Uchebnyk Angliiskoi Movi Dlya Ruskogo Naroda Z Gramatikou I Slovaryami Rusko-Angliiskym I Angliisko-Ruskim* [Textbook of English for Rus People With Grammar and English and English-Russian Dictionaries]. Winnipeg: Canadian South-Western Publishing House. Available at: https://ia800607.us.archive.org/17/items/cihm_990589/cihm_990589.pdf. [in Ukrainian].
22. *Chrystyansky Katekhyzm Dlya Ujityky Shkilnyh Ditei I Molodezhi: Vidaniy Vlastiu Nezaleznoi Gretskei Tserkvi v Kanadi* [Christian Catechism For School Children and Youth: Published by Independent Greek Church in Canada]. (1904). Winnipeg: Canadian South-Western Publishing House. Available at: <http://diasporiana.org.ua/religiya/8877-hristyanskiy-katehizm-dlya-uzhitku-shkilnih-ditey-i-molodezhi/>. [in Ukrainian].
23. Chubatiy, M. (1971). *Ukrainska Istorychna Nauka: Ii Rozvytyk ta Dosyagnennya* [Ukrainian Historical Science: Its Development and Achievements]. Philadelphia: «America». [in Ukrainian].
24. Yastremsky, T. (1946). *Kanadyanizatsya* [Canadization]. Winnipeg. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 30.11.2017 р.

Kivshar Tayisiya, Doctor of Historical Sciences, Professor, the Shevchenko Scientific Society of Canada (Toronto, Canada).

Mykhailo Marunchak as a historian of Canadian Ukrainian publishing of the beginning stage of pioneer period (90s of XIX – 20s of XX ct.).

The article deepens the knowledge about Marunchak's contribution into the studying of the beginning stage of history of book publishing by Ukrainians in Canada, topical, typical and reading specifics of the first Ukrainian books in Canada, their polygraphic features and decorative design, and also formation of Canadian Ukrainian book traditions. The

discovered Canadian Ukrainian early printed books “Christian Katechism for Usage by School Children and Youth” (1904) and “Textbook of English for Rus People with Grammar and Russian-English and English-Russian Dictionaries” edited by I. Bodruh and M. Shcherbinin (1905) are analyzed. M. Marunchak’s assessment of the role of the Canada North West Publishing Company and “Canadian Farmer” in the founding of Ukrainian book publishing in Canada is analyzed as well. Biographical information on the organizers of book publishing, editors and printers, used by M. Marunchak for specifying the factorial aspect of Canadian Ukrainian book publishing of the beginning stage of the pioneer period is given. The author highlights that launch of book publishing by Ukrainians in Canada played a key role in the speeding up of the formation of Ukrainian ethnical group in Canada, including its inclusion in the Canadian culture and enriching of multicultural society of Canada.

Key words: Canadian Ukrainian book publishing, Canada North West Publishing Company, “Canadian Farmer”, book publishing of Ukrainians abroad, Ukrainian book in immigration, biographical information.

Кившарь Т. И., доктор исторических наук, профессор, Научное общество имени Шевченко в Канаде (Торонто, Канада).

Михаил Марунчак как историк канадского украинского книгоиздания начального этапа пионерского периода (90-е гг. XIX в. – 20-е гг. XX в.).

Статья способствует углублению знаний о вкладе М. Марунчака в изучение начального этапа истории книгоиздательского дела канадских украинцев, тематических, типологических и читательских особенностей первых канадских украинских книг, их полиграфического исполнения, художественного оформления, а также формирования канадских украинских книжных традиций. Анализируются канадские украинские издания «Християнський Катехизм для ужитку шкільних дітей і молодежи» (1904), «Учебник англійської мови для руского народа з граматикою і словарями руско-англійским и англійско-русским. Уложили: І. Бодруг, М. Щербінін» (1905), характеризується оцінка М. Марунчаком ролі «Канадського Северо-Западного Издательского Союза» и «Канадійського Фармера» в становленні україноязычного книгопечатання в Канаді. Ідеєть речь також о біографічеській інформації об організаторах книгоиздательського дела, редакторах и печатниках, ісьпользуемой М. Марунчаком с целью уточнення фактологічеського аспекта канадського українського книгоиздания начального етапа піонерського періода. Підчеркується, что основание книгоиздательського дела канадських

украинцев сыграло ключевую роль в ускоренном формировании украинской этнической группы в Канаде, включении ее в канадскую культуру и обогащение жизни мультикультурной общности Канады.

Ключевые слова: канадские украинские издания, «Канадский Северо-Западный Издательский Союз», «Канадийский Фармер», книгоиздание украинского зарубежья, украинская книга иммиграции, биографическая информация.

*Ірина Вадимівна ЯКОВЛЕВА,
аспірантка Київського університету
імені Бориса Грінченка
(Київ)*

РОДИНА ГРІНЧЕНКІВ І «ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ» У ЗАГАЛЬНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Жіночий рух на розділених між двома імперіями українських землях був логічним продовженням боротьби українців за свою свободу загалом. Завдяки особливому ставленню до жінки, залишки якого збереглися в українських інтелігентних сім'ях, Борис і Марія Грінченки не лише осмислили «жіноче питання» теоретично, а й відповідно виховували свою єдину доньку Анастасію, яка стала в авангарді загальнолюдської боротьби за повагу до людини як такої та створення нового, заснованого на партнерстві суспільства.

Ключові слова: Борис Грінченко, Марія Грінченко, М. Загірня, Настя Грінченко, жіноче питання, патріархальний дискурс, феміністичний дискурс, гендер, біографістика.

Для вивчення процесів формування свідомості сучасної української людини необхідним є дослідження їхніх витоків. Видатні діячі українського просвітницького руху поряд із ідеями демократії, рівноправності, просвіти та підтримки народу цілком логічно розвивали ідею боротьби за права жінок.

Проблему безправ'я жінки порушував ще Т. Шевченко, а серед програмних документів Кирило-Мефодіївського братства знаходимо й працю М. Савича «Визволення жінок» [24, с. 136], у якій він зокрема наголошує на неможливості побудови нового суспільства без рівності обох статей.

Відомою та популярною в обох імперіях — Росії й Австро-Угорщині — була також праця Дж. С. Мілля «Про підкорення жінок», перекладена та надрукована російською мовою 1869 р., а польською — 1870 р. Так, Н. Кобринська серед книг, які справили на

неї найбільший вплив, називає поряд із творами К. Гофмана, Ю. Кремера, А. Бебеля та ін., головною саме працю Мілля, котру вони з чоловіком переклали українською мовою. Згодом, після створення «Товариства руських жінок» та активної співпраці з піонеркою жіночого руху Ганною Барвінок, Наталія Кобринська разом із Іваном Франком та Оленою Пчілкою 1887 р. видає «Перший вінок» — перший альманах творів українських жінок [6; 8].

«Жіноче питання»¹ активно обговорювалось у тогочасній пресі, художній літературі та, звичайно, у приватному листуванні. Позиції тих чи інших громадських і культурних діячів досить різні, схематично можемо назвати три основні. Перша — підтримка ідеї про природну неповноцінність жінки, а отже, і необхідність її підпорядкування². Друга, ліберальна (або соціокультурна) позиція головним чином для досягнення рівності у правах вимагала піднесення рівня освіченості жінок і залучення їх до участі у культурному та громадському житті³. Третя, офіційна для подальшого жіночого руху на теренах сучасної України, — марксистська (соціально-економічна) позиція. Її прибічники вважали експлуатацію жінки частиною соціально-економічного пригноблення, а відтак, вирішення «жіночого питання»⁴ залежним від перемоги пролетаріату та радикальних суспільних перетворень [2].

Нас цікавить питання гендерного дискурсу в розрізі так званого «жіночого питання» кінця XIX – поч. XX ст. Досліджуючи матеріали фондів Інституту рукопису НБУВ, ми розглянули крізь призму «жіночого питання» формальне та особистісне спілкування визначних діячів того часу — Бориса та Марії Грінченків — як окремий феномен соціокультурної ситуації кінця XIX – початку XX ст.

¹ Тут маємо на увазі весь комплекс проблем, безпосередньо пов'язаних зі ставовою та іншою нерівністю жінок у суспільстві та дискусії, що ведуться з метою пошуку шляхів розв'язання цього питання.

² Проілюструвати її можна висловом ректора Львівської духовної семінарії О. Бачинського: «...нам треба жінок, виховуючих дітей, а не забавляючихся в літературу» [29, с. 86]. Зрозуміло, що у дискусію з ідеологами жіночого руху носії подібних ідей практично не вступали.

³ У заданому «Визволенні жінки» наголошувалася неможливість досягнення соціальної справедливості без рівноправ'я статей, яке досягається найперше наданням жінкам освіти: «Якщо жінки хочуть піднятися до становища і прав чоловіків, вони повинні також піднестися до того ж ступеня відчуження ідей» [24, с. 134].

⁴ Власне саме поняття «жіноче питання» замість «емансипація» введене вжиток саме прибічниками соціально-економічного напрямку, див.: К. Маркс «Німецька ідеологія», Ф. Енгельс «Походження сім'ї, приватної власності і держави», А. Бебель «Жінка і соціалізм» тощо. Цікавою також для увиразнення обох позицій є полеміка Н. Кобринської з К. Цеткін.

Як активні учасники громадського життя в часи уже ширшого розгортання боротьби жінок за свої права в усьому світі, Грінченки не могли залишити «жіноче питання» поза увагою. Більше того, свої погляди вони активно втілювали в життя, подаючи оточуючим особистий приклад практичної реалізації ідей, які навіть для багатьох їхніх виразників залишалися суто теорією⁵. Сучасники Грінченків, пишучи про них, наголошували на особливих, заснованих на засадах рівності та партнерства, стосунках у родині Бориса Дмитровича Грінченка⁶. Так, Іван Липа наголошував, що «...обоє складають одну душу, разом роблять одне діло і не легко, може, й неможливо, розділити працю одного від другого...» [20].

Багатогранній діяльності та неординарній особистості Б. Д. Грінченка присвячували свої розвідки багато дослідників. Починаючи від написаної Миколою Плеваком біографії Бориса Грінченка, монографії Сергія Єфремова «Борис Грінченко. Про життя його та діла», численних спогадів і статей сучасників, критичних і біографічних нарисів (зокрема, нарис Л. Смілянського з серії нарисів про українських класиків [25]) і до численних сучасних наукових студій знаходимо згадки про особливі, партнерські стосунки з дружиною та повагу до кожної людини, незалежно від соціального статусу.

Проте окремі аспекти біографічного характеру досі лишалися поза увагою, зокрема тому, що сам Б. Грінченко не вважав особисте життя вартим уваги: «Мій життєпис цілком нікому не цікавий» [22, с. 41]. Так само вважала і М. Грінченко, пишучи, зокрема, в листі до М. Плевака: «Про особисте життя Бориса Дмитровича нема чого багато писати — він про його й сам мало дбав, а треба докладніше писати про його працю» [18].

Водночас існує багато опосередкованих свідчень того, що боротьба жінок за свої права не лише спонукала Бориса та Марію Грінченків порушувати відповідну тематику у своїх рукописах і публікаціях, а й наклала відбиток на їхнє родинне життя.

Тут робимо спробу окреслити ставлення родини Грінченків до «жіночого питання» в межах соціокультурного контексту кінця XIX – початку XX ст.

Про те, що Б. Грінченко не просто цікавився «жіночим питанням», а й активно його вивчав, свідчить фактично цьому питанню

⁵ Чого було варте лише виховання чи не першої інтелігентної суто україномовної дитини — Насті Грінченко [21].

⁶ Варто, проте, зазначити, що вже на той час в українських освічених сім'ях із поважними національно-культурними традиціями особлива пошана до жінки не була чимось небаченим. Як приклад можна навести родинні традиції Білозерських, Косачів, Озаркевичів тощо.

присвячена спеціальна робота «Жінка в допатріархальну добу» [13]. Автограф датовано 1884 р. — роком одруження з Марією Миколаївною Гладиліною, коли, як каже сам Б. Грінченко в написаній 1909 р. для видавництва «Час» автобіографії «...жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важких і важких працях»⁷. Рукопис зберігається в ІР НБУВ і тільки нині підготовлений до публікації.

Там само є ще один незавершений рукопис — «Борня жінки за свою самостійність» [12]. Він фактично повторює «Жінку в допатріархальну добу», проте зі зміщеними акцентами та суттєвими купюрами. Отже, Борис Грінченко планував переробити свою статтю для публікації, але згодом від цього наміру з якихось причин відмовився⁸.

В обох текстах, які фактично є різними варіантами однієї статті, Борис Дмитрович детально аналізує проблему «боротьби жінки з чоловіком» від доісторичних часів до його сьогодення.

У цій праці Б. Грінченко стверджує, що «...борня жінки за свою самостійність почалася не тільки з нового часу, але вона проходить через усю історію чоловіцтва...», тобто автор наголошував на одвічності цього питання.

Загалом стаття присвячена проблемі виникнення індивідуального одруження. Автор намагається знайти причини, які послужили своєрідним зломом первісних традицій, як-от спільності жінок, і спричинили появу індивідуальної моногамної форми одруження, адже це «...історія <...> незмірно цікава і вдивляючись у неї нам довелось би може багато де в чому одмінити свої погляди на становище жінок».

Б. Грінченко зазначає, що і зараз (тобто на момент написання) у світі є пережитки первіснообщинного ладу (наведені приклади папуасів Австралії — роздільне проживання, ескімоси Алеутських островів — спільність жінок і чоловіків, спільність жінок у народів на островах Океанії). Проаналізувавши наведені факти, автор зауважив,

⁷ І, 32303 (чернетка), І, 32449 (чистовик рукою М. Грінченко), видана 2016 р. у збірнику «Людина без копії — Борис Грінченко...» [22]. Упорядник доповнює текст автобіографії історією її написання, зазначаючи, що ця автобіографія є останньою хронологічно, та взагалі є чи не останнім написаним рукою Б. Грінченка текстом (датується 2.11. 1909 р.). 1883–1884 рр. датуються також присвячені ролі жінки в освіті статті в Санкт-петербурзькому педагогічному журналі «Русский начальний учитель» (див. нижче).

⁸ Про те, що «Жінка в допатріархальну добу» «застрягла», довідуємося з листа до І. Франка від 3 квітня 1886 р., де Б. Грінченко згадує цю статтю серед «купки», що «цензура не пускає», та запитує, чи не згодилася б вона до публікації у «Зорі» (цит. за Погрібний А. Листування Бориса Грінченка з Іваном Франком // Рад. літературознавство. — 1988. — № 12. — С. 31–43).

що всі народи у своєму розвитку сімейного життя пройшли своєрідну фазу спільного життя (спільності чоловіків і жінок) і лише в окремих диких племен ця традиція в поодиноких формах збереглася в наш час.

Як вважав Грінченко, «...*всі народи почали спільним одруженням...*» і лише після певного розумового та морального розвитку соціуму ця форма була витіснена індивідуальною. Також він вказує, що поряд із традиційною формою індивідуального одруження існують і такі, що чужі індивідуальній формі.

Основним же чинником, який підштовхнув до появи індивідуального одруження, став «...*крадіж жінок — ось де початок індивідуального одруження... Коли ж він (мужчина) крав або в бран забирав жінку з чужого роду, то тут вона ставала вже його особистою власністю: він сам її придбав і міг держати лише для себе одного*». За словами Б. Грінченка, користь із такого звичаю була і чоловікам, і жінкам — перші отримували жінку у цілковиту власність, а другі позбувалися численних чоловіків-партнерів.

Іншою причиною може бути також осілість, яка поступово прийшла на зміну кочовому способу життя та хазяйнування. Необхідність мати в домі помічника та господиню також спонукала до таких трансформацій, адже «...*таким пособником була жінка-бранка*».

Також важливим на думку автора фактором, який сприяв появі індивідуального одруження, був і природний добір. «*Чоловік вкупі з жінкою в індивідуальному одруженні мали більше змоги вижити у борні за існування*». Окрім того діти, котрі виростили у такому подружжі, мали вже певний нахил до індивідуального одруження в силу виховання. «*Чоловік, який ціною боротьби придбав собі жінку, вже не міг так просто її відпустити до інших і, живучи з нею вкупі, привчав її до непохитливості*». Крім того, племена, які мали форму індивідуального одруження, мали більше сильних індивідуумів. Як наслідок такі племена завжди перемагали ті, в яких переважав гетеризм, адже в результаті гетеризму жінки народжували менше і квалітших дітей. Саме ці фактори, за словами Грінченка, сприяли поширенню індивідуальної форми одруження по всьому світу.

Розглядаючи форми одруження, розповідає Б. Грінченко і про таку для жителя Російської Імперії екзотику, як жінковладство. Так, він наголошує одну з головних думок твору — що патріархальний лад як такий не є природним і непорушним, але був свого часу сформований тими чи тими причинами⁹.

⁹ Серед ілюстрацій панування жінок Б. Грінченко наводить розповіді про Африку й острови Океанії, цитати Геродота та інших істориків, а також українську казку, присвячену цій же темі, зазначаючи, що вона «*записана в Сумському повіті Харк. губ. і буде надрукована*» [13, арк. 32].

«Жінка в допатріархальну добу» так і залишилася в рукописі. Стаття не просто засвідчує зацікавленість Б. Д. Грінченка «жіночим питанням», а змушує подивитися під іншим кутом на його подальші твори та діяльність. Пам'ятаючи про виняткову цілісність природи та принциповість Бориса Дмитровича, можемо навіть сказати, що, виробивши свою чітку позицію, Грінченко працює над «жіночим питанням» у вимірах ідеологічному та художньому. І, звичайно ж, власним життям подає зразок реалізації своїх поглядів на практиці.

Своєрідним продовженням цієї праці є написане М. М. Грінченко по смерті чоловіка власне дослідження історії шлюбу та «жіночого питання», що продовжує їхні спільні погляди на роль жінки в суспільстві — «Про одруження на Україні в давніші часи» (1912) [10].

У цій праці Марія Грінченко висвітлює роль жінки в сім'ї та її стан у суспільстві до закріпачення. Так, у розділі про розлучення та сімейне життя вона навела низку прикладів, які засвідчують, що в часи XVI–XVII ст. жінки мали набагато більше прав. Авторка наводить приклад із життя міст Правобережної України, де діяло Магдебурзьке право. За ним і чоловік, і жінка могли одружуватися кілька разів у випадку смерті одного з подружжя. Іншим промовистим фактом, який свідчить про роль жінки в тогочасному суспільстві, є згадка про те, що «...присудженого на смерть злочинця могла виволити від смерті дівчина, яка згодилася з ним одружитися» [10, с. 22]. При цьому авторка зазначає, що писаного закону, який би дозволяв подібні дії, не було, тобто це був лише звичай, що швидше за все прийшов із Західної Європи.

Також за словами М. Грінченко в XVI–XVII ст. майже не було одруження силою: «Не було в нас такого звичаю, щоб оддавати дочку чи женити сина силоміць. Дівчата в нас не сиділи в хаті, нікого не бачучи. Сем'ї були знайомі межі собою, бували одні в одних, то й дівчата й хлопці мали змогу пізнавати одне одного, покохатися» [10, с. 26]. Але навіть після шлюбу жінка не ставала «власністю» свого чоловіка: «...стан замужньої жінки був далеко кращий і вільніший, ніж він тепер є не тільки у нас самих, а й у декотрих більше культурних народів» [10, с. 28].

Розглядаючи питання права власності жінки, авторка зазначала, що «...право жінки ні від кого не залежало, і вона вважалася вільною господинею своєї власності» [там само]. М. Грінченко вказує, що жінка «вільно поряdkувала і власними спадковими, або набутими маєтками: мала право їх дарувати, продавати, на церкву записати і в застав дати». За тогочасними законами (тобто, за Литовським статутом) чоловік ніби вважався опікуном своєї жінки, але насправді «...вона тішилася такою ж незалежністю у своїх вчинках, як і він

сам. <...> ...жінка самостійно, від своєї власної особи, видавала правні листи, сама позивалась, а коли їй поручала чоловікові ставати в суді за себе, то по закону повинна була дати йому на це «умований лист», або, сучасною мовою, довіреність, якби комусь чужому» [там само].

Говорячи про шлюб та шлюбні відносини та порівнюючи їх із існуючими на час М. Грінченко, вона констатувала: «Про ту неволю, якою часто й густо буває для жінки шлюб у наші часи, тоді їй не чувано... Чоловіки тоді взагалі досить шанували своїх жінок, уважали їх за рівних собі і не обмежували їх діяльності тільки пекарнею та поранням коло дітей» [10, с. 29]. Наведена цитата є прямим доказом тогочасної рівноправності чоловіка та жінки в шлюбі.

Ілюстрацією ролі жінки в українському суспільстві є і наведений М. Грінченко приклад із XVI ст. із урядових книг, у яких були записи про судові позови між чоловіком і жінкою. Так, є судові записи про негарне поведіння князя Андрія Курбського зі своєю дружиною. Князь був із Московщини і, звикши так поводитися вдома, поведився так і зі своєю жінкою, замикав її до льоху, відбирав її майно. Жінці довелося жалітися навіть польському королеві [19].

Отже, розвідкою «Про одруження на Україні в давніші часи», де Марія Миколаївна наводить численні документи, що засвідчують цілковиту свободу тогочасної жінки у юридичних і громадських правах, вона продовжує справу свого чоловіка та солідаризується з ним.

Звісно, порівнювати праці, написані з майже тридцятирічною різницею, та ще й про різні історичні періоди, потрібно з великою обережністю. Але сама їх наявність доводить, що обидві «половинки» родини Грінченків, хоча і не вважали необхідною боротьбу виключно за права жінок (чи тому, що стояли на ліберально-просвітницьких засадах, а чи тому, що були в «жіночому питанні» згодні з поглядами прихильників соціально-економічної позиції), були цілком свідомі того, що проблема визволення жінки потребує вирішення.

Б. Грінченко порушив тему витоків класичного патріархального шлюбу, а відтак і «жіночого питання», всього за півроку по одруженні. Можливо, ідея вивчити це питання виникла в нього під впливом спілкування з нареченою, або й раніше він ним цікавився. Проте зі спогадів Марії Грінченко можна дізнатися, що своїми прогресивними поглядами Борис Грінченко був відомий ще до знайомства з нею («...до мене слава дійшла... років за три» [14]).

Про те, що Б. Грінченко вважав жінку рівною товаришкою чоловікові, окрім численних спогадів, свідчить і те, що він виступав за право жінок отримувати освіту нарівні з чоловіками¹⁰. Про це також можна дізнатися зі спогадів М. Грінченко «Школи, де вчителював

Борис Грінченко» [9]. У цій праці Марія Миколаївна докладно описує конфлікт із Христиною Данилівною Алчевською, де між іншим відповідає на її звинувачення Б. Грінченка в тому, що він був «...чуть ли не противником женского образования». М. Грінченко обурено пише, що Б. Грінченко «...вообще не делал разницы между мужчиной и женщиной в деле образования., всегда сочувствовал стремлению женщин к свету и отстаивал право их на образование. Я позволю себе привести в подтверждение этого одно место из сочинений Б. Д. «Хорошей женой и хорошей матерью может быть только та женщина, которая будет и хорошей гражданкой, а это невозможно в наше время без образования». Далі М. Грінченко наголошує, що Б. Грінченко завжди обстоював рівні права на освіту: «Грінченко не тільки не розганяв дівчат зі школи, а вмовляв батьків віддавати їх до школи так саме, як і хлопців» [9].

У такому ж вільнодумному як на той час дусі виховувало подружжя свою єдину дочку Настю і, за свідченнями сучасників, це виховання було більш, ніж результативним. Нині А. Б. Грінченко відома загалу (окрім того, що є дочкою Б. Грінченка) як письменниця, перекладачка та громадська діячка. Про те, що Настя Грінченко не лише займалася політичною та навіть революційною діяльністю, а й опинилася у вирі жіночого руху на західноукраїнських землях¹¹ [23], під час навчання захопившись боротьбою за емансипацію жінок, практично не згадується (хоча це, звісно, можемо пояснити загалом невеликою кількістю присвячених їй розвідок).

Зі згадок про львівський період життя Насті Грінченко (зокрема, зі «Спогадів про Івана Франка та про його семейове огнище» М. Грінченко [28]¹²) можна дізнатися, як шокувало юну Настю незвичне навіть для наддніпрянської України становище жінки у Львові. Так, галицькі норми хоча й наближалися до загальноєвропейських, проте були значно строгішими: зокрема, дівчина не могла сама вільно ходити по вулиці без супроводу тощо.

Про незвичність галицьких звичаїв того часу щодо статусу жінки пишуть багато наддніпрянських українців. Обговорювали цю тему в листуванні й Настя з Марією у 1903 р. (рік вступу до універси-

¹⁰ На той час право жінок на освіту було важливою частиною «жіночого питання». Його порушували в такому аспекті у своїх працях М. Драгоманов і С. Русова. Ролі жінки в освіті й освіті для жінки були присвячені статті Бориса Грінченка у Санкт-Петербурзькому журналі «Русский народный учитель» 1883–1884 р. «Змишевские педагогические курсы» та «Письмо в редакцию».

¹¹ «...була студенткою Львівського університету, брала участь в партійній політичній роботі, особливо грала видатну роль в жіночій громаді» [21].

¹² Автограф у ІР НБУВ: І, 32659. Скорочено публікувалися: «Іван Франко у спогадах сучасників», Загірня М. «Спогади» [9; 11].

тету). Причому у відповідь на опис Настею гнітючої атмосфери «дикості», М. Грінченко втішає її так: *«Жалієшся на застарілі традиції й забобони. Але, як мені здається, що тобі не обов'язково їм підлягати. Доведеться, може, де в чому рахуватися трохи з їхніми звичаями, а взагалі жити відповідно до своїх традицій»* [17].

Промовистими щодо львівських звичаїв згадками насичені також згадані вже «Спогади про Івана Франка...». Зокрема, своєрідну паралель можна провести між розповіддю М. Грінченко про окремі, сказати б, пікантні обставини приїзду його дружини до Харкова на ювілей педагогічної діяльності Христини Алчевської 1892 р. Варто, проте, зазначити, що цю історію М. Грінченко переказує з чужих розповідей, не ручаючись за її достовірність. Так, Марія Миколаївна посилається на розповідь Людмили Михайлівни Драгоманової. У свою чергу рідна сестра Ольги Франко Антоніна Трегубова подає цей епізод зовсім інакше [26] (тому напевне можна сказати лише одне — подібна історія з нею таки трапилася). М. Грінченко пише, що, оскільки І. Франкові був заборонений в'їзд до Російської імперії, його дружина, звісно, теж не могла там з'явитися під своїм іменем. Тому приїздила до Києва та Харкова з чужим паспортом, виписаним на ім'я якоїсь львівської повії¹³. Далі версії розходяться: М. Грінченко розповідає про сварку Франкової з родичами, що не хотіли її до себе пускати з таким паспортом і довелося зупинитися в готелі. Про те, що така сварка була, М. Грінченко наводить свідчення самої О. Франко: *«Про це вона й мені казала вже через багато років»* [28, с. 198].

Інакше про ті самі події розповідає А. Трегубова. За її версією, Ольга Франко відразу зупинилася у готелі (аби не компрометувати родину сестри), про сварку також нічого не згадано. Акцентує увагу вона на іншому: *«Перший день пройшов звичайно, а на другу ніч почали добиватися до неї різні люди з брудними пропонуваннями. Виявилось тоді, що паспорт був на ім'я особи, як-то кажуть, «легкого поводження», Ольга страшенно розхвилювалась, злякалась. Ми кликали навіть і лікаря, щоб її заспокоїти»* [26, с. 158].

Різні акценти розповідей про ту саму подію пояснюються просто — М. Грінченко зосереджує увагу на описові власних суб'єктивних вражень, а історію з паспортом переповідає в якості одного з низки епізодів, якими характеризує (як і більшість тих, хто писав про Франкову родину) О. Франко як особу неадекватну. У свою чергу Антоніна Трегубова відверто співчуває сестрі (можливо, замовчуючи неприємні епізоди), вважаючи однією з суттєвих причин

¹³ Тобто, власне посвідчення повії — «жовтий квиток», подібний до існуючих тоді у Російській імперії.

родинної трагедії Франків галицькі звичаї, до яких Ольга так і не змогла пристосуватися, та, відповідно, неприйняття Франкової дружини галичанами.

Спогади Марії Грінченко мають свій специфічний авторський стиль, вирізняються увагою до деталей і психологізмом. Окрім того, мемуарна література завжди суб'єктивна. Так, А. Швець коментує: «...враження від побаченого і пережитого у Франковому домі вона [тобто М. Грінченко – І. Я.] корелює та зіставляє з власним ідеалом родини...» та «...мимоволі ігнорує при цьому факт індивідуальної сімейної субкультури» [28, с. 192].

Про таку (зумовлену абсолютно об'єктивними причинами) суб'єктивність написаних 1921 р. спогадів про події 1904 та 1909 рр. свідчить той факт, що Марія Миколаївна не згадує і, ясна річ, не проводить паралелей зі схожою історією, що трапилася з нею самою під час візиту з дочкою до Львова того самого 1904 р.: її так само турбували непристойними пропозиціями лише тому, що, не знаючи «галицького поведження», вона під час реєстрації в готелі вказала власні ім'я та прізвище. Виявилося, заміжня жінка мала б реєструватися виключно під чоловіковим іменем, — розповідає у своїх спогадах про літо 1904. р. Дмитро Дорошенко [7].

Отже, можемо сказати, що жіночий рух на розділених між двома імперіями українських землях був логічним продовженням боротьби українців за свою свободу загалом. Більше того, завдяки особливому ставленню до жінки, залишки якого збереглися в українських інтелігентних сім'ях, Грінченки (хоча й ніколи не акцентували на цьому увагу самі) стали одними з тих, хто підготував ґрунт для активного включення жіноцтва до подій подальшої української революції. Борис та Марія Грінченки не лише осмислили «жіноче питання» історично та теоретично, а й відповідно виховували свою єдину доньку Настю, яка, представляючи нове, молоде покоління, стала в авангарді загальнонародської боротьби за повагу до людини як такої та створення нового, заснованого на партнерстві, суспільства.

Теоретичне осмислення «жіночого питання», хоча й не було Грінченками активно декларованим, серйозно вплинуло на їхнє життя. Зокрема, викладені вище дані є цінними для розуміння неймовірно (для тогочасного суспільства) толерантного ставлення батьків до цивільного (тобто без вінчання) шлюбу Анастасії Грінченко.

Питання про місце родини Грінченків у жіночому русі як частині загального соціокультурного контексту кінця XIX – початку XX ст. потребує подальшого вивчення та буде висвітленим докладніше у подальших роботах.

1. Борис Грінченко — відомий і невідомий: матер. Всеукр. наук. конференції (IX щорічні Грінченківські читання), 9 груд. 2016 р. [Текст] / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Н. М. Віннікової, О. В. Єременко, А. І. Мовчун. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2017. – 164 с.
2. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство [Текст] / під ред. Гентош Л., Кись О. // Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т іст. досліджень. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 250 с.
3. *Грінченко Б.* Зібрання творів. Педагогічна спадщина: У 2-х кн. [Текст] / упоряд. О. Мислива, А. Мовчун, В. Яременко; вступ, слово В. О. Огнев'юка; передм., комент., прим. В. Яременка. – Київ : [Київ, ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – Кн. 1. – 552 с.
4. *Грінченко Б.* Зібрання творів. Педагогічна спадщина: У 2-х кн. [Текст] / упоряд. О. М. Мислива, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; комент., прим. В. В. Яременка. – Київ : [Київ, ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – Кн. 2. – 424 с.
5. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) [Текст] / Я. Грицак. – Київ : Критика, 2006. – С. 310–316.
6. *Денисюк І.* Поборниця прогресу [Текст] / І. Денисюк; К. Кріль // Кобринська Н. І. Вибр. твори / Н. І. Кобринська. – Київ, 1980. – С. 5–20.
7. *Дорошенко Д.* Мої спогади про давнє-минуле (1901–1914) [Текст] / Д. Дорошенко. – Вінніпег, 1949. – С. 51-52.
8. *Жовтуля І.* Від літератури до фемінізму [Текст] / І. Жовтуля // Сучасність. – 2002. – № 11. – С. 84-89.
9. *Загірня М.* Спогади [Текст] / М. Загірня ; передмова, упоряд., приміт. Неживої Л. Л. – Луганськ : Шлях, 1999. – С. 27-85.
10. *Загірня М.* Про одруження на Україні в давніші часи [Текст] / М. Загірня. – [Київ] : Вид. М. Грінченко ; Друкарня 1-ої Київ. Друкар. Спілки, 1912. – 47 + (1) с. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко. №6).
11. *Іван Франко у спогадах сучасників.* Кн. 2 [Текст] / упоряд., передмова та прим. О. І. Дея. – Львів : Каменяр, 1972. – С. 207–210.
12. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 31449.
13. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 31560.
14. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 32294.
15. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 32659.
16. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. І, 41016.
17. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. III, 36722.
18. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. XXVII, 227.
19. *Лашко М. В.* Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грін-

- ченко (1863–1928) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 [Текст] / М. В. Лашко. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2015. – 307 с. : іл.
20. *Липа Іван*. Ессе номо (Памяти Бориса Грінченка) [Текст] / Іван Липа // Українська хата. – 1910. – Кн. 5. – С. 312–318.
 21. *Липа Іван*. Пам'яті Насті Грінченкової // Там само. – 1909. – Ч. 7–8. – С. 353–355.
 22. «Людина без копії — Борис Грінченко: архівні документи, раритети, матеріали до біографії Б. Д. Грінченка, виявлені у 2013–2016 роках» [Текст] / В. В. Яременко. – Київ : Укр. пропілеї, 2017. – 258 с.
 23. *Клименко Н.* Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії [Текст] / Н. П. Клименко // Борис Грінченко — відомий і невідомий: матер. щорічних Грінченківських читань: 5 груд. 2012 р. / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Л. Л. Хоружої, А. І. Мовчун. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2013. – С. 58–78.
 24. *Сергієнко Г. Т. Г.* Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство [Текст] / Г. Я. Сергієнко. – Київ : Наук. думка, 1983. – 205 с.
 25. *Смілянський Л.* Борис Грінченко: критично-біограф. нарис [Текст] / Л. Смілянський ; ред. Я. Савченко. – Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. – 104 с. – (Популярні нариси про українських клясиків).
 26. *Трегубова А.* Дещо з життя Ольги Франкової [Текст] / А. Трегубова // Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Львів, 1997. – С. 158.
 27. *Франко-Ключко А.* Для тебе, Тату [Текст] / А. Франко-Ключко. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 574 с.
 28. *Швець А.* Із секретів «сімейного огнища» Івана Франка: мемуарні одкровення Марії Грінченко [Текст] / А. Швець // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : ВД «Стилос», 2010. – Т. 5. – С. 181–228.
 29. *Якимович Б.* Видатні українські соборницькі друки ХІХ ст. (до 120-річчя виходу у світ альманахів «Веселка», «Ватра» та «Перший вінок») [Текст] / Б. Якимович // Вісник Львів. ун-ту. Серія книгознавство... / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наукова бібліотека. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 85–94.

REFERENCES

1. *Borys Grinchenko — vidomyi i nevidomyi* [Boris Grinchenko is well-known and unknown]. (2017). Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference *IX shchorichni Grinchenkivski chytannia* [10th annual Grinchenko's readings]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].

2. Hentosh, L. & Kis, O. (Eds.). (2003). *Henternyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo* [Gender approach: history, culture, society]. Kyiv: VNTL-Klasyka. [in Ukrainian].
3. Grinchenko, Borys. (2013). Collected works. *Pedahohichna spadshchyna* [Pedagogical heritage]. In 2-th vols. (Vol. 1). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
4. Grinchenko, Borys. (2013). Collected works. *Pedahohichna spadshchyna* [Pedagogical heritage]. In 2-th vols. (Vol. 2). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
5. Hrytsak, Y. (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)* [The Prophet in his own country. Franco and his community (1856–1886)]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
6. Denysiuk, I. & Kril, K. (1980). *Pobornytsia prohresu* [Advocate of progress]. In *Kobrynska, N. Selected works*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Doroshenko, D. (1949). *Moi spohady pro davnie-mynule (1901–1914)* [My memories of the old-past (1901–1914)]. Winnipeg. [in Ukrainian].
8. Zhovtulia, I. (2002). *Vid literatury do feminizmu* [From literature to feminism]. *Suchasnist – Modernity*, 11, 84–89. [in Ukrainian].
9. Zahirnia, M. (1999). *Spohady* [Memoirs]. Luhansk: Shliakh. [in Ukrainian].
10. Zahirnia, M. (1912). *Pro odruzhinnia na Vkraini v davnishy chasy* [About marriage in Ukraine in earlier times]. Kyiv: Vyd. M. Grinchenko; Drukarnia 1-oi Kyiv Drukar. Spilky. [in Ukrainian].
11. Dei, I. (Ed.) (1972). *Ivan Franko u spohadakh suchasnykiv* [Ivan Franko in the memoirs of his contemporaries]. (Book 2). Lviv: Kamieniar. [in Ukrainian].
12. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Fond 1, 31449. [in Ukrainian].
13. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 31560. [in Ukrainian].
14. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 32294. [in Ukrainian].
15. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 32659. [in Ukrainian].
16. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 1, 41016. [in Ukrainian].
17. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund 3, 36722. [in Ukrainian].
18. Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, fund, 27, 227. [in Ukrainian].
19. Lashko, M. (2015). *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist Marii*

- Grinchenko (1863–1928)* [Pedagogical and Educational Activities of Mary Grinchenko (1863–1928)]. *Candidate's thesis (Pedagogy)*. Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv.[in Ukrainian].
20. Lypa, I. (1910). *Ecce homo (Pamiaty Borysa Grinchenka)* [Ecce homo (In memory of Boris Grinchenko)]. In *Ukrainska khata* (Vol. 5, 312–318). [in Ukrainian].
 21. Lypa, I. (1909). Pamiaty Nasty Grinchenko [(In memory of Nastya Grinchenko)]. *Ukrainska khata* (Vol. 7–8, 353–355). [in Ukrainian].
 22. Yaremenko, V. (Ed.). (2017). *Liudyna bez kopii — Borys Grinchenko: arkhivni dokumenty, rarytety, materialy do biohrafii B. D. Grinchenka, vyjavleni u 2013–2016 rokakh* [Man without a copy — Boris Grinchenko: archival documents, rarities, materials to the biography of B. D. Grinchenko, found in 2013–2016]. Kyiv: Ukr. propilei. [in Ukrainian].
 23. Klymenko, N. (2013). *Lvivskiy period zhyttia Nasty Hrinchenko: storinky z biohrafii* [Lviv period of Nastya Grinchenko's life: pages of the biography]. *Proceedings from Annual Grinchenko's readings Boris Grinchenko — well-known and unknown*. (Pp. 58–78). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. [in Ukrainian].
 24. Serhiienko, H. (1983). *T. H. Shevchenko i Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo* [T. G. Shevchenko and the Cyril-Methodius Society]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
 25. Smilianskyi, L. (1930). *Borys Grinchenko: krytychno-biohraf. narys* [Boris Grinchenko: critical biographer sketch]. Kharkiv; Kyiv: Derzhvydav Ukrainy. [in Ukrainian].
 26. Trehubova, A. (1997). *Deshcho z zhyttia Olhy Frankovoi* [Some of the life of Olga Franko]. In *Spohady pro Ivana Franka* [Memoirs about Ivan Franko]. Lviv. [in Ukrainian].
 27. Franko-Kliuchko, A. (2010). *Dlia tebe, Tatu* [For you, Daddy]. Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukrainian].
 28. Shvets, A. (2010). *Iz sekretiv «simeinoho ohnyshcha» Ivana Franka: memuarni odkrovennia Marii Grinchenko* [From the secrets of Ivan Franko's family hearth: memoir revelations by Maria Grinchenko]. In *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia* [Legacy: Literary Source Studies. Textology]. (Vol. 5, pp. 181–228). Kyiv: VD «Stylos». [in Ukrainian].
 29. Iakymovych, B. (2007). *Vydatni ukrainski sobornytski druky XX st. (do 120-richchia vykhodu u svit almanakhiv «Veselka», «Vatra» ta «Persnyi vinok»)* [Outstanding Ukrainian coofficial presses of the nineteenth century (to the 120th anniversary of the publication of the almanacs “Rainbow”, “Vatra” and “First Wreath”)]. In *Visnyk Lvivskogo universitetu. Serii knyhoznavstvo...* [Lviv University

Herald. Book study series...]. (Vol. 2, pp. 85–94). Lviv: Lviv Ivan Franko National University. Scientific Library. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 31.10.2017 р.

Yakovleva Iryna, postgraduate student of the Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv).

Grinchenko family and “women’s issue” in the general sociocultural context of the early XX ct.

Women’s movement in the Ukrainian lands divided between two empires was a logical continuation of the Ukrainians’ struggle for their freedom in general. Due to the special treatment of a woman, the remains of which were preserved in Ukrainian intelligent families, Borys and Mariia Grinchenko not only theoretically interpreted the “women’s issue” but also brought up their only daughter Anastasiia this way. In future Anastasiia Grinchenko stood at the forefront of the universal struggle for the respect of a human as is and creation of a new society based on the social partnership.

Key words: Boris Grinchenko, Mariia Grinchenko, M. Zahirnia, Nastia Grinchenko, “women’s issue”, patriarchal discourse, feminist discourse, gender, biographistics.

Яковлева И. В., аспирантка Киевского университета имени Бориса Гринченко (Киев).

Семья Гринченко и «женский вопрос» в общем социокультурном контексте начала XX в.

Женское движение на разделенных между двумя империями украинских землях было логическим продолжением борьбы украинцев за свою свободу в общем. Благодаря особому отношению к женщине, остатки которого сохранились в украинских интеллигентных семьях, Борис и Мария Гринченко не только осмыслили «женский вопрос» теоретически, но и соответственно воспитывали свою единственную дочь Анастасию, которая встала в авангарде общечеловеческой борьбы за уважение к человеку как таковому и создание нового, основанного на партнерстве общества.

Ключевые слова: Борис Гринченко, Мария Гринченко, М. Загирня, Настя Гринченко, женский вопрос, патриархальный дискурс, феминистический дискурс, гендер, биографистика.

*Григорій Олександрович ІГНАТУША,
аспірант кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя)*

ОСОБА «ДРУГОГО ПЛАНУ» ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТАТІ ОЛЕКСАНДРА ВОРОНИНА (1926–2013)

Висвітлюється специфіка, інформаційні можливості, наукова та суспільна значущість біографічних досліджень, присвячених особам «другого плану» в українській історії. Пояснено обумовленість звернення сучасних істориків України до постатей маловідомих діячів української минувшини. Підкреслено антропологізацію наукової сфери як основу якісних змін у вітчизняній історіографії. Показано поступ української історіографії, яка мала суттєвий науковий резонанс, у дослідженні осіб «другого плану».

Проаналізовано зміст біографічних публікацій низки наукових установ. Констатується зміщення дослідницьких пріоритетів у бік осіб «другого плану». Окреслено останні досягнення науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ у зазначеному напрямі, методологічну вагу їхніх напрацювань. Названо прізвища дослідників, які зробили суттєвий внесок у розвиток цього напрямку наукових досліджень. Показано міжнародні стандарти вітчизняної історичної біографістики.

Розкривається тематичний спектр проблематики. Наведено приклади наукових праць із вивчення життя та діяльності окремих представників української культури, близьких за змістом та характером діяльності до Олександра Воронина — громадського та церковного діяча України та її діаспори. Показано актуальність і суспільне значення досліджень осіб «другого плану». Підкреслюється роль комплексів джерел в історико-біографічних реконструкціях.

Обґрунтовується можливість і наукова значущість проведення досліджень про діяча української культури та церкви Олександра Воронина (1926–2013). Наголошено, що постать Олександра Воронина заслуговує на те, щоб його життєвий шлях, світогляд, ідеї,

творча діяльність, організаторський талант, цілеспрямованість гуманістичної та християнської місії стали предметом спеціального вивчення. Стверджується думка про перспективність подальшого вивчення біографічних та просопографічних картин минулого.

Ключові слова: особа «другого плану», біографістика, церковний діяч, Олександр Воронин.

Приводом для статті стала ідея підготовки дослідження, присвяченого Олександрові Воронину (1926–2013) — церковному та громадському діячеві української діаспори в США, постаті, про яку ще мало знають в Україні.

Попри наявність численних публікацій, присвячених історичним постатям, і методологічних досліджень у цій сфері [17; 22; 26], перед кожним дослідником, який починає біографічну розвідку, неодмінно постає питання спроможності його персонажа бути поставленим у центр дослідження.

На постановку цього питання впливає і такий чинник, як конкретний напрям історичного дослідження. Скажімо, у сфері історії науки і техніки увага до історичних персонажів уже звична. Але й тут на адресу дослідників нерідко лунає критика щодо недостатньої «вагомості» та значущості наукового доробку того чи іншого персонажа, вторинності вивчення творчого спадку людей у порівнянні з дослідженням «справжньої історії» та неможливості побачити історичний процес за допомогою такого вивчення. Ці сумніви перегукуються зі словами відомого британського історика Д. Тоша: «...біографічний жанр найчастіше піддається критиці. Багато вчених відмовляють йому в праві вважатися серйозним історичним дослідженням. Крім того, постійно виникає питання про тенденційність» [25, с. 109]. Та зазначені обставини, навпаки, актуалізують потребу аналізу наслідків суспільної діяльності людини, яка обирається об'єктом дослідження.

Стаючи гуманнішим, суспільство почало приділяти більше уваги постатям «другого плану» у житті та історичному минулому. Публічне свідчення цього — номінація відомої кіномистецької премії «Оскар» «за кращу роль другого плану». Зростає суспільний запит на вивчення ролі «маленької» людини у великому житті. Про це кажуть самі назви багатьох історичних праць. Зокрема, у потребі досліджень осіб «другого плану» переконують біографічні та просопографічні праці відомих українських істориків, яких згадує авторитетний український вчений-історик, українознавець, історіограф, джерелознавець та архівознавець Я. Калакура [8, с. 36–45].

Наукові школи Дніпропетровського та Харківського національних університетів, де традиційно сильними є історіографічні та дже-

релознавчі студії, анонсують нові імена колег їхніми здобутками у вивченні осіб «другого плану». У цьому контексті привертають увагу праці В. Андрєєва [1], С. Чухлій [28].

Чимало уваги особам «другого плану» приділяє Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що є провідною установою у галузі історичної біографістики. Подібне відзначаємо також на прикладі публікацій у наукових збірниках і часописах по всій Україні.

Частіше стало йтися і про діячів церкви та духовних осіб. Проте їхній перелік помітно менший. Це можна пояснити руїною у церковній сфері, вчиненою українській національній культурі радянським комуністичним режимом і повільним відродженням традицій релігійної культури.

Проте, з розвитком вітчизняних досліджень у галузі історії релігій, ця диспропорція потроху вирівнюється, що засвідчують публікації у щорічнику львівського музею Історії релігій та Інституту релігієзнавства при ньому. Якщо проаналізувати співвідношення публікацій за роками, матимемо таку картину. У перше десятиліття виходу збірника наукових праць «Історія релігій в Україні» біографічні дослідження складала близько десяти відсотків від загальної кількості. У тому числі дві треті публікацій стосувалися постатей визначних і відомих діячів історії та лише одна третя — постатям «другого плану». У 2010 р. співвідношення зрівнялося. Символічною для того року стала стаття під назвою: «Антін Книгиницький: історичний портрет „малої людини”» (автор О. Єгрешій) [7]. 2011 р. статті, присвячені особам «другого плану», змінили пропорцію на свою користь. Зі збільшенням загального числа статей у збірниках, з року на рік збільшувалася і загальна кількість біографічних публікацій.

Проведений аналіз дає нам змогу стверджувати можливість і потребу звертати більшу увагу на громадську та релігійну діяльність людей, долі та життєвий приклад яких вивчаються. Якраз такою людиною і був О. Воронин, громадська активність якого тісно пов'язана з релігійною сферою. Він кілька років поспіль видавав парафіяльні часописи «Наша Церква» (1953), «Парафіяльне Слово» (1968–1971), працював у редакції журналу «Українське Православне Слово» (офіційний друкований орган Української Православної Церкви у США).

О. Воронин проводив науково-дослідницьку та популяризаторську діяльність у сфері історії української церкви. Зокрема, упорядкував і редагував фундаментальну працю «Мартирологія українських Церков. Т. І. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України» [14], що донині не втратила своєї інфор-

мативної та меморіальної вартості. Також він виступив як палкий полеміст і публіцист у переломний час боротьби за відновлення в Україні незалежної православної церкви [4], обґрунтовуючи її легітимність та історичну зумовленість. Як історик і популяризатор історії церкви, О. Воронин подав концептуально цілісний і стрункий виклад історичного шляху православної церкви в Україні у найповнішому хронологічному вимірі — від хрещення Русі до початку 90-х рр. ХХ ст. [3, 5–6]. Громадською активністю, християнським подвижництвом та українським патріотизмом позначилася його діяльність в акціях вшанування 1000-літнього ювілею християнства в Україні [24, с. 488, 499–500]. Християнською та громадсько-політичною діяльністю патріотичного спрямування були сповнені ефіри О. Воронина на радіо «Свобода» та «Голос Америки», його повсякдення у релігійно-просвітницькому видавництві «Воскресіння», яке він організував і очолював. Окрім того, за доби державної незалежності України він виявив себе як ініціатор і головний фундатор будівництва православного храму у м. Каневі — на батьківщині своїх батьків [18]. Усе це дає нам змогу висловлювати впевненість у доцільності дослідження цієї особистості.

Сильним імпульсом для формування подібних переконань серед вітчизняних істориків стало створення в Україні у 1994 р. науково-дослідницької інституції у галузі біографістики — Інституту біографічних досліджень при Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Інститут набув значення національного центру біографічних досліджень. Ще у 1999 р. його фундатор В. Чишко, осмислюючи методологічні засади створення українського біографічного словника, поставив вимогу «досягнення якомога повнішого відображення — через персоналії діячів історії та культури — минулого та сучасного України у всіх реаліях її історичної долі, зокрема, поліетнічній розмаїтості життя» [27, с. 6]. Ця думка і сформульоване у ній завдання, безсумнівно, є акумуляцією широкої перспективи української біографістики загалом. Вона виводить дослідників персоналій на шляхи «заповнення “білих плям” в історії та культурі України, їх “олюднення”, відродження самосвідомості українців» [27, с. 6]. При цьому В. Чишко звертав увагу на вироблену традицію поділу персоналій на чотири групи: найвидатніших, видатних, відомих, маловідомих [27, с. 15]. Цей умовний поділ застосовується не тільки при укладенні біографічних словників. Він свідчить про перспективи розширення інформаційної бази знань про активних, але ще маловідомих, забутих учасників української історії та культури. Звернемо увагу — серед цих учасників є і ті, кого раніше радянська біографістика свідомо обходила увагою — релігійні та культурно-освітні діячі, у життєписах яких суттєве місце знайшли

церковні елементи, діячі української діаспори, «участь яких в українських політичних, економічних, культурно-освітніх, наукових і релігійних організаціях, спілках і фондах зарубіжжя та їхній внесок в українське і світове надбання отримали визнання української і світової громадськості» [27, с. 14–15]. Саме до таких осіб відноситься об'єкт нашого дослідження — О. Воронин.

Підсумуємо: вжите нами поняття — «особа другого плану» — співвідноситься з категоріями «видатні», «відомі», «маловідомі». Водночас воно дещо дисонує з наведеною вище типологією персоналій, звичною для біографістики. Цю типологію маємо сприймати лише як один із варіантів визначення значущості постатей діячів минулого і як такий, що має прикладне значення. Розуміймо всю умовність цього поділу і тонкість його гуманітарних граней. Проте поняття «особи другого плану» вже існує у полі інтелектуальної діяльності істориків.

Наголошуючи потребу «біографізації „мовчазної більшості”» пересічних осіб, людей різних станів, статків і способу життя, заради того, щоб збагнути суть людини у минулому, відчутти тонкий зв'язок на рівні особистого досвіду й переживань, український історик В. Маслійчук схиляється до думки про уникнення критерію «видатності» при поєднанні зусиль історика та біографа. «Всяка особа, яка заслуговує на біографію, вже сама по собі є видатною», — стверджує він [17, с. 38]. Статтю В. Маслійчука опубліковано у черговому випуску Харківського історіографічного збірника. Грунтовні статті В. Бездрабко, С. Ляшко, І. Матяш, Р. Пирога, В. Резнікової та ін. на його сторінках показали суттєвий розвиток української біографістики.

Публікація на сторінках згаданого наукового збірника статті «Історик як біограф» відомого англійського історика, автора низки біографічних нарисів А. Тейлора (1906–1990 рр.) підкреслила орієнтири вітчизняної історіографії на кращі міжнародні зразки.

7 червня 2005 р. із ініціативи Інституту біографічних досліджень, Інституту рукопису НБУВ та Українського бібліографічного товариства були започатковані Перші Чишківські читання з історичної біографістики. На Четвертих Чишківських читаннях (2008 р.) центральною проблемою було поставлено питання: «„Великі” та „малі” українці: особа в історії та сучасності». Під час читань розроблялася низка дискусійних блоків, серед яких: «Особа в історії та сучасності» та «Критерії історико-культурної значимості особи, їхня соціальна обумовленість» [21, с. 272]. Центральною доповіддю став виступ генерального директора Інституту біографічних досліджень В. Попика, в якій, зокрема, зазначалося: «Українській традиції притаманна увага до діячів, так би мовити, усіх рангів: великого, середнього та малого масштабу. Тому й завданням біографістів є збирання

матеріалів про тих, хто не належить ні до першої, ні до другої тисячі імен. Особливим є інтерес до незаслужено забутих імен співвітчизників» [21, с. 273]. Це укріплює нас у думці про актуальність дослідження постаті О. Воронина.

У контексті нашого наукового інтересу важливо наголосити, що водночас зросла увага й до вивчення особистостей української діаспори, зокрема шляхом залучення діаспорних родинних архівів та усвідомлення їхньої цінності для української біографістики. Про це йшлося у доповіді директора Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Сергійчука на Других Чишківських читаннях із історичної біографістики, що відбулися 15 червня 2006 р. [10, с. 532]. Це, у свою чергу, також актуалізує особу О. Воронина, який знаний в українській діаспорі США як подвижник та історик української православної церкви.

Переосмислюючи традиційні уявлення про ресурси біографічної інформації, нинішній директор Інституту біографічних досліджень НБУВ В. Попик окреслив новітні тенденції їх використання [19–20]. Оригінальний погляд на загальне і особливе у формуванні джерельної бази біографічних досліджень запропонувала С. Ляшко [12]. О. Малій показала складовою частиною біографістики «сімейну історію». Вона визначила нові підходи до її вивчення та інтерпретації [13]. Н. Любо-вєць подала дослідницьку перспективу сімейно-історичних студій, що полягає у комплексному вивченні родини, соціокультурних аспектів її історії на зламі публічного та приватного життя, ідеологічного статусу сім'ї в суспільстві, співвідношення історії держави з історією родини [11, с. 395–396]. Методологічно вагомим для виконання біографічного дослідження є наголос Н. Марченко на інтердисциплінарності — поєднанні та модифікації методів різних галузей знання задля вивчення предмета, що виходить за межі однієї дисципліни, — як життєвій потребі цілісності в осягненні особистості [16]. Дослідниця також розкрила роль автобіографії дитинства у межах біографічного дискурсу [15]. Таким чином, українські науковці проклали свій шлях у біографістиці, що позбавляється знеособлення та наповнюється усвідомленням пріоритету Людини.

Підкреслюючи вартісність і унікальність культурного світу героїв, життя яких вивчається, дослідження у сфері «персональної історії» у напрямку «особа другого плану» здобуває все більшу зацікавленість істориків і ширше суспільне визнання. Розробки цього напрямку деталізується та конкретизується як у теоретичному плані, так і у територіальному, етнічному, професійному, гендерному вимірах.

«Завжди існувала людська особистість, але — історично конкретно визначена, зі способом світосприйняття та поведінки, прита-

манним лише цій соціально-культурній ситуації», — висловлює співзвучну думку відомий український історик Ю. Присяжнюк (Черкаси) [23, с. 97]. Ця думка має застерігати від шаблонних спрощень. Наче продовжуючи цю ідею, Д. Тош наголошує: «Дії особистості можна повністю зрозуміти, лише беручи до уваги емоційний настрій, темперамент і заботони. Звичайно, скільки б документів не збереглося про життя тієї чи іншої людини, багато доводиться домислювати: письмові свідoctва, особливо громадських діячів, пронизані самообманом, а також зумисним розрахунком. Але біограф, який вивчив становлення свого персонажа з дитячих років до зрілого віку, швидше за все, висловить правильні припущення. Саме з цієї причини у нашому столітті біографи приділяють все більше уваги приватному і внутрішньому життю своїх героїв, а не тільки громадській кар'єрі. З цієї точки зору вивчення становлення особистості видатного діяча минулого саме по собі має законне право на існування як предмет історичного дослідження» [25, с. 110].

Отож, сучасні історики обумовлено роблять висновки про суттєвий потенціал біографічних досліджень. Вони з різних позицій і цілком обґрунтовано приходять до вкрай важливої у контексті нашого предмета дослідження думки про цінність вивчення «біографії людей, яких ніяк не назвеш видатними». Ще раз звернемося до праці Д. Тоша, яку сучасна вітчизняна історіографія визнає засадничою: «...біографії людей, яких ніяк не назвеш видатними, можуть при наявності досить багатої документальної бази пролити світло на невивчені аспекти минулого... Нарешті, і це, мабуть, найважливіше, біографії неocenенні для розуміння мотивів і намірів. Серед істориків йде багато суперечок про те, яке місце особисті мотиви — поряд з економічними і соціальними силами — повинні займати в історичній інтерпретації, і зараз їм приділяється значно менше уваги, ніж в XIX ст.; але, безсумнівно, вони відіграють певну роль у поясненні історичних подій. Якщо ми визнаємо це, важливе значення біографії стає очевидним» [25, с. 110].

Складність проблематики біографічних досліджень полягає також у їх міждисциплінарному характері. Оскільки та чи інша особистість, яка стає предметом наукового вивчення, проявляла себе у певній сфері, ця сфера діяльності стає для історика-дослідника важливим аспектом міждисциплінарного аналізу. Праці про визначних педагогів вимагають від історика знань у галузі педагогіки та історії педагогіки, праці про діяльність видавців — у видавничій галузі й т. ін.

Розширюються тематичні спектри і пізнавальні можливості досліджень історії української діаспори. Цим дослідженням властиві яскраві зрушення у бік антропоцентричності. Це демонструють пуб-

лікації на сторінках збірника праць «Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки», що почав випускатись із 2012 р. Центральним державним архівом зарубіжної україніки (далі — ЦДАЗУ). Перший номер згаданого видання містив вже цитовану нами аналітичну статтю Я. Калакури під промовистою назвою «Антропологічний потенціал архівної україніки» [8]. Там само були опубліковані також статті про призабутих і менш відомих осіб української діаспори: про Петра Зленка (1891–1954 рр.) — українського публіциста, редактора, бібліографа, книгознавця, педагога, громадського діяча, який із 1921 р. після поразки української революції перебував на еміграції у Чехословаччині [9], та про Дмитра Геродота (Івашина) — публіциста, журналіста, редактора, громадського діяча періоду Української революції, а згодом — міжвоєнної політичної еміграції в Румунії [2]. Обидві постаті привертали дослідницький інтерес активною громадською позицією як в Україні, так і поза її межами. Вони були представниками творчої інтелігенції, займалися літературною, видавничою діяльністю, позиціонували себе як діячі української культури. Все це вкрай символічно з огляду на персоналію нашого героя — О. Воронина, який також за час перебування у діаспорі виявив себе як літературний діяч, редактор, видавець релігійних україномовних видань, а ще — як історик-документознавець.

Повернемось до короткого аналізу двох згаданих вище публікацій у «Віснику ЦДАЗУ» заради того, щоб виокремити інші типові риси створення наукових праць про осіб «другого плану». Автор першої публікації — О. Косенко — обумовлює звернення до постаті цього представника української еміграції міжвоєнного періоду викликами сучасної історичної науки. У цих викликах, на її думку, виявляються посилення інтересу до духовної спадщини свого народу та віддзеркалення суспільної потреби всебічного «дослідження інформації архівних документів про конкретних осіб як творців історичного процесу» [9, с. 59]. Така аргументація, як бачимо, логічно розширює поле історичних досліджень осіб «другого плану» з числа української еміграції, діячів української діаспори.

Автор другої публікації — В. Власенко — наголошує, що спеціальних досліджень біографії та творчого доробку журналіста Д. Геродота ще немає. «Донедавна його ім'я залишалося маловідомим не тільки широкому загалу, але і науковцям». Наявна лише стисла інформація в енциклопедично-довідкових виданнях [2, с. 99]. Зважаючи на аргументацію В. Власенка, стверджуємо, що така позиція при дослідженні осіб «другого плану» і «забутих» діячів української діаспори є типовою.

Підкреслимо ще один не менш важливий факт, співзвучний нашому розумінню завдань сучасного біографічного та просопографіч-

ного дослідження. На ньому акцентує увагу дослідників О. Косенко. Це акцент на можливостях джерел не тільки віддзеркалювати життєвий шлях, різні форми діяльності людини, а й розкривати людину як особистість [9, с. 60]. Її висновки перекликаються з думкою Д. Тоша: «Історик-біограф має бути не тільки хорошим фахівцем з означеного періоду, але і досліджувати всі основні колекції документів, що мають відношення до життя персонажа, включаючи свідоцтва підлеглих і противників, а не тільки рідних і друзів. Коротше кажучи, писати історичні біографії — справа непроста» [25, с. 108–109].

Таким чином, наведені вище приклади досліджень, предметом яких стали постаті діячів української діаспори, символічні та співзвучні предмету нашого дослідження — особистості та творчості О. Воронина.

Вони типові аргументацією звернення до цих постатей, колом дослідницьких завдань, прагненням дослідників вийти за межі характеристик особистісного порядку заради того, щоб побачити суспільні процеси, учасниками яких були ці особи: боротьбу ідей, суперечності змагань, неоднозначність впливів тощо. Та попри це, такі дослідження матимуть належну якість і перспективу лише за умов ґрунтовного, а не схематичного прочитання внутрішнього світу героїв, опертя на широке коло різнопланових джерел.

Отож, традиційна зацікавленість людства біографіями історичних діячів останніми роками набуває в Україні нової якості. Об'єкт вивчення «олюднюється», постає як «свій серед своїх», образ і продукт своєї епохи, ментальності, культури, середовища і, водночас, наділений яскравими індивідуальними особливостями. Можна сказати, що, йдучи за світовими тенденціями, історики переносять свою увагу з досліджень біографістики «перших осіб» державного, національного масштабу на осіб «другого плану».

Таким чином, шукаючи відповідь на питання про суспільну вартісність постаті О. Воронина — особи «другого плану» — як об'єкта наукового дослідження, ми отримали переконливі факти на шкалі самодостатності, значущості цієї особистості та його оточення. Це підкріплено рядом встановлених фактів і актуалізованих джерел, наявністю потенційної джерельної бази дослідження. Вони є основою для проведення історичних реконструкцій і пошуків нових знань, зокрема — про зв'язки України з діаспорою, роль релігії та церкви у житті українського суспільства, формування національної ідентичності та громадянського суспільства.

Наявна джерельна база забезпечує вивчення спонукальних мотивів, що були рушієм гуманітарних і духовно-релігійних проєктів О. Воронина. Родинне коріння, професійна діяльність, громадянська активність, своєрідний духовний світ, гуманістичні пріоритети і де-

мократичні ідеали є вузловими модулями для виховання патріотизму на моральних прикладах українських діячів. Саме через подібні проекти науково-біографічних досліджень реалізуються духовні зв'язки сучасного з минулим.

1. *Андрєєв В.* Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства [Текст] / В. Андрєєв // Ейдос. – Київ, 2009. – Вип. 4. – С. 295–302.
2. *Власенко В.* Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб» [Текст] / Валерій Власенко // Вісник ЦДАЗУ. – Київ, 2012. – Вип. 1. – С. 97–108.
3. *Воронин О.* Автокефалія Української Православної Церкви [Текст] / О. О. Воронин. – Кесінгтон, США : Воскресіння, 1990. – 64 с.
4. *Воронин О.* Була, є і буде! (Для інформації тим, хто відкидає існування тисячолітню історію Української Автокефальної Православної Церкви) [Текст] / Олександр Воронин. – Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі : УПЦ у США, 1989. – 29 с.
5. *Воронин О.* Коротка історія Української Православної Церкви [Текст] / Олександр Воронин. – Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі : УПЦ у США, 1989. – 35 с.
6. *Воронин О. О.* Історичний шлях УАПЦ [Текст] / Олександр Воронин. – Кенсінгтон, США : Воскресіння, 1992. – 136 с.
7. *Єгрешій О.* Антін Кнігиницький: історичний портрет «малої людини» (релігійноцентричний аспект проблеми) [Текст] / Олег Єгрешій // Історія релігій в Україні: наук. щорічн. / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів : Львів. музей історії релігії; Вид-во «Логос», 2010. – Кн. 1. – С. 350–357.
8. *Калакура Я.* Антропологічний потенціал архівної україніки [Текст] / Ярослав Калакура // Вісник ЦДАЗУ. – Київ, 2012. – Вип. 1. – С. 36–45.
9. *Косенко О.* Джерельно-інформаційний потенціал документів особового фонду Петра Зленка [Текст] / Олена Косенко // Там само. – Київ, 2012. – Вип. 1. – С. 59–73.
10. *Любовець Н. І.* Другі Чишківські читання з історичної біографістики [Текст] / Н. І. Любовець, В. І. Попик // Укр. біографістика. – 2008. – Вип. 4. – С. 531–536.
11. *Любовець Н. І.* «Історія та генеалогія славетних родин України» : Шості біографічні читання, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка [Текст] / Н. І. Любовець, В. І. Попик // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 392–398.

12. *Ляшко С. М.* Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – 2011. – Вип. 8. – С. 27–50.
13. *Малій О. В.* Маловідомі сторінки життєвого шляху Християна Бунге (1776–1857 рр.) [Текст] / О. В. Малій // УІЖ. – 2009. – № 2. – С. 77–83.
14. *Мартирологія українських Церков* : [у 4 т.] – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1985. – Т. I. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / [упоряд. і ред. Зінкевич О., Воронин О.]. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1987. – 1207 с.
15. *Марченко Н. П.* Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу [Текст] / Н. П. Марченко // Укр. біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 90–109.
16. *Марченко Н. П.* Інтердисциплінарність як справа цілісності в осягненні особистості (Генералюк Леся. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – Київ : Наук. думка, 2008. – 544 с.) [Текст] / Н. П. Марченко // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 378–386.
17. *Маслійчук В. Л.* Межі й безмежжя української біографістики (кілька міркувань) [Текст] / В. Л. Маслійчук // Харків. історіографічний збірник / гол. ред.: С. І. Посохов ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : НМЦ «СД», 2003. – Вип. 6 : Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень. – С. 33–41.
18. *Освячено новий храм УАПЦ у Каневі* [Електронний ресурс] // Наша Віра. Всеукр. православна газета. – 2007. – № 8 (232). – Режим доступу : http://nashavira.ukrlife.org/08_2007.html. – Назва з екрану.
19. *Попик В. І.* Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика. – 2011. – Вип. 8. – С. 7–26.
20. *Попик В. І.* Ресурси біографічної інформації: традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку [Текст] / В. І. Попик // Там само. – 2012. – Вип. 9. – С. 7–24.
21. *Попик В. І.* Четверті Чижківські читання з історичної біографістики [Текст] / В. І. Попик, Н. І. Любовець // Там само. – 2009. – Вип. 5. – С. 272–282.
22. *Попик В. І.* Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень / В. І. Попик // УІЖ. – 2015. – № 3. – С. 122–137.

23. *Присяжнюк Ю.* Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянствознавчих студій в Україні на зламі ХХ–ХХІ ст. [Текст] / Юрій Присяжнюк. – Черкаси : Вертикаль, ПП Кандич С. Г., 2006. – 122 с.
24. Тисячоліття Християнства в Україні. Урочистості 1988 року / [гол. редактор Осип Зінкевич; голова редкол. д-р. Юрій Солтис]. – Нью-Йорк : Крайовий комітет Тисячоліття Християнства в Україні, 1992. – 524 с.
25. *Тош Д.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка [Текст] / Джон Тош ; пер. с англ. Коробочкин М. Л. – Москва : Весь мир, 2000. – 296 с.
26. *Чишко В.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. Чишко. – Київ : БМТ, 1996. – 238 с.
27. *Чишко В. С.* Основні принципи створення Українського біографічного словника [Текст] / В. С. Чишко // Укр. біографістика. – 1999. – Вип. 2. – С. 6–18.
28. *Чухлій С. О.* «Історик другого плану» як історіографічний концепт [Текст] / Світлана Чухлій // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі : [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол. : О. І. Журба (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпро : ЛІРА, 2014. – 384 с. – С. 158–167.

REFERENCES

1. Andrieiev, V. (2009). *Istoriyk «druhoho planu» v personalnii iierarkhii ukrainskoho istorychnoho spivtovarystva* [Historian of the “second stage” in the personal hierarchy of the Ukrainian Historical Society]. In *Eidos: alm. teorii ta istorii ist. nauky* [Eidos: alm. of Theory and History of hist. science]. (Vol. 4, pp. 295–302). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Vlasenko, V. (2012). *Publikatsii Dmytra Herodota na storinkakh paryzskoho tyzhnevnyka «Tryzub»* [Scientific publications of Dmitry Herodot at the pages of Paris weekly journal “Trident”]. In *Visnyk Tsentralnoho derzhavnogo arkhivu zarubizhnoi ukrainiky* [Bulletin of the Central State Archive of Foreign Ukrainica]. (Vol. 1, pp. 97–108). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Voronyn, O. (1990). *Avtokefaliia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy* [Autocephaly of Ukrainian Orthodox Church]. Kesington: Voskresinnia. [in Ukrainian].
4. Voronyn, O. (1989). *Bula, ie i bude! (Dlia informatsii tym, khto vidkydaie isnuvannia tysiacholitniu istoriiu Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy)* [Was, is and will be! (For information, those

- who reject the existence of the ancient history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church)]. South Bound Brook, New Jersey: Ukrainian Orthodox Church in the United. [in Ukrainian].
5. Voronyn, O. (1989). *Korotka istoriia Ukrainскоi Pravoslavnoi Tserkvy* [Brief History of the Ukrainian Orthodox Church]. South Bound Brook, New Jersey: Ukrainian Orthodox Church in the USA. [in Ukrainian].
 6. Voronyn, O. (1992). *Istorychnyi shliakh UAPTs* [The historical path of UAOC]. Kesington: Voskresinnia. [in Ukrainian].
 7. Iehreshii, O. (2010). *Antin Knihynytskyi: istorychnyi portret «maloi liudyny» (relihiinotsentrychnyi aspekt problemy)* [Antin Knihynytsky: The historical portrait of the “small man” (religious aspect of the problem)]. In *Istoriia religii v Ukraini: nauk. shchorichn.* [History of Religions in Ukrain: scienc. annuals]. (B. 1, pp. 350–357). Lviv: Museum of the History of Religion; “Logos”. [in Ukrainian].
 8. Kalakura, Ia. (2012). *Antropolohichnyi potentsial arkhivnoi ukrainiky* [The anthropological potential of archival Ucrainica]. In *Visnyk Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu zarubizhnoi ukrainiky* [Bulletin of the Central State Archive of Foreign Ucrainica]. (Vol. 1, pp. 36–45). Kyiv. [in Ukrainian].
 9. Kosenko, O. (2012). *Dzherelno-informatsiyni potentsial dokumentiv osobovoho fondu Petra Zlenka* [The informational and source potential of the personal Petro Zlenko’s fund]. In *Visnyk Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu zarubizhnoi ukrainiky* [Bulletin of the Central State Archive of Foreign Ucrainica]. (Vol. 1, pp. 59–73). Kyiv. [in Ukrainian].
 10. Liubovets, N. I. & Popyk, V. I. (2008). *Druhi Chyshkivski chytannia z istorychnoi biohrafistyky* [The Second Chysko studies of historical biographical]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 4, pp. 531–536). Kyiv. [in Ukrainian].
 11. Liubovets, N. I. & Popyk, V. I. (2010). *«Istoriia ta henealohiia slavetnykh rodyn Ukrainy»: Shosti biohrafichni chytannia, prysviachenii pam’iati zasnovnyka i pershoho dyrektora Instytutu biohrafichnykh doslidzhen NBUV doktora istorychnykh nauk, profesora Vitaliia Serhiiovycha Chyshka* [“History and genealogy of famous Ukrainian families “: The Sixth biographical studies in memory of the founder and first director of the Institute of biographical research Vernadsky National Library of Doctor of Historical Sciences, Professor Vitaly Sergejevich Chyshko]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 7, pp. 392–398). Kyiv. [in Ukrainian].
 12. Liashko, S. M. (2011). *Dzherelna baza biohrafichnykh doslidzhen: zahalne i osoblyve* [The source base of biographical research: gene-

- ral and special]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 4, pp. 531–536). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Malii, O. V. (2009). *Malovidomi storinky zhyttievoho shliakhu Khrystyiana Bunhe (1776–1857 rr.)* [Unknown pages of life's journey of Christian Bunge (1776–1857 gg.)]. In *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. (Vol. 2, pp. 77–83). Kyiv. [in Ukrainian].
 14. Zinkevych, O. & Voronyn, O. (Ed.). (1987). *Ukrainska Pravoslavna Tserkva. Dokumenty, materialy, khrystyianskyi samvydav Ukrainy* [Ukrainian Orthodox Church. Documents and materials, Christian samvydav Ukraine] (3th ed.). *Martyrolohiia ukrainskykh Tserkov* [Martyrdom Ukrainian churches] (1987). (Vol. 1). Toronto; Balty-mor: Smoloskyp. [in Ukrainian].
 15. Marchenko, N. P. (2012). *Avtobiohrafiiia dytynstva u mezhakh biohrafichnoho dyskursu* [Childhood autobiography within the biographical discourse]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 9, pp. 90–109). Kyiv. [in Ukrainian].
 16. Marchenko, N. P. (2010). *Interdystyplinarnist yak spraha tsilisnosti v osiahnenni osobystosti (Heneraliuk Lesia. Universalizm Shevchenka: vzaiemodiia literatury i mystetstva Kyiv: Nauk. dumka, 2008. – 544 s.)* [Interdisciplinarity as thirst to comprehend the integrity of the individual (Les Heneralyuk. Universalism Shevchenko interaction of literature and art / L. Heneralyuk. – Kyiv : Science. Opinion, 2008. – 544 p.)]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 7, pp. 378–386). Kyiv. [in Ukrainian].
 17. Masliichuk, V. L. (2003). *Mezhi i bezmezhhzia ukrainskoi biohrafistyky (kilka mirkuvan)* [The boundaries and immensity of Ukrainian biographical studies (several reasons)]. In *Kharkivskyi istoriohrafichnyi zbirnyk: Biohrafistyka v konteksti suchasnykh istorychnykh ta istoriohrafichnykh doslidzhen* [Kharkiv historiographical collection : A biographical context of modern historiography and historical research]. (Vol. 6, pp. 33–41). Kharkiv: NMTs «SD». [in Ukrainian].
 18. *Osviacheno novyi khram UAPTs u Kanevi* [A new UAOC church has been consecrated in Kanev]. *Nasha Vira. Vseukrainska pravoslavna hazeta* (2007, 8 (232)). Available at : http://nashavira.ukrlife.org/08_2007.html. [in Ukrainian].
 19. Popyk, V. I. (2011). *Dosvid pershoho desiatylittia diialnosti Instytutu biohrafichnykh doslidzhen NBUV na tli rozvytku suchasnoi biohrafistyky* [The experience of the first decade of the Institute Vernadsky National Library of biographical research on the background of modern biographical]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 8, pp. 7–26). Kyiv. [in Ukrainian].
 20. Popyk, V. I. (2012). *Resursy biohrafichnoi informatsii: tradytsiini*

- uiavlennia ta novitni tendentsii rozvytku* [The resources of the biographical information: the main ideas and the innovational trends in the development]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 9, pp. 7–24).
21. Popyk, V. I. & Liubovets, N. I. (2009). *Chetverti Chyshkivski chytannia z istorychnoi biohrafistyky* [The Fourth Chyshko studies of biographical history]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 5, pp. 272–282). Kyiv. [in Ukrainian].
 22. Popyk, V. I. (2015). *Biography – biohrafika – biohrafistyka – bibliohrafiia: poniatiinyi arsenal istoryko-biohrafichnykh doslidzen* [Biography – biohrafika – biographical – Bibliography: conceptual arsenal of historical and biographical research]. In *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. (Vol. 3, pp. 122–137). Kyiv. [in Ukrainian].
 23. Prysiazhniuk, Iu. (2006). *Mentalnist i remeslo istoryka. Metodolohichna paradyhma selianstvoznavchykh studii v Ukraini na zlami XX–XXI st.* [Mentality and the historical craft. Methodological paradigm selyanstvoznavchykh Studies in Ukraine at the turn of XX–XXI centuries]. Cherkasy. [in Ukrainian].
 24. Zinkevych, O. & Soltys, Yu. (Ed.). (1992). *Tysiacholittia Khrystianstva v Ukraini. Urochystosti 1988 roku* [Millennium of Christianity in Ukraine. Celebrations in 1988]. Niu-Iork: Kraiovyi komitet Tysiacholittia Khrystianstva v Ukraini. [in Ukrainian].
 25. Tosh, D. (2000). *Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika* [The Striving of Truth. How to master the skill of historian] (transl. Korobochkin, M. L.). Moskow: Ves mir. [in Russian].
 26. Chyshko, V. (1996). *Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiia v istorii i suchasnosti Ukrainy* [Biographical tradition and scientific biography in the history and modern life of Ukraine]. Kyiv: BMT. [in Ukrainian].
 27. Chyshko, V. S. (1999). *Osnovni pryntsypy stvorennia Ukrainskoho biohrafichnoho slovnyka* [The main principles of Ukrainian Biographical Dictionary]. In *Ukrainian Biographistics*. (Vol. 2, pp. 6–18). Kyiv. [in Ukrainian].
 28. Chukhlii, S. O. (2014). «*Istoriyk druhoho planu*» yak istoriohrafichnyi kontsept [“Historian second plan” as a historiographical concept]. In *Istoriiohrafichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Profesiina etyka istoryka u mizhdystsyplinarnomu prostori* [Historiographical problems of sources and history of Ukraine. The professional ethics of historian in interdisciplinary space]. (Pp. 158–167). Dnipropetrovsk: LIRA. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.04.2017 р.

Ignatusha Hryhorii, postgraduate student of the Department of Modern History of Ukraine of the Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia).
“Second place” person as a problem of Oleksandr Voronin (1926–2013) figure investigation.

Specifics, information opportunities, scientific and public significance of biographic investigations, devoted to the “second place” persons in the Ukrainian history are covered. Dependence of modern Ukrainian historians addressing the figures of little-known representatives of the Ukrainian past is shown. Scientific sphere anthropologization is underlined as a basis of qualitative changes in the national historiography. The development of the Ukrainian historiography, that had an essential scientific effect on the investigation of “second place” persons, is presented.

The content of biographic publications of several scientific institutions is analyzed. Research priorities shift to the “second place” persons is ascertained. The latest achievements of the scientists of the Institute of Biographical Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the indicated direction and methodologic value of their developments are outlined. The names of researchers who made a great contribution to the development of this scientific direction are indicated. International benchmarks of the national historical biographistics are shown.

The thematic range of issues is revealed. Examples of studies of the life and work of individual representatives of the Ukrainian culture, similar in content and nature to the activity of Oleksandr Voronin, a public and church leader of Ukraine and its expat community, are given. The relevance and public significance of studies of “second place” persons are presented. The role of source complexes in historic and biographic reconstruction is stressed.

The possibility and scientific importance of research of Ukrainian culture and church figure Oleksandr Voronin (1926–2013) is proved. It is emphasized, that the figure of Oleksandr Voronin deserves, that his life path, philosophical principles, ideas, creative activity, organizational skills, humanistic and Christian mission dedication become the subject of a special study. Prospects of further research into the biographic and prosopographic memories of the past are emphasized.

Key words: “second place” person, biographistics, church figure, Oleksandr Voronin.

Игнатуша Г. А., аспирант кафедры новейшей истории Украины Запорожского национального университета (Запорожье).

Персона «второго плана» как проблема исследования личности Александра Воронина (1926–2013).

Освещается специфика, информационные возможности, научная и общественная значимость биографических исследований, посвященных персонам «второго плана» в украинской истории. Пояснена обусловленность обращения современных историков Украины к личностям малоизвестных деятелей украинского прошлого. Подчеркивается антропологизация научной сферы как основа качественных изменений в отечественной историографии. Показан прогресс украинской историографии, которая имела существенный научный резонанс, в исследовании лиц «второго плана».

Проанализировано содержание биографических публикаций ряда научных учреждений. Констатируется смещение исследовательских приоритетов в сторону персон «второго плана». Очерчены последние достижения ученых Института биографических исследований НБУВ в указанном направлении, методологическое значение их наработок. Названы фамилии исследователей, которые внесли существенный вклад в развитие этого направления научных исследований. Показаны международные стандарты отечественной исторической биографистики.

Раскрывается тематический спектр проблематики. Приведены примеры научных трудов по изучению жизни и деятельности отдельных представителей украинской культуры, близких по содержанию и характеру деятельности Александра Воронина — общественного и церковного деятеля Украины и ее диаспоры. Показана актуальность и общественное значение исследований персон «второго плана». Подчеркивается роль комплексов источников в историко-биографических реконструкциях.

Обосновывается возможность и научная значимость проведения исследований о деятеле украинской культуры и церкви Александре Воронине (1926–2013). Отмечается, что личность Александра Воронина заслуживает, чтобы его жизненный путь, мировоззрение, идеи, творческая деятельность, организаторский талант, целеустремленность гуманистической и христианской миссии стали предметом специального изучения. Утверждается мысль о перспективности дальнейшего изучения биографических и просопографических картин прошлого.

Ключевые слова: персона «второго плана», биографистика, церковный деятель, Александр Воронин.

УДК 929(477):792 Липинський, Гордієнко-Летугін

*Наталія Миколаївна ТОМАЗОВА,
молодший науковий співробітник
відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України (Київ)*

ДОЛЯ ДИРЕКТОРІВ ПОЛЬСЬКОГО ТЕАТРУ ІВАНА ЛИПІНСЬКОГО ТА ОЛЕКСАНДРА ГОРДІЄНКА-ЛЕТУГІНА

У статті на основі архівних документів, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України та Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, висвітлюється доля двох директорів київського Польського театру — Івана Липинського та Олександра Гордієнка-Летугіна. Їхні життєві шляхи, незважаючи на різне національне походження та особливості формування, мали багато спільного та є типовими для радянської творчої інтелігенції 1920–1930-х рр. Обидва діячі належали до категорії «висуванців», спрямованих партійними органами «для боротьби на культурному фронті». Вони намагалися, як розуміли, служити своїй справі. Але обидва потрапили до лещат радянської каральної системи.

Ключові слова: Іван Липинський, Олександр Гордієнко-Летугін, Польський театр, Київ, НКВС.

1925 р. ЦК РКП(б) звернувся до ЦК КП(б)У з пропозицією створити в Києві польській професійний театр, який розглядався як інструмент комуністичного виховання широких мас етнічних поляків, що історично мешкали на українських територіях. Однак цей театр став вагомим фактором збереження національної самосвідомості польського населення України та значним культурним явищем. В історії Польського театру відобразилася доля всього українського

мистецтва, всієї вітчизняної творчої інтелігенції, незалежно від її національного походження. Ця історія повна сміливих творчих експериментів, видатних здобутків, а також жахливих людських трагедій.

Серед тих, кого знищив молох радянської тоталітарної системи, були і директори Польського театру — Іван Липинський та Олександр Гордієнко-Летугін. Обидва — надзвичайно суперечливі постаті, але і час, в який їм випало жити та діяти, був складним і суперечливим.

Іван (Янек) Йосипович Лещинський (він же Липинський) народився 9 грудня 1889 р. у Варшаві в родині робітника-деревообробника [1, т. 1, арк. 9–9 зв., 25, 28–28 зв.]. Після закінчення ремісничої школи він влаштувався працювати на варшавський завод «Уранія» [1, т. 1, арк. 9–9 зв., 25, 28–28 зв.], де 1911 р. вступив до лав Соціал-демократії Королівства Польщі та Литви. У партії виконував різну роботу технічного характеру — переправлення та розповсюдження революційної літератури, розклейка прокламацій тощо [1, т. 1, арк. 25, 26]. 1912 р. Янек був заарештований Варшавським жандармським управлінням за участь у страйку та ув'язнений на п'ять місяців [1, т. 1, арк. 9–9 зв., 28–28 зв.]. Серед колег він був відомий як «Ляшек Лялий» [1, т. 1, арк. 25]. 1918 р. молодий революціонер був спрямований ЦК партії на партійну роботу та призначений секретарем приміського округу Варшави [1, т. 1, арк. 26]. Він перейшов на нелегальне становище та мешкав під іменем Савицького [1, т. 1, арк. 25]. Після об'єднання Соціал-демократії Королівства Польщі та Литви з Польською соціалістичною партією-лівницею в Комуністичну робітничу партію Польщі (з 1925 — Комуністична партія Польщі) був відправлений за рішенням ЦК на партійну роботу та призначений секретарем Моравсько-Техановського окружного партії, а згодом — Седлецького та Калецько-Радоського окружкомів [1, т. 1, арк. 26]. В той час він користувався псевдонімами «Станіслав», «Вацек», «Бронек», «Владек» та «Юзеф» [1, т. 1, арк. 25]. 1919 р. Янек був заарештований у Варшаві дефензивою за революційну діяльність на з'їзді батраків та утримувався під вартою у 10-му павільйоні Варшавської фортеці [1, т. 1, арк. 26]. 1920 р. його обміняли та передали до СРСР, де він прожив два роки — навчався в Єкатеринбурзькому (згодом — Свердловському) університеті та партійній школі у Москві [1, т. 1, арк. 9–9 зв., 26, 28–28 зв.]. 1922 р. за дорученням Едварда Прухняка, представника КПП та члена Виконавчого комітету Комінтерну, виїхав на підпільну роботу до Польщі: був секретарем Нижньо-Силезького окружного партії, а згодом — секретарем Лодзинського партійного комітету, окруж-

кому Добровецького басейну, Люблинського та Калецького округомів, а 1925 р. обраний до бюро Варшавського округкому [1, т. 1, арк. 26]. Він обирався делегатом 2-го (1923 р. у Москві) та 3-го (1925 р. у Мінську) з'їздів Компартії Польщі, на які прибував нелегально. Наприкінці 1925 р. як делегат від Варшавського округкому партії брав участь у 4-ї партійній конференції КПП у Москві, після чого до Польщі більш не повернувся [1, т. 1, арк. 26, 27]. За рішенням члена ЦК КПП Гната Чорного та за погодженням із польською секцією Комінтерну Янек Лещинський був направлений у розпорядження ЦК КП(б)У. Польський комуністичний діяч Самуїл Лазоверт, який знаходився на партійній роботі в Україні, відрядив його до Житомира, де Янек із середини 1926 р. до середини 1927 рр. обіймав посаду завідувача Польського бюро при Житомирському округкому партії. Після переїзду до СРСР він був легалізований під прізвищем «Липинський». Із середини 1927 р. І. Липинський був направлений на господарську роботу: до осені 1928 р. був директором порцелянового заводу в Мархлевську (нині — смт Довбиш Баранівського району Житомирської області), з осені 1928 р. до листопада 1930 р. — директором Славутинського порцелянового заводу, з кінця 1930 р. до вересня 1931 р. — Городницького порцелянового заводу, з кінця 1931 р. до липня 1932 р. — Кам'янобродського, а протягом серпня – жовтня 1932 р. — Березинського цукрового заводу Київської області. Наприкінці 1932 р. він був направлений у розпорядження ЦК ВКП(б) та призначений директором скляного заводу у м. Гусь-Хрустальний Івановської області, який очолював до березня 1933 р. і залишив посаду в зв'язку з необхідністю тривалого лікування. Влітку 1933 р., після виписки з Київського психоневрологічного інституту, І. Липинський призначений директором Вінницької обласної контори Укрсадвінтресту, яка була ліквідована 1 травня 1934 р., а він переведений на посаду директора радгоспу системи Укрсадвінтресту у м. Вознесенськ Одеської обл. (нині — Миколаївської обл.). У січні 1935 р. його направили у розпорядження ЦК КП(б)У [1, т. 1, арк. 34, 35] та 26 лютого призначили директором Польського театру [7, арк. 31–32 зв.]. А з 16 березня по 1 травня 1935 р. він одночасно ще й виконував обов'язки уповноваженого Головліта з польських газет «Серп», «Голос молодзежи» та «Бондзь готув» [1, т. 1, арк. 34, 35].

Уже 28 вересня 1935 р. І. Липинський був заарештований органами НКВС. Звинувачення щодо нього будувалося на свідченнях, зокрема співробітників театру. Так, актор Франц Марковський, який, незважаючи на неодноразові згадки в справах репресованих діячів театру, практично єдиний не піддався переслідуванням, добровільно

дав покази проти свого колеги¹. Він дуже детально описав арешт директора театру: «З 11 до 15 червня та згодом з 14 серпня я по поверненні з лікарні, де знаходився на лікуванні, мешкав через відсутність квартири у кімнаті, у приміщенні театру, яку займав Липинський. У цій кімнаті я протягом вказаного часу мешкав разом із Липинським, який надав мені житло як актору Польського театру. 28 чи 29 вересня цього року в кімнату, де спав я та Липинський, постукав сторож, котрий повідомив, що якийсь міліціонер питає про директора (тобто Липинського). Від стукоту в двері я прокинувся. У кімнаті було темно та я, не беручи участь у перемовинах, пов'язаних із приходом сторожа, ніяк не виявив, що прокинувся. Липинський відповів сторожу, щоб він відчинив двері та пустив міліціонера. В той же час, лежачи у постелі він почав рвати якісь папери, що я чув, оскільки знаходився поруч. Через кілька хвилин удруге з'явився сторож, який заявив, що все ж таки відчиняти двері побоюється, оскільки у дверей з'явилося ще кілька людей та машина, й запропонував Липинському вийти подивитися самому. Липинський відповів: «добре» та почав одягатися, після чого вийшов з кімнати. Через п'ять хвилин приблизно у кімнату увійшли представники НКВС, якими був здійснений обшук та Липинський заарештований. Після того, як увели Липинського, я, зіставивши знищення Липинським документів та його арешт, вирішив, що він імовірно знищив якісь папери з метою приховати їх від представників НКВС. Вважаючи, що, знищивши ці папери, він далеко їх викинути не міг та їхні сліди мають бути поблизу, я почав оглядати кімнату та коридор. При цьому я в коридорі, куди виходять двері кімнати, в урні, що знаходилася рядом з дверми, знайшов шматки розірваних паперів. Розглянувши їх, я на деяких шматках прочитав польською мовою: «дорогий Янек», на іншому шматку було слово, яке нагадувало слово «арештований». Липинського зовуть Іваном (польською Янек), чому я переконався, що ці папери належали йому. Викинув він їх після знищення, як це очевидно, той час по виходу до коридору. Вважаючи знайдені папери такими, що можуть цікавити слідство, я надав їх НКВС» [1, т. 2, арк. 226, 227].

Нищівні покази дав також інший актор театру — Адольф Станкевич. Він звинуватив директора у протягуванні до постановки націоналістичних п'єс, скажімо, «Пан Ювяльський» О. Фредра та «Мазепа» Ю. Словацького. Причому наголошувалося, що на підготовку цих вистав витрачалися значні кошти, а в результаті вони були заборонені. В провину ставилося те, що І. Липинський випускав ак-

¹ Імовірно, він був агентом НКВС [4, арк. 66–73].

торів на концертах у національних строях, «*навіть тоді, коли це по ходу концерту не слідувало*»; висловлювався на захист Ю. Пилсудського, якого вважав революціонером; нехтував проведення політзанять і закликав «*не читати цього Леніна, Сталіна, Маркса*» [1, т. 2, арк. 252, 253].

А. Станкевич описував такий епізод, який свідчить про особисту неприязнь актора до директора: «*Розбираючи один з моїх віршів Липинський перед усім колективом критикував мене, говорячи: «що це за вірш — «Да здравствует Сталин, да здравствует Красная Армия» — це неподобство, зараз так не пишуть» та що цим віршем я скомпрометував Польський театр. Вірш було присвячено річниці звільнення Києва від поляків*» [1, т. 2, арк. 253].

Також А. Станкевич закидав І. Липинському антисемітизм і покровительство антисемітським акціям у ввіреному йому театрі. І це при яскраво вираженій пропаганді польської мови: він підтримав вимоги акторів В. Клюса та К. Стецького говорити в театрі виключно польською, навіть під час зібрань, що свідок вважав «*націоналістичним проявом, оскільки в театрі є люди різних національностей та навіть такі, які не знають польської мови*» [1, т. 2, арк. 253].

Загальний характер носили звинувачення інспектора обласного відділу народної освіти Олени Боровської: «*Політичне спрямування творчої діяльності Польського театру, яким керував Липинський — не відповідало задачам, що стояли перед театром. Тематика театру не виходила за межі демонстрації творів польських класиків та взагалі класичних творів. Театр був відірваний від сучасної радянської дійсності, не демонстрував будівництва соціалізму в нашій країні, як і боротьби польських трудящих у фашистській Польщі. Це мені відомо, оскільки спостерігала діяльність Польського театру, працюючи в редакції газети «Серп». Липинський завів у театрі танцюльки. Створив з театру спеціальну організацію, яка промишляла практично щоденно влаштованими платними вечорами танців, у збиток основним загальнокультурним задачам Польського театру*» [1, т. 2, арк. 301].

У результаті 23 листопада 1936 р. Іван Липинський був засуджений на п'ять років позбавлення волі у виправно-трудових таборах за статтями 54–10 та 54–11 Карного кодексу УРСР. Слідство вважало доконаним фактом, що підсудний, прибувши у СРСР з Польщі та оселившись 1926 р. у Житомирі, встановив зв'язок з контрреволюційною групою Польської організації військової (далі — ПОВ), з представниками якої обговорював політику партії та шляхи і методи боротьби з радянською владою. А в період перебування на посаді директора порцелянового заводу у Мархлевському районі здійсню-

вав за завданням ПОВ націоналістичну колонізаторську роботу серед населення та робітників — українців, євреїв, пропагуючи ідеї польського націоналізму. І. Липинський винним себе не визнав, підтвердивши лише знайомство з деякими особами, засудженими за справою ПОВ [1, т. 3, арк. 505–506].

21 лютого 1958 р. на підставі визначення Спеціальної колегії Верховного суду УРСР від 13 січня 1958 р. Президія Верховного Суду УРСР прийняла постанову про скасування вироку та припинення справи за недоведеністю звинувачень [1, т. 2, арк. 336–338].

Ще більш трагічно склалася доля іншого директора Польського театру — Олександра Федоровича Гордієнка-Летугіна.

Він народився 27 квітня 1898 р. у с. Бородянка Київської губернії у робітничий родині та працював «пляшковим майстром». За національністю — українець. Після революції здобув вищу освіту, отримавши професію режисера [5, арк. 8–8 зв.]. Із 1922 р. він був членом профспілки працівників мистецтв [5, арк. 37–37 зв.], а з 1926 р. — членом ВКП(б) [5, арк. 16].

Свою керівну кар'єру О. Гордієнко розпочав на посаді директора Першого робітничого театру. Наприкінці 1930 р.² за рішенням Київського міського партії він був призначений заступником директора Польського театру, в історії якого відіграв суперечливу роль. Так, прихід О. Гордієнка до колективу ознаменувався посиленням конфлікту з головним режисером В. Вандурським. Актори не розуміли новаторських методів роботи режисера, який до того ж мав складний характер. Новий заступник директора виступив проти В. Вандурського, постійно інформуючи контролюючі органи про ситуацію в театрі [10, с. 115, 122]. Це завершилося нищівною критикою діяльності режисера з боку українських партійних чиновників і радянської преси. В. Вандурського було звинувачено у польському «націонал-більшовизмі» (зокрема особисто наркомом освіти УРСР М. Скрипником) і відсторонено від керівництва театром [3, с. 216]. А О. Гордієнко з лютого 1931 р. очолив театр і залишався його директором до початку 1933 р. [5, арк. 16–22]. Молодий директор не був позбавлений професійних амбіцій і підтримував творчі пошуки художнього керівника театру О. Скібневського. У програмній статті, написаній цим тандемом, декларувалися їхні творчі принципи: *«Театр, теоретично й на практиці, повинен якнайрішучіше відмежуватися від психологічного методу, що може примусити зійти з шляхів нашої сучасності, закопатися в долі особи й підмінити кла-*

² У протоколі допиту О. Гордієнко повідомляє: «...на початку 1931 р. я був викликаний в міськпартком зав. культвідділом Янковським, який повідомив мені про постанову міськпарткому з питання мого призначення» [5, арк. 17].

сове настановлення «загальнолюдським». <...> Ми за доцільність і настановлення роботи на план роботи, що підкоряється соціалістичними завданнями, а тому форми й зміст роботи театру мусять служити виконанню цих завдань. Беручи за основу своєї виробничої й навчально-виховної роботи тромівську систему, ми розглядаємо її в розрізі всіх компонентів вистави (оформлення, музика, світло тощо), як єдине нерозривне ціле, поставлене на службу загальному завданню — створити синтетичний спектакль, що якнайбільше розкриває драматургічний матеріал» [2, с. 12].

Однак художня лінія О. Скібневського, спрямована на втілення в життя нових художніх форм і пропаганду польської культури, викликала роздратування радянської тоталітарної системи. Спочатку режисер відновив виставу за п'єсою Ю. Словацького «Сон Саломей», яка була колись знята з репертуару за вказівкою керівних органів через «націоналістичне» забарвлення. П'єса З. Красинського «Небоская комедія», запропонована режисером для постановки в театрі, була заборонена, а п'єса О. Фредра «Земста» все ж запущена у виробництво, незважаючи на негативну оцінку партійних органів. Вистава «Вулиця радощів» Н. Зархі була оголошена формалістською, такою, що затушовує справжнє становище безробітного у капіталістичному світі. Ще більш негативною була оцінка «Рабана» В. Вандурського, «*просякнутого націоналістичним духом*» та поданого «*в плані голого конструктивізму*». Всі ці факти вичерпали чашу терпіння партійного та радянського керівництва — 3 липня 1933 р. О. Скібневський був заарештований органами Київського відділу ГПУ. Під час слідства його, а також багатьох представників української польської інтелігенції, серед яких були й інші працівники театру (Я. Думницький, В. Горобієвська-Василевська, О. Горобієвський, Р. Ромуальдов-Остерчин та ін.) та члени художньо-політичної ради Польського театру (Г. Політур-Радзівський, Б. Скарбек, В. Добжинський та ін.), звинуватили у приналежності до контрреволюційної ПОВ [3, с. 215–245]. Під підозрою у співробітництві з «ПОВ» потрапив і О. Гордієнко, якого було 23 березня 1933 р. за рішенням Київського міського партії звільнено та відправлено для професійного вдосконалення до Київського музично-драматичного інституту імені Миколи Лисенка [10, с. 147–148].

Удруге О. Гордієнко повернувся на посаду директора наприкінці 1935 р. [5, арк. 16–22]. Це була вже цілком інша людина. Він намагався заслужити прихильність партійних і радянських органів шляхом бичування «промахів», що мали місце в історії театру. Так, 3 березня 1936 р. із нагоди 5-річчя закладу директор писав: «*Запрошений до театру на посаду худжера Скібневський, якого пізніше роз-*

крито органами НКВС, проводив свою контрреволюційну лінію, яка в основному зводилася до розвалу театру і дискредитації його в очах трудящих мас. Коли додати до цього, що цей негідник-контрреволюціонер Скібневський мав ще підтримку у деяких відповідальних працівників, які теж належали до контрреволюційно-шпигунської групи, то стане цілком зрозуміло, чому не одразу театрові вдалося виплутатись із цього павутиння» [9, арк. 17]. У жовтні того ж року в доповідній записці до Ради національностей ВЦВК СРСР зазначається: «У жорсткій боротьбі довелося молодому колективу працювати у театрі, тому що в керівництво театру пролізли вороги в особі Вандурського та Скібневського, але завдяки пильності партійних організацій, за допомогою молодого колективу театр очистився від ворожих елементів, а зростання та розвиток театру стали наочними» [6, арк. 47]. Гарно ілюструє настрої директора і доповідна записка від 15 травня 1936 р. до ЦК КП(б)У, в якій він визначає основні напрями своєї роботи: укріплення партійного ядра та створення міцної партгрупки; проведення серед колективу відповідної політико-виховної роботи і звернення уваги на класову пильність; зближення колективу театру з робітниками великих підприємств «*у шляхом колективного відвідування стахановцями цих підприємств вистав, після чого обговорення на квартирах у стахановців вистав, що їх проглянуто*» [8, арк. 68–69].

Однак вияви лояльності до радянської влади його не врятували. Під час успішних гастролей влітку 1936 р. у Москві директор, використовуючи можливості спілкування з представниками вищих органів центральної влади, порушив багато адміністративних питань, а саме: розміру зарплатні акторів, ремонту будівлі театру, нерегулярної виплати дотацій тощо, таким чином піддавши критиці діяльність українського начальства. Помста влади була миттєвою: за два місяці директор був звільнений [10, s. 183–184], а 1 вересня 1937 р.³ О. Гордієнко був заарештований органами НКВС УРСР у справі ПОВ і звинувачений за ст. 54–10 та 54–11 Карного кодексу УРСР [5, арк. 14].

Під час слідства директор дав викривальні покази як проти себе, так і проти інших фігурантів справи. Він підтвердив, що члени художньо-політичної ради Польського театру — Г. Політур-Радзівський, Б. Скарбек, В. Добжинський та інші проводили контрреволюційну роботу та завербували його на початку 1933 р. [5, арк. 16–22]. Загальну ситуацію у театрі на момент його призначення О. Гордієнко характеризує таким чином: «*Працюючи в театрі, я стикнувся з такими*

³ Перед арештом служив режисером 3-го колгоспного театру в Києві [5, арк. 16].

обставинами: 1. Театр був засмічений класово-чужим та націоналістичним елементом. 2. У репертуарі театру була низка п'єс націоналістичного порядку, які протягалися на підмостки театру. 3. Театр знаходився у цілковитій владі художньої політради, яка будувала політику театру та в котрій, як я згодом переконався, перебували поголовно учасники «ПОВ», які використовували театр для своєї контрреволюційної та націоналістичної роботи. 4. З моїм приходом до театру, мене відразу ж оточив ПОВяцький елемент, який не тільки не дав мені можливості провести до життя той чи інший, на мій погляд, правильний захід, а підпорядкували мене цілком їхнім рішенням, їхній політиці, їхній постановці питань» [5, арк. 16–22]. Він повідомив, що націоналістична робота у театрі посилилася з приходом у 1932 р. до театру О. Скібневського, який концентрувався виключно на польському репертуарі⁴ [5, арк. 16–22].

О. Гордієнко заявив, що йому навіть було запропоновано полізувати прізвище, оскільки «незручно, що на чолі польського театру знаходиться українець» [5, арк. 16–22].

Колишній директор пояснював своє потрапляння до «ПОВ» саме ситуацією, що склалася навколо нього, тиском із боку художньо-політичної ради, а також керівників контролюючих органів, які також виявилися пособниками контрреволюціонерів [5, арк. 16–22]. Свої функції як члена організації він визначив таким чином: «Я зобов'язаний був так керувати роботою театру, щоб під маскою розвитку польської культури, прикриваючись лозунгом партії про розвиток національної культури — національної за формою, пролетарської за змістом — фактично перетворити театр в місце націоналістичної обробки та націоналістичного виховання глядача» [5, арк. 16–22]. Він визнавав, що допустив: постановку низки націоналістичних п'єс — «Рабан» В. Вандурського та «Земста» О. Фредра; свідоме засмічення колективу Польського театру класово ворожим і націоналістичним елементом (Толстой — син попа, Марковський — офіцер, Горобієвська — дружина засудженого та ін.)⁵; із метою посилення націоналістичної роботи в театрі у 1935 р. порушував питання про залучення до роботи в театрі артистів із Польщі, бажаючи цим збільшити за рахунок націоналістичного елементу колектив театру [5, арк. 16–22].

⁴ Режисер **Олександр Броніславович Скібневський** став художнім керівником театру восени 1931 р. [3, с. 225].

⁵ Йдеться про акторів театру: **Толстой Михайло Миколайович** був сином православного священика, етнічним росіянином, але 1937 р. заарештований та засуджений як польський агент; **Марковський Франц Петрович** (про нього див. вище); **Горобієвська (нар. Василевська) Ванда Вікентіївна** — дружина актора Остапа Дем'яновича Горобієвського (він заарештований 1933 р. разом із О. Скібневським, вона — 1937 р.).

Г. Політур, допитаний у справі О. Гордієнка 7 грудня 1933 р., директора театру членом «ПОВ» визнав, але його роль в «контрреволюційній роботі» не визначив [5, арк. 23–24].

О. Гордієнко був звинувачений за статтями 54–10 та 54–11 Кримінального кодексу УРСР. Йому закидалася участь у «ПОВ», а конкретно дозвіл на постановку націоналістичних п'єс, що «вихваляли польське панство», протегування «класово-чужому та націоналістичному елементу», допуск до керівництва театром «ПОВяцького елемента». Свою вину підсудний цілком визнав [5, арк. 25–26]. 4 листопада 1937 р. НКВС СРСР та Прокурор СРСР постановили О. Гордієнка розстріляти [5, арк. 39]. Вирок був здійснений 14 листопада 1937 р. о 24 годині [5, арк. 27]. Реабілітований О. Гордієнко був 4 травня 1989 р. [5, арк. 41–41 зв.].

Доля цих діячів української культури є, на жаль, типовою для радянської України 1920–1930-х рр. Ані етнічне походження, ані професійна підготовка, ані лояльність до влади не рятували людину від репресій. А приналежність до Польського театру априорі стала ознакою неблагонадійності. Більшість його колективу зазнала утисків із боку каральних органів, значна частина була заарештована та, навіть, страчена, а сам театр припинив своє існування навесні 1938 р.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 6. Кримінальні справи реабілітованих осіб, спр. 46188 фп., т. 1–3. За звинуваченням Липинського Івана Йосиповича.
2. *Гордієнко О.* Творчий метод і шляхи реконструкції Польського театру [Текст] / Олександр Гордієнко, Олександр Скібневський // Радянське мистецтво. – 1931. – № 19–20 (73–74). – С. 12.
3. *Томазова Н.* Олександр Скібневський: до історії Польського театру в Києві [Текст] / Наталія Томазова // Пам'ятки. Археограф. щорічник. – Київ : Держкомархів, УНДІАСД, 2010. – Т. 11. – С. 215–245.
4. *Томазова Н.* Франц Марковський: до історії Польського театру в Києві [Текст] / Наталія Томазова // Студії мистецтвознавчі. – 2014. – Вип. 3. – С. 66–73.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих, спр. 62799. За звинуваченням Гордієнка Олександра Федоровича.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), ф. 650. Державний польський театр Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, м. Київ, оп. 1,

- спр. 5. Доповідна записка до Ради національностей ВЦВК СРСР про розвиток Польського театру на Україні.
7. ЦДАМЛІМ України, ф. 650. Державний польський театр Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, м. Київ, оп. 1, спр. 6. Накази директора з основної діяльності та по особовому складу.
 8. ЦДАМЛІМ України, ф. 650. Державний польський театр Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, м. Київ, оп. 1, спр. 19. Доповідна записка про діяльність театру.
 9. ЦДАМЛІМ України, ф. 650. Державний польський театр Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, м. Київ, оп. 1, спр. 91. Довідка про роботу театру за 5 років.
 10. *Horbatowski P. W szponach polityki. Polskie życie teatralne w Ki-jowie 1919–1938 [Tekst] / Piotr Horbatowski. – Warszawa : Oficyna Naukowa, 1999. – 255 s.*

REFERENCES

1. *Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine], fund 6. Kryminalni spravy reabilitovanykh osib, file 46188, vol. 1–3. Za zvyynuvachenniam Lypynskoho Ivana Yosypovycha.*
2. Hordienko, O. & Skibnevskiyi, O. (1931). *Tvorchyi metod i shliakhy rekonstruktсии Polshkoho teatru [Creative method and ways of reconstruction of the Polish theatre]. In Radianske mystetstvo [Soviet art]. Kyiv, 19–20 (73–74), p. 12. [in Ukrainian].*
3. Tomazova, N. (2010). *Oleksandr Skibnevskiyi: do istorii Polshkoho teatru v Kyievi [Oleksandr Skibnevskii: to History of Polish Theatre in Kyiv]. Pamiatky. Arkheohrafichnyi shchorichnyk [Attractions. Archaeological yearbook], 11, 215–245. Kyiv: Derzhkomarkhiv, UN-DIASD. [in Ukrainian].*
4. Tomazova, N. (2014). *Franz Markovskiyi: do istorii Polshkoho teatru v Kyievi [Franz Markovskii: to history of Polish Theatre in Kyiv]. In Studii mystetstvoznachchi [Studios of Contemporary Art], 3, 66–73. Kyiv. [in Ukrainian].*
5. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine], fund 263. Kolektsiia pozasadovykh sprav reabilitovanykh, file 62799. Za zvyynuvachenniam Hordienka Oleksandra Fedorovycha.*
6. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], fund 650. Polshkyi derzhavnyi teatr Upravlinnia v spravakh mystetstv pry RNK USSR, Kyiv, inventory 1, file 5. Dopovidna zapyska do Rady natsionalnostei VTsVK SRSR pro rozvytok Polshkoho teatru na Ukraini.*

7. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i myatetstva Ukrainy* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], fund 650. *Polskyi derzhavnyi teatr Upravlinnia v spravakh mystetstv pry RNK USSR*, Kyiv, inventory 1, file 6. *Nakazy dyrektora z osobovomu skladu*.
8. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i myatetstva Ukrainy* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], fund 650. *Polskyi derzhavnyi teatr Upravlinnia v spravakh mystetstv pry RNK USSR*, Kyiv, inventory 1, file 19. *Dopovidna zapyska pro dialnist teatru*.
9. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i myatetstva Ukrainy* [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], fund 650. *Polskyi derzhavnyi teatr Upravlinnia v spravakh mystetstv pry RNK USSR*, Kyiv, inventory 1, file 91. *Dovidka pro robotu teatru za 5 rokov*.
10. Horbatowski, P. (1999). *W szponach polityki. Polskie zycie teatralne w Kijowie 1919–1938* [In the Grip of Policy. Polish Theatrical Life in Kyiv in the 1919s – 1938s]. Warszawa: Oficyna Naukowa. [in Polish].

Стаття надійшла 04.12.2017 р.

Tomazova Nataliia, Junior Research Fellow of the Department of Screen-Performing Arts and Cultural Studies of the M. T. Rytsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the NAS of Ukraine (Kyiv).

The fate of directors of the Polish Theatre Ivan Lypynsky and Oleksandr Hordienko-Letuhin.

In the article based on archival documents deposited in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, the Central State Archive of Public Associations of Ukraine and the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine the author highlights the fate of two directors of the Kyiv Polish Theatre — Ivan Lypynsky and Oleksandr Hordienko-Letuhin. Their paths of life, despite their different national origins and features of personality formation, had much in common and were typical for Soviet intellectual artists in the 1920s–1930s. Both belonged to the category of “persons nominated”, directed by party organs “for battling on the cultural front”. They tried, as they understood, to serve their cause. However, both were repressed by the Soviet punitive system.

Key words: Ivan Lypynsky, Oleksandr Hordienko-Letuhin, Polish Theatre, Kyiv, People’s Commissariat for Internal Affairs.

Томазова Н. Н., младший научный сотрудник отдела экранны-сценических искусств и культурологии Института искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М. Т. Рильского НАН Украины.

Судьба директоров Польского театра Ивана Липинского и Александра Гордиенко-Летугина.

В статье на базе архивных документов, хранящихся в Отраслевом государственном архиве Службы безопасности Украины, Центральном государственном архиве общественных организаций Украины и Центральном государственном архиве-музее литературы и искусства Украины, освещается судьба двух директоров киевского Польского театра — Ивана Липинского и Александра Гордиенко-Летугина. Их жизненные пути, несмотря на разное национальное происхождение и особенности формирования, имели много общего и были типичными для советской творческой интеллигенции 1920–1930-х гг. Оба принадлежали к категории «выдвиженцев», направленных партийными органами «для борьбы на культурном фронте». Они пытались, как понимали, служить своему делу. Между тем оба попали в тиски советской карательной системы.

Ключевые слова: Иван Липинский, Александр Гордиенко-Летугин, Польский театр, Киев, НКВД.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 94(477)930.1(075.3)

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

ВІД РОСІЙСЬКОГО «ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО СТАНДАРТА» ДО «ИСТОРИИ ВСЕСОЮЗНОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (большевиков). КРАТКИЙ КУРС»

Аналізується через поняття «історична політика» російський «Историко-культурный стандарт», закладений в освітній документ «Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории» (2013–2017). Обґрунтовано, що стандарт являє собою стару («Краткий курс ВКП(б)») / нову стратегію легітимізації втручання держави в історичну політику щодо історичної шкільної освіти та виховання громадян країни. Спроба реалізації принципів стандарту в підручниках з історії проводиться із залученням адміністративних і фінансових ресурсів держави. В документ закладено комплекс ідеологічних монопольних інтерпретацій щодо трактування й оцінки подій, діяльності історичних осіб, стосовно яких у суспільстві відсутній консенсус і які залишаються предметом дискусій. Відзначається різне українське та російське бачення і трактування конструкту історичної пам'яті народів і власних образів минулого.

Ключові слова: російський «Историко-культурный стандарт», історична політика, підручник, історія, Україна, Росія, персоналії.

Сучасні російсько-українські відносини, передусім російська анексія Автономної Республіки Крим у 2014 р. та агресія на Сході України, «гібридна війна», розв'язана Кремлем проти України, настійно вимагають всебічного аналізу і принципової оцінки здійснюваних нині Росією і розрахованих на тривалу перспективу дії ідеологічних та пропагандистських заходів щодо формування своїх пріоритетів у історико-культурному просторі. У цьому контексті українській спільноті істориків і викладачів варто звернути особливу увагу на спроби Росії в певний спосіб директивно уніфікувати та поширити оцінки власної історії на навчальні програми та шкільні підручники, зробити їх засобом утвердження в свідомості підростаючого покоління і просування гегемоністських ідей «спільного історичного простору» та «Русского мира».

Здобуті у школі історичні знання, мають особливе значення для формування особи, збереження й передачі соціального і духовного досвіду попередніх поколінь. Тому незаперечно, що формування образу України в російському інформаційному просторі, який охоплює зокрема й сферу історичної дидактики, на багато десятиліть ХХІ ст. наперед буде визначатися уявленнями покоління росіян, які нині пішли до школи. Тому виникає питання: як будуть ставитися до України та інших країн світу не тільки пересічні громадяни Росії, а і її політики, військові, учені, виховані на постулатах новітнього російського «Історико-культурного стандарту», філософія якого виразно позначена поверненням до кола ідей сумнозвісної «Истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)». Краткий курс».

Таку пересторогу все частіше висловлюють російські та українські науковці. Так, у своєму виступі «Что требует от нас год 100-летия Октября» відома російська дослідниця творчості М. О. Булгакова, доктор філологічних наук М. О. Чудакова наголошує: «...вошедшее в сознание в возрасте 14–16 лет вымывается оттуда с очень большим трудом... И такими-то островками остается в голове едва ли навсегда, делая человека невосприимчивым к здравым мыслям и точным историческим фактам» [26, с. 116].

На це звертала увагу також Н. М. Яковенко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Національного університету «Києво-Могилянська академія» у своїй лекції в Одеському вільному університеті (7 квітня 1913 р.) із приводу підручника з історії України. Її зміст зводиться до тези, що, обираючи спосіб розповідати історію в школі, ми обираємо своє майбутнє.

Про це саме говорить і В. І. Попик у статті «Знакові постаті національної історії та культури». Приділяючи увагу формуванню базових оціночних уявлень про історію України та її знакові постаті,

він відзначає, що: «За кожним із цих імен постає певний усталений і беззаперечно упізнаваний найширшим загалом символічний зміст, своєрідні константи, що єднають націю, уособлюють патріотичні та моральні ідеали, інтелектуальні й духовні цінності, досвід і традиції народу, його національне самоусвідомлення». Зазначене вимагає радикального оновлення змісту дошкільної, шкільної та вищої освіти, наповнення вітчизняної подієвої історії «...незаперечними національними символами, навколо яких можливе духовне і патріотичне згуртування суспільства» [19, с. 9].

На завершення наведемо думку російського історика С. М. Соловйова (1820–1879), висловлену ним у праці «Записки для детей моих, а если можно, и для других»: «...история есть единственная политическая наука в среднем образовании, и потому ее преподавание — чрезвычайной важности: от направления ее преподавания зависит политический склад будущих граждан» [24, с. 33].

Наведені думки можуть стати лейтмотивом обґрунтування тези нашої розвідки про характер і політичну спрямованість впливу владних кіл Росії на зміст підручників із історії та через них на формування знань, уявлень і стереотипів про історію свого народу та його сусідів, а також на свідомість і майбутнє громадянського суспільства в країні. Зазначимо при цьому, що нас цікавлять нині питання трактування історії в сенсі відображення у ній політичного курсу, національних пріоритетів і людського потенціалу шляхом формування та утвердження у людській свідомості пантеону національних героїв. Поза цією темою ми не ставимо перед собою завдання давати оцінку російським навчальним посібникам у їх науковому та дидактичному плані в цілому.

Авторка публікації вперше ознайомилася з російським «Історико-культурним стандартом» (далі — «ИКС») у 2013 р. і протягом 2013–2017 рр. спостерігала за різними аспектами підготовки та втілення його в освітній проект — шкільний підручник з історії Росії (законодавчими, професійними, громадськими аспектами, персональною складовою в контексті історичної та культурної пам'яті тощо). Від початку впадає у вічі спроба повернення на державному рівні до радянських методів організації історичної освіти, зокрема, спроба через шкільний підручник нав'язати суспільству єдиний правильний погляд на історію шляхом рекомендованих (вони ж — унормовані) тем, понять, визначень, подій і персоналій, що унеможливує подвійні тлумачення, взаємовиключні трактування історичних подій тощо.

Для інформаційного ознайомлення читачів зі шляхами та методами організації шкільної історичної освіти і ретроспективно із персональною складовою, закладеною в «ИКС», нами обрано поняття

«історична політика» як визначення інтерпретації історії, «обраної за політичними, тобто партійними мотивами, і спроби переконати громадськість у правильності такої інтерпретації» [15, с. 4]. Для розуміння феномена «історична політика», як піше російський історик О. Міллер, важливе не тільки і навіть не стільки питання, що саме пропагується. Важливіше те, як це робиться [12, с. 18].

Предмет нашого повідомлення — це спроба аналізу російських поглядів на власну та світову історію крізь сучасний «Історико-культурний стандарт» (2013) та «Історию Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс» (1938), що вимагає пояснень. На нашу думку, обидва ці документи є знаковими та демонструють певні філософський і хронологічний феномени: сьогоdnішній зміст російського «Історико-культурного стандарту» стосовно організації сучасних форм викладання історії в школі та ціннісних вимірів історичної пам'яті виразно спрямований у минуле, заснований на засадах історичної науки часу появи «Истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс» [11].

Посібник, створений під безпосереднім керівництвом Й. В. Сталіна 80 років тому майже до самого розпаду СРСР визначав філософію, дидактичні підходи та зміст викладання і вивчення історії. Без перебільшення Короткий курс став ідеологічним еталоном при оцінці та ціннісному вимірі історичних подій, призначення «героїв» вітчизняної історії, заглушав критичне мислення та всіляку пам'ять щодо власного минулого народів багатонаціональної радянської держави.

Від початку 1930-х рр. простежується тенденція законодавчого закріплення історичної науки як важливої частини ідеології та пропаганди радянської держави і перетворення її на державний інструмент із метою повного контролю та підкорення суспільної свідомості ідеологічним канонам, догмам, пропаганді. Шкільний підручник історії в ідеологічній конструкції влади в СРСР та сучасній Росії був і є виключною прикладною функцією державного управління. Це засвідчує вперше ухвалений Всесоюзною урядовою комісією підручник з історії — «Краткий курс по истории СССР» (1937), створений за дорученням ЦК ВКП(б) та безпосередньою участю Й. В. Сталіна. Він, як згодом і «Краткий курс ВКП(б)» (1938), концептуально відповідав політиці партії у визнанні «правильними» історичних фактів, подій, персоналій тощо. Прикметно, що сучасний голова Російського історичного товариства, директор Служби зовнішньої розвідки РФ С. Є. Нарішкін, виступаючи з нагоди 5-ї річниці відновлення діяльності цього товариства наголосив, що історія повинна стати обов'язковим предметом єдиного державного іспиту для всіх випускників шкіл.

Із 2012 р. в Росії розпочався процес підготовки «Концепції нового учебно-методического комплекса по отечественной истории» (далі — УМК), яка базуватиметься на «ИМК»¹ [14]. В її засновку лежить виконання доручення Президента РФ В. В. Путіна. Одним із призначень документа є створення єдиної науково-методичної основи для локальних навчальних програм і підручників для середньої школи.

У філософсько-світоглядному сенсі процеси, що відбуваються у сучасній Російській Федерації, поєднують логіку створення підручників з історії СРСР, «ИКС» — із Коротким курсом ВКП(б). Це простежується, на наш погляд, у методах організації процесу, державно-політичних директивах щодо змісту підручників і залученні до їх підготовки найвищих державних і наукових діячів. Події періоду 1931–1938 і 2012–2017 рр., наведені у таблиці, відповідно — ліворуч і праворуч. Дидактична складова в обох випадках відходить на інший план².

1931 р.

5 вересня ухвалено Постанову ЦК ВКП(б) «О начальной и средней школе», в якій пропонується «немедленно организовать научно-марксистскую проработку программ, обеспечив в них точно очерченный круг систематизированных знаний».

2012 р.

Президент РФ В. В. Путін із ініціативи директора Інституту всесвітньої історії РАН, голови Асоціації вчителів історії та суспільствознавства О. Чубарьяна доручив уряду (№ Пр-1334 від 21.05.2012 р.) створити загальну модель єдиних підручників з історії, уникнувши «подвійних тлумачень».

1932 р.

25 вересня ухвалено Постанову ЦК ВКП(б) «Об учебных программах и режиме в начальной и средней школе».

10 грудня Політбюро розглянуло записку зав. відділом культури і пропаганди ЦК ВКП(б)

2013 р.

5 квітня Президія Російського історичного товариства затвердила склад робочої групи (36 осіб) із підготовки «Концепції нового учебно-методического комплекса по отечественной истории», яку очолив С. Є. Нарішкін³.

¹ Перші стандарти зі шкільної освіти в РФ були прийняті у 2004 р.

² Ліва частина таблиці побудована за інформацією російського дослідника доктора історичних наук, професора Брянського державного університету А. М. Дубровського, а також інформацією з інших джерел [8].

³ С. Є. Нарішкін на той час — Голова Держдуми Федеральногоного Зібрання РФ, голова Російського історичного товариства, нині — Директор Служби зовнішньої розвідки РФ. Слід зазначити, що С. Є. Нарішкін як Голова Держдуми РФ безпосередньо причетний до анексії Криму та агресії Росії на Південному Сході України в 2014 р.

А. І. Стецького та К. Николаєвої «Об отсутствии постоянных элементарных учебников в начальной школе и средней школе». Йшлося про створення постійного посібника з історії.

1933 р.

2 квітня Комісія Наркомосу прийняла рішення про створення посібника з історії Росії та СРСР (М. М. Ванаг, Д. О. Граве, Г. М. Панкратова, В. М. Бернадський) і проведення цього завдання через ЦК ВКП(б). Йшлося про оформлення вітчизняної історії як окремого предмета у шкільному курсі.

1934 р.

5 та 20 березня відбулися засідання Політбюро ЦК ВКП(б), на яких розглянуті питання про організацію викладання історії. В. І. Сталін підтримав ідею про «стабільний» посібник і акцентував на його ролі у формуванні масової історичної свідомості. Зокрема, на необхідності нового висвітлення історії країни, нового розуміння предмета історії — з державними діячами, історичними особами, політичною історією; зміною оцінки діяльності окремих монархів, висвітленні подій політичної історії з обов'язковим закріпленням в пам'яті учнів важливих історичних явищ, історичних

Серед робочої групи є відомий російський історик В. О. Ніконов⁴. У розробці документа взяло участь Міністерство освіти і науки РФ. Концепцію та її складову, «ИКС», затверджено 30 жовтня 2013 р. на засіданні президії Російського історичного товариства [16].

Під поняття «єдиний», «єдина» підпадає єдина концепція (УМК), закладена в підручниках з російської історії для 5–11 класів середньої школи. «ИКС» «містить принципові оцінки ключових подій минулого, основні підходи для викладання історії у сучасній школі з переліком рекомендованих тем, понять і визначень, подій та персоналій» [14]. Такий підхід, на думку авторів, унеможливило подвійні тлумачення, взаємовиключні трактовки історичних подій, що сприятиме патріотичному вихованню молодого покоління.

2014 р.

1 лютого за підсумками зустрічі з розробниками Концепції (16.12.2103) В. В. Путін видав чергове доручення. Один із його 8 пунктів пропонує: «Уряду Російської Федерації спільно з Російським історичним товариством надати у встановленому порядку пропозиції з організації спільної роботи російських та іноземних педагогічних і наукових співробітників із метою вироблення

⁴ В. О. Ніконов — голова комітету Держдуми РФ з питань освіти, голова правління фонду «Русский мир», онук В. М. Молотова, одного з організаторів терору в колишньому СРСР і соратника Й. В. Сталіна, автор кількох робіт про В. М. Молотова.

діячів, хронологічних дат. Висловлена також думка про історичну роль російського народу. За результатами цих засідань 15 травня прийнято Постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «О преподавании гражданской истории в школах СССР», зокрема про підготовку підручників з історії стародавнього світу, середніх віків, нової історії, історії СРСР, нової історії залежних і колоніальних країн. Персонально визначені відповідні робочі групи. Також з 1 вересня 1934 р. поновлено історичні факультети у складі Московського та Ленінградського університетів [20]. 8 серпня з приводу конспекту посібника з історії СРСР висловили свої зауваження Й. В. Сталін, А. О. Жданов та С. М. Кіров. Нищівній критиці була піддана «група Ванага»⁵ — доктора історичних наук, заступника директора Інституту історії АН СРСР, учня М. М. Покровського, який очолював підготовку проекту. Ці зауваження були оприлюднені лише у січні 1936 р.

1936 р.

Публікація повного тексту зауважень І. В. Сталіна, А. О. Жданова, С. М. Кірова щодо попереднього посібника М. М. Ванага (газета «Правда», 27.01.1936).

4 березня оприлюднено Постанову РНК СРСР та ЦК

об'єктивних підходів до оцінки історичних фактів» [17].

2015 р.

15 травня на засіданні науково-методичної ради Міністерства освіти та науки було озвучено результати історико-культурної експертизи підручників з історії Росії. До федерального переліку лінійки підручників з історії Росії включено підручники, що проходили конкурс від видавництва «Просвещение», «Дрофа» (з 6 по 9 та з 10 по 11 класи), та видавництва «Русское слово» (з 6 по 9 класи) і які становлять ядро шкільної історичної освіти. Із федерального переліку виключені всі (38) попередні підручники з історії Росії [21].

12 травня російські парламентарі внесли законопроект «Про внесення змін до Федерального закону «Про освіту в Російській Федерації» та Федерального закону «Про контрактну систему закупівель товарів, робіт, послуг для забезпечення державних і муніципальних потреб» у частині поновлення єдності освітнього простору та реалізації державної політики в галузі освіти Російської Федерації».

Змістом пропозицій, на противагу створення «лінійки підручників», новацією виглядає повернення до базових шкільних підручників з історії Росії з єди-

⁵ М. М. Ванага та іншого члена авторського колективу підручника С. А. Піонтовського було репресовано та розстріляно в 1937 р.

ВКП(б) «Об организации конкурса на лучший учебник для начальной школы по элементарному курсу истории СССР с краткими сведениями по всеобщей истории». Проект постанови готувався М. І. Бухарінім. Підкреслимо, що головним завданням робочої групи⁶ була «правильна розробка і правильне узагальнення історичних подій, що підводитиме учня до марксистського розуміння історії».

Над підручником працював авторський колектив кафедри історії СРСР Московського державного педагогічного інституту під керівництвом професора А. В. Шестакова. У редагуванні та внесенні поправок до тексту підручника взяв участь Й. В. Сталін. Ним було запропоновано замінити перше слово назви «Элементарный курс истории СССР с краткими сведениями по всеобщей истории» на «краткий», сформульовано оцінку діяльності Івана Грозного, руху Шамяля та дегероїзовано його власний образ (товариш Сталін перетворився в учня Леніна), викрито ворогів СРСР Троцького та його «презренных друзей Рыкова и Бухарина» тощо. У назві «Жовтнева революція» слово «пролетарська» було замінене на «соціалістична». Підручник посів 2-ге місце у конкурсі, перша премія не була присуджена нікому.

ною канонічною версією історії країни.

2016 р.

Перші три лінійки УМК підручників з історії Росії, розроблених відповідно до вимог «ИКС» і Федерального державного освітнього стандарту, були включені Міністерством освіти та науки РФ до шкільної програми на 2015–2016 н. р., зокрема авторів І. Л. Андрєєва, О. В. Волобуєва, А. А. Данилова та ін. Перелік підручників переглядається на кожний навчальний рік.

2017 р.

Ідея єдиного базового «канонічного» підручника з історії Росії насичена подихом дискусій політичного та професійного простору Росії. Характерною є ситуація навколо внесення у 2015 р. від фракції «Єдина Росія» законопроекту «Про внесення змін до Федерального закону «Про освіту в Російській Федерації» та Федерального закону «Про контрактну систему закупівель товарів, робіт, послуг для забезпечення державних та муніципальних потреб» у частині поновлення єдності освітнього простору та реалізації державної політики в галузі освіти Російської Федерації». Зауважимо, що цей законопроект критикувався

⁶ Марксистське розуміння історії не врятувало від розстрілу у 1937–1938 рр. вісьмох із десяти членів комісії.

1937 р.

Завершено роботу над підручником із історії СРСР для 3-го та 4-го класів середньої школи. У серпні газета «Правда» вийшла з редакційною статтею під заголовком «Знать историю народов СССР». У ній зазначалося, що «этим учебником открывается широкое и плодотворное изучение и преподавание одной из важнейших наук в системе общего образования и политического воспитания советского гражданина — науки истории» [9].

Громадською радою при Міністерстві освіти РФ, не підтриманий урядом РФ, але станом на листопад 2017 р. не знятий з порядку денного Держдуми РФ.

Запропоноване порівняння підтверджує державно-директивний підхід до поглядів на власну історію та створення відповідного підручника в часи СРСР та у сучасній Росії. У цьому контексті варто привернути увагу до окремих складових цього процесу — «Концепції нового учебно-методического комплекса по отечественной истории» та «Историко-культурного стандарта».

«Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории» закладає загальну філософію шкільної освіти з історії Росії та являє собою її наукову основу. «Историко-культурный стандарт» є складовою УМК і містить принципові оцінки ключових подій минулого, основні підходи до викладання вітчизняної історії, визначає перелік тем, понять, термінів і персоналій⁷, що рекомендовані до вивчення. Складається із дев'яти розділів, побудованих за хронологічним принципом — від «Стародавньої Русі до Російської держави» (розділ I) до «Російська Федерація у 1991–2012 роках» (розділ IX). Документ завершує «Приближенный перелік «складних питань історії Росії» (усього їх 20) [14].

Важливе місце в УМК відводиться антропологічному підходові та ролі особистості в історії, бо «...саме людський вимір історії прищеплює інтерес і повагу до своєї історії, є джерелом і інструментом формування у молодого покоління особистісного, емоційно пофар-

⁷ До прикладу, до лінійки підручників (6–10 класи, видавництво «Просвещение»), підготовлених під редакцією академіка РАН А. В. Торкунова, увійшло 842 персоналії з вітчизняної та закордонної історії.

бованого сприйняття минулого... Тому особливо важливо, щоб у підручниках було відображено присутність людини в конкретних подіях» [14]. Не викликає сумніву дієвість такого пізнавального підходу, що прищеплює інтерес і повагу до своєї історії, формує ціннісні орієнтири та мотиви поведінки людей.

З цією метою до кожного із зазначених розділів «ИКС» додається перелік рекомендованих імен — «Персоналії», загалом понад 600 осіб, серед яких влада унормувала наступні категорії діячів: державні та військові, громадські та релігійні, культури, науки й освіти. Окремим особам, як видатним, так і звичайним людям, присвячуються біографічні довідки.

Основну біографічну інформацію щодо рекомендованих персоналій учень отримує з тексту підручника. Перелік персоналій подається на початку кожного параграфа⁸. Так, основному тексту § 10 передують імена: «Н. И. Бухарин, М. И. Калинин, Л. Б. Каменев, В. И. Ленин, И. В. Сталин, Л. Б. Троцкий». Далі ці та інші імена із зазначенням посади, виду діяльності, років життя тощо вводяться до відповідного контексту параграфа (уроку). Частина інформації учень отримує у результаті самостійної роботи. Це аналіз епіграфів до параграфів, документів; питання в середині та наприкінці параграфів⁹, додаткові завдання¹⁰, відповіді на які можна знайти у додаткових посібниках та електронних ресурсах.

Головна роль у знайомстві учнів із біографіями співвітчизників відводиться вчителю¹¹. Його громадянська позиція, вміння перебороти об'єктивні труднощі у викладанні шкільного курсу, заохотити до персональної історії в межах патріотичного дискурсу сприяє розумінню складних сторінок історії, формуванню в учнів громадянської та національної ідентичності, осмисленню досвіду російської історії як частини світової. При цьому оцінку історичних подій, персоналій тощо дидактика федеральних підручників залишає за учнями [14].

⁸ Наведені приклади прив'язані до посібника «История России. Начало XX – начало XXI в.» (Волобуев О. В., Карпачёв С. П., Романов П. Н.), що входить до федерального переліку посібників, рекомендованих до використання при реалізації програм загальної освіти [5].

⁹ Скажімо: «Кто такой А. Я. Вышинский? Чем необычна его биография и какую роль он сыграл в эпоху сталинского террора?»

¹⁰ Скажімо: «Подготовить сообщения об А. И. Деникине, А. В. Колчаке, М. В. Фрунзе, П. Н. Краснове».

¹¹ На допомогу вчителю кожна лінійка підручників супроводжується хрестоматіями, методичними посібниками для вчителів та іншими допоміжними й довідковими матеріалами, що дають змогу сформулювати єдиний науковий історико-освітній простір та створити пафос творення, «позитивний настрій в сприйнятті героїв вітчизняної історії» [14].

Зазначені підходи виглядають непростою проблемою: у який спосіб поєднати спільне розуміння складних і суперечливих історичних подій та осіб між учнем, якому надаються значні можливості та дидактичний простір, і вчителем, директивно обмеженим в оціночних судженнях. Вчергове виникає світоглядна проблема ціннісних вимірів історичної пам'яті, від якої залежатиме мораль сучасних і наступних поколінь країни.

Звернімося до прикладу «Персоналій» «ИКС» у частині «державні і військові діячі» для двох періодів історії, обов'язково рекомендованих для вивчення в 10-му класі.

Раздел 5:

Россия в годы «великих потрясений». 1914–1921 гг.¹²:

Государственные и военные деятели: В. К. Блюхер, С. М. Будённый, К. Е. Ворошилов, П. Н. Врангель, А. И. Деникин, Ф. Э. Дзержинский, М. В. Родзянко, М. И. Калинин, С. С. Каменев, А. Ф. Керенский, П. Н. Краснов, В. И. Ленин, А. В. Луначарский, Г. Е. Львов, Н. И. Махно, П. Н. Милоков, Николай II, Я. М. Свердлов, П. П. Скоропадский, Л. Д. Троцкий, М. Н. Тухачевский, М. В. Фрунзе, В. И. Чапаев, Н. Н. Юденич.

Общественные и религиозные деятели, деятели культуры, науки и образования: А. Н. Бенуа, А. А. Блок, В. Д. Бонч-Бруевич, О. М. Брик, И. И. Бродский, Е. Б. Вахтангов, Н. И. Вавилов, В. И. Вернадский, М. Ф. Гнесин, А. М. Горький, Н. Е. Жуковский, В. Г. Короленко, Б. М. Кустодиев, В. В. Маяковский, В. Э. Мейерхольд, Д. С. Моор, М. Н. Покровский, патриарх Тихон, А. Е. Ферсман, Ф. А. Цандер, Ф. И. Шаляпин, Д. Д. Шостакович, С. М. Эйзенштейн.

Раздел 6:

Советский Союз в 1920–1930 гг.:

Государственные и военные деятели: А. С. Антонов, Л. П. Берия, Н. И. Бухарин, К. Е. Ворошилов, А. Е. Егоров, Н. И. Ежов, Г. К. Жуков, Г. Е. Зиновьев, Л. М. Каганович, М. И. Калинин, Л. Б. Каменев, С. С. Каменев, С. М. Киров, Г. М. Кржижановский, Н. К. Крупская, В. И. Ленин, М. М. Литвинов, А. В. Луначарский, А. И. Микоян, В. М. Молотов, Г. К. Орджоникидзе, А. И. Рыков, Г. Я. Сокольников, И. В. Сталин, Л. Д. Троцкий, М. Н. Тухачевский, И. П. Уборевич, М. Я. Фрунзе, Г. В. Чичерин, Е. М. Ярославский.

Деятели культуры, общественные деятели: Г. В. Александров, П. Н. Ангелина, А. А. Ахматова, И. Э. Бабель, Д. Бедный, М. А. Булгаков, А. М. Горький, В. С. Гризодубова, А. П. Довженко, И. О. Ду-

¹² Наведений перелік імен додано до розділів 5 і 6 «ИКС» за Концепцією УМК [14].

наевский, С. А. Есенин, М. М. Зощенко, Н. А. Изотов, И. Ильф, А. М. Коллонтай, П. Ф. Кривонос, В. В. Маяковский, В. Э. Мейерхольд, В. И. Мухина, Л. П. Орлова, Е. Петров, Б. А. Пильняк, А. П. Платонов, С. С. Прокофьев, В. И. Пудовкин, М. М. Раскова, А. Г. Стаханов, В. Е. Татлин, А. Н. Толстой, А. А. Фадеев, Н. К. Черкасов, В. П. Чкалов, М. А. Шолохов, А. В. Щусев, С. М. Эйзенштейн, И. Г. Эренбург.

Деятели науки: Н. И. Вавилов, С. И. Вавилов, В. И. Вернадский, И. М. Губкин, А. Ф. Иоффе, П. Л. Капица, А. С. Макаренко, С. Ф. Платонов, М. Н. Покровский, Н. Н. Поликарпов, Н. А. Семашко, П. А. Сорокин, Е. В. Тарле, Ф. В. Токарев, А. Н. Туполев, О. Ю. Шмидт, А. С. Яковлев.

У наведеному «Переліку» переважають державні та військові діячі (41 %) як невід’ємна складова політичної історії країни.

Відомо, що антропологічна складова завжди пов’язана з моральним змістом гуманітарного знання. Тому ціннісні виміри оцінки діяльності діячів, внесених до переліку «ИКС», від яких залежатиме мораль сучасних і наступних поколінь, виглядають парадоксальними. Близько половини з цієї категорії були творцями та виконавцями сталінських репресій, інші — їхніми жертвами. У політичній історії того часу право визначати, хто є «державним та військовим діячем» або хто стане «зрадником», належало «вождям» — Сталіну, Леніну, Троцькому та ін. Зміст майбутньої дефініції визначався політичною доцільністю. Типова доля маршала М. М. Тухачевського, звинуваченого під час «великого терору» у т. зв. «антисоветской троцкистской военной организации» та страченого у 1937 р. Його реабілітовано у 1957 р. «за відсутністю складу злочину». Водночас постать маршала М. М. Тухачевського відома злочинами проти російського, українського, польського та інших народів у 1918–1921 рр. Хто відповідатиме за формування уявлення про ціннісні оцінки діяльності історичної особи Тухачевського — учні чи вчителі?

У контексті еволюції «вожді-зрадники», що залежатиме від політичного керівництва держави, наведемо окремі імена із зазначених у відповідному параграфі підручника з історії Росії для 10-го класу (§ 7–8). Так, імена вчених М. О. Бердяєва, М. О. Лосського, П. О. Сорокіна, О. О. Кізеветтера, І. О. Ільїна, С. М. Булгакова опинилися у контексті: «...предпочли уехать за границу. В 1922 г. были арестованы и высланы из страны ученые, чьи имена составили золотой фонд не только отечественной, но и мировой науки (Н. А. Бердяев, Н. О. Лосский, П. А. Сорокин, А. А. Кизеветтер, И. А. Ильин, С. Н. Булгаков и др.)».

Коротко прокоментуємо наведений приклад. Імена філософів М. О. Бердяєва, М. О. Лосського, І. О. Ільїна, С. М. Булгакова, ви-

знаних в Росії та світі представників філософської думки, а також інших філософів у рекомендованому списку відсутні. Інформація про висилку цвіту російської (і не тільки) інтелігенції за межі Росії подається через безособові дієслова «были арестованы и высланы». Нагадаємо, що «операція» по висилці «колишніх людей», «антирадянської інтелігенції» проводилася за ініціативою і під безпосереднім контролем В. І. Леніна [6] — «головного теоретика партії», з непохитним авторитетом якого безсумнівно згодні автори підручника (глави 1 та 2).

У деяких випадках у підручнику описові подій, в яких згадується особа, передує коротка анотація. Наприклад, «И. В. Сталин — революционер-большевик, фактический глава Советского государства с середины 1920-х гг., с чьим именем нередко связываются многие успехи и неудачи советской власти» (§ 10).

Зазначимо, що в «ИКС» серед переліку «складних питань» російської історії три мають безпосередній стосунок до оцінки особи Й. В. Сталіна. Це: «Причины, последствия и оценка установления однопартийной диктатуры и единовластия И. В. Сталина, причины репрессий», «Оценка внешней политики СССР накануне и в начале Второй мировой войны» та «Цена победы СССР в Великой Отечественной войне». Нові підручники історії не виправдовують репресії, але визнають, що без них було б неможливе існування того суспільства, за побудову якого сьогоднішні школярі (а за 5–10 років — політичні діячі, військові, просто пересічні громадяни Росії) повинні пишатися Сталіним. Наведемо лише один дивовижний приклад у визначенні терору як прагматичного інструменту керування країною, що свідчить про збіг з 1930-ми роками. Це оцінка репресій 1930-х рр. як боротьба з «пятой колонной», що сприяла перемозі у Великій вітчизняній війні: «В 1937 г. осложнилась международная обстановка. Гражданская война в Испании, вторжение Японии в Китай свидетельствовали о нарастании опасности новой мировой войны. В этих условиях Сталин принял решение о генеральной чистке советского общества от потенциальной „пятой колонны“»¹³.

До прикладів прихованої ресталінізації слід віднести навчальний посібник О. В. Хлевнюка¹⁴ «И. В. Сталин: портрет на фоне эпохи».

¹³ Цитату з підручника для 10-го класу під редакцією академіка РАН А. В. Торкунова надає Н. Потапова, доцент Європейського університету в Санкт-Петербурзі [3]. Зазначимо також, що до підручника «История России» (10-й клас) цього ж творчого колективу включено Олімпіаду в Сочі та приєднання до Росії Криму.

¹⁴ О. В. Хлевнюк — доктор історичних наук, професор Науково-дослідного університету «Высшая школа экономики», член творчого колективу А. В. Торкунова, автор твору «Сталин. Жизнь одного вождя» (2015, видавництво «Согрус»).

В презентаційному блоці подається коротка біографія, початок політичної діяльності, основні напрями політики (колективізація, індустріалізація, духовне життя), Друга світова війна, повоєнний устрій, створення культу особи Сталіна (коментар до с. 19: «Советская пропаганда создала вокруг Сталина полубожественный ореол непогрешимого «великого вождя и учителя». Он поставил себя наравне с др[угими] людьми, он был выше их, он приравнял себя к «Создателю мира» (Богу)»). У підсумках до презентаційного блоку зазначається: «Итак, в завершение работы нужно сделать вывод. Сталин — личность неоднозначная, яркая. В годы его правления СССР был великой державой, но все это достигалось жизнями многих людей. Кто знает, как бы сложилась история России без Сталина, но именно он смог создать и содержать эту МОГУЧУЮ страну, а вот насчет методов достижения можно и поспорить. Так или иначе, нельзя представить истории Российского государства без Иосифа Сталина!» [10].

Політизація російської історії проникла не тільки в шкільні підручники — вона зачепила різні суспільні практики та норми, пов'язані з регулюванням колективної пам'яті. У позашкільній практиці учні стикаються з дійсністю, що повертає у 1930-ті рр. Зокрема, для встановлення «історичної справедливості» в 2009 р. у Москві у вестибюлі метро «Курская кольцевая» відновлена фраза з гімну СРСР: «Нас вырастил Сталин / На верность народу / На труд и на подвиги / Нас вдохновил!», замість попередньої — «Сквозь грозы сияло нам солнце свободы / И Ленин великий нам путь озарил / На правое дело он поднял народы / На труд и на подвиги нас вдохновил», яка з'явилася в 1961 р. після засудження культу особи Й. В. Сталіна. Така практична ресталінізація на завтра може повернутися у нові шкільні підручники.

Інший приклад втручання в колективну пам'ять — створення музеїв просто неба під безпосереднім патронатом відповідних політичних сил. Після зникнення СРСР Й. В. Сталіну в Росії встановлено більше сотні монументів, меморіальних дощок, стел тощо. В Москві з ініціативи та за фінансової підтримки Російського військово-історичного товариства (голова — міністр культури РФ В. Р. Медінський), фонду «Русский мир» (голова — В. О. Ніконов) відкрито «Алею правителів» від Рюрика до Б. М. Єльцина (41 бюст), куди приходять школярі для закріплення сакральної моделі безперервності історичної політики Росії. У вересні 2017 р. у Москві відкрито пам'ятник конструктору М. Т. Калашникову, який створив знаряддя вбивства — автомат, що отримав його ім'я. У своїй промові на відкритті пам'ятника «оружейнику Калашникову» міністр куль-

тури РФ В. Р. Мединський назвав автомат «культурним брендом Росії».

Для завершення загальної картини знайомства з «ИКС» перелічено деякі зі «складних питань історії», в минулому спільних для України та Росії, навколо яких ведуться сучасні політичні, інтелектуальні, меморіальні війни, війни пам'яті. Це «київська спадщина» («образование Древнерусского государства и роль варягов в этом процессе»; «существование древнерусской народности и восприятие наследия Древней Руси как общего фундамента истории России, Украины и Беларуси»), визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького («присоединение Украины к России (причины и последствия»¹⁵); «причины, последствия и оценка падения монархии в России, прихода к власти большевиков и их победы в Гражданской войне»), національне питання («характер национальной политики большевиков и ее оценка; советская федерация как форма решения национального вопроса с правом свободного выхода союзных республик из состава СССР»), причини, наслідки та оцінка встановлення однопартійної диктатури та особистої влади Й. В. Сталіна, Друга світова війна (Велика вітчизняна війна 1941–1945 рр.) тощо.

За кожним із зазначених «складних питань» постають відповідні суспільно-політичні дискурси, історичні традиції, суспільні ідеали, конкретні постаті минулого та сучасності, які стосуються сфери захисту національних інтересів і політики національної пам'яті. У цих питаннях закладено «величезний резерв» для фальшування історії.

Зміст історичної освіти в контексті національної історіографії, факти викривлення історії та їх втілення в науковій, освітній і виховній галузях не залишилися осторонь уваги українських учених, зокрема пов'язаних із освітянською сферою — О. А. Удада, І. Б. Гирича, Ф. Г. Турченко, С. С. Батуриної, В. А. Брехуненка та ін. [1, 2, 4, 7, 22, 23].

Росія своєрідно намагається дотримуватися «історичної правди». Із 2009 по 2012 р. там існувала Комісія з протидії фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії при Президентові РФ. Серед її завдань відомий уже нам її голова С. Є. Нарішкін особливо наголошував, що «...фальсифікована історія проникає до багатьох кабінетів керівників партійних груп і навіть керівників сусідніх держав, які намагаються замість налагодження нормального діалогу з Росією, організації взаємовигідного співробітництва, пред'явити

¹⁵ «Важливість» цього питання підкреслювали ще ідеологи підручника «Короткий курс истории СССР» для учнів 3-го і 4-го класів (1937) [8, с. 228].

Росії всілякі територіальні, політичні, матеріальні претензії. Ми, звісно, допустити цього не можемо» [13, с. 75].

В інтересах «історичної правди» створено низку правових механізмів із «протидії фальсифікації історії», серед яких — Федеральний Закон РФ від 25.07.2002 р. № 114-ФЗ «Про протидію екстремістській діяльності», стаття тринадцята якого передбачає визначення судом «інформаційних екстремістських матеріалів», список яких оприлюднюється Мін'юстом. Із моменту дії цього закону, станом на 15 липня 2017 р., оприлюднено 4221 такий матеріал [25]. Серед них за № 1152 у ньому наводиться книга українських істориків Ю. Шаповала, В. Пристайка, В. Золотарьова «ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи», яку у 2011 р. Міщанський районний суд міста Москви визнав «екстремістським матеріалом». За оцінками українських, російських та європейських істориків, підготоване українськими дослідниками на високому науковому рівні видання складається із біографічних довідок на керівників органів безпеки того часу та відповідних документів із архіву Служби безпеки України щодо їхньої участі у політичних репресіях, організації Голодомору тощо.

У підсумках зазначимо: «Історико-культурний стандарт» являє собою стару / нову стратегію легітимізації втручання держави в історичну політику щодо шкільної освіти та виховання громадян країни. Провадження «ІКС» в життя проводиться із залученням адміністративних і фінансових ресурсів держави. Це дало змогу закласти в директивний документ комплекс ідеологічних монопольних інтерпретацій щодо трактування та оцінки подій, діяльності історичних осіб, стосовно яких у суспільстві відсутній консенсус і які залишаються предметом дискусій.

Зрозуміле актуальне для сьогодення кардинально відмінне українське та російське бачення та трактування конструкту історичної пам'яті народів і власних образів минулого, серед яких — пам'ять про спільні сторінки історії та історичних діячів. На нашу думку, експерименти щодо підпорядкування історичної пам'яті та національної ідентичності критеріям політичної доцільності у вихованні підростаючого покоління в душі, вигідному замовникові, виглядають суперечливими за сутністю, але їх втілення у життя матиме непередбачувані наслідки.

Гадаємо, викладач історії у своїй професійній діяльності повинен додержуватися демократичних позицій, володіти свободою обирати підручники, мати інтелектуальну незалежність у потрактуванні процесів і подій із додержанням демократичних принципів і понять.

Свого часу В. І. Попик у статті «Біографістика та дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків»

(2009) визначив комплекс дослідницьких завдань у контексті біографіки та біографістики, що потребують спеціальної поглибленої розробки [18]. До кола актуальних завдань слід долучити напрям використання біографічної інформації, форм і способів її відображення у художніх, пізнавальних, довідкових виданнях для дітей і юнацтва та шкільних підручниках з історії та літератури¹⁶.

У своєму активі Інститут біографічних досліджень НБУВ має практичний досвід підходу до критеріїв відбору історичних персоналій до першої сотні, трьохсот, п'ятисот, тисячі тощо діячів, котрі можуть презентувати минуле України. Цей досвід може бути корисним при формуванні списку персоналій для різних періодів історії України, регіональної історії для шкільних підручників та їх синхронізації із всесвітньою історією. Такий проект можна започаткувати разом із Міністерством науки і освіти України, Інститутом історії України НАН України, Українським інститутом національної пам'яті тощо.

1. *Батуріна С. С.* До питання про представлення української історії в дидактичній літературі Російської Федерації [Текст] / С. С. Батуріна // Історіограф. дослідження в Україні. – Київ, 2012. – Вип. 21. – С. 315–334.
2. *Батуріна С. С.* Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009–2015 рр.) [Текст] / С. С. Батуріна // Там само. – Київ, 2016. – Вип. 26. – С. 468–482.
3. Беглость неизбежна. Историки и преподаватели о том, как учебники влияют на школьников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zapovednik.space/material/beglost-neizbezhna> (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
4. *Брехуненко В. А.* Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле [Текст] / В. А. Брехуненко. – Київ, 2017. – 280 с.
5. *Волобуев О. В.* История России. Начало XX – начало XXI в. X класс : учебник [Текст] / О. В. Волобуев, С. П. Карпачёв, П. Н. Романов. – Москва : Дрофа, 2016. – 376 с.
6. Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК – ГПУ. 1921–1923 [Текст] / Вступ. ст., сост. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова; комент. В. Г. Макарова. – Москва : Русский путь, 2005. – 544 с.
7. *Гирич І.* Концептуальні проблеми історії України [Текст] / І. Б. Гирич. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.

¹⁶ Цей напрям успішно розробляється старшим науковим співробітником Інституту біографічних досліджень НБУВ кандидатом історичних наук Н. П. Марченко.

8. *Дубровский А.* Власть и историческая мысль в СССР (1930–1950-е гг.) [Текст] / А. Дубровский. – Москва : Политическая энциклопедия, 2017. – 622 с. – (Серия: История : история сталинизма).
9. Знать историю народов СССР [Текст] // Правда. – 1937. – 22 августа. – С. 1.
10. Иосиф Виссарионович Джугашвили (Сталин) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.myshared.ru/slide/377442/> (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
11. История Всесоюзной Коммунистической партии (большеви-ков): краткий курс [Текст] / под редакцией Комиссии ЦК ВКП(б); одобрен ЦК ВКП(б). – Изд-во ЦК ВКП(б) «Правда», 1938. – 351 с.
12. *Касьянов Г. В.* Россия — Украина: Как пишется история : диалог — лекции — статьи [Текст] / Г. В. Касьянов, А. И. Миллер. – Москва : РГГУ, 2011. – 306 с.
13. *Кикнадзе В. Г.* История второй мировой войны: противодействие попыткам ее фальсификации и искажения в ущерб международной безопасности [Текст] / В. Г. Кикнадзе // Вестник МГИМО-Университета. – Москва, 2015. – № 4. – С. 74–82.
14. Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://минобрнауки/документы/3483> (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
15. *Миллер А. И.* Россия : власть и история / А. И. Миллер // Pro et Contra. – Москва, 2009. – Вып. 13, № 3–4. – С. 6–23.
16. О ходе выполнения поручения Президента Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/499078095> (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
17. Перечень поручений по итогам встречи с разработчиками концепции нового учебно-методического комплекса по отечественной истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/acts/assignments/orders/20147> (дата обращения 01.02.2014). – Название с экрана.
18. *Попик В. І.* Біографістика та дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика. – Київ, 2009. – Вип. 5. – С. 7–49.
19. *Попик В. І.* Знакові постаті національної історії та культури [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 8–28.
20. Проект «Исторические материалы» [Электронный ресурс]. –

- Режим доступа : URL:<http://istmat.info/node/40824> (дата обращения 9.10. 2015). – Название с экрана.
21. Протокол заседания Научно-методического совета по учебникам Минобрнауки РФ от 15.05.2015 № НТ–16/08 пр. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ippk.ru/attachments/article/4066/History_DROFA-2015.pdf (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
 22. Турченко Ф. Г. Україна — повернення історії. Генеза сучасного підручника [Текст] / Ф. Г. Турченко. – Київ : Генеза, 2016. – 104 с.
 23. Удод О. А. Зміст української історичної освіти в сучасній російській історіографії: стереотипи і міфи [Текст] / О. А. Удод // Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи і наукові інтерпретації : матеріали між нар. наук. конф., Київ, 15–16 грудня 2005 р.) / упорядн. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – Київ : НАН України, 2008. – С. 161–168.
 24. Донин А. Н. Учебники истории: прошлое и настоящее [Текст] / А. И. Донин // История и историческая память : меж вуз. сб. науч. тр. – Саратов : Изд-во Саратов. Ун-та, 2010. – Вып. 1. – С. 31–39.
 25. Федеральный закон от 25 июля 2002 г. № 14-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/12127578/> (дата обращения 01.01.2017). – Название с экрана.
 26. Чудакова М. Что требует от нас год 100-летия Октября? [Текст] / М. Чудакова // Культура и власть в СССР. 1920–1950-е годы : материалы IX междунар. конф. СПб, 24–26 октября 2016 г. – Москва : Политическая энциклопедия; Президентский центр Б. Н. Ельцина, 2017. – С. 111–117.

REFERENCES

1. Baturina, S. S. (2012). *Do pytannia pro predstavlennia ukrainskoi istorii v dydaktychnoi literaturi Rosiiskoi Federatsii* [On the issue of the presentation of Ukrainian history in the didactic literature of the Russian Federation]. In *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. (Vol. 21, pp. 315–334). Kyiv. [In Ukrainian].
2. Baturina, S. S. (2016). *Ukrainska istoriia v suchasnykh rosiiskykh pidruchnykakh z istorii (2009–2015 rr.)* [Ukrainian history in modern Russian textbooks on history (2009–2015)]. In *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. (Vol. 26, pp. 468–482). Kyiv. [In Ukrainian].
3. *Beglost neizbezhna. Istoriki i prepodavateli o tom, kak uchebniki vliaiut na shkolnikov* [Fluency is inevitable. Historians and teachers

- on how textbooks affect school children]. Retrieved from : <http://zapovednik.space/material/beglost-neizbezhna>. The name of the screen. [In Russian].
4. Brekhunenکو, V. A. (2017). *Viina za svidomist. Rosiiski mify pro Ukrainu ta yii mynule* [The war for consciousness. Russian myths about Ukraine and its past]. Kyiv. [In Ukrainian].
 5. Volobuev, O. V., Karpachev, S. P. & Romanov, P. N. (2016). *Istoriia Rossii. Nachalo XX – nachalo XXI v. X klass : Uchebnik* [Russian history. Early XX – early XXI century. X class]. Moscow : Drofa [In Russian].
 6. *Vysylka vmesto rasstrela. Deportatciia intelligentsii v dokumentakh VChK – GPU. 1921–1923* [Expulsion instead of shooting. The deportation of the intelligentsia in the documents of the Cheka – GPU. 1921–192]. (2005) Moscow: Russkii put. [In Russian].
 7. Hyrych, I. (2011). *Kontseptualni problemy istorii Ukrainy* [Conceptual problems of the history of Ukraine]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. [In Ukrainian].
 8. Dubrovski, A. (2017). *Vlast i istoricheskaiia mysl v SSSR (1930–1950-e gg.)* [Power and historical thought in the USSR (1930–1950)]. Moscow: Politicheskaiia enciklopediia (Serii: Istoriia : istoriia stalinizma). [In Russian].
 9. *Znat istoriiu narodov SSSR* [Know the history of the peoples of the USSR] (1937, August 22). Pravda, 1. [In Russian].
 10. *Iosif Vissarionovich Dzhugashvili (Stalin)* [Iosif Vissarionovich Dzhugashvili (Stalin)]. Retrieved from : <http://www.myshared.ru/slide/377442/>. The name of the screen. [In Russian].
 11. *Istoriia Vsesoiuznoi kommunisticheskoi partii (bolshevikov): kratkii kurs* [History of the All-Union Communist Party (Bolsheviks): a short course] (1938). Moscow: Izdatelstvo TcK VKP(b) Pravda. [In Russian].
 12. Kasianov, G. V. & Miller, A. I. (2011). *Rossiiia — Ukraina: Kak pishetsia istoriia: Dialogi — lektcii — stat'i* [Russia — Ukraine: How the story is written: Dialogues — lectures — articles]. Moscow: RGGU. [In Russian].
 13. Kiknadze, V. G. (2015). *Istoriia vtoroi mirovoi voiny: protivodeistvie popytkam ee falsifikatsii i iskazheniia v usherb mezhdunarodnoi bezopasnosti* [The history of the Second World War: counteraction to attempts of its falsification and distortion to the detriment of international security]. In *Vestnik MGIMO-Universiteta* [Bulletin of MGIMO-University]. (Vol. 4, pp. 74–82). Moscow. [In Russian].
 14. *Kontseptciia novogo uchebno-metodicheskogo kompleksa po otechestvennoi istorii* [The concept of a new educational and methodolo-

- gical complex on the national history]. Retrieved from : <http://мин-обрнауки/документы/3483>. The name of the screen. [In Russian].
15. Miller, A. I. (2009). *Rossii: vlast i istoriia* [Russia: Power and History]. In *Pro et Contra*. (Vol. 13, 3–4, pp. 6–23). Moscow. [In Russian].
 16. *O khode vypolneniia porucheniia Prezidenta Rossiiskoi federatscii* [On the progress of the assignment of the President of the Russian Federation]. Retrieved from: <http://docs.cntd.ru/document/499078095>. The name of the screen. [In Russian].
 17. *Perechen poruchenii po itogam vstrechi s razrabotchikami kontseptcii novogo uchebno-metodicheskogo kompleksa po otechestvennoi istorii* [List of instructions on the results of the meeting with the developers of the concept of a new teaching and methodological complex on the domestic history]. Retrieved from: <http://www.kremlin.ru/acts/assignments/orders/20147>. The name of the screen. [In Russian].
 18. Popyk, V. I. (2009). *Biohrafistyka ta doslidzhennia ukrainsko-rosiiskykh istorychnykh i kulturnykh vzaïmozv'iazkiv* [Biography and research of Ukrainian-Russian historical and cultural interrelations]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 5, pp. 7–49). Kyiv. [In Ukrainian].
 19. Popyk, V. I. (2016). *Znakovi postati natsionalnoi istorii ta kultury* [Significant figures in national history and culture]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 14, pp. 8–28). Kyiv. [In Ukrainian].
 20. *Proekt Istoricheskie materialy* [Project Historical Materials]. Retrieved from: URL:<http://istmat.info/node/40824>. The name of the screen. [In Russian].
 21. *Protokol zasedaniia Nauchno-metodicheskogo soveta po uchebnikam Minobrnauki RF ot 15.05.2015 № NT-16/08 pr.* [Minutes of the meeting of the Scientific and Methodological Council on textbooks of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation of 15.05.2015 № HT-16/08 пр.]. Retrieved from: http://www.ippk.ru/attachments/article/4066/History_DROFA-2015.pdf. The name of the screen. [In Russian].
 22. Turchenko, F. H. (2016). *Ukraina — povnennia istorii. Geneza suchasnoho pidruchnyka* [Ukraine is the return of history. Genesis of the modern textbook]. Kyiv: Geneza. [In Ukrainian].
 23. Udod, O. A. (2008). *Zmist ukrainskoi istorychnoi osvity v suchasnii rosiiskoi istoriohrafii: stereotypy i mify* [The content of Ukrainian historical education in contemporary Russian historiography: stereotypes and myths]. In *The image of another in the neighboring stories: myths, stereotypes and scientific interpretations*. Materials of the international scientific conference. Kyiv, December, 15–16. (Pp. 161–168). Kyiv. [In Ukrainian].

24. Donin A. N. (2010). *Uchebniki istorii: proshloe i nastoiashchee* [Textbooks of history: past and present]. In *Istoriia i istoricheskaia pamiat.* (Vol. 1, pp. 31–39). Saratov. [In Russian].
25. *Federalnyi zakon ot 25 iuliia 2002 g. № 14-FZ O protivodeistvii ekstremistskoi deiatelnosti (s izmeneniiami i dopolneniiami)* [Federal Law of July 25, 2002 No. 14-FZ On Countering Extremist Activity (as amended and supplemented)]. Retrieved from: <http://base.garant.ru/12127578/>. The name of the screen. [In Russian].
26. Chudakova, M. (2017). *Chto trebuet ot nas god 100-letii Oktiabria ?* [What does the year of the 100th anniversary of October require of us?]. In *Kultura i vlast v SSSR.1920–1950-e gody* [Culture and power in the USSR. 1920s-1950s]. Materials of the ninth international conference. St. Petersburg, October 24–26. (Pp. 111–117). Moscow. Politicheskaiia entciklopediia. [In Russian].

Стаття надійшла 07.11.2017 р.

Lyashko Svetlana, Candidate of Historical Sciences, Leading Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Bibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

From Russian “Historical and Cultural Standard” to “History of All-Union Communist Party (Bolsheviks). A Short Course”.

The Russian “Historical and Cultural Standard”, contained in the educational document “The Concept of a New Educational-Methodical Complex on Russian History” (2013–2017), is analysed through the term “history strategy”. It is substantiated that the Standard is an old (“Short Course of the All-Union Communist Party (Bolsheviks)”) / new strategy of legitimizing the state’s interference in history strategy with regard to history education in secondary school and education of good citizenship. Attempts to implement the Standard principles in history textbooks involve the administrative and financial resources of the state. The document contains a set of exclusive ideological interpretations for the representation and assessment of events, the activities of historical figures whose actions lack consensus in the society and who remain the subject of discussions. The difference is marked between Ukrainian and Russian visions and representations of the construct of the historical memory of the nations and their own images of the past.

Key words: Russian “Historical and Cultural Standard”, history strategy, textbook, history, Ukraine, Russia, personalia.

Ляшко С. Н., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

От российского «Историко-культурного стандарта» до «Истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс».

Через понятие «историческая политика» анализируется российский «Историко-культурный стандарт», заложенный в образовательный документ «Концепция нового учебно-методического комплекса по отечественной истории» (2013–2017). Обосновано, что стандарт представляет собой старую («Краткий курс ВКП (б)») / новую стратегию легитимизации вмешательства государства в историческую политику относительно школьного исторического образования и воспитания граждан страны. Попытка реализации принципов стандарта в учебниках по истории проводится с привлечением административных и финансовых ресурсов государства. В документ заложен комплекс монопольных идеологических интерпретаций в отношении трактовки и оценки событий, деятельности исторических лиц, касательно которых в обществе отсутствует консенсус и которые остаются предметом дискуссий. Отмечается разное украинское и российское видение и трактовка конструкта исторической памяти народов и собственных образов прошлого.

Ключевые слова: российский «Историко-культурный стандарт», историческая политика, учебник, история, Украина, Россия, персоналии.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 929.52(477):323.328 Каралі

*Валерій В'ячеславович ТОМАЗОВ,
кандидат історичних наук,
завідувач сектору генеалогічних та геральдичних
досліджень Інституту історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

БЕРДЯНСЬКІ КУПЦІ КАРАЛІ (КАРАЛІ, КОРАЛЛІ): ІСТОРІЯ ГРЕЦЬКОГО РОДУ

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. південь України стає одним із найпотужніших світових центрів торгівлі сільськогосподарською продукцією. Цьому сприяли численні зручні порти на узбережжі Чорного та Азовського морів — Одеса, Миколаїв, Маріуполь, Бердянськ, Таганрог. Тут виникли могутні експортно-імпортні фірми. Серед власників торгових домів було чимало вихідців з грецького острова Хіос в Егейському морі, наприклад Родоканакі, Маврогордато, Севастопуло, Скараманги, Раллі та ін. Вони були важливим чинником економічного розвитку регіону, а також впливали на його соціальне та культурне життя. До кола зазначених вище родів належали також Каралі, окремі представники яких оселилися на теренах Російської імперії, зокрема в Бердянську. Микола Степанович Каралі разом із родиною був долучений до спадкового почесного громадянства. Його дочка Зінаїда — відома революційна діячка, дружина одного з лідерів «Народної волі», першого перекладача «Капіталу» К. Маркса російською мовою Германа Лопатіна. Надія Миколаївна Каралі, дочка петербурзького купця

Миколи Івановича Каралі, ушлавилася як благодійниця та культурна діячка. З іншої гілки цього роду походила видатна балерина та кіноактриса Віра Олексіївна Караллі.

Ключові слова: Каралі, Сканаві, Хіос, купець, гільдія, спадковий почесний громадянин, Бердянськ.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. південь України стає одним із найпотужніших світових центрів торгівлі сільськогосподарською продукцією, найперше збіжжям. Цьому сприяли чисельні зручні порти на узбережжі Чорного та Азовського морів — Одеса, Миколаїв, Маріуполь, Бердянськ, Таганрог. Відчувши можливість отримання надприбутків, сюди з різних країн почали переселяться купці, котрі протягом кількох десятиліть заснували могутні експортно-імпортні фірми.

Серед власників торгових домів було чимало вихідців із грецького острова Хіос в Егейському морі, наприклад Родоканакі, Маврогордато, Севастопуло, Скараманги, Раллі та ін. Зосередивши у своїх руках величезний капітал, вони стали важливим чинником економічного розвитку регіону, а також вплинули на його соціальне та культурне життя. До кола вище зазначених родів належали також Каралі, діяльність яких на теренах Російської імперії, на жаль, практично не досліджена.

Каралі належали до найбільш впливових і заможних родів Хіоса. За родинною легендою вони походили з відомого італійського аристократичного роду Кораллі [15, V. 1, p. 65].

У середині XVIII ст. Михайло Костянтинович Каралі одружився з Вірою, дочкою відомого багатія-хіосця Дмитра Костянтиновича Сканаві (бл. 1726–1788). Тесть Михайла був банкіром османських султанів, мав величезні статки та політичні зв'язки, користувався покровительством валіде-султан. До родинного кола Сканаві входили представники аристократичних родів Константинополя та Дунайських князівств, в саме — Караджа, Різо-Неруло, Суццо, Бібеско, Мано, Іпсіланті та ін. Високе становище родини Сканаві не давало спокою заздрісникам, які обмовили банкіра. Як наслідок, за наказом султана Абдул-Хаміда I 5 серпня 1788 р. Дмитро Сканаві, його брати та племінники були страчені. Вціліла частина родини знайшла притулок у Відні під захистом австрійського імператора [15, V. 1, p. 112–113; V. 2, p. 211–212].

Шлюб Михайла Каралі з Вірою Сканаві сприяв укріпленню позицій представників роду, зокрема синів цього подружжя — Костянтина, Дмитра та Миколи. Син останнього — Михайло Миколайович Каралі — відомий як меценат, покровитель письменників і науков-

ців. На Хіосі Каралі володіли значними маєтками, зокрема у найбільш аристократичному районі острова — Камбосі. Одна з гілок роду облаштувалася у другій половині XVIII ст. у Константинополі, де також відіграла вельми помітну роль [15, V. 1, p. 65].

Герб роду мав такий вигляд: на лазурному тлі — три садові червоні троянди зі стеблами на зеленому тлі. На шоломі: скляний голуб зеленого кольору на срібній подушці. На шоломі — п'ять решіток. Намет із срібла та скла. Девіз: *Et Jovis Arma Frustra* («І Юпітера зброя даремно») [15, V. 1, p. 65].

Десь у 1840-і рр. один із представників роду Каралі — Степан (Стаматі) Миколайович (бл. 1816 – після 1860) — облаштувався в Російській імперії та вступив на службу до Санкт-Петербурзького акцизно-відкупного комісіонерства. 4 лютого 1848 р. у віці 32 років він першим шлюбом вінчався у Спасовхідському соборі м. Юр'євця Костромської губернії з дівцею Марією Петрівною Голембовською, 18 років, дочкою відставного поручика Петра Дмитровича Голембовського. Свідками шлюбу були з боку нареченого штабс-капітан Олександр Михайлович Цвиленєв і купецько-киржацький син Іван Матвійович Деревщиков, а з боку нареченої — її батько Петро Дмитрович Голембовський і лейб-гвардії підпоручик Петро Федорович Плаутін. Дружина Степана Миколайовича походила з костромського дворянського роду [12, арк. 7–7 зв.]¹.

21 вересня 1849 р. турецький підданий С. М. Каралі за представленням одеського градоначальника в Одеській міській думі склав присягу на підданство Російській імперії та отримав свідоцтво для обрання «роду життя, де побажає» [12, арк. 3–3 зв.].

На початку 1850 р. Степан Миколайович вступив до першої гільдії купецтва по м. Бердянську, в якій безперервно знаходився до 1860 р., коли знову оголосив капітал по м. Бердянську по перший гільдії. Разом із ним в одному капіталі нероздільно перебувала його родина, що складалася з дружини Марії Петрівни та законних дітей — Миколи, Людмили, Надії, Зінаїди, Марії та Віри [12, арк. 5–5 зв.].

Це давало Степанові підстави звернутися до імператора з проханням про возведення родини Каралі у спадкове почесне громадянство. Таке клопотання було подано у березні 1860 р. [12, арк. 1–2].

¹ Імовірно, дядьком їй доводився **Павло Дмитрович Голембовський** — письменник-романіст, учасник російсько-французької війни 1812–1815 рр., колезький асесор, секретар канцелярії костромського цивільного губернатора, наглядач московського Єкатерининського (Матроського) богадільного будинку та скарбник Комітету для розбору й піклування про тих, хто просить милостиню. Його дружина — Марія Федорівна Громницька — була класною дамою Єлизаветинського інституту та письменницею [3].

У цей час сім'я мешкала постійно у Санкт-Петербурзі у 3-й адміралтейській частині. На 21 березня 1860 р. синові Степана та Марії Каралі Миколі було 5 років, дочкам: Людмилі — 11, Надії — 9, Зінаїді — 8, Марії — 6 та Вірі — 1 рік. Законність дітей доводилася документами, виданими Харківською духовною консисторією. Сам Степан, його дружина Марія Петрівна та всі діти були православними, «до жодних розкольницьких шкідливих сект не належали». Свідомством Бердянської міської ратуші підтверджувалося, що під час перебування у купецтві ніхто з родини «неспроможності не піддавався та судовими вироками зганьблений не був, і нині під судом і слідством не перебуває» [12, арк. 5–5 зв., 8].

Урядовий Сенат розглянув справу Каралі 27 квітня 1860 р., а 8 серпня того самого року з'явилося рішення про возведення Степана Миколайовича разом із родиною у спадкове почесне громадянство з дорученням видати відповідну грамоту, що підтверджувала цей факт [12, арк. 10–11].

Цікаво склалася доля окремих представниць жіночої частини цієї сім'ї. Дві з дочок Степана Миколайовича — Надія (бл. 1851 – ?) та Зінаїда (бл. 1852–1919) — обрали зовсім незвичайний для дівчат із грецької купецької родини шлях: вступили на перші в Російській імперії жіночі курси, так звані Аларчинські, відкриті 1 квітня 1869 р. при 5-й чоловічій гімназії у Санкт-Петербурзі. Дівчата були революційно налаштовані, брали участь у народницькому русі. Вони мешкали на квартирі разом зі своїми подругами, теж слухачками курсів, а саме — із дочкою колишнього санкт-петербурзького губернатора Софією Львівною Перовською (1853–1881), членом гуртка «чайковців», яка згодом стала однією з керівників «Народної волі» та учасницею вбивства імператора Олександра II, та дочкою відомого купця, власника порцелянової фабрики Вірою Іванівною Грибосовою, народженою Корниловою (1848–1873), також учасницею гуртка «чайковців» [4]. 1871 р. Зінаїда Степанівна Каралі, за першим (фіктивним) шлюбом Апсеїтова, виїхала до Франції, де зблизилася з революційним гуртком П. Л. Лаврова, одного з ідеологів народництва. 1875 р. революціонер-народник І. М. Мишкін здійснив невдалу спробу звільнити М. Г. Чернишевського з в'язниці, а в пособництві цій акції підозрювалася Зінаїда Каралі, провина якої, однак, не була доведена. У лавровському гуртку вона познайомилася з російським революціонером Германом Олександровичем Лопатіним (1845–1918), членом Генеральної ради Першого інтернаціоналу, одним із лідерів «Народної волі» та автором першого перекладу «Капіталу» К. Маркса на російську мову, і стала його дружиною. Цей шлюб розпався 1883 р. Зінаїда оселилася у Па-

рижі, здобула вищу медичну освіту в Сорбонні та мала практику як лікар-психіатр. 1887 р. вона стала дружиною російського художника Костянтина Миколайовича Горського (1854–1943), відомого своїми полотнами історичного жанру [2, ст. 45–46; 14, с. 325–327].

Син Зінаїди Степанівни від Германа Лопатіна — Бруно Германович Лопатін-Барт (1877–1938) — відомий адвокат, член партії есерів, захисник у багатьох гучних політичних процесах. За часів сталінських чисток він був репресований як «учасник антирадянської есерівської організації» [14, с. 325–327].

Зовсім інакше склалася доля іншої представниці цього роду — Надії Миколаївни Каралі² (1883–1964). Її батько — Микола Іванович Каралі (1839–1904), як і його кузен Степан Миколайович, оселився у Бердянську, де 1864 р. був записаний до місцевого купецтва. Згодом він перебрався до Санкт-Петербурга та вступив до першої гільдії. Від першого шлюбу Микола Каралі мав двох синів — Івана та Георгія, а від другого — з Марією Олександрівною Горович — дочок Надію, Катерину та Кассандру [8, с. 89–90; 10]³.

Першим шлюбом Надія Миколаївна вінчалася з Миколою Георгійовичем Шлейфером (1864–1940), дипломатом і скульптором. Його батьками були відомий військовий інженер, генерал-лейтенант Георгій Іванович Шлейфер (1823–1894) і дочка контр-адмірала Віра Петрівна Карпова. Микола Георгійович служив віце-консулом у Франкфурті, а згодом — консулом у Катанії та Неаполі, мав чин статського радника та камергера імператорського двору. Найбільш відомими його скульптурними творами стали бюст А. П. Чехова в німецькому місті Баденвейлер і пам'ятник туркестанському генерал-губернаторові К. П. фон Кауфману, який не зберігся. Незабаром це подружжя розлучилося [8, с. 89–90; 11].

Другим чоловіком Надії Миколаївни став Борис Олександрович Ігнат'єв (1887 – ?), мозирський повітовий предводитель дворянства та титулярний радник. Цей шлюб теж тривав недовго: 22 жовтня 1916 р. розлучення було затверджено Урядовим Сенатом [8, с. 89–90].

22 квітня 1917 р. Надія Каралі вінчалася у Петрограді з полковником, командиром 4-го Донського козацького графа Платова полку його імператорською високістю Олександром Георгійовичем князем Романовським, герцогом Лейхтенберзьким (1881–1942). Третій чоловік Надії Миколаївни був представником російського імператор-

² Надія Миколаївна та її родичі часто згадуються як «Караллі», іноді — «Кораллі».

³ У Марії Олександрівни від попереднього шлюбу було дві дочки — Ольга та Марія, яких Микола Іванович удочерив із правом носіння його прізвища та по батькові.

ського дому, старшим сином Георгія Максиміліановича князя Романовського, герцога Лейхтенберзького (1851–1912) та його першої дружини принцеси Терезії Петрівни (Терезії Фредерики Ольги Вільгельміни) Ольденбургської (1852–1883), а таким чином правнуком російського імператора Миколи I (1796–1855) і віце-короля Італії, пасерба Наполеона Ежена де Богарне (1781–1824) [8, с. 89–90]. Шлюб цей, м'яко кажучи, викликав незадоволення імператорської родини. 16 серпня 1916 р. імператриця Олександра Федорівна у листі до Миколи II писала: «Я чула, що Сандро (домашнє ім'я Олександра Георгійовича. — В. Т.) збирається одружитися з жажливою жінкою — з якоюсь Ігнат'євою, народженою Кореллі (прізвище спотворено. — В. Т.) — це колишня кокетка з поганою репутацією [...]. Сподіваюсь, що цьому ще можна запобігти — це принесло б велике нещастя безумному юнакові» [1]⁴. Оскільки цей союз був морганатичний, Надія Миколаївна не отримала права на носіння титулів і прізвища чоловіка. Подружжя оселилося спочатку у придбаному маєтку у Фінляндії, а згодом перебралося до Франції. Надія Миколаївна була широко відома як піаністка та благодійниця. Вона виступала як акомпаніатор у концерті скрипальки Ніни Прокопович (1922), концертному виконанні опери П. Чайковського «Євгеній Онегін» у театрі Віктора Гюго (1925), а також брала участь в Історичних концертах російської музики та благодійних вечорах. 1929 р. Надія Каралі продала віллу в Біарріці та заснувала в невеличкому курортному містечку Сальє де Беарн благодійну установу — Будинок російської дитини. За свою філантропічну діяльність Надія Миколаївна була удостоєна відзнаки Червоного Хреста 2-го ст. (1933) [9].

З іншої гілки роду походив драматичний актор і режисер Олексій Михайлович Караллі (бл. 1870 – після 1930), відомий під псевдонімом Караллі-Торцов⁵. Він був сином грецького консула у Москві Михайла Дмитровича Караллі та його дружини Юлії Гнатівни Музіль. Після більшовицького заколоту Олексій Михайлович емігрував до Франції, мешкав у Ніцці, а потім у Парижі, де в Російському інтимному театрі Д. М. Кірової створив вистави за п'єсами І. І. Барішева, О. М. Островського, Г. Зудермана [7; 13]. Його дружина — Ольга Миколаївна Караллі (1870–1828) — також була драматичною актрисою [6]. Від цього шлюбу народилася видатна балерина та кіноактриса Віра Олексіївна Караллі (1889–1972) [5].

Треба зазначити, що Каралі, на відміну від інших хіосців, котрі оселилися на узбережжі Чорного та Азовського морів, дуже швидко

⁴ Треба зазначити, що «юнаку» на той час було вже майже 35 років, а шлюб виявився цілком вдалим.

⁵ Всі представники цієї родини писали своє прізвище: «Караллі».

асимілювалися: вже в першому поколінні вони вступали в шлюби не з грекіннями з кола споріднених родин, а з представницями багатонаціональної російської еліти; всі їхні нащадки володіли російською мовою, що не характерно для хіосців, які вдома розмовляли грецькою, а також традиційно послуговувалися італійською, французькою, англійською; серед Каралі було багато діячів російської культури, що віддзеркалює зміну їхньої національної самоідентифікації.

1. Григорий Распутин : убийство (Вера Алексеевна Каралли) [Электронный ресурс] // Livejournal. – Режим доступа : <https://sergey-v-fomin.livejournal.com/27184.html>. – Название с экрана (20.11.2017).
2. Деятели революционного движения в России : биобиблиографический словарь [Текст]. – Москва : Издательство Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльнопереселенцев, 1929. – Т. 2 : Семидесятые годы. – Вып. 1 : А–Е. / Сост. А. А. Шилов, М. Г. Карнаухова. – XXIV с., 406 ст., фото.
3. Жукова О. Голембовский Павел Дмитриевич [Текст] / О. Жукова // Русский биографический словарь. Дополнительные тома. – Москва : Аспект Пресс, 1997. – Т. : Гоголь – Гюне. – С. 43.
4. Корнилова-Мороз А. И. Перовская и кружок чайковцев [Электронный ресурс] / Александра Корнилова-Мороз // Народная воля. – Режим доступа : <http://narodvol.ru/chaikov.htm>. – Название с экрана (20.11.2017).
5. Каралли (Каралли-Шишкина) Вера Алексеевна [Текст] // Российское зарубежье во Франции. 1919–2000. Биографический словарь : в 3-х т. / Под общей ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. – Москва : Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008. – Т. : А–К. – С. 659.
6. Каралли Ольга Николаевна [Текст] // Российское зарубежье во Франции. 1919–2000. Биографический словарь : в 3-х т. / Под общей ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. – Москва : Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008. – Т. : А–К. – С. 659.
7. Каралли-Торцов Алексей Михайлович [Текст] // Российское зарубежье во Франции. 1919–2000. Биографический словарь : в 3-х т. / Под общей ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. – Москва : Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2008. – Т. : А–К. – С. 659.
8. Красюков Р. Г. Герцоги Лейхтенбергские [Текст] / Ростислав Красюков // Дворянский календарь. Справочная родословная книга российского дворянства. – Санкт-Петербург, 1998. – Тетрадь 5. – С. 70–90.

9. Лейхтенбергская Надежда Николаевна [Текст] // Российское зарубежье во Франции. 1919–2000. Биографический словарь : в 3-х т. / Под общей ред. Л. Мнухина, М. Авриль, В. Лосской. – Москва : Наука; Дом-музей Марины Цветаевой, 2010. – Т. : ЛР. – С. 45.
10. Николай Иванович Каралли [Электронный ресурс] // Geni. – Режим доступа : <https://www.geni.com/people/Николай-Иванович-Каралли/6000000044157353264>. – Название с экрана (20.11.2017).
11. Поверх барьеров с Иваном Толстым [Электронный ресурс] // Радио Свобода. – Режим доступа : <https://www.svoboda.org/a/1888902.html>. – Название с экрана (20.11.2017).
12. Российский государственный исторический архив, ф. 1343. Правительствующий Сенат. Департамент Герольдии, оп. 39, д. 1980. По прошению бердянского 1-й гильдии купца Николая Степановича Карали о почетном гражданстве, 14 л.
13. У старых грехов длинные тени [Электронный ресурс] // Livejournal. – Режим доступа : <http://sergey-v-fomin.livejournal.com/100629.html>. – Название с экрана (20.11.2017).
14. Харченко Л. И. Мятежная жизнь. (Материалы о революционной деятельности Германа Лопатина) [Текст] / Людмила Харченко, Анастасия Винклер. – Ставрополь : Ставропольское книжное издательства, 1979. – 2-е изд., испр. и доп. – 343 с., ил.
15. Argenti P. Libro d'oro de la noblesse de Chio : 2 vol. [Texte] / Philip Argenti. – London : Oxford University Press, 1955. – V. 1. – 164 p. ; V. 2. – 276 p.

REFERENCES

1. Grigorii Rasputin : ubiistvo (Vera Alekseevna Karalli) [Grigorii Rasputin : Murder (Vera Alekseevna Karalli)]. *Livejournal* [Electronic resource]. Access mode: <https://sergey-v-fomin.livejournal.com/27184.html>. The name of the screen (20.11.2017). [in Russian].
2. Shilov, A. A. & Karnaukhov, M. G. (1929). *Deiateli revoliutionnogo dvizhenia v Rossii : Biobibliograficheskii slovar*. [The Figures of the Revolutionary Movement in Russia : Biographical Dictionary] (Vol. 2. Issue 1: A–E.). Moskva: Izdatelstvo Vsesoiuznogo obshchestva politicheskikh katorzhan i sslynoperesentsev. [in Russian].
3. Zhukova, O. (1997). *Golembovskii Pavel Dmitrievich* [Golembovskii Pavel Dmitrievich]. In *Russkii biograficheskii slovar. Dopolnitelnye toma* [Russian Biographical Dictionary. Additional volumes]. (Vol.: Gogol – Giune, p. 43). Moskva : Aspekt Press. [in Russian].

4. Kornilova-Moroz, A. I. *Perovskaia i kruzhok chaikovtsev* [Perovskaia and the Chaikovskii circle]. *Narodnaia volia* [Electronic resource]. Access mode: <http://narovol.ru/chaikov.htm>. The name of the screen (20.11.2017). [in Russian].
5. Mnukhin, L., Avril, M. & Losska, V. (2008). *Karalli (Karalli-Shishkina) Vera Alekseevna* [Karalli (Karalli-Shishkina) Vera Alekseevna]. In *Rossiiskoe zarubezhie vo Frantsii. 1919–2000. Biograficheskii slovar: v 3-kh t.* [Abroad in France. 1919–2000. Biographical dictionary: 3-th vol.]. (Vol.: A–K, p. 659). Moskva: Nauka; Dom Mariny Tsvetaevoi. [in Russian].
6. Mnukhin, L., Avril, M. & Losska, V. (2008). *Karalli Olga Nikolaevna* [Karalli Olga Nikolaevna]. In *Rossiiskoe zarubezhie vo Frantsii. 1919–2000. Biograficheskii slovar: v 3-kh t.* [Abroad in France. 1919–2000. Biographical dictionary: 3-th vol.]. (Vol.: A–K, p. 659). Moskva: Nauka; Dom Mariny Tsvetaevoi. [in Russian].
7. Mnukhin, L., Avril, M. & Losska, V. (2008). *Karalli-Tortsov Aleksei Mikhailovich* [Karalli-Tortsov Aleksei Mikhailovich]. In *Rossiiskoe zarubezhie vo Frantsii. 1919–2000. Biograficheskii slovar: v 3-kh t.* [Abroad in France. 1919–2000. Biographical dictionary: 3-th vol.]. (Vol. A–K, p. 659). Moskva : Nauka; Dom Mariny Tsvetaevoi. [in Russian].
8. Kراسиukov, R. G. (1998). *Gertsogi Leikhtenbergskie* [Dukes von Leuchtenberg]. In *Dvorianski kalendar. Spravochnaia rodoslovnaia kniga rossiiskogo dvorianstva* [Reference Genealogical Book of the Russian Nobility]. (Vol. 5, pp. 70–90). Sant-Peterburg. [in Russian].
9. Mnukhin, L., Avril, M. & Losska, V. (2010). *Leikhtenbergskaia Nadezhda Nikolaevna* [Leikhtenbergskaia Nadezhda Nikolaevna]. In *Rossiiskoe zarubezhie vo Frantsii. 1919–2000. Biograficheskii slovar: v 3-kh t.* [Abroad in France. 1919–2000. Biographical dictionary: 3-th vol.]. (Vol.: L–R, p. 45). Moskva : Nauka; Dom Mariny Tsvetaevoi. [in Russian].
10. *Nikolai Ivanovich Karalli* [Nikolai Ivanovich Karalli]. *Geni*. Access mode: <https://www.geni.com/people/Николай-Иванович-Каралли/6000000044157353264>. The name of the screen (20.11.2017). [in Russian].
11. *Poverkh barierov s Ivanom Tolstym* [Over the Barriers with Ivan Tolstoi]. *Radio Svoboda*. Access mode: <https://www.svoboda.org/a/1888902.html>. The name of the screen (20.11.2017). [in Russian].
12. *Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv* [Russian State Historical Archive], fund 1343. *Pravitelstvuiushchii Senat. Departament Geroldii*, inventory 39, file 1980. *Po prosheniuu berdianskogo 1 gildii kuptsa Nikolaia Stepanovicha Karali o pochetnom grazhdanstve*, 14 listov.

13. *U starykh grekhov dlinnye teni* [Old sins have long shadows]. *Live-journal*. Access mode: <http://sergey-v-fomin.livejournal.com/100629.html>. The name of the screen (20.11.2017). [in Russian].
14. Kharchenko, L. & Vinkler, A. (1979). *Miatezhnaia zhizn. (Materialy o revoliutsionnoi deiatelnosti Germana Lopatina* [Rebel life. (Materials on the revolutionary activity of Herman Lopatin)]. Stavropol : Stavropolskoe knizhnoe izdatelstvo. [in Russian].
15. Argenti, P. (1955). *Libro d'oro de la noblesse de Chio: 2 vol.* [Libro d'oro of the nobility of Chios: 2 vol.]. London: Oxford University Press. [in French].

Стаття надійшла 27.11.2017 р.

Tomazov Valerii, Candidate of Historical Sciences, Head of the Sector of Genealogical and Heraldic Research of the Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, Senior Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Biobibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Berdiansk merchants Karalis (Karallis, Korallis): the history of the Greek family.

At the end of the 18th – early 19th centuries southern Ukraine became one of the most important world centers of trade in agricultural products. Many convenient ports on the coast of the Black and Azov Seas — Odesa, Mykolaiv, Mariupol, Berdiansk and Taganrog — promoted trading. Powerful import-export firms were established there. Among the owners of trading houses were many Greek immigrants from the island of Chios in the Aegean Sea, such as Rodokanakis, Mavrogorodatos, Sevastopulos, Scaramangas, Rallis and others. These families were an important factor in the economic development of the region, and influenced its social and cultural life. The Karalis also belonged to these families, as some of them settled on the territory of the Russian Empire, including Berdiansk. Mykola Stepanovych Karali, along with his family, were honorary citizens by birth. His daughter, Zinaida, was a well-known revolutionary figure. Her husband German Lopatin was one of the leaders of «People's Will», the first translator of «Capital» by K. Marx to the Russian language. Nadiia Mykolaivna Karali was known as a philanthropist and a cultural figure. She was a daughter of merchant Mykola Ivanovych Karali. Outstanding ballerina and actress Vira Oleksiivna Karalli belonged to the other branch of this family.

Key words: the Karalis, the Skanavis, the Chios, merchant, guild, honorary citizen by birth, Berdiansk.

Томазов В. В., кандидат исторических наук, заведующий сектором генеалогических и геральдических исследований Института истории Украины НАН Украины, старший научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Бердянские купцы Карали (Каралли, Коралли): история греческого рода.

В конце XVIII – начале XIX вв. юг Украины становится одним из крупнейших центров торговли сельскохозяйственной продукцией. Этому способствовали многочисленные удобные порты на побережье Черного и Азовского морей — Одесса, Николаев, Мариуполь, Бердянск, Таганрог. Тут возникли мощные экспортно-импортные фирмы. Среди владельцев торговых домов было немало выходцев с греческого острова Хиос в Эгейском море, например Родоканаки, Маврогордато, Севастопуло, Скараманги, Ралли и др. Они были важнейшим фактором экономического развития региона, а также влияли на его социальную и культурную жизнь. К кругу выше названных родов принадлежали и Карали. Некоторые представители этого рода поселились на землях Российской империи, в том числе в Бердянске. Николай Степанович Карали вместе со своей семьей был причислен к потомственному почетному гражданству. Его дочь Зинаида — известный революционный деятель, жена одного из лидеров «Народной воли», первого переводчика «Капитала» К. Маркса на русский язык Германа Лопатина. Надежда Николаевна Карали, дочь петербургского купца Николая Ивановича Карали, прославилась как благотворительница и культурная деятельница. Из другой ветви рода происходила выдающаяся балерина и киноактриса Вера Алексеевна Каралли.

Ключевые слова: Карали, Сканави, Хиос, купец, гильдия, потомственный почетный гражданин, Бердянск.

УДК 929 Кондуфор Ю. Ю.

*Вікторія Василівна ПАТИК,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

**ПОСТАТЬ Ю. Ю. КОНДУФОРА
В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
В ХХ ст. В УКРАЇНІ
(за матеріалами особового архівного фонду)**

Нині дослідження біографій учених та їхнього внеску в розвиток української науки й культури є одним із важливих напрямів наукових досліджень. У статті розглянуто особовий фонд Ю. Ю. Кондуфора Інституту архівознавства НБУВ, охарактеризовано архівні документи, які в ньому зберігаються. Документи з особового фонду значно доповнюють наявну інформацію про Ю. Ю. Кондуфора. На основі матеріалів з особового архівного фонду у статті досліджується життєвий шлях та наукова діяльність ученого-історика, академіка АН УРСР Ю. Ю. Кондуфора. Висвітлено його внесок у розвиток історичної науки.

Ключові слова: Юрій Юрійович Кондуфор, наукова діяльність, Інститут історії АН УРСР, Київський університет.

У 2017 р. виповнилося 95 років від дня народження академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора (1922–1997). Як справедливо зазначає доктор історичних наук, професор В. Ф. Верстюк, «Дев'яносто — це без малого сторіччя, час, яким вимірюють не стільки життя однієї людини, як цілі епохи. <...> Тож є дві нагоди говорити про академіка Ю. Кондуфора передусім у контексті епохи (автор статті має на увазі ХХ ст. — В. П.), а також намагатися зрозуміти епоху через життя конкретної людини, якій удалося не просто вижити у цьому бурхливому столітті війн і революцій, а й зробити успішну кар'єру... залишити по собі добру, теплу пам'ять...» [2, с. 143]

Сьогодні у суспільстві побутує неоднозначне ставлення до істориків доби тоталітаризму, оскільки в той час було складно дотримуватися встановлених владою вимог і реалізовувати власні наукові інтереси. Проте вивчення постатей, яким випало жити у радянські часи, та їхніх наукових досліджень, переосмислення тогочасних наукових праць є важливою складовою сучасних історичних досліджень. Нині життєписи видатних учених радянської доби є так само цікавою та важливою частиною історії вітчизняної науки, як і долі її найкращих представників будь-якого іншого періоду. Адже ними було зроблено значний внесок у розвиток вітчизняної історичної науки, поширення історичних знань і розбудову наукових інституцій, які нині перетворилися на потужні академічні та науково-дослідні установи й освітні осередки.

Юрій Юрійович Кондуфор (1922–1997) — відомий історик, академік, доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії УРСР, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту історії АН УРСР, декан історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Дослідженням постаті Ю. Ю. Кондуфора займалися В. Ф. Верстюк, І. Н. Войцехівська, О. В. Юркова [1–3]. На пошану вченого також було укладено збірник «Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: збірник наукових праць, присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора» (т. 1–2. Київ, 2004), в якому одне із ключових місць посідає розвідка О. В. Юркової про долю та життєвий шлях Ю. Ю. Кондуфора [1, с. 5–18]. Дослідниця досить повно відтворила життєпис Ю. Ю. Кондуфора, доповнивши вже відомі факти біографії вченого маловідомими, а в окремих випадках — взагалі невідомими. Збірник також містить спогади сучасників Ю. Ю. Кондуфора про вченого, зокрема, до видання увійшли спогади В. Астахова, А. О. Буравченкова, О. В. Буцько, С. В. Волкова, Д. М. Гнатюка, Ю. Єльченко, О. Епштейна, О. М. Лопухова, М. Макеєнка, М. Новикова, М. Раковського, В. Ф. Солдатенка, П. С. Соханя, П. П. Толочка, А. Чухно, Є. Шаталіна, О. Й. Щусь і Н. М. Барановської.

Біографічні статті про Ю. Ю. Кондуфора вміщені до енциклопедії Київського університету (<http://eu.univ.kiev.ua/departments/novitn%60oyi-istoriyi-ukrayiny-k/kondufor-yuriy-yuriyovych/>) та «Енциклопедії сучасної України» (http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4817), а також представлені в довідкових виданнях: «Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник» [5], «Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле

й сьогодення (1834–2004 рр.)» (Київ, 2004); «Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті» (Київ, 2005), «Енциклопедія історії України» (Київ, 2008, т. 5), «Національна академія наук України. 1918–2008. Персональний склад» (Київ, 2008).

Великий інтерес для дослідників становить особовий фонд Ю. Ю. Кондуфора (ф. 285), що зберігається в Інституті архівознавства НБУВ [4] та був сформований на основі документів, які надійшли у 1999 р. від доньки вченого Тетяни Юріївни Кондуфор та з Інституту історії України НАН України. Даний фонд містить 146 справ, розподілених на п'ять розділів: наукові праці та робочі матеріали; документи біографічні, з діяльності та про вченого; листування; фотодокументи; документи, зібрані вченим, і дарчі написи.

Перший розділ має два підрозділи: наукові праці та робочі матеріали й включає 90 справ (спр. № 1–90). У ньому представлені статті Ю. Ю. Кондуфора (спр. 1, 6, 8, 10, 16–17, 19, 28–31, 44–46, 48–49, 54–56, 59, 78, 80), присвячені здебільшого тематиці революційних подій 1905–1907 рр., історії міста Києва, історичних зв'язків України з Росією та Білоруссю; текст його дипломної роботи, яку він написав, навчаючись у Харківському державному університеті (нині — Харківський національний університет імені Н. В. Каразіна) (спр. 2); автореферати та повні тексти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора історичних наук (спр. 3, 4, 11, 12); повні тексти монографій та їх окремі розділи (спр. 14, 18, 21–25, 34, 36, 47, 50, 69, 81–82), зокрема «Революционные события 1905–1907 гг. в Харьковской губернии» (спр. 7), «Великий Октябрь на Украине» (Київ, 1986) (спр. 71), а також текст розділів посібника «История СССР: Поступающим в вузы» (Київ, 1980) (спр. 43).

Доповіді вченого за різною тематикою (спр. 9, 13, 15, 20, 26–27, 32–33, 35, 37–42, 51–53, 57–58, 60–68, 70, 73–77, 79, 83–84); тексти кількох брошур (спр. 5, 72); різноманітні робочі матеріали (спр. 85–88) та списки наукових праць вченого (спр. 36) також зберігаються тут.

До першого розділу також включені рецензії та відгуки Ю. Ю. Кондуфора на праці низки вчених, як-от: Ю. В. Бабка, І. Г. Божока, А. О. Буравченкова, В. А. Браницького, Т. А. Вовка, Ю. М. Гамрецького, С. М. Королівського, В. М. Котова, Н. І. Миронця, М. П. Просяника, В. Г. Сарбея, Є. М. Скляренка, І. Г. Снітко, В. П. Солдатенка, С. А. Цвилюка, І. М. Чумака, В. І. Чуйкова (спр. 89).

Другий розділ «Документи біографічні, з діяльності та про вченого» складається із 17 справ (спр. 91–107) та містить: особову справу Ю. Ю. Кондуфора та його характеристики (спр. 92–93), грамоти (спр. 91), вітальну кореспонденцію та запрошення від різних

установ (спр. 103, 105); статті про Ю. Ю. Кондуфора, опубліковані в газетах, і стенограми його інтерв'ю (спр. 94, 104); лекції, підготовлені вченим та матеріали до них, проспекти наукових праць (спр. 96, 102); документи про нагородження орденами «Знак Пошани» та «Жовтневої революції» (спр. 97); відзиви та рецензії на його праці (спр. 98); документи про суспільно-політичну (спр. 95) та науково-видавничу діяльність (спр. 99) на посаді директора Інституту історії АН УРСР (спр. 100), як академіка та члена Президії АН УРСР (спр. 107), про участь у конференціях, конгресах та у відзначенні 1500-річного ювілею Києва (спр. 101, 106). Серед іншого збереглася Почесна грамота ЦК ЛКСМУ, якою було нагороджено тодішнього студента 4-го курсу Ю. Ю. Кондуфора «за активну участь у проведенні науково-дослідної роботи та змістовну наукову доповідь» (1948 р.) (спр. 91, арк. 1).

Загалом до даного розділу ввійшли документи, що містять біографічну інформацію та висвітлюють різні види діяльності Ю. Ю. Кондуфора — як науково-видавничої, так і суспільно-політичної.

У третьому розділі представлено листування Ю. Ю. Кондуфора наукового характеру з різними вченими, такими як Б. Є. Патон, В. Г. Коновалов, О. О. Костирьов, Г. Кузьміна та ін.

Четвертий розділ представляє фотографії різних років. Є серія фотопортретів (спр. 117) та окремі знімки вченого під час закордонних відряджень, виступів на конференціях і засіданнях, вручення нагород (спр. 125–131), фотографії Ю. Ю. Кондуфора з академіками АН УРСР (спр. 120) та зі студентами і викладачами Харківського державного університету імені О. М. Горького (спр. 116) та Київського державного університету імені Тараса Шевченка (спр. 123).

До останнього розділу увійшли документи та матеріали, зібрані Ю. Ю. Кондуфором. Це копії архівних документів, що стосуються розвитку культури на початку ХХ ст., діяльності Інституту історії АН УРСР із часу його створення, друкарський відбиток концепції розвитку Академії наук УРСР та копія проекту республіканської програми розвитку історичних досліджень (спр. 134–135, 144–145).

Час, у який жив Ю. Ю. Кондуфор, не можна назвати сприятливим для наукових досліджень. Із кінця 1930-х рр. учені змушені були висвітлювати історичний процес відповідно до фальсифікованого, але визначеного нормативами, сталінського «Короткого курсу історії ВКП(б)». Інтерпретація подій, добір фактів, оцінка явищ і подій, представлена у цій праці, переносилася до всіх наступних робіт і підручників з історії.

Відкритий наступ правлячої верхівки держави на українську інтелігенцію та істориків розпочався у 1946–1947 рр. Юридичною під-

ставою для цього стала постанова від 29 серпня 1947 р. ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР». Постанові передувала нарада в ЦК КП(б)У про боротьбу з проявами націоналізму в історичній науці (29–30 квітня 1947 р.), де було піддано критиці видання Інституту історії України АН УРСР «Історія України: Короткий курс» (1940) і «Нарис історії України» (1942). Документ від 29 серпня 1947 р. додатково включив до переліку праць Інституту, що піддавалися критиці, й «Історію України, т. 1» (1943).

У документі наголошувалася вимога висвітлювати історію України не ізольовано, а лише у взаємозв'язку з історією російського, білоруського та інших народів СРСР як складову частину історичного процесу СРСР. Таким чином історикам давалися вказівки, як саме висвітлювати історичні факти та якою проблематикою займатися. Було вказано, що саме незадовільний стан справ в Інституті історії України АН УРСР та видання його співробітників з історії України негативно вплинули на викладання історії у вузах і середній школі.

Саме на цей складний час припав захист кандидатської дисертації Ю. Ю. Кондуфора, тема якої була сформульована відповідно до тогочасних вимог «Боротьба робітничого класу та біднішого селянства України за хліб у період іноземної інтервенції та громадянської війни 1919 р.». Сам захист відбувся 27 червня 1952 р. у Харківському університеті. А вже наступного року Ю. Ю. Кондуфор підготував до друку доопрацьований текст дисертації, який було покладено в основу монографії «Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 р.» [1, с. 8]. У даній роботі вчений відповідно до положень «Історії ВКП (б). Короткий курс» описав політичне та економічне становище в Україні 1919 р., продовольчу політику більшовиків в Україні, висвітлив похід робітничого класу на село. Проте, незважаючи на відкритий політичний контекст даної роботи, у ній зібрано багатий фактичний матеріал про тогочасні події, який може бути корисним для дослідників і сьогодні. У 1954 р. рішенням ВАК СРСР Ю. Ю. Кондуфору було присуджено звання доцента.

Загалом у 1950-х рр. головною темою наукових досліджень Ю. Ю. Кондуфора були революційні події 1905–1907 рр., 1917–1920 рр. у Харкові та на Харківщині. Відповідно до вимог часу вченому доводилося висвітлювати історичні процеси крізь призму подій у СРСР. Водночас наукові роботи Ю. Ю. Кондуфора торкалися безпосередніх історичних подій на теренах України та базувалися на масиві архівних джерел, чим значно примножували наявний фактичний матеріал із даної тематики.

Із переїздом до Києва у 1958 р. розпочався новий етап у житті Ю. Ю. Кондуфора. Протягом десяти років він працював завідувачем відділу науки та культури ЦК КПУ, в міру сил сприяючи розвитку українського мистецтва. У 1965 р. Ю. Ю. Кондуфор захистив докторську дисертацію «Союз робітничого класу і селянства в період громадянської війни». Після звільнення з відділу науки і культури ЦК КПУ у січні 1968 р., Ю. Ю. Кондуфор отримав пропозицію очолити новостворену кафедру історії СРСР радянського суспільства Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. З 1973 р. Ю. Ю. Кондуфор був деканом історичного факультету [3, с. 113]. Його пам'ятають як гарного лектора, котрий доступно і цікаво подавав матеріал і користувався авторитетом серед колег і студентів. Він неодноразово читав лекції за кордоном, зокрема у Загребському (Хорватія) (1969 р.), Дебреценському (Угорщина) (1971), Лейпцизькому (Німеччина) (1973, 1978), Братиславському (Словаччина) (1975) університетах, а також у Флоренції (Італія) (1977) [4, спр. 92, арк. 26].

Невід'ємною складовою історії народу, розвитку науки та культури на теренах України є вища освіта, а Київський університет, у свою чергу, завжди був її невід'ємною складовою. Мета університетської освіти у вихованні високо освіченої, інтелігентної особи — людини ХХІ ст. Цим гаслом і керувався Ю. Ю. Кондуфор у своїй викладацькій та науковій діяльності, наголошував у своїх виступах [4, спр. 42, 58, 62, 65]. Виховання починається ще із середньої школи. У робочих матеріалах Ю. Ю. Кондуфора знаходимо документи, в яких він висловлює думки щодо необхідності покращення викладання історії в середній школі, укріплення зв'язків школи з історичною наукою. Оскільки головний канал, по якому історичне знання впливає на населення, це — середня школа [4, арк. 21–22].

Уся діяльність Ю. Ю. Кондуфора носила відбиток його індивідуальності [1, с. 319]. Він був як гарним науковцем, так і педагогом. Мав вміння заволодіти увагою аудиторії, будь то лекція чи засідання вченої ради. Викладацька діяльність у Київському університеті проявила лекторський талант вченого. А. О. Буравченков у своїх спогадах зазначав, що «Ю. Ю. Кондуфор вражав своїм імпозантним виглядом, викликав у студентства не тільки зацікавленість, а й повагу» [1, с. 316].

Простежується певна відмінність у наукових дослідженнях Ю. Ю. Кондуфора різних періодів. Якщо у післявоєнний період учений дотримувався загальної тенденції у наукових дослідженнях, яку вимагали обставини, то в 1970–1980-х рр., як відмічає О. Й. Щусь, «...вражає широка ерудиція, надзвичайна чіткість викладу і загальне враження талантом дослідника» [1, с. 319].

У грудні 1979 р. його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР [4, спр. 93, арк. 3]. У 1980 р. за колективну працю «Історія Української РСР» із групою вчених інституту був нагороджений Державною премією УРСР. З 1978 р. по 1994 р. обіймав посаду директора Інститут історії АН УРСР. А по тому залишався радником директора Інституту до 1997 р.

Серед архівних документів особового фонду зберігається нагородний лист від 13 грудня 1991 р. «За значний внесок в розвиток історичної науки в Україні, підготовку наукових кадрів академіка АН України» Ю. Ю. Кондуфора представлено до присвоєння почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки» [4, арк. 29–30].

Найбільш загальновідомою роботою Ю. Ю. Кондуфора є посібник для вступників до вузів «Історія СРСР» (українською мовою — 1972 р., російською — 1977 р., у співавторстві з В. Котовим). Його посібник з історії СРСР перевидавався чотири рази (1977, 1980, 1983, 1987) і було надруковано більше ніж 200 тисяч примірників [4, спр. 93, арк. 7]. За життя він підготував трьох докторів та 15 кандидатів наук.

На сьогодні Академія наук України є найбільшим центром наукових досліджень в Україні. У своїй доповіді «Жовтнева революція в долях інтелігенції» (1980-ті рр.) Ю. Ю. Кондуфор зазначав, що самі видні та авторитетні представники науки сконцентрувалися навколо створеної восени 1918 р. Української академії наук та що від початку в Академії працювали вчені, які ставили інтереси народу та науки вище політичних симпатій [4, спр. 79, арк. 50–51]. Та вже у 1936 р. її було перейменовано в АН УРСР, перетворено з національної на територіальну наукову установу, що наклало відбиток на напрями та тематику наукових досліджень, а також вплинуло на долю самих науковців.

Загалом же на початок 1980-х рр. традиційні методи дослідження в історичній науці значною мірою вичерпали себе. У доповіді «50 років Інституту історії Академії наук Української РСР» (1986) Ю. Ю. Кондуфор виклав основні положення, при дотриманні яких, на його думку, можливі серйозні успіхи та досягнення в розробці головних проблем історичної науки: 1) комплексний підхід до вивчення питання, подальша інтеграція знань, накопичених дослідниками різних галузей суспільних наук (філософія, економічні науки, література, етнографія тощо); 2) подальший широкомасштабний пошук архівних матеріалів чи нового тлумачення вже відомих фактів. Задля цієї мети потрібно вдосконалювати археографічну роботу; 3) пошук тем і проблематики, які б знаходилися на стику різних галузей знань; 4) на сторінках журналів і спеціальних видань ширше

практикувати обговорення вже опублікованих праць, піднімати дискусійні малодосліджені питання; 5) широко застосовувати метод порівняльно-історичного дослідження, що дало б змогу не тільки провести аналіз процесів і явищ у межах одного історичного періоду, а й також впроваджувати висновки та узагальнення на сучасні процеси [4, спр. 70, арк. 26–27].

У звіті роботи Інститут історії 1982–1986 рр. Ю. Ю. Кондуфор [4, спр. 100, арк. 17–18] відзначив, що в працях істориків слабо проаналізовано проблеми протиріч у розвитку суспільства. Переважала сума цілеспрямовано дібраних позитивних фактів і подій, які подаються як абсолютний та єдиний напрямок. Це було пов'язано із загальною тенденцією та традицією попередніх років одноманітного зображення істориками дійсності, без серйозного розкриття труднощів і протиріч історичного процесу. А також зумовлено неправильним і неповним висвітленням доступних джерел. З одного боку, дослідники самі намагалися дібрати в архівах матеріали позитивного характеру, які б підтверджували тільки досягнення та успіхи, і обходили стороною документи, які свідчили про недоліки, труднощі та протиріччя у житті країни. З іншого — матеріали «негативного» характеру, дуже часто просто не видавалися історикам в архівах, а якщо і потрапляли до них, то такий матеріал зустрічав протидію з боку видавництва. Ю. Ю. Кондуфор висловлював занепокоєння станом науки загалом. Він зазначав, що деякі дисертації, книги та статті пишуться на літературі, в кращому випадку — на всім відомих публікаціях джерел, або ж методом копіїлювання.

Ю. Ю. Кондуфор також відзначав пожвавлення в історіографічних дослідженнях на початку 1980-х рр. [4, спр. 42, арк. 1]. Як доказ цього факту, вчений наводив для прикладу рубрику «Історіографія і джерелознавство» в «УІЖ», яка з того часу вже стала постійною на сторінках видання.

У доповіді «Про розвиток історичної науки» (1980-ті рр.) Ю. Ю. Кондуфор зазначав, що головне у діяльності Інституту історії — малодосліджені проблеми історії України [4, спр. 65, арк. 41]. Причому, найбільш гострі, що знаходяться на перехресті соціальних і національних проблем. Відкрито новим пріоритетним напрямом історичного дослідження він називав «Національне і інтернаціональне в історичному розвитку українського народу» [4, спр. 65, арк. 41].

Стосовно розвитку та поширення історичних знань загалом учений наголошував, що «...важливим завданням є підготовка до видання на високому професійному рівні методичних матеріалів та науково-популярної літератури, які б відрізнялися глибоким змістом, переконливою аргументацією, емоційним та яскравим викладом» [4, спр. 57, арк. 6].

Позитивним моментом початку 1990-рр. було те, що увага вже почала звертатися на попередні недоліки в наукових дослідженнях, розпочався пошук нових дослідницьких форм (моделей) [4, арк. 19]. В Інституті історії було ініційовано дослідження нових історичних тем, зокрема дослідження голодоморів в Україні, політичних репресій 1930-х — початку 1950-х рр., діяльності Української Центральної ради та Директорії, становлення та еволюції Української держави.

Від початку 1990-х рр. для Інституту історії України АН України (нині — Інститут історії України НАН України) головним стало питання оновлення основних напрямів історичних досліджень, перегляд тематики розпочатих раніше наукових розробок, пошук нових тем для дослідження та вдосконалення структури наукових підрозділів інституту [4, арк. 37]. Ю. Ю. Кондуфор відзначав, що головне завдання у дослідженнях полягає в тому, щоб мобілізувати новітню наукову думку, відійти від застарілих, які себе вичерпали, методів дослідження, отримавши для цього достатню документальну базу [4, спр. 100, арк. 16–17].

Люди, які знали Ю. Ю. Кондуфора, відзначають, що він був неординарною особистістю, видатним ученим-істориком, талановитим організатором, порядною та принциповою людиною у житті. Незважаючи на загальну несприятливу атмосферу для розвитку історичних досліджень у ХХ ст., Ю. Ю. Кондуфору вдалося зробити значний внесок у розвиток історичної науки. Вміння прилаштуватися до політичної ситуації допомогло вченому захистити кандидатську, а згодом і докторську дисертації, займатися науковою діяльністю, а також займати високі керівні посади.

1. Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ століття : зб. наук. пр., присвячений пам'яті академіка НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора : у 2 т. [Текст] / С. В. Кульчицький [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. — Київ, 2004. — Т. 1. — 422 с.; Т. 2. — 422 с.
2. *Верстюк В. Ф.* Історик і епоха (до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Ю. Кондуфора [Текст] / В. Ф. Верстюк // УДЖ. — 2012. — № 3. — С. 143–152.
3. *Войцехівська І. Н.* «Останній з «хрущовської відлиги» [Текст] / І. Н. Войцехівська // Пам'ять століть. Планета. — 2006. — № 6. — С. 112–114.
4. Інститут архівознавства НБУВ, ф. 285, оп. 1, спр. 1–146.
5. *Курносів Ю. Ю.* Ю. Ю. Кондуфор [Текст] / Ю. Курносів // Вчені Ін-ту історії України. Біобібліограф. видання. Вип. 1. — Київ, 1998. — С. 147–148.

REFERENCES

1. *Aktualni problemy vitchyznianoï istorii XX stolittia: zbirnyk naukovykh prats, prysviachenyi pamiati akademika NAN Ukrainy Yuriiia Yuriiovycha Kondufora. V dvokh tomakh* [Actual problems of the national history of the twentieth century: a collection of scientific works devoted to the memory of the academician of the National Academy of Sciences of Ukraine Yuriy Kondufora: In 2 t.] (2004). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Verstyuk, V. F. (2012). *Istoryk i epokha (do 90-richchia vid dnia narodzhennia akademika Yu. Yu. Kondufora* [Historian and epoch (to the 90th anniversary of the birth of Academician Yu.U. Konduphora)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 504, 143–152. [in Ukrainian].
3. Vojtsekhivska, I. N. (2006). *Ostannii z «khrushchovskoi vidlyhy»* [The last of Khrushchev's thaw]. *Pam'iat stolit. Planeta: Istorychnyi naukovyi ta literaturnyi zhurnal*, 6, 112–114. [in Ukrainian].
4. *Institut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Institute of Archives of Vernadsky National Library of Ukraine], fund 285, inventory 1, № 1–146. [in Ukrainian].
5. *Kurnosov, Yu. (1998). Yu. Yu. Kondufor* [Yu. Yu. Kondufor]. In *Vcheni instytutu istorii Ukrainy: biobibliohrafichnyi dovidnyk* [Scientists of the Institute of History of Ukraine. Bibliography edition] (Vol. 1, pp. 147–148). [in Ukrainian].

Стаття надійшла 24.10.2017 р.

Patyk Viktoriia, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Biobibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

The figure of Yu. Yu. Kondufor in the context of the development of historical science in the twentieth century in Ukraine (on the materials of the personal archival fond).

Today, the study of biographies of scientists and their contribution to the development of the Ukrainian science and culture is one of the important areas of scientific research. The article deals with Yu. Yu. Kondufor's personal fond of the Institute of Archival Studies of VNLU, describing the archival documents that are stored therein. Documents from the personal fond greatly supplement existing information about Yu. Yu. Kondufor. Based on the materials from the personal archival fond the life path and scientific activity of the scientist-historian, the academician of the Academy of Sciences of the USSR Yu. Yu. Kondufor are

studied in the article. His contribution to the development of historical science is highlighted.

Key words: Yuriy Yuriiiovych Kondufor, scientific activity, Institute of History of the Academy of Sciences of the USSR, Kyiv University.

Патык В. В., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Фигура Ю. Ю. Кондуфора в контексте развития исторической науки в XX в. на Украине (по материалам личного архивного фонда).

На сегодняшний день исследования биографий ученых и их вклада в развитие украинской науки и культуры является одним из важных направлений научных исследований. В статье рассмотрен личный фонд Ю. Ю. Кондуфора Института архивоведения НБУВ, охарактеризованы архивные документы, которые в нем хранятся. Документы из личного фонда значительно дополняют имеющуюся информацию о Ю. Ю. Кондуфоре. На основе материалов из личного архивного фонда в статье исследуется жизненный путь и научная деятельность ученого-историка, академика АН УССР Ю. Ю. Кондуфора. Освещен его вклад в развитие исторической науки.

Ключевые слова: Юрий Юрьевич Кондуфор, научная деятельность, Институт истории АН УССР, Киевский университет.

УДК 94(477):[762.11+7.041.5]"180/182"

*Гліб Миколайович ЮХИМЕЦЬ,
кандидат мистецтвознавства,
завідувач відділу образотворчих мистецтв
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
Ірина Іванівна ЦИНКОВСЬКА,
молодший науковий співробітник
відділу образотворчих мистецтв
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

**ГЕТЬМАНИ УКРАЇНИ
НА ГРАВІРОВАНИХ ПОРТРЕТАХ
ПОЧАТКУ ХІХ ст.
(іконографічний аспект дослідження)**

Досліджено гравіровані портрети гетьманів України з видання «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии», виконані граверами так званої «бекетовської школи». Основна увага зосереджена на аналізі іконографії зображених осіб та іконографічних джерел, якими користувалися гравери.

Наголошується на важливості іконографічного аспекту в дослідженні історичних портретів як інструмента обґрунтування атрибуції та каталожного опису окремої пам'ятки зібрання. Дослідження портретів історичної постаті, створених одним або багатьма художниками, пов'язане з надзвичайно складною проблемою ідентифікації особи з її зображенням. Якщо портрет є не механічною фіксацією зовнішніх рис зображуваної особи, а художнім твором — завдання точного відтворення зовнішності відходить на другий план. Мета художника-портретиста — створити переконливий образ, розкрити духовний світ зображуваної моделі, примусити її «заговорити». Майже на кожному з портретів, навіть виконаних одним художни-

ком, одна й та сама особа виглядає по-іншому, іноді до невпізнанності. Тож ключову роль відіграє талант і майстерність художника, його бачення та ставлення до портретованого, здатність відчутти його характер. Саме тому дослідження іконографії в історичних портретах набуває великого наукового та практичного значення.

Ключові слова: гетьмани України, гравюра, портрет, іконографія, атрибуція, «бекетовська школа».

Одним із провідних наукових напрямів діяльності відділу образотворчих мистецтв Інституту книгознавства НБУВ є дослідження зібрання європейського гравірованого портрета XVI–XIX ст., створення та підготовка до видання ілюстрованого наукового каталогу. В процесі атрибуції понад тисячі гравірованих портретів, створених граверами та рисувальниками багатьох європейських країн майже за п'ятсот років, було виявлено чимало творів, на яких зображені відомі та маловідомі українці.

Значна частина гравірованих портретів українців, що були виконані на початку XIX ст. граверами так званої «бекетовської школи», належать до видання «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии», котре вийшло у Москві 1844 р.¹

«Бекетовська школа» граверів пов'язана з відомим російським іконографом, видавцем і колекціонером Платоном Петровичем Бекетовим (1761–1836), дальнім родичем і другом історика та письменника Миколи Михайловича Карамзіна. 1798 р. Бекетов оселився у Москві, облаштував друкарню та книгарню і розпочав видавати твори російських письменників. Він був головою Товариства історії та старожитностей російських (1811–1823), пристрасним збирачем рідкісних рукописів і документів, живописних і гравірованих портретів відомих історичних діячів. Згодом портрети його зібрання стали вагомим іконографічним джерелом для реалізації задуманого ним проекту створення галереї гравірованих портретів відомих історичних діячів і літераторів. Для організації школи граверів, учні якої мали б втілювати проект, Бекетов запросив академіка Миколу Івановича Соколова та гравера-самоука кріпака Івана Розонова. Очолити школу учень Соколова талановитий гравер із кріпаків Олексій

¹ Після смерті П. Бекетова 1837 р. 306 мідних гравірувальних дощок-кліше були придбані братами Петром та Іваном Кіреєвськими, які надрукували з них гравюри і видали дві добірки у двох форматах — in 4°, in 8°: «Портреты именитых мужей российской церкви, с приложением их кратких жизнеописаний» (Москва, 1843) та «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по заслугам или рождению Малороссии» (Москва, 1844). Більше Кіреєвські нічого видати не встигли, а подальша доля дощок невідома [3, с. 81–82].

Агапійович Осипов (1770–1850). Про граверів школи², які переважно були кріпаками Бекетова, збереглося не багато біографічних відомостей.

Гравери бекетовської школи у роботі над історичними портретами гетьманів здебільшого спиралися на живописні та гравіровані портрети³, що слугували їм основним іконографічним джерелом. Хоча й не можна виключати використання невідомих сьогодні, але доступних у ті часи графічних, живописних і, можливо, скульптурних портретів.

Гравіровані портрети, що увійшли до видання «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных...», відтиснені з мідних дощок-кліше невеликого прямокутного вертикального формату — в середньому 18x12 см. Дві третини горішньої частини площини відбитка займає зображення на нейтральному тлі погруддя історичної особи, вміщеного в овал, що обрамлений тонкою лінійною рамкою, долішня частина якої продовжена награвірованим прізвищем гравера (або гравера та рисувальника; в окремих випадках прізвища авторів відсутні). Портретне зображення, нейтральне тло, лінійна овальна рамка з написом награвіровані пунктиром. У долішній частині прямокутної площини відбитка, під овалом портрета, різцем награвіровано вишуканим каліграфічним почерком ім'я, по батькові, прізвище та соціальний стан зображеної історичної особи. Нижче, друкарським шрифтом, в один рядок різцем награвіровано текст: «Изъ Собранія Портретовъ Издаваемыхъ Платономъ Бекетовымъ».

Видання «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных...» містить портрети українських гетьманів і козацької старшини XVII–XVIII ст. (Богдана та Юрія Хмельницьких, Івана Самойловича, Івана Скоропадського, Данила Апостола, Івана Мазепи, Кирила Розумовського, Павла Полуботка, Василя Кочубея); державних діячів імперії (канцлерів Олександра Безбородька та Віктора Кочубея, міністрів Петра Завадського та Дмитра Троцинського, генерал-фельдмаршалів Олексія Розумовського та Івана Гудовича); діячів церкви (митрополитів: Петра Могили, Стефана Яворського,

² Це майстри Ф. Алексєєв, К. Анісімов, М. Антонов, А. Афанасьєв, М. Воробйов, О. Грачов, Ф. Касаткін, В. Храмцов [8, с. 162], а також П. Федоров, І. Шошкін, М. Іванов, Ю. Кудряков, І. Куликов, Маслов, А. Машутін, П. Мілов, Я. Петров [6, с. 4].

³ Літопис Самійла Величка 1720 р. із портретами гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, І. Брюховецького, П. Дорошенка, Д. Многогрішного, М. Ханенка, І. Самойловича, І. Мазепи вперше опублікований Київською Археографічною комісією у 1848–1864 рр. під назвою «Летопись событий в юго-западной России в 17 в.».

Йосипа Нелюбовича-Тукальського та Дмитрія Ростовського; архієпископів: Лазаря Барановича, Сільвестра Кулябки та Георгія Кониського; архимандрита Іннокентія Гізеля); відомих представників української культури (письменників: Григорія Сковороди, Василя Наріжного, Василя Капніста та Михайла Хераскова; художника Дмитра Левицького; композитора Дмитра Бортнянського та ін.).

Ідентично оформлені портрети серії є близькими за манерою виконання, стилістикою та композицією, різняться лише поворотом голови, ракурсом тулуба, положенням рук, вбранням, атрибутикою в зображенні портретованих осіб.

Портрет гетьмана України Богдана Хмельницького виконаний гравером Федором Алексєєвим за гравюрою Олексія Осипова 1818 р. «У XVII та XVIII ст. Богдана Хмельницького згадували й шанували як національного героя представники різних прошарків українського суспільства. Гетьмана більш популярного так і не з'явилося. «Батька Хмеля» оспівували кобзарі, його портрет став обов'язковим елементом оздоблення дому козацьких старшин» [1, с. 63]. Зразком для більшості художників XVII–XIX ст. були портрети Богдана Хмельницького, награвіровані голландським художником Вільгельмом Гондіусом (бл. 1597–1652), вірогідно, за малюнком з натури Абрахама ван Вестерфельда (1647–1692) [1, с. 59–60; 9, с. 308–312]. Усього відомі три варіанти портрета Богдана Хмельницького роботи Гондіуса, датовані 1651 р. — два відрізняються лише текстом підпису, а третій — суттєвою змістовною деталлю: з-під шапки гетьмана, «прикрашеної» рогами, стирчать довгі вуха віслюка. П. Білецький звернув увагу на наявність у двох варіантах портрета як важливої смис-

Алексєєв, Федір.
Портрет гетьмана
Богдана
Хмельницького.

[Бл. 1840].

Гравюра на сталі,
пунктир, різець.
9,7x7,8; 18,1x12,4;
32x25,1

Воробйов, Михайло.

***Портрет гетьмана
Юрія Богдановича***

Хмельницького.

[Не пізніше 1844].

Гравюра на сталі,
пунктир, різець.

10,1x8,2; 18x12,8;
32,4x25,1.

лової деталі зображення не особистого герба гетьмана, а герба Запорізького війська з його, гетьмана, ініціалами [1, с. 60]. У найближчих за датою репліках портрета Богдана Хмельницького, створених за Гондіусом (невідомий гравер, між 1651–1666 рр.; невідомий гравер, 1663 р.; Герард Боутатс, 1670 р.; невідомий гравер, друга пол. XVII ст.) [11, с. 296–297; іл. 377–380] зображення герба вже немає. Так само не містять зображення герба гравюра Олексія Осипова 1818 р., а також близька до неї гравюра Федора Алексеєва з видань «Собрание портретов россиян, знаменитых...» (Москва, 1821–1824. Издание П. П. Бекетова) та «Изображение людей знаменитых или чем-либо замечательных...» (Москва 1844. Издание П. и И. Киреевских). Репліки Осипова та Алексеєва суттєво відрізняються від гравюри Гондіуса та згаданих раніше реплік другої половини XVII ст. як деталями одягу, так і рисами обличчя. М'яке моделювання форми світлотінню засобами техніки пунктиру суттєво пом'якшує риси та змінює вираз обличчя гетьмана. Напрошується думка, що і Осипов, і Алексеєв могли бачити живописний портрет Богдана Хмельницького невідомого художника середини XVIII ст., що нині зберігається у Національному художньому музеї України, або подібний йому живописний портрет. Не можна погодитися з версією укладача каталогу «Произведения гравёров школы П. П. Бекетова в собрания...» [6, с. 5], що гравюра Алексеєва є копією, а не реплікою з Осипова, адже в портретах цих авторів є досить суттєві відмінності: в деталях одягу та, особливо, у рисах і виразі обличчя, хоча іконографічна основа обох портретів спільна.

Портрет двічі обрано гетьманом Юрієм Хмельницьким, сина Богдана Хмельниць-

кого, був награвірований М. Воробйовим із гравюри Олексія Осипова та під його наглядом. Немає сумніву, що Осипов бачив мідьорит італійського гравера Джованні Баттисти Бонаціні, датований 1670 р. Одяг, булава, енергійний поворот голови створюють образ особистості дієвої та рішучої. Юрій Хмельницький зовсім не відповідав такому баченню своїми діяннями та залишився в історії України і народній пам'яті найгіршим гетьманом. На гравюрах Осипова та Воробйова бачимо молодого чоловіка нерішучого, з невиразними рисами обличчя, зовсім несхожого ані на батька, ані на свого брата Тимофія Хмельницького на блискучому живописному портреті (1652 р.) роботи невідомого голландського художника (Львівський історичний музей). Зразком для Осипова, вірогідно, був один із живописних портретів Юрія Хмельницького другої половини XVIII ст. Композиція, невиразні риси обличчя та одяг портретованого досить наближено відтворені гравером засобами техніки пунктиру.

Майже точною копією гравюри Олексія Осипова є гравірований портрет гетьмана Данила Апостола, виконаний Михайлом Воробйовим під наглядом Осипова. Авторський напис на гравюрі самого Осипова називає рисувальником Якова Аргунова — відомого майстра портретного живопису. У каталозі «Произведения гравёров школы П. П. Бекетова...» у полі опису «Сведения об оригинале» зазначено: «Буш Г.-П. Портрет Д. П. Апостола. После 1727 г. Бумага, гравюра резцом, пунктир» [7, с. 14–15]. Якщо автор каталогу має на увазі відомий гравірований портрет гетьмана різцем і пунктиром, виконаний 1728 р. німецьким гравером Георгом Паулем Бушем (?–1756) за малюнком Ф. Г. Вортмана (?–?), то він не міг слугувати зразком для малюнка Якова Аргунова.

Воробйов, Михайло.
*Портрет гетьмана
Данила Апостола.*

[Не пізніше 1844].

Гравюра на сталі,
пунктир, різець. 10x8;
17,7x12,3; 32,3x25,3.

Воробйов, Михайло.
*Портрет гетьмана
Івана Самойловича
Самойловича.*

[Не пізніше 1844].
Гравюра на сталі,
пунктир, різець.
10,1x8,3; 17,8x12,8;
31,8x25,2.

Воробйов, Михайло.
*Портрет наказного
гетьмана Павла
Леонтійовича
Полуботка.*

[Не пізніше 1844].
Гравюра на сталі,
пунктир, різець.
10,1x8,2; 17,6x12,2;
32,3x25,3.

Збереглося кілька реплік зображень Данила Апостола, створених українськими художниками, які, спираючись на популярні у Речі Посполитій портрети-погруддя «лицарського типу», відкидають притаманний їм «військовий» антураж: обличчя гетьмана — сивого, з довгими вусами, з вибитим оком — зображують без прикрас. Саме таким є живописний портрет гетьмана Данила Апостола роботи невідомого автора другої половини XVIII ст., що зберігається у Дніпропетровському історичному музеї імені Д. І. Яворницького. Він став іконографічною основою гравюри Осипова, створеної засобами графічної техніки.

Портрет гетьмана Івана Самойловича був виконаний М. Воробйовим за гравюрою та під наглядом О. Осипова. Іконографічним зразком Осипову слугував живописний погрудний портрет, написаний невідомим художником близько 1786 р., який зберігається у Державному Володимиро-Суздальському музеї-заповіднику [7, с. 16–17]. Цей портрет міг бути живописною реплікою стінопису кінця XVII ст. із зображенням гетьмана Івана Самойловича на повний зріст у Троїцькій церкві Густинського монастиря. Широко відома мініатюра з літопису С. Величка з портретним зображенням Івана Самойловича в овалі. Гетьман у Величка виглядає значно молодшим, але зберігає риси густинського портрета. На поясному портреті з королівським гербом (кінець XVII – початок XVIII ст.) гетьман здається значно старшим і, певною мірою, зберігає риси згаданих портретів.

Гравюра М. Воробйова із зображенням наказного гетьмана Павла Полуботка так само виконана під наглядом О. Осипова і майже точно повторює його гравюру 1801–1822 рр. Гравюра О. Осипова під зображенням гетьмана містить відсутній на гравюрі

М. Воробйова напис: «*Вступаючись за отчизну, я не боюсь ни кандалывъ, ни тюрьмы, і для мене лучше найгиришою смертію умерти, якъ дивитись на повшехну гибель моихъ землякивъ. — Изъ речи говоренной Полуботкомъ Государю Императору Петру 1-му*». Достовірність промови Полуботка та його палкі слова викликають сумнів [1, с. 188]. В «Історії Русовъ или Малой Россіи» наказний гетьман Павло Полуботок представлений як героїчна постать і палкий борець за свободу українського народу⁴. Відповідно таким його намагалися зображувати у XIX ст. на живописних і гравірованих портретах. Але напрошується запитання, чи було лише непорозумінням, що в зображенні Павла Полуботка гравер Осипов відтворив живописний портрет його батька — полковника Леонтія Полуботка — сивого чоловіка зі шляхетними рисами обличчя, образ якого більше відповідав образу, створеному «Історією Русів»? Справжній портрет Павла Полуботка (копія I пол. XIX ст. з оригінала початку XVIII ст.) зберігається у Національному художньому музеї України [1, с. 188–189]. Вірогідно, саме цей портрет став основою рисунка, виконаного Милорадовичем для літографії, що була тиражована 1870 р. літографським закладом І. та А. Давиденків. Образ Павла Полуботка, награвірований Осиповим, як і наступні графічні й живописні копії та репліки з нього, був ідеалізований, але далекий від правди.

Іконографічним джерелом для портрета гетьмана Івана Скоропадського, награвірованого учнем Олексія Осипова Федором Касаткіним, найвірогідніше є живописний

Касаткін, Федір.
Портрет гетьмана
Івана Ілліча
Скоропадського
[Не пізніше 1844].
Гравюра на сталі,
пунктир, різець.
10x7,9; 18,5x12,9.

⁴ Рукопис «Історія Русовъ или Малой Россіи», написання якого датуються між 1760 та 1820 рр., був знайдений у бібліотеці м. Грінева і вперше виданий Осипом Бодяньським 1846 р. у «Чтениях Общества Истории и Древностей Российских».

Афанасьєв, Афанасій.
Портрет гетьмана
Івана Степановича
Мазепи.

[Не пізніше 1844].
Гравюра на сталі,
пунктир, різець. 10x8;
16,9x11,7; 31,9x25,3.

портрет XVIII ст., який зберігався у Гамаліївському монастирі поблизу Прилук [2, с. 217, 227], або портрет «старика гетьмана», живописні репліки XIX ст. з якого зберігаються у Національному художньому музеї України, Сумському художньому музеї та в багатьох історичних та історико-краєзнавчих музеях України і який, за наявністю великої кількості реплік, вважається найбільш схожим [1, с. 187, іл. 171]. На гравюрі Федора Касаткіна гетьман Іван Скоропадський виглядає кремезнішим, риси обличчя укрупнені та значно гостріші, а його вираз насторожений і недовірливий.

Іконографія гетьмана України Івана Степановича Мазепи — одне з неоднозначних і складних питань в українському мистецтвознавстві. Починаючи з публікацій кінця XIX – початку XX ст. О. Лазаревського, Б. Барвінського, М. Грушевського і до сьогодні так і немає згоди у визначенні «справжнього» портрета гетьмана [4; 5; 10; 12]⁵. Портрет Івана Мазепи, що увійшов до видання «Изображения людей знаменитых...», є копією А. Афанасьєва з гравюри О. Осипова, що вважається реплікою з відомої

⁵ Див. також: Къ портрету И. С. Мазепы // Киев. старина. – 1887. – № 1. – С. 188; *Лазаревский О.* Заметки о портретах Мазепы (к рисунку) // Там само. – Т. 64. – С. 433–462; *Барвинский Б.* Портрет гетьмана Мазепи в замку в Підгірцях // Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Русі. – Т. I. – Жовква, 1908. – С. 96–108; *Його ж.* Причинок до питання про т. зв. «Бекетівський» портрет Мазепи // Там само. – Т. II. – Львів, 1909. – С. 38–51; *Його ж.* Портрет Мазепи кисти артиста-маляра Осипа Куриласа // Там само. – С. 25; *Грушевський М.* До портрета Мазепи // Записки НТШ. – 1909. – Т. 92. – С. 246–248; *Його ж.* Ще до портрета Мазепи // Там само. – Т. 94. – 1910. – С. 162; *Його ж.* Ілюстрована історія України. – Київ – Львів, 1912. – С. 406; *Його ж.* Ще до портрета Мазепи // ЗНТШ. – Т. 94. – 1910. – С. 162; *Січинський В.* Гравюри Мазепи. Гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети гетьмана // Мазепа: зб. ст. – Варшава, 1938. – С. 134–161.

картини І. М. Нікітіна «Портрет наполеоного гетьмана» (1720-ті рр.). У ХІХ ст. були різні припущення щодо зображеної Нікітінім особи — називалися прізвиська українських гетьманів Івана Мазепи, Павла Полуботка, Івана Скоропадського, Данила Апостола. Сьогодні більшість дослідників іконографії Івана Мазепи відкидають будь-яке з цих припущень. Тому на гравюрах О. Осипова і А. Афанасьєва відповідність зображеної особи напису під портретом — «Іван Степанович Мазепа...» — видається дуже сумнівним. Із багатьох існуючих портретів гетьмана найбільш достовірним вважається прижиттєвий 1706 р. портрет, гравірований німецьким художником Мартіном Бернігеротом, що увійшов до серії гравюр «Європейські знаменитості» та став першоджерелом живописного портрета гетьмана Івана Мазепи 1900 р., написаний відомим українським художником Сергієм Васильківським [4, с. 17, 18, 100, 391].

У 1820 та 1821 рр. Олексій Осипов за рисунком Якова Аргунова (1784–1830), сина відомого російського живописця Івана Аргунова, награвірував портрет останнього гетьмана України графа Кирила Григоровича Розумовського, який увійшов у видання «Изображения людей знаменитых...». Вірогідно, що іконографічним джерелом обох портретів була гравюра німецького художника Георга Фридриха Шмідта (1712–1775), виконана за парадним живописним портретом французького художника Луї Токке (1696–1772). Член Паризької академії мистецтв Луї Токке прибув до Петербурга 1756 р. і написав кілька портретів російської знаті, серед них і портрет графа Розумовського (1758). На цьому портреті, що написаний із натури, гетьман виглядає дещо молодшим у порівнянні з гравюрою Осипова. Та риси обличчя гетьмана не ли-

**Гравер школи
П. Бекетова
Портрет гетьмана
Кирила Григоровича
Розумовського.**

[Не пізніше 1844].

Гравюра на сталі,
пунктир, різець.
10,1x8,3; 18,7x13,2;
32x25,1.

шають сумніву, що й на портреті Луї Токке, і на гравюрах Георга Шмідта та Олексія Осипова зображена та сама особа.

У дослідженні історичних портретів іконографічний аспект є надзвичайно важливим для обґрунтованої атрибуції та каталожного опису кожної пам'ятки зібрання. У жанрі історичного портрета першочерговим завданням є встановлення ідентичності зображення та конкретної історичної особи з далекого минулого. У розпорядженні дослідника для вирішення цього складного завдання — не так багато надійних документальних джерел. Словесних, літературних портретів обмаль. До того ж не виключено, що написані вони під впливом певних обставин (якщо не суб'єктивних вражень!), як і опис рис характеру, перелік чеснот (або навпаки) конкретної історичної особи. Прижиттєві зображення не залишилися зовсім, або їх збереглося дуже мало. А ті, що залишилися, далеко не завжди намальовані з натури та «правдиві». Портретів, створених на їх основі, також не густо у розпорядженні дослідників. Виникає питання: а чи можна таким зображенням беззастережно довіряти? Тобто дослідження портрета, а тим більше історичного, пов'язане з надзвичайно складною проблемою ідентифікації історичної особи з її зображенням. Якщо портрет є не механічною фіксацією зовнішніх рис зображуваної особи, а художнім твором — завдання точного відтворення зовнішності відходить на другий план. Мета художника-портретиста створити переконливий образ, розкрити духовний світ зображуваної моделі, примусити її «заговорити». На кожному з портретів, навіть виконаному одним художником, часто-густо зображена та сама особа виглядає по-іншому, іноді до невпізнанності. Тут ключову роль відіграє талант і майстерність митця, його бачення і ставлення до портретованого, консенсус між художником і замовником. Саме тому дослідження іконографії в історичних портретах набуває великого наукового та практичного значення.

1. *Белецкий П. А.* Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. [Текст] / П. А. Белецкий. – Ленинград : Искусство. Ленинградское отделение, 1981. – 256 с.: ил.
2. *Білецький П. О.* Український портретний живопис XVII–XVIII ст. Проблеми становлення і розвитку [Текст] / Білецький П. О. – Київ. : Мистецтво, 1969. – [320] с.: іл.
3. *Голлербах Э.* История гравюры и литографии в России [Текст] / Э. Голлербах. – Москва–Петроград : Гос. изд-во, 1924. – 220 с.: ил.
4. *Ковалевська О. І.* Іконографія Івана Мазепи в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ ст. [Текст] / О. І. Ковалевська. – Київ : Темпора, 2013. – 420 с. : іл.

5. Ковалевська О. До питання атрибуції портретів І. Мазепи [Текст] / О. І. Ковалевська // Сіверянський літопис. — № 1. — 2006. — С. 102–108.
6. Произведения гравёров школы П. П. Бекетова в собрании Государственного Владимиро-Суздальского музея-заповедника : каталог. I часть [Текст] / сост. М. Е. Игольникова. — Владимир, 2014. — 59 с.: ил.
7. Произведения гравёров школы П.П. Бекетова в собрании Государственного Владимиро-Суздальского музея-заповедника : каталог. II часть [Текст] / сост. М. Е. Игольникова. — Владимир, 2014. — 68 с.: ил.
8. Симони П. П. П. Бекетов, биографические о нём сведения, его литературная, собирательская и учено-археологическая деятельность... [Текст] / П. П. Симони // Старые годы. — 1908. — № 3. — С. 160–165.
9. Смирнов. Я. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века [Текст] / Я. Смирнов. — Москва, 1908. — 512 с.
10. Станіславський В. До питання про зовнішність Івана Мазепи [Текст] / В. Станіславський // Сіверянський літопис. — 2006. — № 3 — С. 21–22.
11. Український портрет XVI–XVIII століть [Текст] : каталог-альбом / В. Александрович [та ін] ; авт.-уклад. Г. Белікова, Г. Членова ; Національний художній музей України. — 2-е вид. — Хмельницький : Галерея ; Київ : Артанія Нова, 2006. — [352] с.
12. Шендрик Л. Гетьман у портретах [Текст] / Л. Шендрик, О. Янович // Криниця. — 1995. — 1–3. — С. 98–102.

REFERENCES

1. Beletskyu, P. A. (1981). *Ukraynskaya portretnaya zhyvopys' XVII–XVIII vv.* [Ukrainian portrait painting XVII–XVIII centuries]. Leningrad: Iskusstvo. [in Russian].
2. Bilets'kyu, P. O. (1969). *Ukrayins'kyu portretnyy zhyvopys XVII–XVIII st. Problemy stanovlennya i rozvytku* [Ukrainian portrait painting of the XVII–XVIII centuries. Problems of formation and development]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
3. Hollerbakh, E. (1924). *Istoriia hraviury i litohrafiyi v Rossii* [History of engravings and lithographs in Russia]. Moscow-Petrograd: Hos. yzd-vo. [in Russian].
4. Kovalevs'ka, O. I. (2013). *Ikonohrafiya Ivana Mazepy v obrazotvorchomu mystetstvi XX – pochatku XXI st.* [Iconography of Ivan Mazepa in the fine arts of the XXth – beginning of the XXI century]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

5. Kovalevs'ka, O. (2006). *On the issue of attributing portraits of I. Mazepa* [On the issue of attributing portraits of I. Mazepa]. *Siveryans'kyi litopys*, 1, 102–108. [in Ukrainian].
6. Igol'nikova, M. E. (Ed.). (2014). *Proizvedeniia graverov shkoly P. P. Beketova v sobranii Gosudarstvennogo Vladimiro-Suzdal'skogo muzeya-zapovednika: katalog. I chast'* [Works of engravers of the P. P. Beketov's school in the collection of the State Vladimir-Suzdal Museum-Reserve: catalog. I part]. Vladimir. [in Russian].
7. Igol'nikova, M. E. (Ed.). (2014). *Proizvedeniia graverov shkoly P. P. Beketova v sobranii Gosudarstvennogo Vladimiro-Suzdal'skogo muzeya-zapovednika: katalog. I chast'* [Works of engravers of the P. P. Beketov's school in the collection of the State Vladimir-Suzdal Museum-Reserve: catalog. II part]. Vladimir. [in Russian].
8. Simoni, P. (1908). *P. P. Beketov, biograficheskie o nem svedeniia, ego literaturnaia, sobiratel'skaia i ucheno-arkheologicheskaia deiatel'nost'...* [Beketov, biographical information about him, his literary, collecting and scientific-archeological activity]. *Starye gody*, 3, 160–165. [in Russian].
9. Smirnov, Ya. (1908). *Risunki Kieva 1651 goda po kopiiam ikh kontsa XVIII veka* [Drawings of Kiev in 1651 on copies of their end of the XVIII century]. Moscow. [in Russian].
10. Stanislavs'kiy, V. (2006). *Do pytannya pro zovnishnist' Ivana Mazepy* [On the issue of the appearance of Ivan Mazepa]. *Siveryans'kyi litopys*, 3, 21–22. [in Ukrainian].
11. Byelikova, H. & Chlenova, H. *Ukrayins'kyi portret XVI–XVIII stolit': kataloh-al'bom* [Ukrainian portrait of XVI–XVIII centuries: catalog-album]. Khmelnytskyi: Halereya; Kyiv: Artaniya Nova. [in Ukrainian].
12. Shendryk, L. & Yanovych, O. (1995). *Het'man u portretakh* [Getman in portraits]. *Krynytsya*, 1–3, 98–102. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 02.10.2017 р.

Yukhimets Gleb, Candidate of Sciences in Art, Head of the Department of Fine Arts of the Institute of Book Studies of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv);

Tsynkovska Iryna, Junior Research Fellow of the Department of Fine Arts of the Institute of Book Studies of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Hetmans of Ukraine on engraved portraits of the early 19th ct. (iconographic aspect of research).

Engraved portraits of the hetmans of Ukraine from the edition “Pictures of famous, somehow remarkable people, by the birth of by their merits belonging to Ukraine”, made by the engravers of the so-called “Beketov School” are researched. Main accent is made on the analysis of the iconography of depicted people and on iconographic sources used by the engravers.

The importance of the iconographic aspect in the research of historical portraits as an instrument of attribution and catalog description substantiation of a certain artifact from the collection is stressed. As the research of a portrait, especially a historical one, is involved with an exceptionally complicated problem of a historical person identification with its depiction. If a portrait is not a mechanical fixation of external features of a depicted person, but rather an artistic work, the task of strict depiction of appearance fades into insignificance. The goal of a portrait artist is to create a convincing image, reveal the mental world of a depicted model, make it “speak”. On every new portrait, even that made by the same artist, often the same person looks differently, and sometimes is even unrecognizable. The talent and the skillfulness of the artist, his vision and attitude to what he portrays play the key role here. That is why the research of iconography in historical portraits has a huge scientific and practical value.

Key words: hetmans of Ukraine, engraving, portrait, iconography, attribution, “Beketov School”.

Юхимець Г. Н., кандидат искусствоведения, заведующий отделом изобразительных искусств Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев);

Цинковская И. И., младший научный сотрудник отдела изобразительных искусств Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Гетманы Украины на гравированных портретах начала XIX ст. (иконографический аспект исследования).

Статья посвящена исследованию гравированных портретов гетманов Украины в издании «Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии», исполненные граверами так называемой «бекетовской школы». Основное внимание сосредоточено на анализе иконографии изображенных лиц и иконографических источниках, к которым обращались граверы в своей работе.

Отмечается важность иконографического аспекта в исследовании исторических портретов как инструмента обоснования атрибу-

ции и каталожного описания отдельного памятника собрания. Исследование портретов исторической личности, созданных одним или многими художниками, связано с чрезвычайно сложной проблемой идентификации личности с ее изображением. Если портрет является не механической фиксацией внешних черт изображаемого лица, а художественным произведением — задача точного воспроизведения внешности отходит на второй план. Цель художника-портретиста — создать убедительный образ, раскрыть духовный мир изображенной модели, заставить ее «заговорить». Почти на каждом из портретов, даже исполненных одним мастером, одна и та же личность выглядит иначе, иногда почти неузнаваемой. Здесь ключевую роль играет талант и мастерство художника, его видение и отношение к портретируемому, способность прочувствовать его характер. Именно поэтому исследования иконографии исторических портретов приобретает научное и практическое значение.

Ключевые слова: гетманы Украины, гравюра, портрет, иконография, атрибуция, «бекетовская школа».

*Катерина Юріївна ЛУК'ЯНЕЦЬ,
молодший науковий співробітник
відділу стародруків та рідкісних видань
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

**В. ВИННИЧЕНКО – ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ
ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(за матеріалами колекції листівок
відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ)**

Проаналізовано відомості про політичну діяльність В. Винниченка періоду Української революції 1917–1921 рр. за матеріалами колекції листівок відділу стародруків і рідкісних видань НБУВ. Збережені аркушеві видання є важливим інформативним джерелом перебігу подій 1917–1921 рр., свідченням практичних дій очільників Української революції та виразником рівня сприйняття їхніх ідей у суспільстві. Завдяки активній громадській і політичній позиції В. Винниченко посів помітне місце у неперіодичних друках 1917–1921 рр. Окреслено напрямки державної політики В. Винниченка, що знайшли висвітлення в листівках 1917–1921 рр. Проаналізовано основні види листівкової друкованої продукції, що відобразили віхи життя та діяльності В. Винниченка. Простежено особливості висвітлення біографії В. Винниченка в аркушевих виданнях.

Ключові слова: В. Винниченко, листівки, аркушеві видання, колекція листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, Українська революція 1917–1921 рр., біографіка.

Українська революція 1917–1921 рр. збагатила історію національного державотворення плеядою непересічних особистостей. Зазначений період став вершиною державницької кар'єри і Володимира Кириловича Винниченка (1880–1951 рр.), а його теоретичні політичні переконання неодноразово отримували можливість практичного втілення. В. Винниченко виявився безпосередньо причетним до найважливіших доленосних віх Української революції (відродження

державності, спроби реалізації ідеї соборництва) та був винесений на найвищі шаблі суспільного життя (лідер УСДРП, заступник Голови Центральної Ради, голова першого національного уряду — Генерального Секретаріату, керівник антигетьманського повстання та відродженої в його ході Української Народної Республіки, очільник Директорії) [4, с. 5].

Політична діяльність В. Винниченка завжди цікавила істориків, про що свідчать кілька тисяч позицій бібліографії, присвяченої його спадку в галузі творення національної державності. Водночас широкий спектр його діяльності схиляє науковців до висновку, сформульованого істориком В. Солдатенком: «Розставити усі крапки над і, зняти сумніви, подолати різнобіжності й знайти якийсь інтегральний варіант, який би примирив усіх, хто сьогодні здійснює наукові розробки проблематики, пов'язаної із життєвим і творчим шляхом В. Винниченка, — справа абсолютно нереальна» [8, с. 20]. Тому і нині актуальними видаються джерелознавчі студії, покликані допомогти пролити світло на життєпис, особливості та наслідки діяльності цієї історичної постаті.

У фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ВСРВ НБУВ) зберігається репрезентативне зібрання листівок (як синоніми можуть використовуватися терміни «аркушівки», «летючки», «метелики») — неперіодичних агітаційних та інформаційно-довідкових друків доби Української революції 1917–1921 рр. [5, с. 50]. Ці видання є друкованим продуктом різноманітних центральних і місцевих органів влади та управління, політичних сил, громадських організацій, професійних груп, культурно-освітніх сил, а подекуди й окремих осіб. Вони містять цінний джерелознавчий потенціал, що засвідчують широкі географічні межі видань, різні мови друків, значне коло замовників листівок і різноманітність їхніх адресатів. Збережені аркушівки є важливим інформативним джерелом перебігу подій Української революції 1917–1921 рр., свідченням практичних дій її очільників і виразником рівня сприйняття їхніх ідей у суспільстві. Завдяки активній громадській і політичній позиції В. Винниченка посів помітне місце в неперіодичних виданнях тих років. Отже, на часі дослідження аркушівок, у яких ідеться про В. Винниченка, та аналіз образу державотворника у такому виді джерел.

В. Винниченко у колекції листівок ВСРВ НБУВ уперше фігурує в аркушівці Київської каси допомоги політичним засланим і ув'язненим Міжнародного Комітету Червоного Хреста (шифр зберігання листівки — Кл. 79). «За участие в беспорядках, направленных к на-

сильственному прекращению лекций» рішенням правління Університету Святого Володимира від 17 (4) лютого він був виключений із числа студентів без права вступу до вищих навчальних закладів. У збереженій листівці — гектографічному відбитку з рукопису (ймовірно, травня 1902 р.) подається звіт про прибутки та витрати Київської каси Комітету Червоного Хреста та списки осіб, затриманих у Лук'янівській в'язниці станом на 1 травня 1902 р. Серед в'язнів знаходимо арештованого 9 лютого студента В.1901–1902 рр. не дали слідству конкретних результатів. Тому жандарми змушені були звільнити юнака [6, с. 8].

Наступні п'ятнадцять років життя державотворника були сповнені завзятої революційної та літературної діяльності, частих переїздів і підпільної практики. На відміну від першого арешту ці життєві перипетії В. Винниченка не відображені у листівковій літературі фонду НБУВ.

Сплеск інформативності та всебічності висвітлення подій, пов'язаних із В. Винниченком у аркушішках, розпочинається з весни 1917 р. — з початком активної фази національного державотворення на чолі з Українською Центральною Радою. В. Винниченко брав участь у розробці та реалізації її політики. На початку квітня 1917 р. він був обраний Українським Національним Конгресом заступником Голови УЦР і разом із М. Грушевським скеровував розгортання революції. Зокрема, він мав безпосередній стосунок до написання та прийняття всіх чотирьох Універсалів Української Народної Республіки [7, с. 13], що є важливими документами, котрі дають змогу простежити еволюцію українського державотворення. У колекції листівок ВСРВ НБУВ нараховується одинадцять варіантів аркушішків із текстами Універсалів. Офіційний текст документів у наявних друках переданий без змін (збережені назви, структура та зміст, дати ухвалення), натомість їм притаманні різні зовнішні особливості. Екземпляри летючок цих документів дають уявлення про рівень політичної культури тогочасного українського суспільства, адже впродовж 1917–1919 рр. вони були видрукувані на замовлення як тогочасної української влади, так і проукраїнських партій та організацій. Універсали друкувалися у різних видавничих центрах, державних і приватних (друкарня при Міністерстві внутрішніх справ УНР — Кл. 634, Кл. 700; типографія С. Кульженка — Кл. 635; друкарня С. Клігера — Кл. 458, Кл. 3457; друкарня М. Пивоварського — Кл. 3054), а тому ці документи підтверджують масове розповсюдження державотворчих ідей УЦР серед широких верств населення країни та української людності близького порубіжжя у 1917–1921 рр.

16 червня 1917 р. В. Винниченка призначили Головою Генерального Секретаріату УНР [7, с. 14]. У аркушевих виданнях відбилася низка документів Генерального Секретаріату з утвердження української державності на місцях. Такими є офіційні відозви Уряду УЦР, зокрема Генерального Секретаря внутрішніх справ В. Винниченка, від 26 липня 1917 р. «До громадянства України» з пропозицією розбудовувати місцеві органи народного представництва і заклик «...жваво й дружньо стати до виборів у ці народні установи» (Кл. 494) та від 24 серпня 1917 р. «До громадян України» з проханням регулярно сплачувати земські податки для фінансування рад робітничих і солдатських депутатів, «Просвіт», громадських організацій, що займалися облаштуванням нового політичного, соціального й економічного ладу країни (Кл. 531). Як Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко згадується у листівках-зверненнях до громадян із питання збору продовольства для потреб армії (Кл. 540).

До 1917 р. В. Винниченко набув широкої популярності як лідер українського соціалістичного руху. Він неодноразово фігурував у лютючках, що відображали передвиборчі перегони 1917 р., у яких він виступав одним із претендентів для обрання. Так, В. Винниченко проходив третім номером у списку № 1 до Всеросійських Установчих зборів у Київському окрузі від соціалістичних партій — Української Селянської Спілки, Української партії Соціалістів-Революціонерів та УСДРП. Відомі декілька варіантів таких аркушівок — інформаційна двомовна із зазначенням імен та адрес претендентів (Кл. 564) та агітаційно-пропагандистська (у фонді відділу зберігається кілька екземплярів аркушівки — Кл. 638). Останні були видрукувані в Києві у друкарні «Дніпро», але тривалий час зберігалися у Харкові у фондах бібліотеки Центрального архіву Жовтневої революції Міністерства внутрішніх справ Української РСР у Харкові (далі — ЦАЖР МВС УРСР у Харкові), Музею революції УРСР (Харків), Харківського історичного музею.

Ці листівки на різнокольорових аркушах містять інформацію про посади претендентів до обрання («*Винниченко Володимир Кирилович — голова Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, Української Соціал-Демократичної [робітничої партії], член Центрального Комітету української Селянської Спілки*»). Вони переконували населення, чому саме варто віддати голос за кандидатський список № 1: «*Хто хоче жити вільним світлим людським життям, а не блукати в темряві під гнітом панським, хто хоче бути хазяїном на своїй землі, а не наймитом і попихачем, той мусить брати участь у виборах і подати голос за список № 1*». Зі змісту також дізнаємося, що В. Винниченко підтримав право на

повне, необмежене самовизначення українського народу та всіх націй і народів колишньої Російської імперії, виступив за перехід землі «...без винятку тим, хто її обробляє».

Ще одна передвборча листівка являє собою віршований заклик. Як і попередня, вона видрукувана на різнокольоровому папері, нині відомі декілька її примірників (Кл. 573, Кл. 574). Зрозумілою для населення мовою, у жартівливій формі, одинадцять віршованих стовпчиків роз'яснюють передвборчу програму українських соціалістів. Згаданий у тексті аркушівки В. Винниченко («*Число дванадцять список цей / Дає найкращих вам людей, / Де Винниченко та Коваль / І інші чисті, як кришталь*»), ймовірно, на думку авторів, мав додати впливовості політичній силі, що балотувалася.

У фондах відділу зберігаються листівки періоду головування В. Винниченка в Українському національному союзі (далі — УНС) — координаційному осередку українських, переважно соціалістичних партій і культурно-громадських, професійних організацій. До таких належить вимоги УНС за підписом В. Винниченка від 26 жовтня 1918 р. до кабінету міністрів Української Держави (Кл. 768), що загалом демонструє ставлення Союзу до Гетьманату П. Скоропадського.

Після утвердження влади Директорії (14 листопада 1918 р.) на чолі з В. Винниченком, виданням періодики та брошур і летючок відало Інформаційне бюро [1, с. 110]. Вийшли друком у аркушівках серйозні публіцистичні статті, які роз'яснювали населенню листопадові події 1918 р. Одна з таких — «Директорія Української Народної Республіки» (Кл. 797), видрукувана наприкінці 1918 р.: «...*Організувати народні маси для боротьби за рідний край було доручено кращим синам України Винниченкові, Петлюрі, Швецю. Андрієвському і Макаренкові, яким під назвою Директорії Української Народної Республіки було передано Національним Союзом всю владу на території України і необмежені уповноваження, що до керування дальшим життям нашої великої, багатой України...* — Йдеться у ній. — *Таким чином по скиненню уряду Скоропадського вся верховна влада перейшла до рук Директорії, яка нині возглавляє всю Україну*». У листопаді-грудні 1918 р. з'явилася ще низка подібних аркушівок, у яких йшлося про перехід верховної влади до Директорії та закликалося зі зброєю в руках знищити до щенту «...гетьманський безлад і його насильства, завести той лад якого хоче народ і Правительство Української Народної Республіки» (Кл. 3131). Наприкінці таких агітаційних листівок зазвичай зазначалося, що вони мали бути передруковані, оповіщені населенню плакатами, розвішеними в громадських місцях, державних і громадських установах і розіслані у села.

В. Винниченко як голова Директорії згадується у аркушевих виданнях-оголошеннях, інформаціях про революційні події. Зокрема до таких належить «Оповіщення Директорії УНР» (Кл. 778, Кл. 779), що роз'яснювало суть нової влади, її найближчі завдання та «...наказувало всім народнім властям вивісити в людних місцях це сповіщення, передрукувати його найчисельніше і поширити по селах в глухих кутках України». Аркушеве видання «Оповіщення до Українського Народу» (Кл. 805) агітувало стати до зброї за УНР, листівка «Вибори до Ради Робітничих депутатів» (Кл. 825) роз'яснювала особливості політичного устрою країни часів Директорії.

Через листівкову продукцію відбувалося поширення офіційних постанов, декларацій, універсалів Директорії, наказів Армії УНР. В. Винниченко обов'язково згадується в них при затвердженні перелічених пунктів як Голова Директорії, Голова Українського національного Союзу, «...бувший міністр-президент правительства Української Народної Республіки». В аркушевих виданнях розкриваються всі напрямки його внутрішньо та зовнішньополітичної діяльності. До таких належать: аркушівка «Універсал Директорії УНР до трудового селянства» від 10 січня 1919 р. (Кл. 869) — про упорядкування земельного питання в Україні; «Закон про місцеві конгреси і ради трудового народу» від 2 березня 1919 р. — про мету створення, склад та завдання місцевих конгресів і рад трудового народу (Кл. 970); накази Армії УНР: від 26 листопада 1918 р. — про матеріальне забезпечення родин інвалідів та загиблих воїнів та про створення пам'ятника загиблим (Кл. 787), від 15 грудня 1918 р. — про складання реєстрів армії УНР і введення особистих карток воїнів для забезпечення їх прав на землю та відкриття бібліотек у військових частинах (Кл. 816), від 15 грудня 1918 р. — про умови користування землею до остаточного вирішення земельного питання в УНР (Кл. 819, Кл. 821).

За підписом В. Винниченка у листівках було опубліковано накази Директорії губернським і повітовим комендантам і комісарам від 30 листопада 1918 р. про охорону промислових об'єктів і природних ресурсів (Кл. 791) та про утворення комісій постачання на території УНР (Кл. 792), Закон про поліпшення стану військових від 7 січня 1919 р. (Кл. 890), а також низка наказів, що регулювали організацію, постачання, регламентацію військ армії УНР (Кл. 729, Кл. 791, Кл. 890). У листівковому варіанті були надруковані накази Директорії селянам від 21 листопада 1918 р. (Кл. 775, Кл. 776) — про складання перепису живого та мертвого інвентарю, відібраного у селян під час гетьманської влади, з метою відшкодування збитків, та від 24 листопада 1918 р. — про допомогу продовольством і фуражем українській армії (Кл. 784).

Зовнішньополітична діяльність В. Винниченка представлена аркушевим виданням із текстом звернення Директорії «До всіх правительств світу» (Кл. 774) (листопад 1918 р, друкарня Р. К. Лубковського) та листівкою зверненням-привітанням до народів світу, їхніх урядів із пропозицією встановлення добросусідських відносин із УНР — «Нота Директорії до народів світу» (Кл. 831) (грудень 1918 р., друкарня І. М. Кушнерьова та Спілки).

Перелічені листівки видрукувані в Могилів-Подільському (переважно листопад-грудень 1918 р.) і в друкарні Р. К. Лубковського в Києві, на окремих містяться помітки «Ставка», проте більшість без зазначеного місця та часу друку. Деякі аркушівки мають придруки — *«Повітовим Комісарам пропонується цей наказ передрукувати й розіслати по всіх селах і волостях повіту й розліпити на видних місцях»*. Зокрема таку рекомендацію мав Наказ Директорії селянам від 21 листопада 1918 р. який було розтиражовано і нині він зберігається в декількох варіантах (Кл. 775, Кл. 776). Більшість збережених аркушевих видань були надруковані невдовзі після прийняття документів, що свідчить про важливе значення такого виду друкованої продукції при офіційному оприлюдненні законодавства Директорії.

Більшість збережених наказів Директорії перебували свого часу у фонді бібліотеки ЦАЖР МВС УРСР в Харкові, Музеї революції УРСР (Харків), Харківському історичному музеї.

У фонді ВСРВ НБУВ зберігається три аркушеві видання програмного документу конституційного значення — «Декларації Директорії УНР» (Кл. 945, Кл. 946, Кл. 947), що була оприлюднена за два тижні після взяття Києва — 26 грудня 1918 р. [3, с. 315]. У Декларації було узагальнено положення низки актів, виданих УНС і Директорією наприкінці 1918 р., зокрема: «Оповіщення громадян» від 15 листопада, звернення «До всіх правительств світу» від 20 листопада, наказів селянам та оповіщень громадян від 21 листопада, постанов від 26 листопада, «Ноти до народів світу» від 15 грудня. В. Винниченко особисто розробляв пункти Декларації (тому у ній яскраво відчувуються соціалістичні уподобання автора) та ревно вболівав за її впровадження у життя. У своїх спогадах очільник Директорії охарактеризував документ як *«... виразник революційної перемоги селянства й робітництва»* [2, с. 167–168], згодом: *«... нарис тих тенденцій, які намічалися у рухові мас, безсилий голос задушеної на той момент української соціалістичної революції в національних формах»* [2, с. 195–196]. Фактично це було перше загальне оповіщення політичної програми Директорії. Примірники листівок із текстом Декларації були видрукувані у різних видавництвах, зо-

крема у типографії товариства «Южный край» (Кл. 945). Всі вони мають великі розміри — орієнтовані на масового читача для вивішування у людних місцях.

Значну увагу Центральне інформаційне бюро Директорії приділяло політичній освіті населення. Зокрема, на початку 1919 р. було видрукувано в аркушевій формі інформаційні листівки в запитаннях-відповідях про Український Трудовий Конгрес — вищий тимчасовий законодавчий орган УНР у період Директорії (Кл. 878). У них давалися відповіді на запитання: що таке Трудовий Конгрес, із кого він складався, як обирали до нього депутатів і їхні кількісні показники за регіонами. Наприкінці друку міститься агітаційний при друк-звернення до селян і робітників із закликком прийти на вибори до Трудового Конгресу, адже: *«...він і тільки він закріпить навіки здобутки революції, Українську Незалежну Республіку, а також стоятиме на сторожі, здобутої кров'ю українського народу, землі, волі і прав народних».*

Згодом, того самого року окремою листівкою було видрукувано промову В. Винниченка на Трудовому Конгресі України, що відбувся 23–28 січня 1919 р. Двостороннє аркушеве видання (45,5 x 27,5 см) у чотири колонки під заголовком «Промова голови Директорії Винниченка на Трудовому Конгресі» побачило світ у друкарні Р. К. Лубковського (Кл. 891). Листівка збереглася у декількох примірниках і потрапила до фонду з бібліотеки ЦАЖР МВС УРСР у Харкові. З тексту дізнаємося, що виступ В. Винниченка відкрив пленарне засідання 25 січня 1919 р. Свою промову він присвятив поясненню політики Директорії від часу її створення та відносинам із більшовицькою Росією. Характерно, що текст виступу у аркушівці супроводжується коментарями-описами того, що відбувалося на Конгресі: *«Оплески», «Ганьба, ганьба! — несеться з різних лав», «Центр і праві встають і голосними довгими оплесками вкривають останні слова голови Директорії. Лівий сектор, котрий зайнятий депутатами блоку лівих і московських меншовиків мовчки лишаются сидіти на своїх місцях. По їх адресі з центра несуться поклики: ганьба, зрадники (галас і дзвінок голови)».*

У ВСРВ НБУВ зберігається ще декілька аркушевих видань, пов'язаних із Українським Трудовим Конгресом, зокрема, резолюція про владу — «Універсал Трудового Конгресу», ухвалений 28 січня 1919 р. як проект тимчасової Конституції (Кл. 899).

Більшість аркушівок, у яких наводяться детальні біографічні відомості про В. Винниченка були видрукувані Інформаційним бюро при Директорії та при Штабі армії УНР. Вони є інформативно-агітаційними за своєю суттю. Найвідоміші листівки належать до серії

«Члени Директорії Української Народної Республіки», що була видрукувана на замовлення Центрального інформаційного бюро. У фонді ВСРВ НБУВ зберігається низка таких листівок, зокрема з біографічними даними В. Чехівського, С. Петлюри, А. Андрієвського. У січні 1919 р. в Києві вийшла друком інформаційно-ознайомча листівка під заголовком «В. К. Винниченко». Нині відомі декілька її примірників (Кл. 905), що потрапили до колекції листівок ВСРВ НБУВ із фондів бібліотеки ЦАЖР МВС УРСР у Харкові та Центрального Державного Архіву Революції (нині — ЦДАВО України). У летючці, форматом 33 x 40,5 см, у два стовпчики достатньо розлого порічно висвітлено біографічні відомості з життя та діяльності В. К. Винниченка: зустрічаємо інформацію про його дитинство, студентські роки, життя в еміграції, перебування на найвищих державних посадах, його громадсько-політичну та літературну діяльність. Автори тексту підводять підсумок: *«Сміливо приймає він в'язницю, голодне існування, життя повне небезпеки і невільне перебування на чужині, але не сходить зі свого тернистого шляху. І за 38 років свого життя зробив він неймовірно багато, як письменник, як політичний діяч, як соціаліст»*. Загалом біографію В. Винниченка викладено у підкреслено піднесеному стилі, щоб не залишилося сумнівів, що *«все життя В. К. Винниченка... — є невпинна боротьба, невтомне служіння своєму народові»*.

Специфічною аркушіркою з біографією В. Винниченка, без зазначеного місця і часу друку, є двостороння двомовна листівка під заголовком «Володимір Кирилович Винниченко = Владимир Кирилович Винниченко» (Кл. 944). Друк значно менш інформаційно навантажений, у порівнянні з попередньою аркушіркою. Україномовний варіант веде життєпис від народження, акцентуючи увагу на діяльності Винниченка першого десятиліття ХХ ст. і до початку революційних подій в Україні 1917 р., коли діяч *«...вільно розпочинає свою політичну діяльність, добре відому широкому громадянству українському і закордонному»*. На звороті російськомовний варіант аркушірки повторює оригінальний текст, окрім того наприкінці зазначається, що В. Винниченко *«Был выбран первым председателем Генерального Секретариата, Генеральным секретарем Внутренних дел, потом председателем «Украинского Национального Союза» и, наконец, председателем Директории»*. Автори резюмують: *«Просвещенный, энергичный, значительной и горячей деятельностью, В. Винниченко волею судеб вполне естественно выдвинут на видное место в истории возрождения Украинского народа»*.

Наявна також аналогічного змісту одностороння аркушірка (Кл. 943), без зазначення місця та часу друку. Відсутність вихідних

даних на цих листівках невеликого формату в один стовпчик може свідчити, що вони друкувалися нашвидкуруч за напівлегальних чи нелегальних обставин.

Ключові віхи життя та діяльності В. Винниченка розкриваються в агітаційно-інформаційній листівці «Про Директорію Української Народної Республіки» (декілька екземплярів листівки свого часу зберігалися у бібліотеці ЦАЖР МВС УРСР в Харкові — Кл. 1638, Кл. 1639), виданій у друкарні М. І. Кушнерева та Співки в Києві (ймовірно на початку 1919 р.). Автори друку ставили за мету розвінчати антидиректорівську пропаганду різних політичних сил і принагідно відповісти на запитання «Які особистості являють собою члени Директорії, хто їх обирав, хто перебуває до них в опозиції?». У листівці йдеться про В. Винниченка, С. Петлюру, Ф. Швеця, А. Макаренка, А. Андріївського. Зокрема, наголошується на селянському походженні Голови Директорії, його конфронтації із заможними верствами населення «...за те, що він говорив українською» та боротьбі за «...визволення трудящого народу із неволі». Наводяться також факти щодо освіти В. Винниченка, його діяльності під час першої Російської революції 1904–1905 рр., проживання за кордоном тогочасної Російської імперії, літературної творчості: «Писав він книжки про життя селянське й робітницьке та про тих, що борються за народну волю. Багато таких книжок він написав. Багато й людей по тих книжках навчилося любити волю, любити народ та його землю, вільну Україну». У загальній характеристиці діячів Директорії наголошується що: «Всі члени Директорії давні соціалісти. Ніхто з них при царській та Гетьманській владі у милостях не був. Буржуазія їх ненавидить... Ніхто з членів Директорії ніяких багацтв не має. Все що мали заробленого й те вони віддали на народне діло».

Із елементами біографічних даних часу головування В. Винниченка в Директорії є листівки «Історія повстання листопада–грудня 1918 р.» (летючка збереглася у чотирьох примірниках Кл. 1442) та «До історії організації повстання листопада–грудня 1918 року» (на явні у колекції три примірники Кл. 1440). Видрукувані на замовлення Центрального інформаційного бюро у друкарні Р. К. Лубковського, аркушівки мали розвінчати неправдиві чутки про Директорію, що поширювали інші політичні сили, та коротко «...на фактах і авторитетних посвідченнях» викласти історію листопадово-грудневих подій 1918 р. Із тексту листівки довідуємося, що з приходом 18 вересня 1918 р. на пост голови Національного Союзу В. Винниченко загострив питання збройного повстання проти Гетьманату П. Скоропадського: «Стоячи на тому ґрунті, що необхідно боротись всіма

способами з поміщицько-буржуазним пануванням на Україні, В. Винниченко од імені Національного Союзу одночасно вів переговори з німецькою оберкомандою про формування національно-демократичного кабінету, а в той же час від самого себе разом з М. Ю. Шаповалом вів підготовку й організаторську роботу в напрямі озброєного повстання» та востаннє категорично поставив його перед Національним Союзом 14 листопада 1918 р. У аркушевому виданні детально відтворені перипетії організації повстання, конспіративні заходи та закулісні перемовини. У тексті образ В. Винниченка залишається наскрізно позитивним.

У агітаційних аркушішках, у яких Директорія зверталася до населення із проханням підтримати та захищати її владу, В. Винниченко згадується разом із іншими її лідерами. Голова Директорії характеризується як «...улюблений ватажок», «...справжній син свого народу, борець за його землю та волю», «...кращий син свого народу». Такою є агітаційна двомовна аркушішка «Товариші козаки=Товарищи солдати», представлена у фонді ВР СР НБУВ у п'яти екземплярах (Кл. 1690, Кл. 1691, Кл. 1691 (2), Кл. 1692, Кл. 3459). Після надзаголовку листівки («В єднанні сила») йде широка відозва про необхідність об'єднання навколо Директорії УНР. Інформаційне Бюро при штабі армії УНР закликала: «Всі, як один, підтримайте Директорію Української Народної Республіки. Нікого, крім неї, не слухайте, вірте тільки своїм керівникам, які довели вас до перемоги над московською поміщицькою буржуазією!». І, звертаючись до воїнів Армії УНР, наголошувало: «Знову ви об'єдналися біля ваших улюблених ватажків, борців за вашу землю й волю, членів Української Народної Республіки Винниченка, Петлюри, Шевця та інших».

У листівці «Свобода й Демократія» (Кл. 969), що побачила світ у друкарні Р. К. Лубковського, В. Винниченко характеризується як очільник Директорії, сильний державний муж, впевнений оборонець української демократії. «Це та талановита людина, котру знає по його невмирущим творам вся Європа; це той, котрий вишуровував тюремні каземати за царського російського уряду, а потім гетьманського; це той прем'єр міністр Української Народної Республіки, котрий зумів утримати спокій на Україні до більшовицького наскоку... Зараз ця залізної вдачі людина знов стоїть на чолі Української Народної Республіки», — йдеться в аркушівці.

Листівка зі зверненням «До полонених», які в різний час потрапили в полон до більшовиків, що була видрукувана на замовлення Міністерства преси й пропаганди УНР (Кл. 1522) називає В. Винниченка разом із С. Петлюрою «...найкращими оборонцями Ук-

раїни», листівка «Сини України» (Кл. 1467) — «...вибранцями українського народу».

Аркушівки, видрукувані на замовлення інших політичних сил, у яких згадується В. Винниченко, природно, містять відмінні його характеристики. «...Вороги народної волі всіма засобами хочуть осквернити Директорію Української Народної Республіки. Для того вони не скупляться на гроші, брехні і провокацію. — Йдеться у агітаційно-інформаційній листівці «Про Директорію Української Народної Республіки (Кл. 1639). — Хто проглядав буржуазні газети, той, мабуть, помітив, яка противна Директорія. Так само слово Директорія пишеться в « — » (кавичках), а прізвища членів самої Директорії виставляються в такому світлі, що всі вони, мовляв, з мужиків неосвічених, у державних справах нічого не тямлять, бо при царях же не служили, то їй добро від них нічого не можна й ждати... А хто читав газети, іншого, протилежного напрямку, газети скажімо анархістів чи більшовиків, той знає як ті їй собі лають Директорію, як ненавидять її. Більшовики та анархісти кажуть, що Петлюра, Винниченко приведя німців на Україну, що їй Петлюра і Винниченко як і всі інші члени Директорії — буржуї, багачі, що вони вороги народні...». Постановою від 26 листопада 1918 р. Директорія УНР під страхом кари військового часу заборонила будь-яку агітацію проти неї [1, с. 112]. Щоб довести Постанову до відома населення Директорія опублікувала її в листівці (Кл. 788).

Інформаційне Бюро Армії УНР видало ще низку аркушівок, у яких намагалося розвінчати антидиректорівську пропаганду. У одній із таких під заголовком «Трудячий народ України» (Кл. 1450) автори запитували: «Попробуйте запитати того, що зве Винниченка та Петлюру буржуями: «ну а ти хто такий?». І відповідали: «Ви зараз побачити, що це або той зайда, котрий під час розрухів думає відкряти собі непомітно добрий шматок нашої землі, або запеклий чорносотенець, що на руїнах міжусобиці гадає відновити свої старі права панування над нашим трудовим народом». Інша листівка — «Будьте розважні», закликала не слухати агітаторів, що підбивали населення проти Директорії, натомість доправляти їх до військово-польових судів (Кл. 902).

Часто і повсюдно у більшовицьких летючках, у яких йдеться про революційні події 1917–1921 рр., В. Винниченка критикували, розвінчували, судили та засуджували, навмисно перекручували факти біографії, викривляли прізвище. Його згадують як поплічника «...кривавого Кайзера і німецьких капіталістів», що був заодно з С. Петлюрою та його «...дрібно-буржуазною сворою» (Кл. 1556), що «...облизували чоботи коронованого розбійника Віль-

гельма» (Кл. 968), а саму Директорію — «...офіцерсько-панською владою» (Кл. 1719). Більшовицькі листівки змальовують В. Винниченка як політично незрілу особу та наголошують, що зрештою він визнав радянську владу як найкращу для українського громадянства: «Винниченка вже нема поміж зрадниками, він порвав з ними всі зв'язки і виїхав в Берн» (Кл. 1642).

Водночас, листівки промонархістських сил характеризують В. Винниченка як «...уклонявшогося від військової повинності дезертира» (Кл. 1633).

Діяльність В. Винниченка та ставлення до неї різних верств населення країни відбилася у видавничій літературі громадських, політичних і військових сил, що вболівали за долю України. У памфлеті «Что же такое «Союз Освобождения Украины»? (Ответ Российскому Генеральному Штабу на его «Извещение о названном Союзе»)» (Кл. 616), видрукуваному у Стокгольмі 25 жовтня 1917 р., відображене ставлення членів СВУ в еміграції до подій у Наддніпрянській Україні. Стає зрозуміло, що залишаючись поза межами рідної країни, зокрема М. Меленевський, А. Скоропис-Йолтуховський підтримували легітимність Центральної Ради та Генерального Секретаріату, очолювані М. Грушевським і В. Винниченком, і різко критикували проросійські сили, які всіляко намагалися дискредитувати владу УЦР.

Отже, діяльність Володимира Винниченка як активного державотворця 1917–1921 рр. відбилася у специфічній інформаційній та агітаційній літературі доби Української революції — листівках, що мали за мету пояснити політичні платформи, поточні події та допомогти організувати діалог між владою та населенням. Наявні у фонді ВСРВ НБУВ листівки, звісно, не є повним зібранням аркушевої літератури 1917–1921 рр., у якій йдеться про В. Винниченка. Особливо це стосується аркушівок, продюкованих українськими національними силами, що в радянський час не досліджувалися, перебували в спецсховах і нині часто їх одиничні екземпляри розпорошені по сховищах різних архівів і бібліотек країни. Проте й наявний матеріал репрезентативно розкриває політичні бачення соціально-економічного розвитку України та практичні дії В. Винниченка, висвітлює ставлення до його владної діяльності різних політичних сил, громадських організацій, дає уявлення про особливості висвітлення віх його життєдіяльності у неперіодичних друках 1917–1921 рр.

1. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. [Текст] / О. В. Богуславський. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2003. – 236 с.

2. *Винниченко В.* Відродження нації [Текст] / Винниченко В. — репринтне відтворення видання 1920 р. — Київ : В-во політичної л-ри України, 1990. — Ч. 3. — [2], 542 с.
3. *Гошуляк І. Л.* Декларація Директорії УНР 1918 [Текст] / І. Л. Гошуляк // ЕІУ: Т. 2: Г—Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. — Київ : Наукова думка, 2004. — 688 с. — С. 315.
4. Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) : зб. статей. — Київ : ІПіЕНД, 2006. — 280 с.
5. *Дмитрієнко М. Ф.* Листівки більшовицьких організацій України 1917–1920 рр. як історичне джерело [Текст] / М. Ф. Дмитрієнко. — Київ : Наук. думка, 1890. — 303 с.
6. *Кульчицький С.* Володимир Винниченко: перші етапи життєвого шляху [Текст] / С. Кульчицький // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. — 2003. — Вип. 9. — С. 3–37.
7. *Курас І. Ф.* Володимир Винниченко — політик [Текст] / І. Ф. Курас // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) : зб. ст. — Київ : ІПіЕНД, 2006. — 280 с. — С. 9–19.
8. *Солдатенко В. Ф.* Суспільно-політичні погляди, революційна і державна діяльність В. Винниченка [Текст] / В. Ф. Солдатенко // Там само. — С. 20–31.

REFERENCES

1. Bohuslavskyi, O. V. (2003). *Informatsiino-presova diialnist Tsentralnoi Rady ta ukrainskykh uriadiv 1917–1920 rr.* [Information and press activity of Tsentralna Rada and the Ukrainian governments in 1917–1920]. Zaporizhia: HU «ZIDMU». [in Ukrainian].
2. Vynnycheko, V. (1990). *Vidrodzhennia natsii (ch. 3)* [Revival of the nation (Part 3)]. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy. [in Ukrainian].
3. Hoshuliak, I. L. (2004). *Deklaratsiia Dyrektorii UNR 1918* [Declaration of the Directory of the Ukrainian National Republic 1918]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of Ukrainian History]. (Vol. 2, p. 315). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. *Hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Vynnychenka (do 125-ricchia vid dnia narodzhennia)* [Volodymyr Vynnychenko's public-political activity (to the 125th anniversary of his birth)]. Kyiv: ІПіЕНД. [in Ukrainian].
5. Dmytriienko, M. F. (1890). *Lystivky bilshovytskykh orhanizatsii Ukrainy 1917–1920 rr. yak istorychne dzherelo* [One-sheet editions of

- the Bolshevik organizations of Ukraine 1917–1920 as a historical source]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, C. (2003). *Volodymyr Vynnychenko: pershi etapy zhyttievoho shliakhu* [Kulchytskyi C. Volodymyr Vynnychenko: The first stages of life's journey]. In *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* [Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches] (Vol. 9, pp. 3–37). [in Ukrainian].
 7. Kuras, I. F. (2006). *Volodymyr Vynnychenko polityk* [Volodymyr Vynnychenko as a politician]. In *Hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Vynnychenka (do 125-richchia vid dnia narodzhennia)* [Volodymyr Vynnychenko's public-political activity (to the 125th anniversary of his birth)]. (Pp. 9–19). Kyiv: IPIEND. [in Ukrainian].
 8. Soldatenko, V. F. *Suspilno-politychni pohliady, revoliutsiina i derzhavna diialnist V. Vynnychenka* [Social-political views, revolutionary and state activities of V. Vynnychenko]. In *Hromadsko-politychna diialnist Volodymyra Vynnychenka (do 125-richchia vid dnia narodzhennia)* [Volodymyr Vynnychenko's public-political activity (to the 125th anniversary of his birth)]. (Pp. 20–31). Kyiv: IPIEND. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.12.2017 р.

Lukianets Kateryna, Junior Research Fellow of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of the Institute of Book Studies of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

V. Vynnychenko as a political leader of the Ukrainian revolution (by materials of the leaflets collection of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of VNLU).

The article deals with the issue of V. Vynnychenko's political activity in the period of the Ukrainian revolution of 1917–1921 on the materials of the collection of leaflets of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Preserved leaflets are an important informative source of the events of 1917–1921, an evidence of practical actions by the leaders of the Ukrainian Revolution and a marker of the level of their ideas perception in the society. V. Vynnychenko occupied a prominent place in nonperiodical editions of 1917–1921, because he had an active social and political position. The directions of the state policy of V. Vynnychenko reflected in the leaflets of 1917–1921 are examined. The main types of one-sheet editions that reflect the milestones of the life and activity of V. Vynnychenko are analyzed. The features of V. Vynnychenko's biography representation in one-sheet editions are traced.

Key words: V. Vynnychenko, leaflets, one-sheet editions, the leaflets collection of the Department of Old Printed Books and Rare Editions of VNLU, Ukrainian revolution of 1917–1921, biographical studies.

Лукьянец Е. Ю., младший научный сотрудник отдела старопечатных и редких изданий Института книговедения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

В. Винниченко — политический деятель периода Украинской революции (по материалам коллекции листовок отдела старопечатных и редких изданий НБУВ).

Проанализированы сведения о политической деятельности В. Винниченко периода Украинской революции 1917–1921 гг. по материалам коллекции листовок отдела старопечатных и редких изданий НБУВ. Сохраненные листовочные издания являются важным информативным источником хода событий 1917–1921 гг., свидетельством практических действий руководителей Украинской революции и выразителем уровня восприятия их идей в обществе. Благодаря активной общественной и политической позиции В. Винниченко занял заметное место в неперIODических изданиях 1917–1921 гг. Определены направления государственной политики В. Винниченко, которые нашли отражение в листовках 1917–1921 гг. Проанализированы основные виды листовочной печатной продукции, запечатлевшие вехи жизни и деятельности В. Винниченко. Прослежены особенности освещения биографии В. Винниченко в листовых изданиях.

Ключевые слова: В. Винниченко, листовки, листовочные издания, коллекция листовок отдела старопечатных и редких изданий НБУВ, Украинская революция 1917–1921 гг., биографика.

З ІСТОРІЇ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 929 Ясинський+01(477)(092)

*Валентина Теодорівна ПЕТРИКОВА,
доктор філософії,
докторант Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського
(Київ)*

БІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. І. ЯСИНСЬКОГО: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Актуальність теми пов'язана з дослідженням наукової спадщини М. І. Ясинського, одного з фундаторів бібліологічного знання в Україні в 1920-х рр. У цей історичний період наука організаційно оформлювалася у соціальний інститут — Українську академію наук. Ученому належить ґрунтовне дослідження дореволюційної практики складання біобібліографічних праць, формулювання чіткого наукового визначення завдань практичного складання біобібліографій для потреб науки, порівняння вітчизняної практики та європейського досвіду з теорії та практики біобібліографії. Підґрунтям наукового інтересу науковця до питань біографістики та біобібліографії стали праці українського бібліографа Михайла Комарова, створені на межі модерного часу розвитку української культури. Перші біографічні праці науковця-початківця М. І. Ясинського в провінційній пресі сучасними дослідниками визначені як започаткування біографічного жанру «життєпис колег». Ученому належить створення цілісної наукової концепції відносно головних понять біографістики в умовах розгортання української гуманітаристики у просторі Української академії наук, таких як «персоналія», «індивідуальна бібліографія», «колективна бібліографія», «біобібліографія», «бібліографія ідей» у творах, «ідеальна біографія». Головним доробком щодо теорії біографістики та біобібліографії у науковій спадщині ученого стали публікації «Індивідуальна бібліографія» і «Шевченківська бібліографія та її завдання» (1930 р.). Теоретичні

виклади М. І. Ясинського доводять положення сучасного бібліографознавства про європейські витоки базових положень у прикладній біобібліографії та збагачення вітчизняної практики бібліографування джерел щодо персоналій методологією українознавства.

Ключові слова: бібліологія, біобібліографія, індивідуальна бібліографія, колективна бібліографія, персоналія, українство, М. І. Ясинський.

Наукова спадщина Михайла Ілліча Ясинського, не зважаючи на наявність дисертаційних досліджень, наукових статей і навіть окремих біографічних нарисів про ученого [2; 8; 9; 10; 12], при кожному детальному прочитанні привертає увагу своєю інноваційністю, що виявляється в осучасненні нових фактів історії науки в Україні дореволюційного та післяреволюційного періодів, історії освітянського руху, історії становлення та утвердження бібліологічного циклу наукового знання. Всі ці історичні події обумовлені зовнішніми та внутрішніми особливостями протікання процесу формування національної культури. Дослідження процесу культурогенези світового соціуму у порівнянні з історією розвитку гуманітарного знання в Україні у багатьох випадках доводять ідентичність процесів еволюції національного культурного простору зі світовим. Можливо тільки визначення особливостей хронології подібності процесів світової та національної культури за умов революційності або повільності їх протікання. Доцільним щодо актуальності у межах сучасного наукового узагальнення досягнень національної біографістики стає висвітлення значення наукового доробку М. І. Ясинського як окремої сторінки в історії становлення біобібліографічного знання.

У біографії М. І. Ясинського були роки, які він сам визначив як «підготовка до наукової роботи» [2, с. 16]. Хронологічно це 1914–1918 рр. після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету і до першого місця роботи у якості співробітника навчальної частини богословського факультету Кам'янець-Подільського українського державного університету у лютому 1919 р. Саме у ці роки, за нашим припущенням, наполегливий початківець міг студіювати джерелознавчі праці з історії національної культури. Найперше, як свідчать його наукові публікації, відбулося знайомство з оригінальними за змістом і структурою працями Михайла Комарова, відзначивши їхнє цільове призначення, методичні прийоми викладення матеріалу у межах, означених як відтворення літературної спадщини українства [17]. М. І. Ясинський звернув увагу на алфавітне впорядкування літературних джерел за прізвищами авторів [18, с. 13]. На той час це була перша спроба у бібліографії українства на-

близитися та апробувати метод «персональних гнізд» як найдоцільніший для висвітлення історії вітчизняного письменства. Допитливий початківець знайомиться з європейським досвідом складання подібних джерелознавчих праць Міжнародним Бібліографічним Інститутом (далі — МБІ) у Брюсселі. Формується дослідницька потреба студіювати європейську наукову літературу в якості довшого літературного підґрунтя з усього комплексу історичного знання. Саме за такою логікою дослідницької роботи виникають у наукових статтях М. І. Ясинського 1920-х рр. посилання на праці міжнародних з'їздів з питань створення міжнародного каталогу фундаментальних наук у Лондоні, на методичні керівництва бібліографічною працею МБІ у Брюсселі, використання вже на той час усталеної біобібліографічної термінології у межах бібліографічного знання: «індивідуальна бібліографія», «біобібліографія», «біографічний словник», «методологія та методика біобібліографії», «бібліографія ідей». Європейська біографічна традиція у науковому літературному спадку з XVI ст. уже мала своє філософсько-методологічне обґрунтування та була поширеною у гуманітарному знанні початку XX ст. [3].

Продовженням самостійного опанування джерелознавчим і бібліографічним знанням стала професійна кар'єра у Кам'янець-Подільському українському державному університеті (з квітня 1919 р.). Праця помічника бібліотекаря (у сучасному трактуванні — заступника завідувача фундаментальної бібліотеки [1, с. 170]) Університету сполучалася з системним навчанням у «Бібліографічному семінарі» Миколи Антоновича Плевака, який був організований ученим восени 1919 р. при кафедрі української літератури історико-філологічного факультету Університету. Семінар, за деталізованим аналізом друкованих джерел, не був виключно «бібліографічним гуртком» при бібліотеці Університету [5; 6; 12], а існував як окрема навчальна дисципліна, що передбачала навчальні години на лекційні та практичні заняття. Проводився семінар виключно для студентів факультету. Заняття були занесені до розкладу навчального процесу. Але за фактом відвідування семінару співробітниками фундаментальної бібліотеки Університету, серед яких активно навчався і М. І. Ясинський, слід із упевненістю констатувати, що робота «Бібліографічного семінару» планувалася завідувачем кафедрою, приват-доцентом Миколою Плеваком як навчальна інновація та була вмотивована його працею над створенням біобібліографічного навчального посібника «Хрестоматія нової української літератури». Ідея створення посібника стала наслідком наукової співпраці науковця у стінах Харківського університету з професором М. Сумцовим. Бібліографічну картотеку друкованих матеріалів про біографії та творчість письменників

М. А. Плевако почав складати у Харкові ще до запрошення ректора І. Огієнка на роботу до Кам'янець-Подільського університету. Як керівник семінару та науковець-укладач М. Плевако використав увесь свій хист для розповсюдження знання про бібліографічні чинники наукової роботи, особливо у напрямі важливості ретельного пошуку матеріалів для створення повноцінної з погляду науки та педагогіки. Виклад навчального матеріалу у семінарі був підпорядкований науковій мотивації створення біобібліографічної картотеки. У процесі навчання М. Плевако формував плеяду однодумців та водночас кореспондентів для своєї далекосяжної наукової розвідки. Чітка аргументація та наукова завзятість ученого у межах роботи семінару сформували у слухачів наукову ідею створення біографічного словника діячів Поділля.

Іноваційна робота М. Плевака над створення біобібліографічної картотеки для хрестоматії з нової української літератури у Харкові, Кам'янці-Подільському, Києві дала змогу завершити укладацьку роботу та надрукувати двотомник у 1923–1926 рр. Петро Єфремов, подаючи рецензію на це видання, вказував: «З скупенькими біографічними і докладними бібліографічними примітками маємо ми тут справді таки з безперечним знанням поданий матеріал з літературної спадщини Котляревського... і Шевченка. Тут все зроблено добре і «без спеціального підбору»... Дуже приємна бібліографічна новинка і потребою часу викликана зміна» [7, с. 38].

«Бібліографічний семінар» М. А. Плевака в Університеті став першою теоретичною «школою» оволодіння біографічним і бібліографічним знанням для М. І. Ясинського. Реальним втіленням отриманих знань, уже за часів його науково-практичної діяльності «подільського» періоду (1919–1923 рр.), стала публікація у місцевій газеті «Червоний шлях» у 1923 р. біографічного матеріалу «Олександр Аленич» [19]. Перший біограф вченого Ф. К. Сарана, складаючи бібліографію праць М. І. Ясинського у 1971 р. [8, с. 155], визначив жанр цієї публікації як «некролог». Однак за багатьма змістовими ознаками тексту цей біографічний документ не можливо спрощено класифікувати. Мотивацією написання статті стала передчасна смерть колеги по університету, талановитого астронома, добропорядної людини Олександра Андріяновича Аленича. Але М. І. Ясинський написав більше, ніж некролог. Як вважає нинішній ректор Кам'янець-Подільського державного університету О. М. Завальнюк, М. І. Ясинський цією публікацією започаткував такий вид біографічних досліджень як «життєпис колишніх колег» [5, с. 529]. Наступною публікацією у цьому біографічному напрямі стала стаття професора В. О. Біднова, колишнього декана богословського фа-

культету Університету (1918–1919 рр.), «Український астроном Олександр Аленич» у «Літературно-науковому вістнику» [4].

Подібний життєпис колеги по праці М. І. Ясинський створив ще у 1927 р. у статті «Іван Калинович» для часопису «Зоря». Мотивацією стала також передчасна смерть молодого, але відомого на Західній Україні книговидавця, книгознавця та бібліографа. Стаття структурована як короткий опис сьогоденного стану та проблематики української бібліографії у Західній Україні. Особистість І. Калиновича вписана у цей науковий процес науковим доробком, масштабом дій, планами. Публікація більш нагадує біографічну статтю до довідкового видання. Змістовий окрас публікації не містить суму. Автором зроблено акцент на такому концепті як «стосунки особистості та суспільства», у нашому випадку — це значимість постаті Івана Калиновича в історії української бібліографії [14].

До викладу теоретичних постулатів біографістики М. І. Ясинський наблизився, перебуваючи на посаді завідувача відділу «Україніка» Всенародної Бібліотеки України при УАН (1923–1933 рр.). Актульні завдання відділу по формуванню біографічного напрямку українського бібліографічного репертуару формували його наукові інтереси у царині методології та методики питання. М. І. Ясинський професійно розставляв акценти на практичних бібліографічних завданнях відділу у науковій площині вирішення питання. Дві тематично взаємообумовлені публікації з'являються у 1930 р. на сторінках журналів «Бібліологічні вісті» та «Україна». Вибір наукових видань не є випадковим для вченого, який був серйозно налаштований на наукову аудиторію та розуміння проблеми. Стаття «Індивідуальна бібліографія», розміщена на сторінках друкованого органу Українського науково-дослідного інституту книгознавства (далі — УНІК) «Бібліологічні вісті», має суто академічні ознаки: поділ на теоретичний і прикладний розділи, історичне підсумування, формулювання проблем сучасної науки у розробці біографістичного дослідження, аналіз міжнародного досвіду та можливостей його застосування у вітчизняних наукових і бібліографічних установах, критико-рецензійна частина досягнутого та методичні поради в умовах соціальної розпорошеності біографічної та біобібліографічної діяльності по наукових і освітянських установах України. Автор прицільно розраховував на увагу до цієї публікації науковців широкого кола бібліологічного знання, навмисно виходячі за межі бібліотечної практики [15]. Первинно матеріал статті апробований як доповідь на засіданні Бібліографічної секції Науково-дослідної кафедри бібліотекознавства та бібліографії (далі — НДКБ) ВБУ при УАН. Актуальність поставленого для розгляду М. І. Ясинським питання

аргументовано так: «...з усіх ділянок української бібліографії, крім державної, у нас найпомітніше репрезентовано індивідуальну бібліографію» [15, с. 23]. Пояснюється цей факт, як неодноразово наголошує автор упродовж тексту статті, потребами нової української науки.

Не викликає у автора заперечень і назва даного виду бібліографії — «індивідуальна». Сучасні вітчизняні бібліографи більше звикли до визначення «персональна бібліографія». Та у 1920-х – на початку 1930-х рр. поняття «індивідуальна бібліографія» використовувалося безапеляційно, оскільки авторитетність МБІ у Брюсселі була визнаною і використання терміну ставало в межах радянських республік усталеним, майже стандартизованим. М. І. Ясинський подає за текстом статті усталені міжнародні визначення з метою подальшого використання їх змісту для аналізу конкретних бібліографічних покажчиків, створених в Україні до 1929 р.: *«МБІ під індивідуальною бібліографією розуміє покажчики творів окремих авторів. Під колективною бібліографією — покажчики творів певної групи авторів за ознакою території, мови, часу, професії. Біобібліографія за тим же інститутом — підгрупа індивідуальної бібліографії, до якої входять праці про окремих авторів»* [15, с. 35]. Далі допитливий і розсудливий учений вдається до полеміки, уточнюючи визначення цих понять стосовно української практики, беручи до уваги наукові розвідки від М. Костомарова до В. Тарнавського: *«Виникає питання: чи не може мати біобібліографічну підгрупу також і колективна бібліографія»* [15, с. 36]. Пропозиція М. І. Ясинського на уточнення поняття «біобібліографія» базується виключно на книгознавчій концепції бібліографічної праці. Автор подає ключове дискурсивне положення: *«Перш за все слід, на нашу думку, з'ясувати таке питання: чи твори того або іншого автора є разом і матеріал, що має і певне біографічне значення, оскільки за допомогою цього матеріалу освітлюються етапи життя й особливо творчості автора»* [15, с. 36]. Літературна продукція у більшості випадків доводить єдність матеріалу для розкриття позицій «твори автора» та «твори про автора». Для українських друків, за суто емпіричними спостереженнями М. І. Ясинського, ця ознака є майже визначальною. Тому автор статті пропонує уточнюючі визначення: *«...чи не доцільно поняття «біобібліографія», яке Міжнародний Бібліографічний Інститут надає лише покажчикам літератури про певного автора, поширити й на ті бібліографії, які охоплюють твори автора»* [15, с. 36]. Далі за текстом іде наукова пропозиція зрілого вченого, яка з позицій сьогоденного бібліографознавства дає право говорити про започаткування національного бібліографознавства в царині видової класифікації бібліо-

графії ще у 1920-ті рр., а саме: «...з однаковим правом можна було б поняття біобібліографія вживати й до визначення тих покажчиків, які охоплюють продукцію групи авторів і праці про них» [15, с. 36]. Формалістична схема МБІ реформується М. І. Ясинським щодо наслідків практики дореволюційної доби та потреб пореволюційної практики складання повнозмістовних інформаційних довідників про індивіда (персоналію) в Україні. Національна теоретична схема практики складання бібліографічних покажчиків 1920-х рр. набувають (за М. І. Ясинським) наступного вигляду: «біобібліографія» як узагальнююче поняття на рівні єдності змісту документів «автор» та «про автора»; підрозділами «біобібліографії» стають «індивідуальна» та «колективна» бібліографії.

Після теоретичних уточнень М. І. Ясинський зосереджує увагу у статті на методиці складання індивідуальних бібліографій, наголошуючи важливість: а) передмови автора-укладача з ознаками самодостатньої наукової праці (зокрема, уникнення формалізму при її написанні, зважаючи на потребу скоротити обсяг покажчика для друку); б) принципів відбору документів відповідно до наукової мети покажчика, розробки головних положень «бібліографії ідей»; в) систематизації матеріалу, доцільності використання міжнародної практики та орієнтації на національні потреби, обов'язковості введення тематичних розділів; г) ретельності опису, оскільки саме повнота інформації про документ дає творчу насагу науковцеві проводити подальшу дослідницьку роботу; д) необхідності створення допоміжних покажчиків для деталізації описів документів як фактів наукової реальності. Кожна з означених методичних позицій подається у статті не закінченою стверджувальною тезою, а переважно аргументується цитатою визначних діячів науково-бібліографічної справи історії національної науки або практикою складання дореволюційних покажчиків. Взірцевою для сучасників учений вважає бібліографічну діяльність Михайла Комарова.

Як знавець поточної бібліографічної продукції України 1920-х рр. М. І. Ясинський подає у тексті «ідеальну модель» такої бажаної для науки «біобібліографічної монографії», присвяченої певному авторові, — це єдність «*монографії про життя й діяльність автора та „індивідуальна бібліографія“*» [15, с. 37]. Для самого М. І. Ясинського це положення статті стало керівництвом до дії та самореалізації на ниві науковій і бібліографічній одночасно. Дослідницька захопленість науковця-початківця М. І. Ясинського бібліографічною спадщиною Михайла Комарова визначила справу всього життя вченого. Досконале вивчення життя та наукового доробку М. Комарова на ниві бібліографії, складання хронології його дослідницьких бібліо-

графічних пошуків, аналіз наукових і бібліографічних праць, особливо з'ясування методів бібліографування, сприяло появі тексту «ідеальної» за самим же М. І. Ясинським біобібліографічної монографії «Михайло Комаров. Монографія» [18].

Особливе значення в історії науки в Україні має стаття М. І. Ясинського «Шевченківська бібліографія та її завдання», надрукована у науковому журналі з українознавства УАН «Україна» [20]. Праця входить до тематичної рубрики «В 69 роковини смерті Т. Г. Шевченка», що вміщує вісім дослідницьких робіт істориків, літераторів, мовознавців (Михайла Возняка, Павла Филиповича, Михайла Мочульського, Олександра Ананьєва, Івана Щітківського та Федора Савченка). Михайло Ясинський не випадково був включений головним редактором М. Грушевським до цієї тематичної рубрики. Публікація відповідає виваженим канонам наукової завершеної праці: досліджено здобутки бібліографічної шевченкіани, визначено переваги авторських бібліографічних праць дожовтневого періоду, їх значення для розкриття постаті Т. Г. Шевченка у національному відродженні. Значна частина праці аналізує стан бібліографування Шевченкіани за перше десятиліття радянських часів, зупиняючись на працях І. Айзенштока, М. Плевака, М. Яшека, О. Дорошкевича, О. Багрія, В. Дорошенка.

Констатуючи організаційні досягнення, М. І. Ясинський особливо докладно зупиняється на наукових «певних досягненнях», до яких зараховує: ретельність пошуку та добору друків самого поета і різної за видами та жанрами літератури про нього; переважно тематичний принцип добору текстів Кобзаря та про Кобзаря в науковій і бібліографічній літературі як найдоцільніший; наполягає на зосередженні уваги укладачів на «бібліографії ідей», що стосуються Т. Г. Шевченка; наголошує важливість коментарів, приміток, додаткових покажчиків у біобібліографічних працях. У статті подано поширену висновкову частину, що за змістом може бути характеризує як *план-проспект* бібліографічної Шевченкіани на визначний хронологічний період для України. М. І. Ясинський обґрунтовує та наполягає на організації виключно колективної праці зі створення такого роду довершеного повного бібліографічного зібрання. Ознаки фундаментальності наукових положень статті М. І. Ясинського «Шевченківська бібліографія та її завдання» для українознавства стали вагомою підставою для редактора «України» Михайла Грушевського, аби включити її до головного друкованого органу Першого відділу УАН на рівні концептуальних наукових праць, незважаючи на особисте упереджене ставлення до бібліографії як самостійної наукової галузі та прикладної діяльності.

Визначаючи особливості сучасного стану вітчизняної біографістики, можливо провести наукові паралелі між сьогоденними досягненнями та науковими студіями М. І. Ясинського у науковій царині. Від перших спроб дослідження «персоналії» і до останньої монографії «Михайло Комаров» учений відмовляється від лінійного опису фактів життя та творчості, ідеологічно вивіренних настанов оцінювання значущості особистості, поверховості наукового опису. Його біографістичні праці вивірені з позицій історіософії, джерелознавства, історіографії, бібліографії, обґрунтовані потребами науки та суспільно виражені. Ознака сучасної біографістики — «сміливі творчі експерименти в постмодерністському дусі» [3, с. 30] — притаманна дослідницькій історико-бібліографічній праці М. І. Ясинського часів творчого революційного підходу до розгортання українознавчих студій у якості державних завдань національної гуманітаристики 1920-х рр.

1. *Айвазян О. Б.* Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.) [Текст] / О. Б. Айвазян, В. С. Прокопчук : моногр. – Кам'янець-Подільський, 2016. – 256 с.
2. *Арутюнова С. А.* Бібліографічна спадщина Михайла Ілліча Ясинського [Текст] / С. А. Арутюнова: дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 1998. – 191 с.
3. *Бездрабко В. В.* Сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняної біографістики [Текст] / В. В. Бездрабко // Укр. біографістика. – Київ, 2016. – Вип.14. – С. 29–49.
4. *Біднов В.* Український астроном Олександр Аленич (1890–1923 рр.) [Текст] / О. Біднов // Літературно-науковий вістник [Львів–Тернопіль]. – 1931. – Т. CV. Книжка 1 (за січень). – С. 80–85.
5. *Завальнюк О. М.* Джерела про заснування і діяльність Київського і Кам'янець-Подільського державних українських університетів (1917–1921 рр.) [Текст] / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 17. – С. 519–536.
6. *Завальнюк О. М.* Навчальний процес у Київському і Кам'янець-Подільському українському університетах: проблема якісної організації (1918–1920 рр.) [Текст] / О. М. Завальнюк // Там само. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 14. – С. 73–104.
7. *Єфремов П.* [Рецензія] / П. Єфремов // Зоря [Дніпропетровськ]. – 1927. – № 1. – С. 38–39. – Рец. на кн.: М. Плевако. Хрестоматія нової української літератури. – Т. 1. – Київ–Харків, 1926. – 594 с.

8. *Корнейчик І. І.* Михайло Ілліч Ясинський [Текст] / І. І. Корнейчик // *Бібліотекознавство та бібліогр.* – Харків, 1971. – Вип. 11. – С. 147–158.
9. *Королевич Н. Ф.* Українські бібліографи ХХ століття: навч. посіб. [Текст] / Н. Ф. Королевич ; Кн. палата України. – Київ, 1998. – 327 с.
10. *Королевич Н. Ф.* Бібліограф М. І. Ясинський (1889–1967) : навч. посіб. [Текст] / Н. Ф. Королевич, М. В. Геращенко ; Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 1995. – 32 с. – (Видатні діячі української книги ; вип. 2).
11. *Матвійчук Л. О.* Біобібліографічні матеріали з історії української літератури в особовому архівному фонді Миколи Плевака (1890–1941) в Інституті рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського [Текст] / Л. О. Матвійчук // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – 2007. – Вип. 12. – С. 93–101.
12. *Пархоменко В. М.* Бібліограф Михайло Ілліч Ясинський (1889–1967) [Текст] / В. М. Пархоменко // *Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. Сер. Бібліотекознавство, Книгознавство.* – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 78–93.
13. *Ясинський М. І.* Бібліографія праць М. М. Боголюбова [Текст] / М. І. Ясинський, О. Д. Балабанов // *Наук. записки Київського ун-ту.* – 1952. – Т. 11. – Вип. 7. Математ. зб. № 6. – С. 129–127.
14. *Ясинський М. І.* Іван Калинович [Текст] / М. І. Ясинський // *Зоря [Дніпропетровськ].* – 1927. – № 12. – С. 21.
15. *Ясинський М. І.* Індивідуальна бібліографія [Текст] // М. І. Ясинський // *Бібліологічні вісті.* – 1930. – № 1. – С. 23–47.
16. *Ясинський М. І.* Матеріали до бібліографії М. О. Скрипника [Текст] / М. І. Ясинський, ВБУ при ВУАН. – Харків-Київ: Рух, 1932. – 104 с.
17. *Ясинський М. І.* Михайло Комаров (з минулого української бібліографії) [Текст] / М. І. Ясинський // *Рад. літературознавство.* – 1965. – № 11. – С. 24–28.
18. *Ясинський М. І.* Михайло Комаров: монографія [Текст] / М. І. Ясинський; уклад. М. В. Геращенко ; Кн. палата України. – Київ, 2001. – 68 с.
19. *Ясинський М. І.* Олександр Аленич [Текст] / М. І. Ясинський // *Червоний шлях [Кам'янець-Подільський].* – 1923. – 28 квітня. – С. 3
20. *Ясинський М. І.* Шевченківська бібліографія та її завдання [Текст] / М. І. Ясинський // *Україна: наук. журнал українознавства / під. ред. акад. М. Грушевського.* – 1930. – № 40 (бер.-квіт.). – С. 113–132.

REFERENCES

1. Aivazian, O. B. & Prokopchuk, V. S. (2016). *Biblioteka Podillia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Libraries of Podillia (second half of the XIX – early XX centuries)]. Kamyanets-Podilskyi. [in Ukrainian].
2. Arutiunova, S. A. (1998). *Bibliohrafichna spadshchyna Mykhaila Illicha Yasynskoho* [Bibliographic heritage of Mikhail Ilyich Yasin-sky]. Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Bezdrabko, V. V. (2016). *Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku vitchyznianoi biohrafistyky* [Current state and prospects of development of domestic biography]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 14, pp. 29–49). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Bidnov, V. (1931). *Ukrainskyi astronom Oleksandr Alenych (1890–1923 rr.)* [Ukrainian astronomer Alexander Aleenich (1890–1923 gg.)]. In *Literaturno-naukovyi vistnyk*. (Vol. CV, b. 1, pp. 80–85). Lviv-Ternopil. [in Ukrainian].
5. Zavalniuk, O. M. (2011). *Dzherela pro zasnuvannia i diialnist Ky-ivskoho i Kam'ianets-Podilskoho derzhavnykh ukrainskykh univer-sytetiv (1917–1921 rr.)* [Sources about the founding and activities of the Kyiv and Kamyanets-Podilsky state Ukrainian universities (1917–1921)]. In *Osvita, nauka i kultura na Podilli*. (Vol. 17, pp. 519–536). Kamyanets-Podilskyi. [in Ukrainian].
6. Zavalniuk, O. M. (2009). *Navchalnyi protses u Kyivskomu i Kam'ia-nets-Podilskomu ukrainskomu universytetakh: problema yakisnoi orhanizatsii (1918–1920 rr.)* [The educational process in the Kyiv and Kamianets-Podilsky Ukrainian universities: the problem of qual-itative organization (1918–1920)]. In *Osvita, nauka i kultura na Po-dilli*. (Vol. 14, pp. 73–104). Kamyanets-Podilskyi. [in Ukrainian].
7. Yefremov, P. (1927). *Retsenziia na kn. M. Plevako. (1926). Khres-tomatiia novoi ukrainskoi literatury. (Vol. 1). Kyiv, Kharkiv* [Review on the book “The textbook of the new Ukrainian literature”. (Vol. 1). Kyiv, Kharkiv]. *Zoria*, 1, 38–39. [Dnipropetrovsk]. [in Ukrainian].
8. Kornieichyk, I. I. (1971). *Mykhailo Illich Yasynskiy* [Mikhail Ilyich Yasinsky]. In *Bibliotekoznavstvo ta bibliohrafija*. (Vyp. 11, pp. 147–158). Kharkiv. [in Ukrainian].
9. Korolevych, N. F. (1998). *Ukrainski bibliohrafy XIX stolittia* [Ukrai-nian bibliographers of the twentieth century]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Korolevych, N. F. & Herashchenko, M. V. (1995). *Bibliohraf M. I. Yasynskiy (1889–1967)* [Bibliographer M. I. Yasinsky (1889–1967)]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Matviichuk, L. O. (2007). *Biobibliohrafichni materialy z istorii uk-rainskoi literatury v osobovomu arkhivnomu fondi Mykoly Plevaka*

- (1890–1941) v *Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteky imeni V. I. Vernadskoho* [Bibliographic materials on the history of Ukrainian literature in the personal archival collection of Nikolai Plevak (1890–1941) at the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadsky National Library]. In *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. (Vol. 12, pp. 93–101). Kyiv. [in Ukrainian].
12. Parkhomenko, V. M. (2008) *Bibliohraf Mykhailo Illich Yasynskiy (1889–1967)* [Bibliographer Mikhail Ilyich Yasinsky (1889–1967)]. In *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu. Ser Bibliotekoznavstvo, Knyhoznnavstvo*. (Vol. 1, pp. 78–93). Kamyanets-Podilskyyi. [in Ukrainian].
 13. Yasynskiy, M. I. (1952). *Bibliohrafiia prats M.M.Boholiubova* [Bibliography of works by M. M. Bogolyubov]. *Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu*. (Vol. 11, issue 7, № 6, pp. 129–127). Kyiv. [in Ukrainian].
 14. Yasynskiy, M. I. (1927). *Ivan Kalynovych* [Ivan Kalinovich]. *Zoria*, 12, 21. [Dnipropetrovsk]. [in Ukrainian].
 15. Yasynskiy, M. I. (1930). *Indyvidualna bibliohrafiia* [Individual bibliography]. *Bibliolohichni visti*, 1, 23–47. [in Ukrainian].
 16. Yasynskiy, M. I. (1932). *Materialy do bibliohrafii M. O. Skrypnyka* [Materials to the bibliography by M. O. Slypnik]. Kharkiv-Kyiv. [in Ukrainian].
 17. Yasynskiy, M. I. (1965). *Mykhailo Komarov (z mynuloho ukrainskoi bibliohrafii)* [Mikhail Komarov (from the last Ukrainian bibliography)]. *Radjanske literaturoznnavstvo*, 11, 24–28. [in Ukrainian].
 18. Yasynskiy, M. I. (2001). *Mykhailo Komarov: monohrafiia* [Michael Komarov]. Kyiv. [in Ukrainian].
 19. Yasynskiy M.I. (1923, 28 April). *Oleksandr Alenych* [Alexander Alenich]. *Chervonyi shliakh*, 77, 3. [Kam'ianets-Podilskyyi]. [in Ukrainian].
 20. Yasynskiy, M. I. (1930). *Shevchenkivska bibliohrafiia ta yii zavdania* [Shevchenko's bibliography and its tasks]. *Ukraina: naukovyi zhurnal ukraїnoznnavstva*, 40, 113–132. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 27.11.2017 р.

Petrycova Valentyna, Doctor of Philosophy, Doctoral Student of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Biographical tradition in the scientific heritage of M. I. Yasinsky: pages of the history of Ukrainian biographical science.

The urgency of the topic is related to the research of the scientific heritage of M. I. Yasynskyi, one of the founders of bibliological knowledge in Ukraine during the 1920s. In this historical period, science was arranged organizationally as a social institute — the Ukrainian Academy of Sciences. The scientist has a thorough study of the pre-revolutionary practice of compiling bibliographic works, formulation of a clear scientific definition of the tasks of practical compilation of biobibliographies for the needs of science, comparison of domestic practices and European experience in the theory and practice of biobibliography. The works of the Ukrainian bibliographer Mykhailo Komarov, created on the brink of the modern era of Ukrainian culture development, became the basis for the scholar's scientific interest in the issues of biography and biobibliography sciences. The first biographical works of the aspiring scientist M. I. Yasynskyi in the provincial press are defined by modern researchers as the establishment of the “life story of colleagues” biographical genre. The scientist has created a holistic scientific concept regarding the main concepts of biography studies in the context of the deployment of Ukrainian humanities in the space of the Ukrainian Academy of Sciences such as “personality”, “individual bibliography”, “collective bibliography”, “biobibliography”, “bibliography of ideas” in the writings of a person, “perfect biography”. The main scientific achievements of the theory of biography and biobibliography sciences in the scientific heritage of the scholar are the publications “Individual bibliography” and “Shevchenko bibliography and its tasks” (1930). Theoretical presentations of M. I. Yasynskyi prove the position of modern bibliography science on the European origins of basic provisions in applied biobibliography science and enrichment of the practice of compiling bibliography of sources on personalities by the methodology of Ukrainian studies.

Key words: bibliology, biobibliography, individual bibliography, collective bibliography, personality, Ukrainism, M. I. Yasinsky.

Петрикова В. Т., доктор философии, докторант Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Биографическая традиция в научном наследии М. И. Ясинского: страницы истории украинской биографистики.

Актуальность темы связана с исследованием научного наследия М. И. Ясинского, одного из основателей библиологического знания в Украине в 1920-х гг. В этот исторический период наука организационно оформлялась в социальный институт — Украинскую академию наук. Ученому принадлежит обстоятельное исследование дореволюционной практики составления биобиблиографических

работ, формулировка четкого научного определения задач практического составления биобиблиографий для потребностей науки, сравнение отечественной практики и европейского опыта в области теории и практики биобиблиографии. Основой научного интереса ученого к вопросам биографистики и биобиблиографии стали труды украинского библиографа Михаила Комарова, созданные на рубеже нового времени развития украинской культуры. Первые биографические труды начинающего ученого М. И. Ясинского в провинциальной прессе современными исследователями были определены как основание нового жанра «жизнеописание коллег». Ученому принадлежит создание целостной научной концепции в отношении главных понятий биографистики в условиях развертывания украинской гуманитаристики в пространстве Украинской академии наук, таких как «персоналия», «индивидуальная библиография», «коллективная библиография», «биобиблиография», «библиография идей» в произведениях, «идеальная биография». Главными наработками относительно теории биографистики и биобиблиографии в научном наследии ученого являются публикации «Индивидуальная библиография» и «Шевченковская библиография и ее задачи» (1930 г.). Теоретические концепты М. И. Ясинского подтверждают положения современного библиографоведения о европейских истоках базовых положений в прикладной биобиблиографии и обогащении отечественной практики библиографирования источников о персоналиях методологией украиноведения.

Ключевые слова: библиология, биобиблиография, индивидуальная библиография, коллективная библиография, персоналия, украинство, М. И. Ясинский.

*Наталія Володимирівна ОСІННЯ,
молодший науковий співробітник
Інституту геотехнічної механіки
імені М. С. Полякова НАН України
(Дніпро)*

ПОСТАТІ ВЧЕНИХ-ГЕОЛОГІВ ТА ГІРНИКІВ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Історія розвитку знань з геології та гірництва в Україні пов'язана з науковою діяльністю відомих професорів Харківського, Київського, Новоросійського університетів, а також Катеринославського вищого гірничого училища ХІХ – початку ХХ ст. Вивчення історіографії складалося з кількох напрямів наукових досліджень: життєвий шлях учених, науково-педагогічна та просвітницька діяльність, наукова спадщина, створення бібліографічного галузевого ресурсу. Наголошується, що найменший відсоток публікацій припадає на дослідження внеску вчених-геологів і гірників у розбудову бібліографічно-інформаційного простору.

Перший період (дореволюційний) історіографії можна назвати періодом накопичення історичних фактів і появи літератури довідкового характеру. Для другого періоду (1918–1980-ті рр.) характерна поява регіональних праць щодо історичного геологічного дослідження України, біобібліографій, гірничої мемуаристики, дослідження бібліографії з геології. Відзначені праці, які мають історіографічну та джерелознавчу цінність. Привертає увагу детальна розвідка М. П. Гуменюка щодо бібліографії у працях П. А. Тутковського. На жаль, відсоток праць українською мовою на той час був незначний. В останній період (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) непересічне значення для розвитку геолого-гірничої біографіки мають науково-біографічні праці В. І. Онопрієнка, розвідки Г. К. Швидько, а також монографічне видання про геологів Одеського університету.

Подано аналіз низки біобібліографічних покажчиків і довідників, створених НТБ НГУ (м. Дніпро), НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова, ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Зроблено акцент на поточному краєзнавчому інформуванні в галузі геології та гірництва Дніпропетровською ОУНБ, Одеською національною науковою бібліотекою, Волинською ДОУНБ ім. Олени Пчілки. Історіографічний аналіз документів свідчить, що сьогодні не створено комплексної наукової праці, присвяченої вченим-геологам та гірникам України XIX – початку XX ст.

Ключові слова: історіографія, вчені-геологи та гірники, Україна, науково-бібліографічна діяльність.

Сьогодні ставлення до науково-культурної спадщини свідчить про рівень розвитку суспільства, його культури та духовності. Україна володіє науковим гірничо-геологічним потенціалом, широко визнаним світовою науковою спільнотою. На сучасному етапі розвитку історії української геологічної та гірничої науки спостерігається стійкий інтерес до ролі вчених-геологів і гірників у справі створення підґрунтя сучасного інформаційного ресурсу.

Актуальність дослідження історіографії науково-бібліографічної спадщини, життєвого шляху та педагогічно-просвітницької діяльності вчених-геологів і гірників України XIX – початку XX ст. обумовлена необхідністю створення найбільш повного бібліографічно-інформаційного ресурсу з питань геології та гірництва, його підтримання та популяризації в бібліотечній мережі країни.

Метою статті є аналіз існуючої вітчизняної історіографії, присвяченої різним аспектам багатогранної діяльності вчених-гірників і геологів, що дасть змогу реконструювати їхні особисті та педагогічно-наукові біографії.

Історія розвитку знань із геології та гірництва в Україні пов'язана з науковою діяльністю відомих учених — геологів і гірників XIX – початку XX ст. Це професори університетів — Харківського (Н. Д. Борисяк, І. Ф. Леваковський, О. В. Гуров, П. П. П'ятницький), Київського (К. М. Феофілактів, П. Я. Армашевський, М. І. Андрусов, В. Ю. Тарасенко, П. А. Тутковський, В. І. Лучицький), Новоросійського (М. О. Головінський, І. Ф. Синцов, В. Д. Ласкарев, Р. О. Прендель). Значну роль у становленні геології та гірництва відіграли також учені Катеринославського вищого гірничого училища (з 1912 р. — Катеринославського гірничого інституту) М. Й. Лебедев, Л. Л. Іванов, П. М. Леонтовський, О. М. Терпигорев, В. О. Гуськов, М. М. Федоров, Й. І. Танатар і М. М. Протодяконов.

Джерельна база дослідження представлена різноманітними за змістом, характером, ступенем інформативності та видовими озна-

ками матеріалами. Тема дослідження є комплексною, тому історіографія складається з кількох напрямків наукових досліджень: життєвий шлях учених, науково-педагогічна та просвітницька діяльність, наукова спадщина, бібліографічна культура та створення бібліографічного галузевого ресурсу (остання представлена наймеш чисельно).

Формування історіографії бере початок від 80-х рр. XIX ст. і триває до сьогодні. Процес її формування охопив три історичні періоди, а матеріали можна розділити на публікації до 1917 р., історіографію 1918 – 1980-х рр. минулого століття та праці, опубліковані після 1990 р. У кожному з періодів наявна нерівноцінна за кількістю видань і дуже різноманітна за типовим, видовим і жанровим призначенням інформація.

Цікавими історіографічними джерелами першого періоду слід визнати ювілейні видання, присвячені Харківському (Д. І. Багалій, І. О. Устинов, І. Ф. Сумцов, І. П. Осипов) [2; 29], Київському (М. Ф. Владимирський-Буданов), Новоросійському (А. І. Маркевич) університетам, Катеринославському вищому гірничому училищу (П. Г. Рубін), Катеринославському відділенню Російського технічного товариства (А. Ф. Родзевич-Білевич). Ці праці мають високий ступінь інформативності завдяки значному обсягу фактичних документальних матеріалів.

Окрему позицію займають довідники та словники найвідоміших осіб — університетських професорів, написані їхніми сучасниками. Відзначимо широко відому для цього часу фундаментальну працю за редакцією професора В. С. Іконникова «Библиографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира», приурочену до 50-річчя Київського університету. Публікації до ювілеїв та некрологи (К. М. Феофілактов, М. О. Головінський, Л. А. Ячевський, І. Ф. Синцов, Р. О. Прендель), авторами яких були відомі професори (М. І. Андрусов, П. Я. Армашевський, П. А. Тутковський) і викладачі (М. Д. Сидоренко, А. Є. Лагоріо) друкувалися у провідних галузевих часописах і стали першими біобібліографічними виданнями того часу. Деяка інформація щодо розширеного огляду наукових досягнень учених-геологів і гірників (П. А. Тутковський, Р. О. Прендель, В. Ю. Тарасенко, В. І. Лучицький) є у відгуках та оглядах, які склалися при проходженні ними конкурсу на заміщення вакантних посад. Авторами цих відгуків були відомі вчені (В. І. Вернадський, П. Я. Армашевський, М. Й. Лебедев, А. І. Лаврський, П. П. П'ятницький), які робили ґрунтовний огляд із цінними висновками та пропозиціями щодо наукових здобутків претендентів. Ці праці дотепер мають значну науково-історичну цінність

і можуть вважатися найпомітнішим внеском у створення галузевої оглядової інформації.

Важливе значення мало листування вчених-геологів і гірників із відомими фахівцями, колегами. Треба згадати листування К. М. Феофілактова з Ейхвальдом, М. І. Андрусова, В. Ю. Тарасенко та П. М. Чирвінського з В. І. Вернадським. Деяку інформацію щодо наукової діяльності вчених можна отримати з передмов до монографічних видань, статей. Дискусійні статті дають можливість побачити внесок учених у певну галузь геології чи гірництва, оцінити ступінь розвитку проблеми на певному відрізку часу, побачити аргументи опонентів і культуру ведення наукового діалогу того часу. Нюанси дослідницьких питань, вирішення кафедральних проблем віднаходимо у протоколах і звітах наукових і природничих товариств.

Наприкінці XIX ст. з'являється згадка відомого вченого-хіміка М. А. Бунге про бібліографічну діяльність П. Я. Армашевського, що свідчило про активну участь учених-геологів у створенні поточної інформації з різних питань геологічної науки.

На початку XX ст. друкується низка статей щодо діяльності вчених-геологів і гірників та створення галузевих наукових товариств. Зокрема, слід відзначити низку матеріалів, присвячених К. М. Феофілактову, авторами яких були відомі геологи П. Я. Армашевський та П. А. Тутковський.

Цей період історіографії можна назвати періодом накопичення історичних фактів, формування кола джерел і проблематики історичних досліджень з історії життєпису вчених-геологів університетів України другої половини XIX – початку XX ст. Характерна риса першоджерел цього періоду — оперативність написання робіт.

Наступний період охоплює 1918–1980-ті рр. і має кілька підперіодів.

Для 20–40-х рр. характерна поява циклу праць щодо геологічного дослідження Донбасу, залізрудних родовищ Керченського півострова, Нікопольського марганцеворудного району, бокситових покладів Придніпров'я, де автори (В. І. Лучицький, А. Г. Еберзін, О. І. Константинов) подавали стисло інформацію про історію вивчення цих регіонів і відзначали внесок у цю справу вчених-геологів (Н. Д. Борисяк, І. Ф. Леваковський, П. П. П'ятницький та ін.). Великий резонанс мала автобіографія академіка Павла Аполлоновича Тутковського (1929 р.) [1], де автор розповідає про складнощі та прикросі життєвого шляху, навчання у Київському університеті, працю в сфері геології та зустрічі з відомими геологами. У подальшому виходить низка статей до ювілейних дат і некрологів, присвячених П. А. Тутковському, В. І. Лучицькому, Л. Л. Іванову, М. М. Федорову, М. І. Ан-

друсову, П. М. Чирвінському, Й. І. Танатару. Друки містять стислу інформацію про життєвий шлях, наукову діяльність і список основних наукових праць учених і вміщуються в галузевих, загальнонаукових та окремих виданнях. Варто згадати «Збірник пам'яті академіка П. А. Тутковського» у двох томах, виданий Всеукраїнською академією наук 1932 р. Головна цінність цього видання в тому, що поряд із оглядом наукової діяльності вченого подано покажчик його праць.

Із 50-х рр. починають друкуватися «Очерки по истории геологических знаний», де наведено інформацію стосовно окремих досліджень з геології середини XIX – початку XX ст. Найбільш значущими матеріалами в ці роки були статті І. Я. Яцько щодо розвитку геологічних наук в Новоросійському університеті в дореволюційний період та С. П. Родіна про геологічні науки в Київському університеті. Цінна інформація є також у низці статей, присвячених науковій спадщині відомих учених-геологів Харківського університету: Н. Д. Борисюка, І. Ф. Леваковського, О. В. Гурова [8; 10; 15; 27]. Варта уваги й монографія Є. М. Фаермана про розвиток вітчизняної гірничої науки, що розкриває окремі аспекти наукової діяльності вчених-гірників О. М. Терпигорєва, В. О. Гуськова та М. М. Протодьяконова. Наприкінці 50-х рр. у Державному видавництві України вийшла розвідка М. Р. Миронова про діяльність видатних учених Дніпропетровська. Серед інших була згадка і про О. М. Терпигорєва та М. Й. Лебедева. Першими гірничими мемуарами стали «Воспоминания горного инженера» О. М. Терпигорєва [28], у яких, зокрема, йдеться про формування науково-технічної інтелігенції Катеринослава початку XX ст. Автор згадує діяльність у КВГУ, гірничу практику студентів, пригадує вчених-гірників і геологів: М. М. Федорова, В. О. Гуськова, М. Й. Лебедева, П. М. Леонтовського та ін.

У 60-ті рр. значною подією стала поява у серії «Бібліографія вчених УРСР» покажчиків, присвячених П. А. Тутковському та В. І. Лучицькому. До ювілейних дат друкуються матеріали з розвитку геологічної науки у Київському, Харківському, Одеському університетах (але це стисла інформація). Науково обґрунтована історія, шляхи розвитку геології та внесок учених-геологів у розбудову геологічної науки України відбито у фундаментальній праці відомого геолога К. Й. Новик (у співавторстві) «История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917)» [17], що сьогодні є бібліографічним раритетом. На широкій джерельній базі авторами розглянуто серед іншого праці вчених-геологів, які активно досліджували Донецький басейн (Н. Д. Борисюка, І. Ф. Леваковського, О. І. Гурова та ін.). Ця монографія, крім

величезного фактичного матеріалу, містить чудовий довідково-пошуковий апарат і дотепер є безцінним виданням не тільки для істориків геолого-гірничої науки, а й для широкого кола дослідників історії України. Цикл цінних видань створено у цей період до ювілею М. І. Андрусова, зокрема «Очерки по истории геологических знаний. Выпуск 14» [4], де наведено спогади учнів ученого та його сучасників, та вибрані праці вченого у чотирьох томах, у передмовях до яких розкрито біографію М. І. Андрусова та його наукову діяльність у різних галузях геології. До 100-річчя від дня народження відомого гірничого механіка Михайла Михайловича Федорова у донецькому видавництві «Донбас» побачила світ науково-популярна брошура, присвячена життєпису та науковій діяльності вченого. Книжка добре ілюстрована (подає цінні світлини), вміщує список праць ученого. Нарис життя та діяльності О. М. Терпигорева відбито у книзі Б. О. Розентрера. Також вперше у статті відомого українського вченого-бібліографа М. П. Гуменюка з'являється огляд бібліографічної діяльності П. А. Тутковського [7]. Показово, що розвідка про роль бібліографії у дослідженнях із питань геології та географії П. А. Тутковського опублікована на сторінках галузевого професійного видання з геології.

У 70-ті рр. значною подією у історіографії геології була поява п'ятнадцятого випуску «Очерков по истории геологических знаний», присвяченого геологам вищих навчальних закладів Півдня Росії [6]. У ньому зібрані різноманітні спогади та розширені дослідження про М. О. Головкінського, І. Ф. Синцова, Р. О. Пренделя, М. Й. Лебедева, Л. Л. Іванова та Й. І. Танатара, які мали суттєве значення для їхніх біографій. У цей період також побачила світ книга С. І. Романовського про М. О. Головкінського, що стала першим науково-біографічним дослідженням вченого [26]. Ґрунтовну оцінку геологічних досліджень України ХІХ – початку ХХ ст. наведено у колективному довідковому виданні «Геологическая изученность СССР», 32-й том якого було присвячено Україні. Наявність повного бібліографічного опису праць дослідників, стислі реферати та багатющій довідково-пошуковий апарат зробили це видання незамінним помічником у інформаційно-довідкових пошуках і засвідчили значущість праць учених-геологів ХІХ – початку ХХ ст.

У 80-х рр. вчені-геологи ХІХ – початку ХХ ст. були широко представлені в галузевому біографічному довіднику «Геологи. Географи» (автори: Г. І. Малякко, В. П. Франчук, В. Г. Куліченко), де вміщено короткі відомості про життя та наукову діяльність учених минулого і сучасності, які зробили внесок у розвиток геологічних і географічних наук. Серед праць, які вийшли друком у той період,

відзначимо монографію В. І. Онопрієнка, присвячену П. А. Тутковському [20]. Це перше монографічне дослідження життя, науково-викладацької та організаційно-просвітницької діяльності відомого вченого, з широким спектром використання архівних матеріалів. Наголос робиться на внеску вченого в різні галузі геології. Варто відзначити значну бібліографію праць П. А. Тутковського і літератури про нього, а також іменний покажчик.

Цей період позначений появою перших ґрунтовних біобібліографій, зародження геолого-гірничої мемуаристики, досліджень загальної ретроспективної бібліографії з геології та гірництва, фундаментальних праць щодо історичного геологічного дослідження України, створенням довідкових видань, виданням науково-біографічних праць, присвячених відомим ученим-геологам і гірникам. На жаль, відсоток праць українською мовою був малим.

Останній період у висвітленні історіографії геології та гірничої справи починається у 1990-х рр. та продовжується до сьогодні. Однією з характерних рис сучасної української історіографії є розширення кола питань з історії геології та гірництва України. За роки державної незалежності України відбувається поширення різнобічної інформації, що презентує й інтерпретує спадщину та місце вчених-геологів і гірників ХІХ – початку ХХ ст. у сучасному світі геології та гірництва.

Певного поширення набули фундаментальні дослідження розвитку освіти і науки в Україні ХІХ – початку ХХ ст. Це колективні ґрунтовні монографії «Історія української культури», «Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах», «Криворізький залізорудний басейн» [13], у яких відображена інформація про окремих учених-геологів і гірників та даються науково виважені оцінки їхньої діяльності.

Значний внесок у дослідження історії геології та гірництва, розвиток публіцистики та реконструкцію геолого-гірничої біографістики зробили В. І. Онопрієнко, Г. К. Швидько, В. В. Бокотей, М. Ю. Костриця та І. Ф. Шаров [3; 12; 18; 19; 31]. Їхні розвідки відзначаються ґрунтовним знанням джерельної бази, ексклюзивними архівними матеріалами, глибоким аналізом творчої спадщини й педагогічно-просвітницької діяльності вчених, кваліфікованими висновками та значно розширяють межі дослідження в просторовому вимірі. Цінний внесок у геологічну біографіку зробив відомий учений В. І. Онопрієнко. Ним створена низка науково-біографічних видань, присвячених П. А. Тутковському, В. І. Лучицькому та М. І. Андрусову [18; 19]. Головна цінність цих видань у тому, що життєпис і наукова творчість учених показана на широкому тлі спіл-

кування з тогочасною науковою спільнотою і є своєрідним зрізом буття наукової геологічної співдружності.

Монографія відомого історика та краєзнавця Г. К. Швидько на багатющому фактичному матеріалі на тлі розвитку Кривбасу подає життєвий шлях і творчу діяльність Й. І. Танатара [31]. Це перша фундаментальна праця про відомого вченого-геолога. Історіографічний інтерес має науково-довідкове видання про вчених-геологів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (автори: Є. П. Ларченков, О. П. Кравчук, А. О. Кравчук) [14]. У книжці висвітлено діяльність геологів, які заклали основи знань із геології Північного Причорномор'я та Криму (І. Ф. Синцов, В. Д. Ласкарев, М. О. Головінський, Р. О. Прендель). Цінність видання у невідомих раніше документальних й архівних матеріалах (фотографії, особисті листи тощо). Історико-публіцистичні нариси І. Ф. Шарова про М. І. Андрусова та П. А. Тутковського вміщені у виданні «Вчені України: 100 видатних імен».

Найбільш активно досліджується постать відомого вченого, знаного фахівця з різних галузей геології П. А. Тутковського. Це численні статті, тези і доповіді конференцій, монографічні дослідження. Грунтовні розвідки зробив В. І. Онопрієнко. Розвиток геологічної діяльності П. А. Тутковського на Волині подано в працях С. М. Міщука, М. Ю. Костриці, Г. А. Міщук та ін. [12; 16]. У 2008 р. у серії «Вчені Житомирщини» вийшов історико-краєзнавчий нарис про Павла Аполлоновича Тутковського відомого вченого і краєзнавця М. Ю. Костриці. Однією із головних цінностей книги є бібліографія основних праць ученого і літератури про нього. Відомі фахівці та публіцисти В. Губарець і І. Падалка оприлюднили художньо-біографічну повість із життя П. А. Тутковського під символічною назвою «Скарбами землі зігрітий». Автори проекту «Збереження національного наукового доробку» Є. І. Деревська та С. Р. Коженевський, присвяченого 155-річчю від дня народження академіка П. А. Тутковського, вже видали дві книжки: «Дорогами Павла Аполлоновича Тутковського. Путешествия по Славчанско-Овручскому краю: подарочное издание к 155-летию со дня рождения академика П. А. Тутковського» та «У подножия Славчанско-Овручского края. Реки Жерев и Уж: к 155-летию со дня рождения академика П. А. Тутковського».

До ювілейних дат Київським, Харківським, Одеським національними університетами, а також Національним гірничим університетом створено низку фундаментальних праць щодо їх історії та сучасного стану, в історичних розділах яких висвітлено здобутки багатьох учених-геологів і гірників ХІХ – початку ХХ ст. [11, 25, 30].

Багато зроблено кафедрою історії Національного гірничого університету. Це фундаментальні розвідки Г. К. Швидько про геологів та гірників КВГУ–КГІ В. О. Гуськова, Й. І. Танатара, Л. Л. Іванова, М. М. Федорова, О. М. Терпигорева та ін. Мають цінність і статті І. М. Єлінова, І. О. Кочергіна, П. О. Чорнобая.

Висвітленню історії гірництва в Україні присвячено низку видань, зокрема Г. І. Гайка, В. С. Білецького, Ю. Г. Вілкула, В. І. Подола [5; 13; 24], де побіжно згадано і вчених-гірників.

Сьогодні створена розгалужена система енциклопедичних і довідкових видань, а саме: «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія історії України», «Історична енциклопедія Криворіжжя», «Енциклопедія Криворіжжя», «Енциклопедія по механіке», популярна енциклопедія Львова, де є стисла інформація про вчених-геологів і гірників: П. Я. Армашевського, Н. Ф. Борисяка, М. О. Головінського, М. І. Андрусова, В. Д. Ласкарьова, О. М. Терпигорева, В. О. Гуськова. Цікаве видання довідкового характеру вийшло у Полтаві. В. М. Заклюжний і С. Л. Кигим створили панораму полтавців, які стали відомими геологами та географами [9]. Серед них Н. Ф. Борисяк і П. Я. Армашевський. Особливість видання — список праць учених стосовно Полтавського краю.

Свідченням піднесення зацікавленості до персоніологічної проблематики є заснування рубрики «Из истории науки» в «Геологічному журналі», де публікувалися матеріали про П. Я. Армашевського, К. М. Феофілактова, П. А. Тутковського. Постійний автор публікацій Д. Макаренко.

Цінний матеріал міститься і в епістолярній спадщині вчених. Тому визначним явищем стало видання епістолярної спадщини В. І. Вернадського, в якій є згадки про К. М. Феофілактова, В. Ю. Тарасенка, П. А. Тутковського, П. Я. Армашевського.

Велика частка інформації про вчених-геологів і гірників міститься у тезах і доповідях на міжнародних і всеукраїнських конференціях, присвячених історії науки і техніки, регіональному краєзнавству. Окрему групу досліджень складають дисертаційні дослідження з різних питань історії розвитку університетської освіти в Україні (Т. А. Стоян, Г. О. Косінова), діяльності природничих товариств та природничо-наукових з'їздів (О. О. Пилипчук, М. Ю. Караванська, І. О. Демуз та ін.), періодичних галузевих видань (В. М. Щербатюк), де фрагментарно аналізується діяльність учених-геологів і гірників XIX – початку XX ст.

Аналіз бібліографічної діяльності окремих учених-геологів і гірників у різний період здійснили С. М. Міщук, В. Т. Петрикова, І. В. Мілясевич, М. Г. Вавричин, П. П. Хіміч, Г. А. Міщук,

Н. В. Осіння та ін. [16; 21–23]. Окремі аспекти створення гірничо-геологічного бібліографічного ресурсу наведені у дисертаційних працях Н. К. Литвиненко, С. А. Патрикей, В. Т. Петрикової, Т. С. Бульби, Л. В. Баженова, Л. О. Ткачової.

Стисло розглянемо діяльність бібліотек щодо створення низки біобібліографічних покажчиків і довідників. У 2001 р. НТБ Національного гірничого університету (м. Дніпро) була заснована серія «Біобібліографія вчених». До 130-річного ювілею від дня народження основоположника гірничої геометрії і геомеханіки П. М. Леонтовського випущено біобібліографічний покажчик, у якому зібрана вся наукова спадщина вченого — педагога і невтомного дослідника. НБ Одеського національного університету імені І. І. Мечникова створила фундаментальний чотиритомний бібліографічний довідник «Професори Одеського (Новоросійського) університету», в якому є основні відомості про науково-педагогічну та громадську діяльність професорів-геологів. Наприкінці статей вміщено список їхніх найважливіших праць. Наступні фундаментальні видання — «Одеський національний університет імені І. І. Мечникова на сторінках центральної, регіональної преси» (вийшли в 2010 і 2015 р. та надавали інформацію, відповідно, за 2000–2010 рр. та 2010–2015 рр.). На сторінках цих видань були інформаційні повідомлення про І. Ф. Синцова, М. О. Головкінського та ін. У 2016 р. НБ ОНУ імені І. І. Мечникова випустила науковий довідник «Золоті імена Одеського національного університету», в якому наведено дані про близько 100 всесвітньо відомих професорів і випускників університету. Серед них і видатні вчені-геологи М. І. Андрусов, М. О. Головкінський, А. М. Криштофович, І. Ф. Синцов. Одеська національна наукова бібліотека видала бібліографічний довідник «Вчені вузів Одеси. Природничі науки», де представлена інформація про вчених-геологів Новоросійського університету. Це видання було відзначене Українською бібліотечною асоціацією в номінації «Бібліографічний посібник року». ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна видала бібліографічний покажчик «Издания типографии Харьковского университета в фондах ЦНБ». Значний відсоток видань (1861–1917 рр.) складають геологічні науки.

Поточне інформування у поширенні знань з історії гірництва та геології та популяризації вчених-геологів і гірників рідного краю здійснює протягом багатьох років Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія в продовжуваному методико-бібліографічному покажчику «Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області». Видання подає довідки, нариси та бібліографічні джерела до

ювілеїв відомих гірників та геологів Придніпров'я зокрема. Автори публікацій — відомі вчені-історики, краєзнавці, викладачі Національного гірничого університету. Одеська національна наукова бібліотека у щорічному покажчику «Природа і природні ресурси Північного Причорномор'я» наводила детальні відомості до ювілеїв учених-геологів професорів Одеського (Новоросійського) університету. Волинська ДОУНБ імені Олени Пчілки у «Календарі знаменних та пам'ятних дат на Волині на 2008 рік» представила широку статтю про видатного геолога П. А. Тутковського та різноманітну бібліографію (праці вченого, література про нього).

Для останнього періоду історіографії характерна поява ґрунтовних праць стосовно історичного розвитку геології та гірництва в Україні XIX – початку XX ст., видання новітніх науково-публіцистичних біографій учених-геологів і гірників, створення біобібліографічних покажчиків і довідників бібліотеками, розширення низки енциклопедичних і довідково-навчальних матеріалів, ріст публікацій у збірниках міжнародних науково-практичних і краєзнавчих конференцій, зростання відсотку публікацій українською мовою.

Отже, історіографічний аналіз наукових праць і краєзнавчої літератури дає підстави стверджувати, що сьогодні ще не створено окремої комплексної наукової праці, присвяченої вченим-геологам і гірникам України XIX – початку XX ст., хоча наявна джерельна база є вагомим підґрунтям для появи такого цілісного науково-емкого інформаційного масиву.

1. Академік Павло Тутковський. 1858–1928 : Автобіографія [Текст] / Павло Тутковський. – Київ : Вид-во Акад. наук, 1929. – 20 с.
2. *Багалеї Д. І.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) [Текст] / Д. И. Багалеї, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков : тип. Ун-та, 1906. – 329 с.
3. *Бокотей В. В.* Формирование научной школы геологов Харьковского университета университета (XIX – начало XX в.) [Текст] / В. В. Бокотей // Геолог. журн. – 1994. – № 3. – С. 129–138.
4. Воспоминания учеников и современников о Н. И. Андрусове [Текст]. – Москва : Наука, 1965. – 132 с., ил. – (Очерки по истории геол. знаний. Вып. 14).
5. *Гайко Г. І.* Історія гірництва : підручник [Текст] / Г. І. Гайко, В. С. Білецький. – Київ-Алчевськ, 2013. – 542 с.
6. Геологи высших учебных заведений Южной России : очерки по истории геологических знаний [Текст]. – Москва, 1972. – Вып. 15. – 175 с.

7. *Гуменюк М. П.* Бібліографія в геолого-географічних дослідженнях академіка П. А. Тутковського [Текст] / М. П. Гуменюк // Геолог. журнал АН УРСР. – 1964. – Т. 24, вип. 2. – С. 98–100.
8. *Дмитриев Н. И.* Вклад И. Ф. Леваковского и А. В. Гурова в геоморфологию УССР [Текст] / Н. И. Дмитриев // Бюл. Комиссии по изучению Четвертичного периода. – 1953. – № 18. – С. 5–20.
9. *Закалюжний В. М.* Полтавці — відомі геологи і географи [Текст] / В. М. Закалюжний, С. Л. Кигим. – Полтава, 2007. – 305 с.
10. *Захарченко Г. М.* Гидрогеология в Харьковском университете [Текст] / Г. М. Захарченко // УЗХУ – 1955. – Т. 61. – С. 51–65.
11. Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899–2009 рр.): монографія [Текст] / За ред. проф. Г. К. Швидько. – Дніпро: НГУ, 2009. – 504 с.
12. *Костриця М. Ю.* Товариство дослідників Волині: Історія, діяльність, постаті [Текст] / М. Ю. Костриця. – Житомир, 2001. – 360 с.
13. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд [Текст] / [Ю. Г. Вілкул, Л. В. Дояр, М. І. Дядечкін, О. С. Колодезнев та ін. – Кривий Ріг: КТУ, 2006. – 583 с.
14. *Ларченков Е. П.* Геология в Одесском университете: времена и пространства. Очерки истории кафедры общей и морской геологии [Текст] / Е. П. Ларченков, О. П. Кравчук, А. О. Кравчук. – Одесса: Феникс, 2009. – 536 с.
15. *Логвиненко Н. В.* Заметки по истории исследования осадочных пород в Харьковском университете [Текст] / Н. В. Логвиненко // УЗХУ. – 1955. – Т. 12. – С. 33–34.
16. *Міщук С. М.* Волинь в біографії і творчості Павла Тутковського (кінець XIX – початок XX ст.) [Текст] / С. М. Міщук, Г. А. Міщук // Укр. біографістика. – 2015. – Вип. 12. – С. 148–162.
17. *Новик Е. О.* История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917) [Текст] / Е. О. Новик, П. В. Пермьяков, Е. Е. Коваленко. – Киев : Изд-во АН УССР, 1960. – 177 с.
18. *Онопрієнко В. І.* Володимир Іванович Лучицький [Текст] / В. І. Онопрієнко. – Київ : Наук. думка, 1991. – 192 с.
19. *Оноприенко В. И.* Николай Иванович Андрусов: 1861–1924 [Текст] / В. И. Оноприенко. – Киев, 2013. – 311 с.
20. *Оноприенко В. И.* Павел Аполлонович Тутковский : 1858–1930 [Текст] / В. И. Оноприенко. – Москва : Наука, 1987. – 160 с. – (Научно-биографическая литература).

21. *Осіння Н. В.* Бібліографічна культура учених-геологів та гірників – основа створення бібліографічного ресурсу (середина ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Східні слов'яни : історія, мова, культура, переклад : збірка статей. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2007. – С. 131–138.
22. *Осіння Н. В.* Учений-геолог О. В. Гуров : біографія, науково-бібліографічна діяльність [Текст] / Н. В. Осіння // Укр. біографістика. – 2015. – Вип. 12. – С. 221–236.
23. *Петрикова В. Т.* Краєзнавча бібліографія в науковій діяльності академіка П. А. Тутковського [Текст] / В. Т. Петрикова // Урал в мініатюрі. – Житомир, 1996. – С. 214–216.
24. *Подов В. І.* Історія Донбасу [Текст] / В. І. Подов, В. С. Курило. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.
25. *Посохов С. І.* Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії [Текст] / С. І. Посохов. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – 368 с.
26. *Романовский С. И.* Николай Алексеевич Головкинский, 1834–1897 [Текст] / С. И. Романовский. – Л.: Наука, 1979. – 192 с.
27. *Савич-Заблоцкий К. Н.* История изучения кристаллических пород в Харьковском госуниверситете [Текст] / К. Н. Савич-Заблоцкий // УЗХУ. – 1955. – Т. 12. – С. 19–31.
28. *Терпигорев А. М.* Воспоминания горного инженера [Текст] / А. М. Терпигорев. – Москва : Изд-во АН СССР, 1956. – 272 с.
29. Фізико-математический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) [Текст] / Под ред. И. П. Осипова и Д. И. Багалея. – Харьков : Изд. ун-та, 1908. – 357 с.
30. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років [Текст] / Уклад. : В. С. Бакіров, В. М. Духопельніков, Б. П. Зайцев та ін. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
31. *Швидько Г. К.* Криворожский Галилей: (к 125-летию профессора И. И. Танатара) [Текст] / Г. К. Швидько. – Днепрпетровск: НГУ, 2006. – 120 с.

REFERENCES

1. *Akademik Pavlo Tutkovskiy. 1858–1928: Avtobioghafïia* [Academician Paul Tutkovsky 1858–1928: The Autobiography]. (1929). Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk [in Ukrainian].
2. Bagalej, D. I., Sumcov, N. F. & Buzeskul, V. P. (1906). *Kratkij ocherk istorii Har'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushhes-*

- tvovaniija (1805–1905)*. [Brief Profile of History of Kharkov University for the First One Hundred Years of its Existence (1805–1905)]. Har'kov: tip. Un-ta. [in Russian].
3. Bakirov, V. S., Dukhopelnikov, V. M. & Zaitsev, B. P. (Ed.). (2004). *Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazyna za 200 rokiv*. [Kharkiv National University named after V. N. Karazin for 200 years]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
 4. Bokotej, V. V. (1994). *Formirovanie nauchnoj shkoly geologov Har'kovskogo universiteta (XIX – nachalo XX v.)*. [Formation of Scientific School of Geologists of Kharkov University (XIX – early XX)]. In *Geologgichnyi zurnal AN URSSR*. (Vol. 3, pp. 129–138). [in Russian].
 5. Dmitriev, N. I. (1953). *Vklad I. F. Levakovskogo i A. V. Gurova v geomorfologiju USSR*. [Contribution of I. F. Levakovskiy and A. V. Gurov in Geomorphology of the Ukrainian SSR]. *Bjultten' Komisii po izucheniju chetvertichnogo perioda*, 18, 5–20. [in Russian].
 6. *Geologi vysshikh uchebnykh zavedenii Iuzhnoi Rossii : ocherki po istorii geologicheskikh znaniy* [Geologists of higher educational institutions of Southern Russia: essays on history geological knowledge]. (1972). (Vol. 15). Moscow. [in Russian].
 7. Haiko, H. I. & Biletskyi, V. S. (2013). *Istoriia hirnyctva : pidruchnyk* [History of Mining, Publishing house]. Kyiv-Alchevsk. [in Ukrainian].
 8. Humeniuk, M. P. (1964). *Bibliohrafiia v heoloho-heohrafichnykh doslidzhenniakh akademika P. A. Tutkovskoho* [Bibliography in geological and geographic research Academician P. A. Tutkovskiy]. In *Geologgichnyi zurnal AN URSSR*. (Vol. 24, 2, pp. 98–100). [in Ukrainian].
 9. Kostyrytsia, M. Iu. (2001). *Tovarystva doslidnykiv Volyni : istoria, diialnist, postati* [Society of Volyn: history, activity figures]. Zhytomyr. [in Ukrainian].
 10. Larchenkov, E. P., Kravchuk, O. P. & Kravchuk, A. O. (2009). *Geologiiia v Odesskom universitete: vremena i prostranstva. Ocherki istorii kafedry obshchei i morskoi geologii* [Geology in Odessa University: Times and Spaces. Essays on the History of the Department of General and Marine Geology]. Odessa. [in Russian].
 11. Logvinenko, N. V. (1955). *Zametki po istorii issledovaniya osadochnykh porod v Har'kovskom universitete* [Notes on History of Sedimentary Rocks' Studies at Kharkov University]. In *Uchonie Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 12, pp. 33–34). [in Russian].
 12. Mischuk, S. M. & Mischuk, G. A. (2015). *Volyn v biohrafii i tvorchosti Pavla Tutkovskoho (kinets XIX – pochatok XX st.)* [Volyn in

- the biography and work of Paul Tutkovsky (late XIX – early XX centuries)]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 148–162). [in Ukrainian].
13. Novik, E. O., Permjakov, P. V. & Kovalenko E. E. (1960). *Istorija geologicheskikh issledovanij Doneckogo kamennougol'nogo bassej-na (1700–1917)*. [History of Geological Studies of Donetsk Coal Basin (1700–1917)]. Kyiv: Izd-vo AN USSR. [in Russian].
 14. Onopriienko, V. I. (1991). *Volodymyr Ivanovykh Luchytskyi* [Vladimir Ivanovich Lucychsky]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
 15. Onoprienko, V. I. (2013). *Nikolai Ivanovich Andrusov: 1861–1924* [Nikolai Ivanovich Andrusov: 1861–1924]. Kiev [in Russian].
 16. Onoprienko, V. I. (1987). *Pavel Apollonovich Tutkovskij: 1858–1930* [Paul Apollonovich Tutkovsky: 1858–1930]. Moscow: Nauka. [in Russian].
 17. Osennyaya, N. V. (2015). *Uchenyi-heoloh O. V. Hurov: biohrafii, naukovo-bibliohrafichna diialnist* [Scientist-Geologist O. V. Gurov: Biography, Scientific and Bibliographical Activities]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 221–236). [in Ukrainian].
 18. Osinnja, N. V. (2007). *Bibliografichna kul'tura uchenyh-geologiv ta girnykiv — osnova stvorennja bibliografichnogo resursu (sere-dyna XIX – pochatok XX st.)* [Bibliographical Culture of Scientists-Geologists and Mining Engineers as the Basis for Bibliographical Resource Development middle XIX – early XX century]. *Skhidni slov'jany: istorija, mova, kul'tura, pereklad*. (Pp. 131–138). Dneprodzerzhinsk: DDTU. [in Ukrainian].
 19. Osipov, I. P. & Bagaleja, D. I. (Ed.) (1905). *Fiziko-matematicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushh-estvovanija (1805–1905)* [Physics and Mathematics Faculty of Kharkov University During the first 100 years of its Existence (1805–1905)]. Kharkov: Izd. un-ta. [in Russian].
 20. Petrykova, V. T. (1996). *Kraieznavcha bibliohrafii v naukovii di-ialnosti akademika P. A. Tutkovskoho* [Local studies bibliography in scientific activity academician P. A. Tutkovsky]. In *Ural v mini-atiuri*. (Pp. 214–216). Zhytomyr. [in Ukrainian].
 21. Podov, V. I. & Kurylo V. S. (2009). *Istorija Donbasu* [History of Donbas]. Lugansk: Vyd-vo DZ LN imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
 22. Posokhov, S. I. (2006). *Obrazy universytetiv Rosiiskoi imperii dru-hoi polovyny XIX – pochatku XX st. v publitsystytsi ta istoriohrafii* [The images of the universities of Russia Empire of the late nine-enth – early twentieth century in publicism and historiography]. Kharkiv. [in Ukrainian].

23. Romanovskii, S. I. (1979). *Nikolai Alekseevich Golovkinskii 1834–1897* [Nikolai Alekseevich Golovkinsky 1834–1897]. Lviv: Nauka [in Russian].
24. Savich-Zablockij, K. N. (1955). *Istorija izuchenija kristallicheskih porod v Har'kovskom gosuniversite* [History of Studies of Crystalline Rocks at Kharkov State University]. In *Uchonie Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 12, pp. 19–31). [in Russian].
25. Shvidko, G. K. (2006). *Krivorozhskij Galilej: (k 125-letiju profesora I. I. Tanatara)* [Krivoy Rogsky Galileo: (on the occasion of the 125th birthday of Professor I. I. Tanatar)]. Dnepropetrovsk: NGU. [in Russian].
26. Shvidko, G. K. (Ed.). (2009). *Istoriia i suchasnist Natsionalnoho hirnychoho universytetu (1899–2009 rr.): monohrafiia* [History and Modernity of the National Mining University (1899–2009): monograph]. Dnepropetrovsk: NGU. [in Russian].
27. Terpigorev, A. M. (1956). *Vospominaniia gornogo inzhenera* [Memories of the mining engineer]. Moscow: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
28. Vilkul, Iu. H., Doiar, L. V. & Diadechkin, M. I. (2006). *Kryvorizkyi zalizorudnyi basein. Do 125-richchia z pochatku promyslovoho vydobutku zaliznykh rud* [Krivoy Rog iron-ore basin. To the 125th anniversary of the beginning of industrial iron ore mining]. Kryvii Rih: KTU. [in Ukrainian].
29. *Vospominaniia uchenikov i sovremennikov o N. I. Andrusove* [Memoirs of students and contemporaries about N. I. Andrusov]. (1965). (Vol. 15). Moscow: Nauka [in Russian].
30. Zaharchenko, G. M. (1955). *Gidrogeologija v Har'kovskom universitete* [Hydrogeology at Kharkov University]. In *Uchonie Zapiski Har'kovskogo Universiteta*. (Vol. 61, pp. 51–65). [in Russian].
31. Zakaliuzhnyi, V. M. & Kyhym, S. L. (2007). *Poltavtsi — vidomi heolohy i heohrafy* [Poltava — famous geologists and geographers]. Poltava. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.11.2017 р.

Osennyaya Natalya, Junior Research Fellow of M. S. Polyakov Institute of Geotechnical Mechanics of the NAS of Ukraine (Dnipro).

Figures of Geology and Mining scientists in Ukraine of the XIX – early XX century: the issue historiography.

The history of the development of geology and mining knowledge in Ukraine is associated with the scientific work of famous professors of

the Kharkiv, Kyiv, Novorossiysk universities, and the Katerynoslav Higher Mining College of the 19th – early 20th century. The study of historiography was carried out in several directions: the life path of scientists, scientific, pedagogical and educational activities, a scientific heritage, the creation of a bibliographic branch resource. It is noted that the lowest percentage of publications falls on the study of the contribution of Geology and Mining scientists to the bibliographic information space development.

The first period (pre-revolutionary) of historiography can be called a period of accumulation of historical facts and appearance of reference literature. The second period (1918–1980s) is characterized by the emergence of regional works on the historical geological studies of Ukraine, biobibliographies, mining memoirs, studies of geology bibliography. The publications that have historiographical and bibliographical value are noted. The article of the famous bibliographer M. P. Humeniuk on the role of bibliography in the works of P. A. Tutkovsky comes into notice. Unfortunately, the percentage of works in the Ukrainian language was low at that time. In the last period (90s of the 20th ct. – early 21st ct.), biographical research of V. I. Onoprienko, studies of H. K. Shvydko, as well as a monographic publication on geologists of Odesa University are of great importance.

An analysis was made of biobibliographic indexes and catalogs created by the Scientific Technical Library of the National Mining University (Dnipro), Scientific Library of Odessa I. I. Mechnikov National University and the Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University. The current information distribution in the fields of geology and mining by the Dnipropetrovsk Regional Universal Scientific Library, Odesa National Scientific Library, Olena Pchilka Volyn State Regional Universal Scientific Library is accentuated. Historiographical analysis of the documents shows that to date there is no complex scientific paper devoted to Geology and Mining scientists of the 19th – early 20th century.

Key words: historiography, Geology and Mining scientists, Ukraine, scientific and bibliographic activity.

Осенняя Н. В., младший научный сотрудник Института геотехнической механики имени Н. С. Полякова НАН Украины (Днепр).

Личности ученых-геологов и горняков Украины XIX – начала XX ст.: историография вопроса.

История развития знаний по геологии и горному делу в Украине связана с научной деятельностью известных профессоров Харьков-

ского, Киевского, Новороссийского университетов, а также Екатеринославского высшего горного училища XIX – начала XX в. Изучение историографии проводилось по нескольким направлениям: жизненный путь ученых, научно-педагогическая и просветительская деятельность, научное наследие, создание библиографического отраслевого ресурса. Отмечается, что наименьший процент публикаций приходится на исследование вклада ученых-геологов и горняков в развитие библиографического информационного пространства.

Первый период (дореволюционный) историографии можно назвать периодом накопления исторических фактов и появлением литературы справочного характера. Для второго периода (1918–1980-е гг.) характерно появление региональных работ по историческому геологическому исследованию Украины, биобиблиографий, горной мемуаристики, исследование библиографии по геологии. Отмечены публикации, которые имеют историографическую и источниковедческую ценность. Привлекает внимание детальное исследование М. П. Гуменюка о роли библиографии в трудах П. А. Тутковского. К сожалению, работ на украинском языке в то время было немного. В последний период (90-е гг. XX – начало XXI в.) большое значение для развития горно-геологической биографии имеют научно-биографические работы В. И. Оноприенко, А. К. Швыдько, а также монографическое издание о геологах Одесского университета.

Дан анализ биобиблиографических указателей и справочников, которые были созданы НТБ НГУ (г. Днепр), НБ ОНУ им. И. И. Мечникова, ЦНБ ХНУ им. В. Н. Каразина. Сделан акцент на текущем информировании в области геологии и горного дела Днепропетровской ОУНБ, Одесской национальной научной библиотекой, Волинской ДОУНБ им. Олены Пчилки. Историографический анализ литературы показывает, что сегодня не существует научного труда, посвященного ученым-геологам и горнякам XIX – начала XX в.

Ключевые слова: историография, ученые-геологи и горняки, Украина, научно-библиографическая деятельность.

З ПРАКТИКИ БІОГРАФІСТИКИ

УДК [016:929 + 021](477)

*Олег Миколайович ЯЦЕНКО,
кандидат історичних наук,
завідувач відділу формування
біобібліографічних інформаційних ресурсів
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

МІСЦЕ І РОЛЬ БІОБІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ БІБЛІОТЕК

Показано значення біобібліографічної діяльності в час змін функціонування бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві. Наголошено, що вони перетворюються з традиційних книгосховищ з функціями інформаційного обслуговування користувачів у заклади опрацювання, аналізування, вивчення інформації та утворення на отриманих результатах нових знань. Розглянуто розмаїття біобібліографічної інформації вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ і визнано, що бібліотеками України акумульовано значний досвід підготовки і видання біобібліографічної продукції, що протікає тенденція представлення її в електронній формі.

Зазначено, що нині в Україні відсутній загальний (універсальний) біобібліографічний словник, який включав би біографічну інформацію, дані про твори її діячів та списки літератури про них. На сьогодні ця інформація розпорошена по бібліотеках, архівах, приватних колекціях. Прообразом такого словника може бути електронний «Український національний біографічний архів», над утворенням якого працюють в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Водночас, із різних причин, інформаційно-бібліотечне забезпечення біобібліографічної діяльності на сьогодні є незадовільним. Це пов'язано з міжгалузевим характером досліджень і відсутністю координації цієї роботи, труд-

нощами бібліографічного пошуку матеріалів про діячів і багатьма іншими проблемами. Усунення невирішених теоретичних питань, удосконалення методики укладання персональних бібліографічних покажчиків та їх впровадження у роботу бібліотек є одним з актуальних завдань вітчизняного бібліографознавства.

Запропоновано удосконалити методичні прийоми формування й актуалізації національного біобібліографічного ресурсу засобами електронних інтегрованих біобібліографічних баз даних; висунуто ідею колективного формування бібліотеками України депозитарію електронних повних текстів персональних біобібліографічних покажчиків.

Ключові слова: біобібліографія, біобібліографічний ресурс, бібліотека, бібліотечна технологія.

Протягом останніх десятиліть кардинально міняються форми та засади роботи бібліотек, змінюються їх функції та місце у сучасному інформаційному суспільстві. Бібліотеки поступово додають до своєї діяльності нові форми роботи та перетворюються з традиційних книгосховищ із функціями інформаційного обслуговування користувачів у заклади опрацювання, аналізу й вивчення інформації та утворення на отриманих результатах нових знань. Однією зі складових інформаційної діяльності бібліотек є біобібліографічна діяльність, яка з кінця ХХ ст. розвивається в Україні стрімкими темпами. Причинами цього є: достатньо розроблена методика бібліографування; створення персональних бібліографічних покажчиків відповідає сучасним вимогам PR-технологій щодо формування позитивного іміджу особи чи установи, в якій вона працює; бібліографічні посібники, присвячені видатним діячам, є необхідною умовою та складовою розвитку досліджень із історії науки, культури, мистецтва. Ці факти підтверджують перспективність досліджень у галузі біобібліографії [7].

Біобібліографія є найстарішим видом бібліографії. Вона містить бібліографічну інформацію, пов'язану з життєвим шляхом історичних і сучасних діячів, котрі зробили значний внесок у розвиток вітчизняної науки, літератури, культури та включає інформацію про публікації особи. Таким чином, об'єктом її діяльності є твори певної особи та література про неї.

Чільне місце в системі бібліографічних посібників належить біобібліографічним виданням, які сьогодні представлені у вигляді персональних бібліографічних покажчиків, біобібліографічних словників, біобібліографічних довідників і за формою є друкованими, електронними версіями друкованих видань і суто електронними. Тематика біо-

бібліографічних посібників різноманітна, але переважають видання, підготовлені до ювілеїв науковців, письменників, видатних діячів країни, установ та організацій тощо. Бібліотеками України акумульовано досвід укладання біобібліографічної продукції та спостерігається тенденція представлення її в електронному вигляді.

Біобібліографія й біобібліографічна діяльність в українському книгознавстві та бібліографознавстві до кінця ХХ ст. не були предметом спеціальних досліджень, але проблемам історії, теорії, методики створення та використання біобібліографічних посібників присвячені праці радянських вчених ХХ ст. І. М. Кауфмана, О. І. Коган, Л. С. Мандельштам, Б. А. Семеновкера. Питання теорії та методики укладання краєзнавчих біобібліографічних посібників відображені у працях М. В. Здобнова, О. І. Коган, Є. І. Рискіна та ін. Детально вивчено питання літературної біобібліографії в працях О. І. Коган. Історію всесвітньої біобібліографії досліджувала А. М. Верьовкіна, української — І. І. Корнейчик, І. І. Пашніна, Є. І. Рискін. Методика укладання персональних покажчиків і довідників детально розроблена в працях О. І. Коган, І. Е. Рикун.

На початку ХХІ ст. вийшла низка праць, присвячених біобібліографії та біобібліографічній діяльності в Україні, серед них дисертаційне дослідження О. Г. Луговського [3], присвячене питанням історії становлення природничої біобібліографії УАН – АН УРСР, складові та змісту бібліографічних видань учених-природознавців. Проблему впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у біобібліографічну діяльність розглянуто у дослідженні О. М. Яценка [9]. Висвітленню досвіду формування друкованих і електронних ресурсів довідкової біографічної та біобібліографічної інформації в Україні та значенню його для розгортання інтегрованих, тематичних і регіональних ресурсів присвячено працю В. І. Попика [6]. Питанню аналізу біобібліографічних ресурсів відкритого доступу у стратегії розвитку провідних бібліотек України приділено увагу в праці О. В. Воскобойнікової-Гузевої, де розглянуто біобібліографічну діяльність як складову інформаційної діяльності провідних бібліотек України, що передбачає вироблення біобібліографічної продукції, скоординоване проведення відповідних біографічних досліджень, формування загальнодоступного національного біобібліографічного ресурсу тощо [1].

Кількісні показники вітчизняних біобібліографічних видань в останні роки йдуть набагато попереду від теоретичних напрацювань в цій ділянці, що суттєво впливає на їх якість. Незважаючи на всі здобутки вітчизняної біобібліографії та її бурхливий розвиток, нині вона має цілу низку невирішених проблем. Найважливіші з них: відсут-

ність наукового та методичного центру, недостатня розробленість теорії цього виду бібліографії, біобібліографічна діяльність не координується і не планується в межах виду. Обмаль праць із теоретичних питань біобібліографічної діяльності, наявність проблем розробки методичних засад підготовки різних видів біобібліографічної продукції, формування ресурсів біографічної інформації, не до кінця відпрацьовані питання пошуку біографічних джерел та їх систематизації, наявність «білих плям» у термінології, брак координації в біобібліографічній діяльності породжують її несистемність, дублювання у підготовці та випуску біобібліографічної продукції, проблеми при формуванні електронного біобібліографічного ресурсу.

Незадовільним нині є й інформаційно-бібліотечне забезпечення біобібліографічної діяльності. Це пов'язано з міжгалузевим характером досліджень і відсутністю координації цієї роботи, труднощами бібліографічного пошуку матеріалів про діячів. Відсутність наукового та методичного центру з біобібліографії ускладнюють вирішення зазначених вище питань. Тому усунення невирішених теоретичних проблем біографістики, вдосконалення організаційно-технологічних питань бібліотечної технології формування електронних бібліографічних масивів, методики укладання персональних бібліографічних покажчиків та їх впровадження у роботу бібліотек є однією з актуальних завдань вітчизняного бібліографознавства. Покращення цієї ситуації покладаємо на конкретні дії створеного при Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІБД НБУВ) відділу теорії та методики біобібліографії.

Варто відзначити, що понині в Україні відсутній загальний, тобто універсальний, біобібліографічний словник, який включав би біографічну інформацію, дані про твори діячів та списки літератури про них. На сьогодні ця інформація розпорошена по бібліотеках, архівах, приватних колекціях. Прообразом такого словника може бути електронний «Український національний біографічний архів» (далі — УНБА), над утворенням якого працюють в ІБД НБУВ. За словами відомого бібліографознавця М. В. Машкової, «створення універсальної біобібліографії за своїми масштабами й значимістю наближаються до національного бібліографічного репертуару книги, тому умови, необхідні для результативного виконання цих двох найбільших задач, у більшій мірі співпадають» [4]. Тому ця програма може бути реалізована тільки в комплексній співпраці академічних інститутів і бібліотечних установ, завдяки координації зусиль наукових, видавничих, інформаційних центрів країни. Проте роль бібліотеки в цій співпраці, з її цінними інформаційними масивами, є домінуючою.

Чому саме бібліотекам ми віддаємо перевагу при укладанні загального біобібліографічного ресурсу?

По-перше, в бібліотеці існує можливість налагодити опрацювання поточної (нової) літератури з метою виявлення біографічних матеріалів про осіб, причетних до української історії та культури. Якщо максимально використовувати розробки бібліотечних і комп'ютерних технологій, це дасть змогу отримувати оперативну інформацію про праці діячів і літературу про них та постійно її оновлювати. Це стосується як монографічних, так і періодичних видань і досягається налагодженням зв'язку бази даних (далі — БД) «Персоналії» УНБА з ЕК НБУВ. Із персональної картки на особу БД «Персоналії» автоматично формується запит про конкретну особу в ЕК за «автором» (якщо цікавить інформація про праці діяча), або за «персоналією» (якщо потрібно знайти літературу про нього)¹. Таким чином формується біобібліографічний список літератури на конкретну особу.

По-друге, бібліотеки є сховищами великих масивів друкованої продукції. При ретроспективному опрацюванні фондів, наприклад, утворенні електронних бібліографічних записів для ЕК, також є можливість налагодити поповнення УНБА новими іменами та інформацією для укладання персональної бібліографії для них і для осіб, які вже до нього занесені.

По-третє, бібліотеки мають багаторічний досвід краєзнавчої роботи, укладання персональних бібліографічних покажчиків, ведення бібліографічних картотек «Персоналії». Здобуті в процесі цієї роботи навички та практичні надбання були б у нагоді при укладанні загального УНБА.

Зважаючи на завдання консолідованого формування національного біобібліографічного ресурсу та загальної стратегії розвитку бібліотек, спрямованої на ефективне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і збільшення комплексу ресурсів відкритого доступу, необхідно, щоб біобібліографічна діяльність бібліотек набувала системного та скоординованого характеру. З цією метою пропонується на базі УНБА утворити депозитарій електронних текстів усіх персональних бібліографічних покажчиків, що вийшли на території України. Це дасть можливість активізувати біобібліографічну діяльність бібліотек, популяризувати їх продукцію та надасть системності цій роботі.

Більшість персональних бібліографічних покажчиків існують у паперовій формі, укладені та видані мізерними накладками і нині є малодоступними, а в окремих випадках і недосяжними для широкого

¹ Детальніше про це див.: Яценко О. М. Вітчизняна наукова періодика... [9].

загалу користувачів. Лише частково електронні аналоги друкованих видань або електронні біобібліографічні посібники представлені на сайтах бібліотек. Більшою мірою це стосується сучасних видань. Окрім того, багато відомих діячів не мають упорядкованих списків праць та(або) літератури про них. Тому проблема формування бібліотеками України загального біобібліографічного ресурсу є нагальним питанням сьогодення. На нашу думку, повні електронні тексти персональних бібліографічних покажчиків із інформацією про твори українських діячів і літературу про них мали б стати основою біобібліографічного ресурсу.

Підґрунтям цієї справи може послужити третій випуск серії «Джерела української біографістики» — анотований бібліографічний покажчик «Українські персональні бібліографічні покажчики. 1856–2013» [12], де за хронологією систематизовано інформацію про персональні посібники, окремо видані в Україні та у діаспорі за вказаний період, присвячені історичним діячам, науковцям, винахідникам, письменникам, митцям, політичним діячам та іншим особам, які своїм життям або діяльністю пов'язані з Україною.

Ще однією проблемою біобібліографічної діяльності є виявлення джерел з біографічною інформацією із загального документного масиву. Сьогодні фахівцями ІБД НБУВ проводиться пошук і фіксування джерел біографічної інформації шляхом відстеження даних друкованого органу національної бібліографії «Літопис книг» для їх подальшого оприлюднення у анотованих бібліографічних покажчиках серії «Джерела української біографістики» та опрацювання, з метою внесення біобібліографічних даних до однойменної бази даних і бази даних «Персоналії». Хід укладання бібліографічних покажчиків досить трудомісткий і забирає багато часу та ресурсів. Прискорити цю справу може впровадження в робочі процеси опрацювання документних масивів у НБУВ комунікаційних технологій, які успішно використовуються в усьому світі, й пропозиції застосування яких були ще у 1999 р. [8; 11]. Йдеться про фіксування в електронному бібліографічному описі документа даних про наявність у ньому біографічної інформації. Це запровадження дасть змогу осучаснити біобібліографічну діяльність, знизити трудовитрати, а звільнені робочі ресурси направити на опрацювання джерел із метою пошуку нових імен.

Окреме питання щодо виявлення біографічного матеріалу із загального масиву репертуару вітчизняної наукової періодики. Практичне вирішення проблем, порушених у одному з попередніх випусків «Української біографістики» [9], дасть змогу користувачам отримувати ці дані з повнотекстового ресурсу НБУВ «Наукова періодика України». Крім зазначених проблем, також варто наголосити

на необхідності виділення авторами статей у розділі «ключові слова» прізвища, розкритих імені та по батькові (не ініціалів), якщо стаття присвячена життю та діяльності конкретної особи або осіб.

Декілька слів щодо організації пошуку у ресурсі НБУВ «Наукова періодика». Самий простий дає можливість проводити пошук за: «ключовими словами публікацій (без закінчень)», «автором (прізвище, перший ініціал без крапки)», «назвою публікації (або початок назви)», «роком видання (тільки цифри)», «назвою періодики (можна ввести одну букву)».

Розглянемо пошук за «ключовими словами».

За логікою, ключові слова «вигадані» саме для налагодження ефективного пошуку в масивах даних і використовуються в структурі електронних бібліографічних записів для формування ЕК. Автор разом зі статтею надає редакції періодичного видання анотацію та ключові слова, за якими, на його думку, і повинен проводитися пошук, бо саме ці слова розкривають зміст публікації. За останніми вимогами вони подаються ще й іноземними мовами (англійською та російською) для збільшення кола потенційних користувачів. На жаль, ці елементи не використовуються для організації пошуку в ЕК НБУВ. Для прикладу, у статті Мироненко Д. О. [5] охарактеризовано діяльність президента Академії архітектури УРСР і перших дійсних членів крізь призму розвитку архітектури першої половини ХХ ст. У «ключових словах» автор подає прізвище, ім'я, по батькові академіків: *Володимир Гнатович Заболотний, Павло Федотович Альошин, Олександр Васильович Власов, Сергій Васильович Безсонов, Олександр Матвійович Вербицький, Микола Григорович Лисенко, Олександр Інокентійович Неровецький*. При спробі здійснення запиту за запропонованими ключовими словами у БД «Наукова періодика» видається невтішний результат «*За вашим запитом нічого не знайдено, уточніть запит*». Тобто користувачі ЕК не отримують даних про вищезгадану статтю. Відповідно УНБА при формуванні запиту в ЕК також не одержить даних про наявність публікацій у БД «Наукова періодика» про цих діячів.

Ще один наочний приклад, коли некоректно подані у публікації «ключові слова» унеможливають пошук необхідних даних. У статті О. О. Коника [2] засновника підпільної бібліотеки в Херсоні подають як *Сергєєв Володимир Пилипович*, в анотації він представлений — *Володимир Сергєєв*. В «ключових словах» — не згадується.

Матеріал статті базується на спогадах його сина Сергія Володимировича Сергєєва. Публікація подає біографічні дані та розкриває фрагменти життя та діяльності батька та сина. Відсутність згадки про діячів у «ключових словах» не дає можливості виокремити не-

обхідні дані, відсікає подібну інформацію від подальших досліджень, губить її в інформаційному потоці.

Очевидно, постає необхідність відпрацювати методичні рекомендації для: авторів статей наукової періодики, котрі знайомлять із життям і діяльністю діячів; редакторів періодичних видань; операторів БД з метою уніфікації подання прізвищ осіб як ключових слів і подальшої їх трансформації у пошуковій системі. Адже зазначені помилки обмежують пошукові можливості і, відповідно, ускладнюють формування біобібліографічного ресурсу.

Розглянувши розмаїття біобібліографічної інформації вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ, маємо визнати, що бібліотеками України нагромаджено великий практичний досвід укладання та видання біобібліографічної продукції і простежується тенденція представлення її в електронній формі. Але для колективного формування універсального національного біобібліографічного ресурсу та загальної стратегії розвитку вітчизняних бібліотек вкрай необхідно впровадження ними більш системного та скоординованого характеру біобібліографічної діяльності, ефективних інформаційно-комунікаційних технологій, збагачення комплексу мережевих ресурсів відкритого доступу біобібліографічною продукцією. Задля цього слід розробити методичні рекомендації для бібліотек України, котрі уможливають удосконалення процесів пошуку, збирання та наукового опрацювання біобібліографічної інформації, а також вдосконалити технології укладання, збереження, систематизації та актуалізації біобібліографічної інформації.

Створення вітчизняного біобібліографічного інформаційного ресурсу з масивами біографій, інформацією про праці, зображеннями особи, електронними колекціями повних текстів персональних біобібліографічних посібників на базі УНБА, підготовка нових видань цього типу та розміщення їх у мережі Інтернет розширить комунікативні можливості бібліотек, дасть змогу популяризувати власну продукцію й водночас зумовить формування фундаменту персоніфікованого наукового, творчого, мистецького надбання — складової частини історико-культурної спадщини країни, послужить сучасним інструментарієм для історичної науки та вітчизняної освіти, дасть поштовх для розвитку їх джерельної бази.

1. *Воскобойнікова-Гузева О. В.* Біобібліографічна діяльність у стратегії розвитку провідних бібліотек України: аналіз ресурсів відкритого доступу [Текст] / *О. В. Воскобойнікова-Гузева* // *Укр. біографістика*. – Київ: [б. в.], 2012. – Вип. 9. – С. 197–214.
2. *Коник О. О.* Підпільна бібліотека у спогадах херсонських борців

- із царизмом (кінець XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс] / О. О. Коник // Там само. – Вип. 14. – С. 142–156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_14_10.
3. *Луговський О. Г.* Біобібліографія і бібліографічна діяльність учених-природознавців УАН — АН УРСР (1918–1941) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук / О. Г. Луговський ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2005. – 20 с.
 4. *Машкова М. В.* История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 года) [Текст] / М. В. Машкова. – Москва : Книга, 1969. – С. 83.
 5. *Мироненко Д. О.* Діяльність перших дійсних членів Академії архітектури УРСР в контексті розвитку архітектури першої половини XX ст. [Електронний ресурс] / Д. О. Мироненко // Укр. біографістика. – Київ : [б. в.], 2016. – Вип. 14. – С. 190–206. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2016_14_13.
 6. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] : монографія / В. І. Попик; ред. Л. А. Дубровіна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2013. – 518, [4] с.
 7. *Швецова-Водка Г. М.* Персональна та біобібліографія: термінологічні замітки [Текст] / Г. М. Швецова-Водка // Вісник ХДАК. – Харків, 2013. – Вип. 39. – С. 122.
 8. *Яценко О. М.* Біобібліографія в Україні та вплив сучасних інформаційних технологій на її розвиток [Текст] / О. М. Яценко // Укр. біографістика. – Київ : [б. в.], 1999. – Вип. 2. – С. 268–285.
 9. *Яценко О. М.* Вітчизняна наукова періодика як джерело формування «Українського національного біографічного архіву» / О. М. Яценко // Там само. – Київ : [б. в.], 2016. – Вип. 14. – С. 233–249.
 10. *Яценко О. М.* Розвиток системи інформаційного забезпечення біобібліографічної діяльності у Національній бібліотечі України імені В. І. Вернадського (90-і рр. XX ст.) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук / О. М. Яценко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2000. – 16 с.
 11. *Яценко О. М.* Система інформаційного забезпечення біобібліографічної діяльності в НБУВ [Текст] / О. М. Яценко // Вісник Кн. палати. – 1999. – № 10. – С. 23–27;
 12. *Яценко О. М.* Українські персональні бібліографічні покажчики. 1856–2013 [Текст] / О. М. Яценко, Н. І. Любовець ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : [б. в.], 2015. – 470 с. – (Джерела української біографістики ; вип. 3).

REFERENCES

1. Voskoboinikova-Huzieva, O. V. (2012). *Biobibliohrafichna diialnist u stratehii rozvytku providnykh bibliotek Ukrainy: analiz resursiv vidkrytoho dostupu* [Bio-bibliographic activity in the strategy of leading Ukrainian libraries development: analysis of publicly available resources]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 9, pp. 197–214). Kyiv [in Ukrainian].
2. Konyk, O. O. (2016). *Pidpilna biblioteka u spohadakh khersonskyykh bortsiv iz tsaryznom (kinets XIX – pochatok XX st.)* [Underground library in the memoirs of the tsarist government fighters in Kherson (late nineteenth – early twentieth centuries)]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 14, pp. 142–156). Kyiv [in Ukrainian].
3. Luhovskyi, O. H. (2005). *Biobibliohrafiia i bibliohrafichna diialnist uchenykh-pryrodoznavtsiv UAN — AN URSSR (1918–1941)* [Biobibliography and Bibliographical Activity of the Natural Scientists in the Ukrainian Academy of Sciences – Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1918 – 1941)]. Manuscript. Kyiv [in Ukrainian].
4. Mashkova, M. V. (1969). *Istoriya russkoi bibliohrafiï nachala XX veka (do oktiabria 1917 hoda)* [The history of Russian bibliography at the beginning of the 20th century (until October 1917)]. Moskva [in Russian].
5. Myronenko, D. O. (2016). *Diialnist pershykh diisnykh chleniv Akademii arkhitektury URSS v konteksti rozvytku arkhitektury pershoi polovyny XX st.* [The activity of the first full member of the Academy of architecture of USSR in the context of development of architecture of the first half of the XX century]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 14, pp. 190–206). Kyiv [in Ukrainian].
6. Popyk, V. I. (2013). *Resursy dovidkovoï biohrafichnoï informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources of references biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
7. Shvetsova-Vodka H. M. (2013). *Personalna ta biobibliohrafiia: terminolohichni zamitky* [Personal bibliography and biobibliography: terminological notes]. In *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. (Vol. 39, pp. 117–122). Kharkiv [in Ukrainian].
8. Yatsenko, O. (1999). *Biobibliohrafiia v Ukraini ta vplyv suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii na yii rozvytok* [Biobibliography in Ukraine and the impact of modern information technology on its development]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 2, pp. 268–285). Kyiv [in Ukrainian].

9. Yatsenko, O. (2016). *Vitchyzniana naukova periodyka yak dzherelo formuvannia «Ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu»* [Domestic scientific periodicals as a source of formation the «Ukrainian National biographical archive»]. In *Biographistica Ukrainica*. (Vol. 14, pp. 233–249). Kyiv [in Ukrainian].
10. Yatsenko, O. (2000). *Rozvytok systemy informatsiinoho zabezpechennia biobibliohrafichnoi diialnosti v Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho (90-i rr. 20 st.)* [Development of system of information supply of biobibliographic activity in the National library of Ukraine named after V. I. Vernadsky (90-s, 20th century)]. Manuscript. Kyiv [in Ukrainian].
11. Yatsenko, O. (1999). *Systema informatsiinoho zabezpechennia biobibliohrafichnoi diialnosti v NBUV* [System of information support of bibliographic activity in NBUV]. In *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. (Vol 10, pp. 23–27). Kyiv [in Ukrainian].
12. Yatsenko, O. (2015). *Ukrainski personalni bibliohrafichni pokazhchyky* [Ukrainian personal bibliographies]. Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.11.2017 р.

Yatsenko Oleh, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Biobibliographic Data Resource Formation of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Place and role of biobibliographic activities within the strategy of contemporary libraries development.

The value of biobibliographic activities during the transformation of libraries operation in the modern information society is shown. It is emphasized that they are on the way of transforming from traditional book depositories with functions of information servicing of users into institutions for processing, analysis, research of information and working out new knowledge based on obtained findings. Having studied a variety of biobibliographic data of domestic library and data institutions, it was determined that libraries of Ukraine accumulated significant experience for working out and publishing biobibliographic products, and the trend of presenting them in a digital form was noticed as well.

It is pointed out that nowadays in Ukraine there is no general (unified) biobibliographic dictionary with biographic information, data about its figures and lists of reference sources. Currently this information is disseminated among various libraries, archives, private collections. The digital Ukrainian National Biographic Archive being developed by the

Institute of Biographical Science of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine could be a prototype of such a dictionary. However, due to different reasons, information and library support of biobibliographic activities today is non-satisfactory. It is caused by intersectoral manner of research and lack of coordination of these operations, difficulties in bibliographic search of data about its figures and many other problems. Elimination of unsolved theoretical issues, improvement of methods for personal bibliographic indexes composition and their application within the libraries operation is one of the crucial tasks of domestic bibliographic science.

A number of improved methodical tools for the formation and actualization of the national biobibliographic resource by electronic integrated biobibliographic databases was suggested; an idea for joint formation by libraries of Ukraine of a unified depository of digital full texts of personal biobibliographic indexes was proposed.

Key words: biobibliography, biobibliographic resource, library, library technology.

Яценко О. Н., кандидат исторических наук, заведующий отделом формирования биобиблиографических информационных ресурсов Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Место и роль биобиблиографической деятельности в стратегии развития современных библиотек.

Показано значение биобиблиографической деятельности в период трансформации функционирования библиотек в современном информационном обществе. Отмечено, что они превращаются из обычных книгохранилищ с функциями информационного обслуживания пользователей в учреждения переработки, анализа, изучения информации и формирования на полученных результатах новых знаний. Рассмотрено разные виды биобиблиографической информации, разработанные отечественными библиотечно-информационными учреждениями, и признано, что библиотеками Украины аккумулировано значительный опыт подготовки и издания биобиблиографической продукции, что прослеживается тенденция представления ее в электронной форме.

Отмечено, что поныне в Украине отсутствует универсальный биобиблиографический словарь, который включал бы биографическую информацию, данные о произведениях ее деятелей и списки литературы о них. На сегодня эта информация рассредоточена по библиотекам, архивам, частным коллекциям. Прообразом такого

словаря может служить электронный «Украинский национальный биографический архив», над созданием которого работают в Институте биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Вместе с тем, по разным причинам, информационно-библиотечное обеспечение биобиблиографической деятельности сегодня является неудовлетворительным. Это связано с межотраслевым характером исследований и отсутствием координации этой работы, трудностями библиографического поиска материалов о деятелях и многими другими проблемами. Устранение нерешенных теоретических вопросов, совершенствование методики составления персональных библиографических указателей и ее внедрение в работу библиотек является одной из актуальных задач отечественного библиографоведения.

Предложены усовершенствованные методические приемы формирования и актуализации национального биобиблиографического ресурса средствами электронных интегрированных биобиблиографических баз данных; выдвинута идея коллективного формирования библиотеками Украины депозитария электронных полных текстов персональных библиографических указателей.

Ключевые слова: биобиблиография, биобиблиографический ресурс, библиотека, библиотечная технология.

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 027.021:004.65

*Сергій Миколайович МІЩУК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
(Київ);
Галина Анатоліївна МІЩУК,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(Житомир)*

БІОГРАФІЧНІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

У статті висвітлено питання розвитку біографічних інформаційних ресурсів у контексті новітніх інформаційно-комунікаційних процесів, що представлені в мережі університетських бібліотек України як складової бібліотечної системи країни. У бібліотеках формуються історико-біографічні та біобібліографічні ресурси наукового, освітнього, культурно-інформаційного і пізнавального характеру. Вони накопичили певні практичні й теоретичні напрацювання у цій галузі, розвиваються переважно в напрямі представлення персоналій відомих вчених. Форми організації їх діяльності різноманітні — тематична біобібліографія, добірки матеріалів про визначних учених (ветеранів і сучасників), книжкові виставки тощо. На сьогодні університетські бібліотеки України мають досвід створення високоінтелектуальних інформаційних продуктів у галузі біографістики — баз даних, бібліографій та біобібліографій, тематичних картотек, що перебувають в електронному інформаційному просторі. Універси-

тетьські бібліотеки України мають великий досвід в організації персональних та ювілейних тематичних виставок (нині також віртуальних), проведенні наукових круглих столів, літературних читань, конференцій, семінарів, що є основою у подальшому розвитку інформаційно-біографічної справи.

Ключові слова: біографіка, біобібліографія, інформаційні ресурси, університетські бібліотеки України, контентний ресурс.

Новітня доба відкрила широкий простір для осмислення та використання історико-біографічної інформації для духовного розвитку людини та формування демократичного громадянського суспільства в Україні. Як наслідок, свідоме формування ресурсів історико-біографічної інформації сприяє утвердженню людиноцентричного розуміння історії та вибудовуванню нової, заснованої на особистісному сприйнятті, парадигми самоідентифікації громадянина, а тому є значимим для розвитку соціогуманітарних наук і державотворення як такого. Водночас, у розвитку методології соціогуманітарного пізнання все більшої ваги набувають інтегровані суспільно-, людино- та природознавчі методи, міждисциплінарні підходи, методи нових наук, що, зрештою, створює принципово нові можливості для біографістики. Відчувається потреба відходу від традиційного лінійного, однопланового аналізу, бо суспільне життя людини перебуває під впливом багатьох чинників.

У свою чергу, суспільні трансформації нашого часу збіглися з періодом становлення інформаційної цивілізації, а відтак, зумовлена розвитком цифрової грамотності та суспільних і гуманітарних досліджень новітня соціогуманітаристика активно переорієнтовується на вивчення людини та суспільства в умовах нового цифрового типу культури та грамотності. Зокрема в Україні постало масштабне завдання розбудови інтерактивних зв'язків між ресурсами, що включають персоналії або групи персоналій у цілісне інформаційне поле. Традиційний виклад власне об'єктивних біографічних даних усе частіше доповнюється поданими у динаміці матеріалами про діяльність особи та її конкретні здобутки, зокрема реалізовані в наукових публікаціях та освітніх проектах. Важливим є упорядкування складно структурованих баз даних про науковців, що дає можливість оцінити діяльність кожного з них на тлі розвитку наукових інституцій, дослідницьких напрямів і шкіл, регіональних наукових осередків, факультетів і кафедр університетів. На сьогодні персоналії працівників науки й освіти, на жаль, представлені у вітчизняному інформаційному просторі відчутно менше, ніж політикум і урядовці, однак справа у цьому напрямі біографічної діяльності помітно поліпшується.

Швидке зростання сучасних потреб науки і культури, освіти і виховання в Україні потребує науково достовірної біографічної інформації. Новітня доба позначена стрімким зростанням суспільного інтересу до історико-меморіальної та поточної (присвяченої сучасникам) біографічної інформації. Завдяки застосуванню новітніх інформаційно-технологічних засобів вдосконалюється й історико-біографічна складова вітчизняних ресурсів біографічної інформації. Головним спрямуванням розвитку на сьогодні є перехід від статичних ресурсів, що відтворюють зміст певного довідкового видання, до розбудови динамічних комплексів всебічних даних про окрему особу або групи, заснованих на матеріалах баз даних, сформованих упорядниками, та на можливості виходу на різноманітні зовнішні ресурси за допомогою інтерактивних зв'язків.

Використання біографічних знань дає змогу активно впливати на формування світогляду особи, розширити освітній потенціал людини, сприяє духовному, патріотичному та моральному становленню молодого покоління України. Тому ресурси біографічної інформації, зокрема й електронні, як «сукупність даних, організованих для ефективного одержання достовірної інформації» [5, с. 39] впливають на трансформацію сучасного суспільства. Оперування значними масивами біографічної інформації із застосуванням сучасних інструментів пошуку і систематизації відкриває принципово нові дослідницькі можливості для розуміння історичних процесів, що відбувалися в українському суспільстві.

Інтеграція та поширення біографічних знань — одне із провідних завдань бібліотек як найбільше придатних до цього центрів соціальних комунікацій. Згідно зі Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» бібліотечна справа потребує ряду комплексних організаційних, структурних і технологічних змін згідно із сучасними загальносвітовими тенденціями, що ставить питання впровадження системних трансформацій бібліотек, їх саморозвитку як соціального інституту, соціокультурного й економічного суб'єкта комунікаційних відносин. Як зазначено у Концепції, бібліотеки стають важливим чинником формування національної самосвідомості, патріотизму, підтримки національних традицій, розвитку культури, державної мови тощо¹.

¹ Див.: Матеріали до стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» / авт.-упоряд. О. М. Бруй, О. В. Воскобойнікова-Гузєва, В. С. Пашкова, Я. Є. Сошинська, І. О. Шевченко. — Київ : УБА, 2015. — 57 с.

Діяльність бібліотек України в новітній час орієнтується на прийнятий Президією УБА 7 липня 2015 р. Маніфест Української бібліотечної асоціації «Бібліотеки в умовах кризи». Зокрема, у Маніфесті зазначено, що бібліотека в умовах кризи є центром комунікації та соціального діалогу, надає допомогу у формуванні ціннісних орієнтирів особистості та суспільства. Вона — організатор доступу до достовірних джерел інформації, платформа для технологічної та медіа грамотності, підвищення медійної культури. Наголошено, що бібліотека зберігає та популяризує культурно-історичну спадщину країни, регіону, місцевої громади як основу національно-патріотичного розвитку особистості².

Особливістю сучасного етапу розвитку бібліотек є їх причетність до наслідків відразу двох революцій — ментальної та технологічної (інформаційно-комунікаційної). В епоху боротьби за превалювання в суспільстві цивілізаційних цінностей по-новому постала проблема висвітлення людського потенціалу і в масштабі вищої школи України. В системі вищої освіти вагому роль відіграють мережеві електронні ресурси — інституційні репозитарії, електронні бібліотеки, бази даних, електронні журнали, електронні каталоги та наукові портали, які створюють і формують бібліотеки університетів. Електронні ресурси, створені університетськими бібліотеками, надають можливість об'єднати різні види та типи інформаційних ресурсів для формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору та розширення доступу до наукового доробку університету. Наразі у вищих навчальних закладах України в системі інформаційного забезпечення набуває великого значення формування електронних бібліотек, які спрямовані на забезпечення вільного доступу до наукових, навчальних, навчально-методичних видань університету, документів обмеженого доступу, а також документів, що не мають друкованої версії. Також усе більшої популярності набуває створення в освітніх установах електронних репозитаріїв, що містять підготовлені співробітниками наукові статті та монографії, навчально-методичні посібники тощо. На жаль, цей потужний інформаційний ресурс університетських бібліотек, на наш погляд, використовується не в повному обсязі і не посіли належного місця у системі наукової комунікації. Про те, наскільки успішною є їхня робота, свідчить наповненість матеріалами цих сайтів: вона невелика порівняно із тією кількістю праць, що насправді вийшли друком. Формування науко-

² Див.: Маніфест Української бібліотечної асоціації «Бібліотеки в умовах кризи», прийнятий Президією УБА 7 лип. 2015 р. – Режим доступу : <http://ula.org.ua/ua/252-dokumenti/dokumenti-uba>.

вого інформаційного простору можливе шляхом створення спеціалізованих персональних сайтів тематичного або галузевого спрямування для розповсюдження матеріалів досліджень університетських науковців. Іншими словами, надати науковцю можливість самому сприяти створенню науково-інформаційного простору.

Нині університетські бібліотеки стикаються з необхідністю переосмислення своєї ролі та функцій у системі наукової комунікації, із проблемою пошуку нових шляхів інформаційно-бібліотечного забезпечення науково-дослідної та освітньої діяльності і надання послуг, що відповідають запитам сучасних користувачів. Основним призначенням університетських бібліотек України є формування наукового інформаційного простору та забезпечення користувачів вільним доступом до інформаційних ресурсів наукового, освітнього та культурного простору на локальному та глобальному рівнях. Водночас бібліотека є необхідною складовою у реалізації соціальних функцій суспільства — сприяє особистому розвитку людини та забезпечує міжпоколінну трансляцію культури та освіти.

У сучасних умовах бібліотеки вищих навчальних закладів України є надзвичайно важливими центрами бібліотечної біографіки зокрема. Специфіка їх діяльності в галузі біографіки та біобібліографії полягає в тому, що свої зусилля вони зосередили на створенні віртуальних ресурсів, присвячених спадщині засновників вищих навчальних закладів, їх відомих вихованців, розкритті наукових здобутків професорсько-викладацького складу, а також досягнень провідних учених-сучасників. Кожна з бібліотек самостійно формує ресурси біографічної інформації, зважаючи на історію та сьогодення вищого закладу освіти. Рівень роботи, її результати, застосовані підходи залежать від багатьох чинників: уваги керівництва університету, наявності в колективі лідерів-організаторів, спеціалістів інформаційної справи, належного наукового потенціалу та згуртованості ентузіастів із числа викладачів. Підготовка біографічних і біобібліографічних праць у багатьох випадках супроводжується публікацією їх повних електронних версій в Інтернеті [5, с. 304].

Діяльність університетських бібліотек України в галузі біографіки є одним із пріоритетних напрямів бібліотечної роботи щодо відродження національної духовної культури, відновлення історичної пам'яті народу, виховання патріотизму, висвітлення досягнень їх відомих вихованців і провідних учених-сучасників. Потребу в дослідженні ресурсів біографічної інформації в бібліотеках України загалом та в університетських бібліотеках України, зокрема, у новій соціокультурній ситуації відчули як самі бібліотеки, так і наукова спільнота на загал.

У своїх пошуках і висновках ми засновувалися на аналізі контенту інформаційних порталів і сайтів університетських бібліотек України, а також теоретико-методологічному доробкові науковців ІБД НБУВ, зокрема низці праць В. І. Попика [3–6], дослідженні С. М. Ляшко [2], статтях Н. І. Любовець [1], О. М. Яценка [7] та ін.

Аналіз сучасного стану історіографії даної проблеми дає підстави говорити про відсутність ґрунтовних монографічних досліджень. В основному до аналізу окресленої проблеми в сучасних умовах українські вчені звертаються здебільшого в руслі своїх наукових розвідок. Скажімо, О. В. Воскобойнікова-Гузєва досліджує особливий зріз національного інформаційного простору — соціокомунікаційну діяльність бібліотек України, М. В. Ігнатюк — бібліографічні показники як складову сучасної системи бібліотечно-інформаційного забезпечення агроєкологічної галузі на основі досвіду роботи бібліотеки Житомирського національного агроєкологічного університету, З. В. Романуха висвітлює віртуальне довідково-бібліографічне обслуговування у провідних університетських бібліотеках західного регіону України, Т. В. Безрукова і Л. В. Тепікіна зосереджуються на розгляді збереження та використання бібліотечних фондів в Науково-технічній бібліотеці КПІ імені Ігоря Сікорського³. Однак окремого дослідження, що було би присвячене методичним та практичним питанням наповнення біографічною складовою інформаційних ресурсів університетських бібліотек України немає.

Метою нашого дослідження було відстежити та проаналізувати історико-біографічні інформаційні ресурси, представлені на сайтах університетських бібліотек України як складової бібліотечної системи країни.

Історико-біографічними матеріалами насичені портали більшості університетських бібліотек України. Здебільшого на їхніх веб-сайтах регулярно оновлюються оригінальні дослідницькі біографічні

³ Див.: *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Соціокомунікаційну діяльність бібліотек України в новітніх умовах // *Бібліотеч. вісник.* – 2016. – № 1. – С. 12–17; *Ігнатюк М. В.* Бібліографічні показники як складова сучасної системи бібліотечно-інформаційного забезпечення агроєкологічної галузі (на прикладі Житомирської області) // *Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.).* – Київ : НБУВ, 2014. – С. 511–513; *Романуха З. В.* Віртуальне довідково-бібліографічне обслуговування у провідних університетських бібліотеках західного регіону України // *Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.).* – Київ : НБУВ, 2014. – С. 504–506; *Безрукова Т. В., Тепікіна Л. В.* Збереження та використання бібліотечних фондів в Науково-технічній бібліотеці КПІ ім. Ігоря Сікорського // *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.).* – Київ : НБУВ, 2017. – С. 519–521.

матеріали та біобібліографія. Значний внесок у формування електронних ресурсів біографічної інформації зробили провідні університетські бібліотеки України — Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка (<http://www.library.lnu.edu.ua/>) на своєму сайті представляє серію «Біобібліографія вчених університету», повнотекстові версії випусків довідника «Українська біобібліографія. Нова серія» та інші видання, що присвячені діячам науки, освіти та культури України й української діаспори. Також регулярно влаштовуються віртуальні виставки, що присвячені як професорам університету, так і видатним особам України (наприклад — до 100-річчя від дня народження математика-програміста О. М. Костовського, до 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка, Короля Данила та ін.)

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (<http://www.library.univer.kharkov.ua>) має Статус національного надбання України та є партнером Всесвітньої цифрової бібліотеки і Європеани. Портал бібліотеки наповнений інформаційними ресурсами з біографіки та біобібліографії. На сайті представлено електронний каталог бібліотеки, наукову електронну бібліотеку, довідково-бібліографічну службу «Віртуальний бібліограф» та сервіс «Основи інформаційної та бібліотечно-бібліографічної грамотності».

Центральна наукова бібліотека має архів *eScriptorium*, що містить повні електронні версії (або окремі фрагменти) рідкісних видань та рукописів, і мають освітню та наукову мету. Велика увага приділяється оцифруванню харківських видань. Бібліотека прагне донести читачеві контент, інформацію, яку містять ці видання. У деяких випадках не має можливості провести попередню реставрацію видань, при цьому страждає якість електронної копії. Але треба визначити, що багато видань, які представлені в *eScriptorium*, унікальні, знайти їх в інших бібліотеках або в інших повнотекстових архівах неможливо.

Центральна наукова бібліотека пропонує увазі читачам численні книжково-ілюстративні, віртуальні та художні виставки (наприклад — Книжково-ілюстративна виставка «Юрій Валентинович Кнорозов, 1922–1999», виставку присвячену 160-річчю від дня народження видатного математика, професора Харківського університету, засновнику харківської геометричної школи Синцову Дмитру Матвійовичу (1867–1946). На виставці представлені при-

життєві праці вченого, роботи з автографом Д. М. Синцова та література про його діяльність.

Центральною науковою бібліотекою створено інформаційний ресурс «Єдина картка читача», що передбачає доступ до фондів і електронних ресурсів. Цей ресурс створюється Центральною науковою бібліотекою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Запрошено до участі в проєкті всі бібліотеки вузів України, які мають у своєму розпорядженні відповідні фонди та техніку для оцифрування. На цей час до проєкту приєдналися бібліотеки Харківського національного університету радіоелектроніки та Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна є зональним методичним центром бібліотек вищих навчальних закладів Полтавської, Сумської та Харківської областей.

Слід відзначити напрацювання в галузі біографіки та біобібліографії Наукової бібліотеки Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя (<http://www.library.ndu.edu.ua/>). Разом із бібліографією праць учених ніжинської вищої школи на сайті розгорнуто ресурси їх оригінальних документів і матеріалів. Існує також ресурс «Науковці України» та «Електронна бібліотека Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя» — комплексна інформаційна система, що має своїм завданням накопичення, зберігання та ефективного використання у навчально-виховному процесі університету документів та видань, які представлені в електронному вигляді.

На веб-сайті бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (<http://www.library.vspu.edu.ua/>) представлено електронний каталог бібліотеки, що містить наступні бази даних: праці викладачів — бібліографічні та аналітичні описи праць викладачів університету; індивідуальні автори (персоналії) — містить короткі відомості про відомих діячів України та світу і викладачів університету. Бібліотека формує за абеткою короткі біографічні дані про персоналії, життя яких пов'язане з Поділлям і випускає щорічник «Ювіляри ВДПУ».

Бібліотека Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (<http://www.library.eenu.edu.ua/>) розмістила на своєму веб-сайті біобібліографічні покажчики, присвячені провідним науковцям університету, а також тематичні покажчики, присвячені вивченню історії Волинського краю та видатним постатям, життя й діяльність яких пов'язані з Волинню.

Веб-сторінка бібліотеки Житомирського державного університету імені Івана Франка (<http://www.library.vspu.edu.ua/>) містить повідомлення про регулярні книжкові виставки, що діють в бібліотеці

та на факультетах університету. Університетська бібліотека розміщує на своєму сайті біобібліографічні покажчики, присвячені персоналіям вітчизняної та зарубіжної науки і культури, — М. Костомарову, П. Тичині, І. Огієнку, М. Рильському, Ч. Дарвіну та ін.

Бібліотека Житомирського національного агроєкологічного університету (<http://www.lib.znau.edu.ua/>) плідно працює над розвитком біобібліографічних інформаційних ресурсів, які знаходяться у відкритому доступі для користувачів. Упродовж останніх років було підготовлено низку біобібліографічних покажчиків, присвячених професорам університету та розміщених на сайті університетської бібліотеки: «Бурлака Віктор Андрійович» (до 65-річчя від дня народження відомого вченого й фахівця в галузі тваринництва), «Дідора Віктор Григорович» (до 75-річчя від дня народження відомого вченого й фахівця в галузі рослинництва), «Микитюк Валерій Мар'янович» (до 60-річчя від дня народження відомого вченого й фахівця в галузі екології та безпеки життєдіяльності), «Ходаківський Євгеній Іванович» (до 75-річчя від дня народження відомого вченого й фахівця в галузі економіки), «Стольгане Олексій Олександрович» (до 130-річчя від дня народження відомого вченого й фахівця в галузі агрохімії, органічної хімії) та ін. З 2012 р. у відкритому доступі бібліотекою розміщуються віртуальні виставки.

У 2013 р. бібліотека Житомирського національного агроєкологічного університету ініціювала створення інституційного репозитарію (далі — IP). Його впровадження сприяє репрезентації наукового доробку у глобальній мережі, збільшенню цитування наукових публікацій учених університету шляхом забезпечення вільного доступу до них. На основі вітчизняного та зарубіжного досвіду було розроблено структуру і загальні принципи розміщення наукових праць, встановлено та налаштовано програмне забезпечення, проведено ряд консультацій, підготовлені інструктивно-методичні матеріали та відеоінструкція. Спостерігається позитивна динаміка у збільшення кількості розміщеного наукового доробку в IP: у 2014 р. опубліковано 619 документів, 2015 р. — 2171, 2016 р. — 2999, на 1 липня 2017 р. — понад 7500 документів⁴. IP університету зареєстрований у світових довідниках і реєстрах репозитаріїв відкритого доступу.

Бібліотека Житомирського національного агроєкологічного уні-

⁴ Див.: Ігнатюк М. В., Сталінзанс Л. Я. Інституційний репозитарій Житомирського національного агроєкологічного університету в системі сучасних наукових комунікацій. Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). — Київ : НБУВ, 2017. — С. 321–324.

верситету ініціювала процес розвитку сучасної системи бібліотечно-інформаційного забезпечення агроекологічної галузі в Житомирській області. Створено обласний інформаційно-ресурсний центр агроекологічного спрямування, що включає 9 бібліотек аграрного профілю: 7 бібліотек коледжів, технікумів і їхніх філій, 2 бібліотеки науково-дослідних установ. Із 2003 р. університетська бібліотека є Головною бібліотекою аграрних бібліотек Житомирщини. Основним завдання цієї бібліотеки є координація діяльності з усіх напрямів бібліотечної роботи, зокрема біографіки та біобібліографії.

Наукова бібліотека Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (<http://www.library.chnpu.edu.ua/>) на своєму веб-сайті розміщує віртуальні виставки та бібліографічні огляди, присвячені персоналіям вітчизняної та зарубіжної науки і культури: Т. Г. Шевченку, М. Костомарову, Х. Д. Алчевській, С. Русовій, Леонардо да Вінчі та ін. Бібліотекою представлено на веб-сайті біобібліографічні покажчики університетських вчених — В. Н. Боровика, Л. М. Комко, В. П. Коваленка та ін.

Слід зазначити, університетські бібліотеки України ще не вийшли на високий рівень реалізації власних науково-дослідницьких можливостей у сфері біографіки та біобібліографії, який об'єктивно обумовлений необхідністю висвітлення та пропаганди персоналій вчених, їх доробку і наукових зв'язків, історії та сучасних досягнень вищих навчальних закладів. Щоправда, бібліотеки широко представляють на своїх сайтах біографічні версії досліджень університетських учених. Практично жоден із сайтів навчальних закладів, розкриваючи персональний склад університетських учених, не охоплює усього кола інформації, що необхідна для презентації їх досягнень, наукових зв'язків, участі в наукових проектах, що є важливим для інтеграції вітчизняної науки і освіти у європейський і світовий простір.

Сьогодні на передній план у формуванні ресурсів історико-біографічної інформації виходять принципи відкритості, оперативної доступності, креативного потенціалу інформації та багатоваріантності. Наразі завданням теоретичного та методичного забезпечення діяльності бібліотек вищих навчальних закладів України є розбудова оптимальних моделей динамічно наповнюваних баз тематичної та галузевої історико-біографічної інформації. Нагальним є формування єдиного дослідницького простору соціогуманітаристики із розбудовою віртуальних дослідницьких лабораторій, що інтегрують зусилля колективів фахівців України, Європи та світу.

Отже, університетська бібліотека як інформаційний центр є незамінним соціальним інститутом у соціокультурній інфраструктурі. Формування ресурсів біографічної інформації здійснюваних фахів-

цями бібліотек вищих навчальних закладів України та науковцями університетів, сприяє розвитку біографіки та біобібліографії, а також слугує загальному розвитку всієї сфери соціогуманітарних наук.

1. *Любовець Н. І.* Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства [Текст] / Н. І. Любовець // Укр. біографістика. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 359–376.
2. *Ляшко С. М.* Біографічна довідкова справа в Україні (60-ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.) [Текст] : нариси історії / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике Поле, 2006. – 88 с.
3. *Попик В. І.* Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблема формування та використання : колективна монографія [Текст] / В. І. Попик (керівник проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко, Н. П. Марченко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 272 с.
4. *Попик В. І.* Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 9–41.
5. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Володимир Попик. – Київ : НБУВ, 2013. – 520 с.
6. *Попик В. І.* Biography. – Біографіка. – Біографістика. – Біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень [Текст] / В. І. Попик // УІЖ. – 2015. – № 3. – С. 124–138.
7. *Яценко О. М.* Персональна бібліографія, біобібліографія: термінологічний аналіз [Текст] / О. М. Яценко // Бібліотеч. вісник. – 2014. – № 5. – С. 24–29.

REFERENCES

1. Lyubovets, N. (2016). *Memoarynnyy potentsial resursiv bibliotechnogo krayeznavstva* [Memoir potential resours library Local History]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 359–376). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Lyashko, S. N. (2006). *Biohrafichna dovidkova sprava v Ukraini (60-ti rr. XIX – 40-i rr. XX st.)*. [Narysy istorii [Biographical information business in Ukrainian (60-ies. XIX – 60-ies. XX century.). Essays on History]. Zaporizhzhia: Dyke pole. [in Ukrainian].
3. Popyk, V. I., Liubovets, N. I., Yatsenko, O. M., Liashko, S. M. & Marzchenko, N. P. (2016). *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta bio-bibliohrafichnoi informatsii: problema formuvannia ta vykorystannia*:

kolektyvna monohrafiia [Domestic resources of biographical information and bibliography: problem formulation and use: collective monography]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Popyk, V. I. (1913). *Resursy dovidkovoï biografichnoi informatsii: istorychyi dosvidformuvaia, suchasnyi stan, problemu ta perspektyvy rozvytku* [Resources of references biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Popyk, V. I. (1915). *Biographi – Biografika – Biografistyka – Biobibliografia: poniatiyni arsenal istoryko-biografichnykh doslidzhen* [Biography – Biographika – Biographistyka – Bibliography. Conceptual arsenal of historical and biographical studies]. *Ukrainski istorychnii zhurnal*, 3, 124–138). [in Ukrainian].

6. Popyk, V. I. (1915). *Zdobutky ta perspektyvni zavdanya biblioteknoi biografyky* [Achievements and perspective tasks of library historical and biographical studies]. *Biographistica ukrainica*. (Vol. 3, 124–138). Kyiv. [in Ukrainian].

7. Yatsenko, O. M. (2014). *Personalna bibliofrafiia, biobibliografia: terminolohichniy analiz* [Personal bibliography, biobibliography: terminological analysis]. *Biblioteknyi visnyk*, 5, 24–29. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.10.2017 р.

Mischuk Sergiy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Biobibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv);

Mischuk Galyna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History of Ivan Franko Zhytomyr State University (Zhytomyr).

Biographical information resources of university libraries of Ukraine.

The article is devoted to the development of biographical information resources in the context of the latest information and communication processes presented in the network of university libraries of Ukraine as a component of the country's library system. In libraries historical-biographical and biobibliographic resources of scientific, educational, cultural-informational and cognitive character are formed. They have accumulated a certain practical experience and theoretical groundwork in this field, are being developed predominantly in the con-

text of the presentation of the personalities of famous scientists. Forms of organization of their activities are very different: thematic biobibliography, collection of materials about prominent scientists (veteran and contemporary), book exhibitions and the like. Today, Ukrainian university libraries have experience in creating high-intellectual information products in the field of biography science — databases, bibliographies and biobibliographies, thematic card files in the electronic information space. University libraries of Ukraine have experience in organizing personal and anniversary thematic exhibitions (now also virtual), conducting scientific round tables, literary readings, conferences, seminars, which are the basis for further development of informational and biographical industry.

Key words: biographical studies, biobibliography, information resources, university libraries of Ukraine, content resource.

Мищук С. Н., доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев);

Мищук Г. А., кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Житомирского государственного университета имени Ивана Франка (Житомир).

Биографические информационные ресурсы университетских библиотек Украины.

В статье освещены вопросы развития биографических информационных ресурсов в контексте новейших информационно-коммуникационных процессов, которые представлены в сети университетских библиотек Украины как составляющей библиотечной системы страны. В библиотеках формируются историко-биографические и биобиблиографические ресурсы научного, образовательного, культурно-информационного и познавательного характера. Они накопили определенные практические и теоретические наработки в этой области, развиваются преимущественно в направлении представления персоналий известных ученых. Формы организации их деятельности различны — тематическая биобиблиография, подборки материалов о выдающихся ученых (ветеранах и современниках), книжные выставки и тому подобное. Сегодня университетские библиотеки Украины имеют опыт создания высокоинтеллектуальных информационных продуктов в области биографики — баз данных, библиографий и биобиблиографий, тематических картотек, которые находятся в электронном информационном пространстве. Университетские биб-

блиотеки Украины имеют большой опыт в организации персональных и юбилейных тематических выставок (ныне также виртуальных), проведении научных круглых столов, литературных чтений, конференций, семинаров, что является основой в дальнейшем развитии информационно-биографического дела.

Ключевые слова: биографика, биобиблиография, информационные ресурсы, университетские библиотеки Украины, контентный ресурс.

*Юлія Вікторівна ВЕРНІК,
науковий співробітник відділу формування
біобібліографічних інформаційних ресурсів
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

УКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА: НАУКОВО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Досліджується динаміка комунікативної складової діяльності науковців у процесі створення Українського біографічного словника у період із кінця XIX – до початку XXI ст. Шляхом аналізу організації наукової діяльності історичного гуртка В. Б. Антоновича (80–90-ті рр. XIX ст.), Постійної Комісії для складання біографічного словника діячів України (1919–1933 рр.), Інституту біографічних досліджень (1994 р. – початок XXI ст.) простежуються видозмінення характеру пошуково-дослідницької роботи науковців, а отже, й структури наукової комунікації, залежно від загального розвитку інформаційних технологій. Відзначається, що рівень її злагодженості є одним із провідних чинників ефективності складання біографічного словника як при безпосередньо ручному, механізованому способі, актуальному на початку минулого століття, так і при використанні новітніх електронних засобів комунікації сучасного суспільства.

Упровадження в процесі наповнення Українського національного біографічного архіву можливостей віртуальної наукової спільноти «Українське біографічне товариство» має стати не лише цінним джерелом поповнення бази даних видатних діячів минулого та сучасності, а й дійовим інструментом поширення та популяризації здобутків науково-біографічної діяльності у суспільстві.

Ключові слова: віртуальна наукова спільнота, наукова комунікація, соціальна комунікація, Український біографічний словник, Українське біографічне товариство.

Інформаційні процеси у сучасній науковій спільноті, що сприяють накопиченню та поширенню наукових знань, повністю зале-

жать від вибудованої наукової комунікації, стан якої повною мірою визначає життєздатність наукової спільноти, ефективність взаємодії її учасників. Професійна наукова діяльність налічує у вченого множини комунікативних контактів, кожен із яких може відігравати значну роль в отриманні значимих результатів його творчості.

Починаючи з XI ст. в середньовічній Європі відбувається становлення наукової комунікації, що пов'язується передусім із поширенням університетської освіти у XI–XIII ст. Цьому сприяли: одномовність викладання (латинська мова); міграція як студентів (ваганти), так і викладачів; специфічна форма викладання у вигляді диспутів між професорами; певна незалежність університетів від місцевої влади.

Революційні зміни у науковій комунікації відбуваються у зв'язку з поширенням книгодрукування. Таким чином у XVII ст. етап практик, заснованих на особистих зв'язках, трансформується у закріплене особистими зустрічами листування, що стає основою виникнення нових соціальних структур у науці. Особиста комунікація, розширюючись, інституалізується у «неформальні наукові спільноти» XIX ст., чому сприяє швидке поширення листів із використанням періодичного друку та системи бюлетенів.

Наступним етапом розвитку наукової комунікації стає розбудова із середини XIX ст. мереж спеціалізованих журналів і затвердження позицій наукового журналу як легітимного джерела наукових знань і думок у першій половині XX ст. Такий розвиток мереж, опосередкованих технічними засобами тиражування інформації, обумовлений вдосконаленням засобів наукових комунікацій (від писемності до механізованих, електрифікованих, електронних засобів). В останні десятиліття XX ст. та на початку XXI ст. форми наукової комунікації значно та стрімко еволюціонували. Зріст об'єму наукової інформації, глобалізаційні процеси призвели до скорочення інформаційних відстаней та формування інтерактивних мереж наукової комунікації. Наразі можна виокремити такі структури як: **особисті мережі**, або безпосередні зв'язки (особисті бесіди, наукові дискусії, усні доповіді); **опосередковані мережі**, або зв'язки за допомогою технічних засобів поширення інформації (публікації книг, наукові журнали, реферативні журнали); **інтерактивні мережі**, або змішані зв'язки (наукові конференції, соціальні спільноти, блоги, форуми). За характером зв'язку такі комунікації можуть бути у формі офіційних і неофіційних контактів, формальні чи неформальні, міжособистісні та безособистісні, усні чи письмові, первинні (монографії, статті) або вторинні (рецензії, реферати).

Як бачимо з історичної ретроспективи трансформація наукових контактів відбувалася відповідно до еволюційних змін інформацій-

ного середовища та напряду залежала від рівня технічної оснащеності. У цьому руслі цікаво простежити характер роботи над створенням Українського біографічного словника кінця XIX ст. – початку XXI ст., адже будучи важливим складником української культури та частиною світової культури, словник має бути «...основою для формування історичної пам'яті, виховання національної гордості народу» [16, с. 11], що «...відображує світоглядні парадигми сучасного українського суспільства» та розбудовується шляхом «...визнання необхідності формування зусиллями багатьох дослідницьких колективів, окремих вчених і аматорів-біографістів та краєзнавців якомога повніших національних ресурсів довідкової біографічної та біобібліографічної інформації, покликаних у сукупності створити широкий і розмаїтий колективний портрет нації „крізь віки”» [15, с. 357].

Витоки формування ідеї біографічного словника збігаються із загальним піднесенням інтересу до історико-краєзнавчих досліджень у другій половині XIX ст. Навколо крупних навчальних центрів того часу виникають природознавчі, філологічні, історичні товариства, метою яких було дослідження рідного краю: Одеське товариство історії та старожитностей, історико-філологічне товариство при Харківському університеті, історичне товариство Нестора Літописця, Наукове Товариство імені Т. Шевченка у Львові. Гурток В. Б. Антоновича був одним із тематичних гуртків, організованих Старою Громадою в останні десятиріччя XIX ст. і мав величезне значення для історичної науки у «...відшукуванні та публікаціях «фіксованих слідів» української людяності та окремих діячів минулих епох — архівних документів» (<http://litopys.org.ua/anton/ant01.htm>). Пошукова робота велася власними зусиллями істориків, літературознавців, мистецтвознавців по державних і приватних архівах Києва, Москви, Петербурга, Львова, Кракова, Варшави, Рима й інших містах і селах України та світу, і не може не вражати, особливо, якщо врахувати складності архівного пошуку, відбору, копіювання та зв'язки документів, написаних старих письмом, різними почерками та мовами.

Як зазначає О. Г. Лотоцький, «...в праці брало участь багато людей, стиль усіх розправ був дуже різнобарвний, а крім того оригінали деяких окремих біографій писалися російською мовою й перекладалися після вже; треба було зредагувати й саму мову словаря» [7]. Кожен учасник опрацьовував за визначеними джерелами певну літеру та укладав відповідні картки, у середньому по 200–300 життєписів. Добір персоналій і написання карток продовжувалися до смерті В. Б. Антоновича, але відредагованих карток на листопад 1894 р., що мали скласти перший том словника на літери А–Д, було

лише 500. Надзвичайно нагальна, але тим водночас і найскладніша робота вимагала чіткої організаційної координації її учасників, узгодженості та високої власної вмотивованості.

У монографії С. М. Ляшко [9] детально простежується практична складова творчого процесу з укладання біографічного словника, його кількісні характеристики, подальша доля самого гуртка. Відзначимо, що інформація, надана дослідницею та біографічні дані, взяті зі щоденників гуртківців (О. Г. Лотоцького [7], О. Ф. Кістяківського [6], С. О. Єфремова [5]) всебічно виділяють лідерські якості засновника («...одушевителем работы был, несомненно, Антонович» [6], «...сам Антонович склав велику кількість дрібних біографічних нарисів та декілька ширшого розміру докладних біографій своїх улюблених героїв: Гонти, Залізняка, Богуна, Дорошенка, Палія, Сагайдачного...») та наголошують непересічне значення зібрань по роботі над словником для його учасників («...иногда собрание состояло из 10–15, другой раз — из четырех–пяти, а все-таки составлялось. Так был выполнен словарь» [9, с. 264]).

Відновлення процесу укладання біографічного словника, який із часом вимагав і доповнення, і уточнення, і пошуку частково загубленого матеріалу, і добору нових імен, став можливим завдяки «Постійній комісії для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху» (1918–1933), що була утворена при Спільному зібранні УАН 26.11.1918 р. Успадкувавши методологію біографічно-словникової діяльності гуртка, Комісія стала першим державним науковим утворенням.

Упродовж декількох років її діяльність розвивалася у трьох напрямках: складання списку осіб, біографії яких повинні увійти до словника; перегляд джерел і складання до них бібліографічних покажчиків; складання біографічних довідок. Інформація збиралася як із друкованих видань і архівів власними силами, так і шляхом звернення до населення та організацій (Спілок художників, діячів мистецтва, журналістів, Вищої школи УРСР, Політехнічного інституту, Українського університету, Товариства шкільної освіти), регіональних краєзнавців і біографічних гуртків. Розроблена робоча програма та інструкція для складання словника визначали основні принципи побудови та змісту матеріалу: біографії поділялися за обсягом на три градації — від декількох рядків, до чверті аркуша та до одного друкованого аркуша у два стовпці. Фіксований обсяг зберігав відповідність між значенням особи і визначеним їй місцем у словнику та мав характер довідника, а не життєписів видатних діячів. Такий словник був першою спробою створення словника національного рівня і вміщував не лише біографічну інформацію про життя та ді-

ьяльність певної особи, а й бібліографічні відомості про її власні твори та твори про неї, тому отримав назву біобібліографічного.

Комісія по укладанню словника складалася з: голови, який здійснював загальне керівництво; керівника наукових досліджень (науково-методична діяльність); редакторів відділів; членів, які брали участь у засіданнях Комісії; співробітників для перегляду джерел та укладання біографій. Функціонально у характер роботи редакторів входило: складання переліку видатних осіб і джерел, використаних для збирання інформації; редагування біографій, складених співробітниками; керування переглядом архівних і бібліографічних джерел; складання картотеки. Розподілення роботи відбувалося не за алфавітним принципом (як у гуртку Антоновича), а за хронологією (на кінець 1918 р. періоди були розподілені наступним чином: за О. М. Андріяшевим — період від часів Київської Русі до другої пол. XIV ст.; за В. О. Романовським — від другої пол. XIV ст. до другої пол. XVII ст.; за Н. Д. Полонською-Василенко — від другої пол. XVII ст. до другої пол. XVIII ст.; за М. М. Могилянським — від другої пол. XVIII ст. до початку XX ст.) та сферою діяльності (за В. В. Міяковським — література всіх часів, за Ф. Л. Ернстом — діячі мистецтва, за П. І. Руліним — діячі театру, за Д. М. Ревуцьким — діячі музики).

За час своєї роботи Біографічна комісія частково оновлювалася, її склад за роками було встановлено завдяки архівним документам УАН–ВУАН, протоколам та особистому листуванню. Загально вона була представлена науковцями з різних регіонів як України, так і Росії та охоплювала представників різних напрямів професійної діяльності. Ретельний індивідуальний відбір, обговорення та затвердження співробітників усіх ланок на засіданнях Спільного зібрання з подальшою публікацією їхніх коротких біографічних довідок був однією з особливостей формування складу Комісії. Аналітичні характеристики людського потенціалу за статевіковими ознаками, походженням, місцем народження, освітою, участю у громадських організаціях, членством у політичних партіях, досвідом роботи детально розглянуті у роботі С. М. Ляшко [11]. Зазначимо лише, що колектив Біографічної комісії як мікронаукова соціальна група в складі соціальної інституції УАН–ВУАН, попри складні політичні, економічні фактори, фінансову скруту та слабку організацію кореспондентської мережі, маючи власні великі потенційні можливості, спрямував їх на вирішення актуальних українознавчих соціогуманітарних завдань і не тільки «...репрезентував в іменах історію і культуру, а водночас в сукупності сформував колективні портрети націй, великих соціальних груп і цілих поколінь, відображуючи найістотніші риси й закономірності суспільного буття впродовж віків» [15].

Перервану більш як на півстоліття роботу по укладанню Біографічного словника вдалося відновити лише на початку 90-х рр. ХХ ст. завдяки Інституту біографічних досліджень НБУВ. Зміна характеру пошукової діяльності, відбору та формування словника, а згодом і створення Національного біографічного архіву співпали з загальним періодом інформатизації суспільства, перенесенням ручної, механізованої праці до комп'ютеризованої. Так, поступово написання карток стало основою для створення баз даних, що в свою чергу на початку ХХІ ст. із появою інформаційно-мережевих технологій сприяло значному розширенню меж діяльності науковця-біографіста.

Первісна концепція створення друкованого національного багатотомного «Українського біографічного словника» (далі — УБС), розроблена під керівництвом В. С. Чишка відповідно до рекомендацій Редакційної інструкції УБС, передбачала формування Комп'ютерного банку даних словникової частини (далі — КБД СЧ УБС) на основі текстів оригінальних біографічних статей. Передбачалося, що головна частина імен буде надрукована, а частина інформації залишиться в базі для подальшої роботи фахівців із різних галузей знань (у подальшому він склав основу БД «Персоналії»). Джерелознавчим критерієм відбору імен до УБС була наявність писемних та усних (фольклорних) згадок про особу (БД «Джерела»). Також пропонувалося створення комп'ютерних банків даних: архівних і літописних джерел, які містять інформацію про видатних діячів; українознавчих тематичних, хронологічних і регіональних словників, довідників, покажчиків та енциклопедій; некрологів; фотопортретів осіб, які будуть внесені до УБС (БД «Іконографія»). Створення баз даних «фахівців і аматорів, які мають напрацьований матеріал і можуть бути залучені для підготовки біографічних статей» та «установ і організацій, що мають інформаційні масиви з національної біографістики та тих інституцій, які ведуть певну роботу в напрямі підготовки довідників, покажчиків, енциклопедій» [16] стало можливим тільки в УНБА як тематичні рубрики «Науковці-дослідники» та «Наукове життя» («Дослідницькі центри», «Регіональні дослідження», «Дослідження у діаспорі»).

Загалом, усю працю над УБС планувалося координувати Біографічною комісією НАН України, яка б складалася зі спеціалістів різних поглядів і течій. Автори біографічних статей повинні були змальовувати діячів «...не лише з точки зору їх місця в житті суспільства, але й охарактеризувати їх риси характеру та особисте життя». Відредаговані рецензовані статті стали основним наповненням бази даних, яка упродовж двадцяти років (із кінця ХХ ст. — початку ХХІ ст.) декілька разів була модифікована й удосконалена

відповідно до стрімкої зміни інформаційних технологій, пов'язаної з законом Г. Мура та відповідним лавинним збільшенням інформаційних потоків. Принципи побудови, розробка та впровадження, системотехнічні засади формування електронного архіву детально розглянуті у роботах О. М. Яценка [17] та О. Л. Верніка [2].

Реалізація такого проекту, який за своїм характером мав загальнонаціональне значення, вимагало консолідації зусиль науковців, громадських діячів, товариств, об'єднань, установ України та діаспори далекого і близького зарубіжжя. Налагодження співпраці між підрозділами НБУВ, академічними інститутами, вищими навчальними закладами, центральними і обласними державними архівами, музеями, бібліотеками, фондами, громадськими організаціями сприяло б підвищенню якості наукових розробок. Комунікаційна мережа, що складалася б із особистих і професійних зв'язків формального характеру була закладена в основу створення Українського біографічного товариства (далі — УБТ) у 1998 р., але в повну міру не запрацювала. Об'єднанню науковців і краєзнавців-дослідників у процесі роботи над наповненням Українського біографічного словника натомість сприяли електронне листування, особисті контакти, щорічні конференції, методологічні семінари, наукові проекти, випуск друкованого видання «Українська біографістика».

Науково-методичний і координаційний центр «Віртуальна біографічна лабораторія» розроблявся з 2007 р. як мережа, яка б підтримувала діяльність дослідників-біографістів у всіх регіонах України та за її межами. Тому наявні на сайті УНБА матеріали мали давати користувачам інформацію про історію, сучасний стан і перспективні завдання розвитку історико-біографічних досліджень в Україні та світі, можливість обговорення науковим співтовариством актуальних теоретичних, методичних і організаційних проблем пошукової та інформаційної роботи, освітлювати діяльність численних дослідницьких центрів та осередків, розвиток мережеских проектів, новини наукового життя, проводити координацію біографічних досліджень. Відповідно до цього пропонувалася розроблена В. І. Попиком та О. М. Яценком структура, що мала поєднати мережу дослідницьких центрів та окремих спеціалістів, із можливістю ведення останніми своїх персональних сторінок для публікацій новітніх матеріалів (які б сприяли ефективнішому наповненню бази даних «Персоналії» в плані уточнення особистих даних чи винайдення маловідомих чи зовсім невідомих фактів із життя тієї чи іншої особи), розгортання спільних наукових проектів і поліпшенню науково-комунікаційних зв'язків між дослідниками.

Розвиток інформаційних технологій, поява мережевої структури, доступність і все більше приєднання та використання науковцями соціальних мереж у професійній діяльності стали вагомим чинником для перенесення «Віртуальної біографічної лабораторії» з УНБА у мережу Facebook. Як наукова спільнота «Українське біографічне товариство» (The Ukrainian Biographical Society) вона була зареєстрована у 2014 р. Наразі сторінка УБТ висвітлює діяльність Інституту біографічних досліджень, новини культурного та наукового життя, анонси виставок, конференцій, ювілеї та важливі дати, пов'язані з іменами українців та осіб, які зробили внесок у розбудову України. На кінець 2017 р. спільнота об'єднала 886 учасників і є дієвим засобом єднання науковців та всіх, зацікавлених новітніми біографічними розвідками.

Інформативна складова мережевої діяльності біографічної спільноти поки не привнесла того повноцінного доробку в процес наповнення та розвитку УНБА, який був покладений в основу її створення. Водночас, розгорнуті теоретико-біографічні дослідження за науковими напрямками (мемуаристика, іконографія, просопографія, архівознавство, біографіка, біобібліографія, генеалогія) та безперервна практична діяльність складання електронного біографічного словника у вигляді сучасної пошукової системи УНБА з використанням якомога ширшого кола достовірних інтернет-джерел біографічної інформації мають стати надбанням вітчизняної та світової біографіки та, сподіваємося, широко використовуватимуться при підготовці біографічних словників, довідників, монографій, бібліографічних видань тощо.

1. *Бугаєва О. В.* В. С. Чишко — учений-історик, біографіст, організатор науки [Текст] / О. В. Бугаєва // Укр. біографістика. – Київ, 2005. – Вип. 3. – С. 7–15.
2. *Вернік О. Л.* Системотехнічне забезпечення організації інтегрованої системи ресурсів біографічної інформації «Українського національного біографічного архіву» [Текст] / О. Л. Вернік // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання: кол. моногр. [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.]. – Київ, 2016. – С. 171–189.
3. *Вернік Ю. В.* Деякі аспекти організації віртуальної наукової лабораторії [Текст] / Ю. В. Вернік // Укр. біографістика. – Київ : НБУВ, 2015. – Вип. 12. – С. 377–391.
4. *Вернік Ю. В.* Біографічні словники в світлі розвитку інформаційних технологій [Текст] / Ю. В. Вернік // Наук. праці НБУВ. – Київ, 2010. – Вип. 8. – С. 520–528.

5. *Єфремов С. О.* Про дні минулі: Спогади (Автограф) [Текст] / С. О. Єфремов // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Київ, 1997. – Т. 1. – 433 с.
6. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885) [Текст] / О. Ф. Кістяківський. – Київ, 1996. – Т. 2. – 416 с.
7. *Лотоцький О.* Постаті українського громадянства 90-х років: Професор В. Б. Антонович [Текст] / О. Лотоцький // Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. – Київ, 1997. – Т. 1. – 378 с.
8. *Любовець Н. І.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації [Текст] / Н. І. Любовець // Укр. біографістика. – Київ, 2016. – Вип. 13. – С. 28–50.
9. *Ляшко С. М.* З історії гуртка В. Б. Антоновича по укладанню українського біографічного словника [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – Київ, 1999. – Вип. 2. – С. 262–266.
10. *Ляшко С. М.* Джерельна база біографічних досліджень: загальне й особливе [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – Київ, 2011. – Вип. 8. – С. 27–50.
11. *Ляшко С. М.* Постійна комісія УАН–ВУАН для складання біографічного словника діячів України: персонологічний вимір [Текст] / С. М. Ляшко // Там само. – Київ, 2015. – Вип. 12. – С. 42–81.
12. *Ляшко С. М.* Історія формування провідних осередків біографічних досліджень та проблеми консолідації професійного співтовариства (друга половина XIX – XX ст.) // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання: кол. моногр. [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.]. – Київ, 2016. – С. 11–61.
13. *Попик В. І.* Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Наук. пр. НБУВ. – Київ, 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.
14. *Попик В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XX століття [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика. – Київ, 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.
15. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: моногр. / НАН України, НБУВ. – Київ, 2013. – 520 с.

16. Чижко В. С. Сучасні проблеми підготовки українського біографічного словника [Текст] / В. С. Чижко // Укр. біографістика. – Київ, 1999. – Вип. 1. – С. 11–12.
17. Яценко О. М. Методичні та змістові засади формування персоналій в «Українському національному біографічному архіві» [Текст] / О. М. Яценко // Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання: кол. моногр. [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.]. – Київ, 2016. – С. 190–198.

REFERENCES

1. Buhaieva, O. (2005). *V. S. Chyshko — uchenyi-istoryk, biohrafist, orhanizator nauky* [V. S. Chishko is a historian, biographer, organizer of science]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 3, pp. 7–15). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Vernik, O. (2016). *Systemotekhnichne zabezpechennia orhanizatsii intehrovanoi systemy resursiv biohrafichnoi informatsii “Ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu”* [System engineering support for the organization of the integrated system of resources of biographical information of the “Ukrainian National Biographical Archive”]. In *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia*. (Pp. 171–189). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Vernik, Iu. (2015). *Deiaki aspekty orhanizatsii virtualnoi naukovoï laboratorii*. [Some aspects of organization of the virtual scientific laboratory]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 377–391). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Vernik, Iu. (2010). *Biohrafichni slovnyky v svitli rozvytku informat-siinykh tekhnolohii* [Biographical dictionaries in the light of the development of information technology]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol.8, pp. 520–528). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Iefremov, S. (1997). *Pro dni mynuli: Spohady (Avtohraf)* [About Days of the Past: Memoirs (Autograph)] In *Syn Ukrainy. Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* [The Son of Ukraine. Vladimir Bonifatiiyovych Antonovich]. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Kistiakivskiy, O. (1996). *Shchodennyk (1874–1885)* [Diary (1874–1885)]. (Vol. 2). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Lototskyi, O. (1997). *Postati ukrainskoho hromadianstva 90-kh rokiv: Profesor V. B. Antonovych* [The number of Ukrainian citizenship of the 90s: Professor Antonovich] In *Syn Ukrainy. Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* [Son of Ukraine. Vladimir Bonifatiiyovych Antonovich]. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].

8. Lyubovets, N. (2016). *Novitnia istoriohrafiiia vitchyznianoï me-muarystyky: do problemy terminolohii ta klasyfikatsii* [Newest Historiography of the National Memoirry: To the Problem of Terminology and Classification]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 13, pp. 28–50). Kyiv. [in Ukrainian].
9. Liashko, S. (1999). *Z istorii hurtka V. B. Antonovycha po ukladanniu ukrainskoho biohrafichnoho slovnyka* [From the history of the circle of V. B. Antonovich on the conclusion of the Ukrainian biographical dictionary]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 2, pp. 262–266). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Liashko, S. (2011). *Dzherelna baza biohrafichnykh doslidzhen: zahalne i osoblyve* [The source of biographical research: general and special]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 8, pp. 27–50). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Liashko, S. (2015). *Postiina komisiia UAN–VUAN dlia skladannia biohrafichnoho slovnyka diiachiv Ukrainy: personolohichni vymir* [Standing Committee of UAS–VUAS for the compilation of a biographical dictionary of Ukrainian figures: personological dimension]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 12, pp. 42–81). Kyiv. [in Ukrainian].
12. Liashko, S. (2016). *Istoriia formuvannia providnykh oseredkiv biohrafichnykh doslidzhen ta problemy konsolidatsii profesiinoho spivtovarystva (druha polovyna XIX–XX st.)* [History of the formation of leading centers of biographical researches and problems of consolidation of the professional community (second half of the nineteenth and twentieth centuries)]. In *Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia: kolektyvna monohrafiia*. (Pp. 11–61). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Popyk, V. (2006). *Vsesvitnia biohrafichna informatsiina systema i zavdannia formuvannia Ukrainskoho natsionalnoho biohrafichnoho arkhivu* [World biographical information system and the task of forming the Ukrainian national biographical archive]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. (Vol. 16, pp. 467–481). Kyiv. [in Ukrainian].
14. Popyk, V. (2008). *Svitohliadni zasady rozvytku ukrainskoi biohrafistyky ta formuvannia natsionalnykh resursiv biohrafichnoi informatsii XX stolittia* [Worldview principles of the development of Ukrainian biography and formation of national resources of biographical information of the twentieth century]. In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 4, pp. 8–40). Kyiv. [in Ukrainian].
15. Popyk, V. (2013). *Resursy dovidkovoï biohrafichnoi informatsii : istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta per-*

- spektyvy rozvytku: monohrafiia* [Resources of reference biographical information: historical formation experience, current state, problems and prospects of development: monograph]. (P. 520). Kyiv. [in Ukrainian].
16. Chyshko, V. (1999). *Suchasni problemy pidhotovky ukraïnskoho biohrafichnogo slovnyka*. [Modern problems of preparation of the Ukrainian biographical dictionary In *Biographistica ukrainica*. (Vol. 1, pp. 11–12). Kyiv. [in Ukrainian].
 17. Iatsenko, O. (2016). *Metodychni ta zmistovi zasady formuvannia personalii v “Ukrainskomu natsionalnomu biohrafichnomu arkhivi”* [Methodological and substantive principles of formation of personalities in the “Ukrainian National Biographical Archive”]. In *Vit-chyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia i vykorystannia : kolektyvna monohrafiia*. (Pp.190–198). Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.11.2017 р.

Vernik Yuliia, Research Fellow of the Department of Biobibliographic Data Resource Formation of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Composition of the Ukrainian biographical dictionary: a scientific and communicative aspect.

The dynamics of a communicative constituent of the activity of scientists in the process of compiling the Ukrainian biographical dictionary in the period from the late XIX until the early XXI century is investigated. Through the analysis of the organization of the scientific activity of V. B. Antonovych historical section (80s–90s, XIX ct.), Standing Commission for composition of a biographical dictionary of personalities of Ukraine (1919–1933), the Institute of Biographical Researches (1994 – early XXI ct.) modifications of nature of the research work of scientists and consequently the structure of scientific communication are traced, depending on the overall development of information technologies. It is noted that the level of its coordination is one of the main factors of efficiency of a biographical dictionary composition both through the directly manual, mechanized method, used in the beginning of the last century, and with the use of the latest electronic means of the modern society communication.

Implementation of “the Ukrainian Biographical Society” virtual scientific community opportunities during the Ukrainian national biographical archive filling will be not only a valuable source of filling up of the database of prominent personalities of the past and present, but also an ef-

fective tool of dissemination and popularization of achievements of scientific and biographical activity in the society.

Key words: virtual scientific community, scientific communication, social communication, Ukrainian biographical dictionary, the Ukrainian Biographical Society.

Верник Ю. В., научный сотрудник отдела формирования библиографических информационных ресурсов Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Составление Украинского биографического словаря: научно-коммуникативный аспект.

Исследуется динамика коммуникативной составляющей деятельности ученых в процессе составления Украинского биографического словаря в период с конца XIX – до начала XXI в. Путем анализа организации научной деятельности исторического кружка В. Б. Антоновича (80–90-е гг. XIX в.), Постоянной Комиссии для составления биографического словаря деятелей Украины (1919–1933 гг.), Института биографических исследований (1994 г. – начало XXI в.) прослеживаются видоизменения характера поисково-исследовательской работы ученых, а следовательно, и структуры научной коммуникации, в зависимости от общего развития информационных технологий. Отмечается, что уровень ее слаженности является одним из ведущих факторов эффективности составления биографического словаря как при непосредственно ручном, механизированном способе, актуальном в начале прошлого века, так и при использовании новейших электронных средств коммуникации современного общества.

Внедрение в процессе наполнения Украинского национального биографического архива возможностей виртуального научного сообщества «Украинское биографическое общество» должно стать не только ценным источником пополнения базы данных выдающихся деятелей прошлого и современности, но и действенным инструментом распространения и популяризации достижений научно-биографической деятельности в обществе.

Ключевые слова: виртуальное научное сообщество, научная коммуникация, социальная коммуникация, Украинский биографический словарь, Украинское биографическое общество.

*Наталя Павлівна ФІЛІППОВА,
молодший науковий співробітник
відділу формування
біобібліографічних інформаційних ресурсів
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

МІСЦЕ ПЕРСОНАЛЬНИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ ДІЯЧІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ В РЕПЕРТУАРІ УКРАЇНСЬКОЇ БІОБІБЛІОГРАФІЇ

Висвітлено історіографію питання становлення та розвитку української персональної бібліографії як складової біобібліографії. Репрезентовано результати аналізу досліджень, опублікованих упродовж двох останніх десятиліть на сторінках спеціального загальноукраїнського продовжуваного видання в галузі теорії біографістики, історичної біографіки та методики формування ресурсів біографічної інформації «Українська біографістика», що охоплюють широке проблемно-тематичне коло питань.

Запропоновано результати статистичного аналізу характеристик вибірки персональних бібліографічних показників діячів вітчизняної медицини, представлених у базі даних «Джерела української біографістики» «Українського національного біографічного архіву», який був проведений з метою визначення їх місця в репертуарі української біобібліографії. Документи проаналізовано за такими зовнішніми ознаками, як місце видання, ім'я видавця, дата видання, фізична характеристика та додаткові відомості про фізичну характеристику. Підтверджено важливість дослідження цих зовнішніх характеристик документів для визначення сучасного стану та перспектив галузевої біобібліографії.

Обґрунтовано необхідність подальшого аналізу біобібліографічних досліджень, присвячених діячам медицини як важливої галузі суспільної діяльності.

Ключові слова: персональні бібліографічні показники, біобібліографія, медична галузь, вітчизняна медицина.

Серед широкого кола проблем на шляху успішного формування вітчизняних ресурсів біографічної інформації, окреслених В. І. Попиком у результаті ґрунтовного наукового аналізу процесу становлення сучасної вітчизняної біографіки, одне з першочергових місць відведено збалансованому представленню окремих сфер людської діяльності [7]. Тому цілком закономірно, що на сторінках збірника наукових праць Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського знаходили висвітлення діяльність Музичного товариства імені М. Леонтовича та огляд періодичного видання «Український музичний архів. Документи і матеріали з історії української музичної культури», дослідження біобібліографічних джерел для вивчення біографій українських музикантів, архівна біографіка діячів музичної культури¹; характеристика літературної біобібліографії, бібліографічних і довідкових джерел української літературної біографіки²; книгознавства та бібліотечної справи в постатях, довідкових видань про персоналії у бібліотечній справі, етапи і тенденції розвитку української бібліотечної біографіки, визначено здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки³; репрезентовано історіографію проблеми вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела й основні тенденції розвитку мемуаристики, охарактеризовано мемуари як складову електронних ресурсів бібліотек, визначено мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства⁴; подано результати систематизації

¹ Бугаєва О. В. Маловідомі сторінки діяльності Музичного товариства імені М. Леонтовича // Укр. біографістика. – 2005. – Вип. 3. – С. 276–286; *Ії ж.* «Український музичний архів» як біографічне джерело // Там само. – 2005. – Вип. 3. – С. 318–322; *Ії ж.* Імена, які надихають до життя... (по сторінках «Українського музичного архіву») // Там само. – 2008. – Вип. 4. – С. 502–513; *Ії ж.* Київська філія музичного товариства імені М. Д. Леонтовича як об'єкт біографічного дослідження // Там само. – 2008. – Вип. 4. – С. 204–216; *Ії ж.* Архівна біографіка діячів музичної культури в особових фондах Інституту рукопису НБУВ // Там само. – 2012. – Вип. 9. – С. 239–274; Москалець О. В. Біобібліографічні джерела для вивчення біографій українських музикантів // Там само. – 2008. – Вип. 4. – С. 252–259.

² Устиновський Д. В. Літературна біобібліографія як джерело збереження і передачі персоналогічної інформації // Там само. – 2005. – Вип. 3. – С. 287–301; Рева Л. Г. Бібліографічні та довідкові джерела української літературної біографіки кінця ХХ – початку ХХІ століття // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 334–345.

³ Заморіна Т. М. Книгознавство та бібліотечна справа в постатях // Там само. – 2008. – Вип. 4. – С. 495–501; Акилина М. І., Ратникова Е. І. Справочні видання у персоналіях в библиотечном деле // Там само. – 2009. – Вип. 5. – С. 244–252; Ківишар Т. І. Українська бібліотечна біографіка ХХ – поч. ХХІ ст.: етапи й тенденції розвитку // Там само. – 2011. – Вип. 8. – С. 98–148; Попик В. І. Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки // Там само. – 2015. – Вип. 12. – С. 9–41.

⁴ Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 66–104; *Ії ж.* Українська мемуаристика ХІІ–ХVІІІ ст.: біографічна складова // Там само. – 2011. – Вип. 8. – С. 51–97; *Ії ж.* Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець

та аналізу використання біографічної інформації у виданнях для дітей України, дослідження соціокультурних стереотипів в новітній українській біографіці для дітей, автобіографії дитинства у межах біографічного дискурсу, розглянуто здобутки бібліотек України для дітей у біографічно-інформаційній діяльності⁵; біографічні словники художників України⁶; подано характеристику інформаційного ресурсу «Видатні педагоги України і світу» та діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського як інтегратора та поширювача педагогічного біографічного знання⁷; окреслено проблему епістолярної спадщини українських архітекторів і охарактеризовано розділ «Видатні особистості» на веб-сайті Державної архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного як джерело біографічних знань про архітекторів, інженерів-будівельників, митців⁸.

У свою чергу, медична галузь на сторінках наукового збірника знайшла висвітлення у вигляді рецензії, підготовленої Н. І. Любо-вещь, на біобібліографічних словник «Медицина в Україні. Видатні лікарі: кінець XVII – перша половина XIX століть», створений МОЗ України та Державною науковою медичною бібліотекою у 1997 р. [6]. Як зазначає рецензент, біобібліографічне видання представляє ін-

XIX ст. – 30-ті роки XX ст.) // Там само. – 2012. – Вип. 9. – С. 65–89; *Її ж.* Мемуари як складова електронних ресурсів бібліотек: світовий досвід та перспективи створення вітчизняного електронного ресурсу «Українська мемуаристика» // Там само. – 2013. – Вип. 10. – С. 417–430; *Її ж.* Мемуарний потенціал ресурсів бібліотечного краєзнавства // Там само. – 2015. – Вип. 12. – С. 359–376; *Її ж.* Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації // Там само. – 2016. – Вип. 13. – С. 28–50.

⁵ *Марченко Н. П.* Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 105–144; *Її ж.* Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей // Там само. – 2011. – Вип. 8. – С. 149–174; *Її ж.* Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу // Там само. – 2012. – Вип. 9. – С. 90–109; *Її ж.* Продуктування та адаптація до потреб користувача та пропагування біографічного знання бібліотеками України для дітей // Там само. – 2015. – Вип. 12. – С. 296–311.

⁶ *Гончаренко М. І.* Біографічні словники художників України: досягнення та можливості // Там само. – 2010. – Вип. 7. – С. 358–366.

⁷ *Доркену А. М.* Інформаційний ресурс «Видатні педагоги України і світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського в контексті розвитку суспільства знань // Там само. – 2012. – Вип. 9. – С. 364–378; *Березівська Л. Д.* Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання // Там само. – 2015. – Вип. 12. – С. 283–295.

⁸ *Мокроусова О. Г.* Роль епістолярію архітекторів у дослідженні об'єктів культурної спадщини Києва // Там само. – 2015. – Вип. 12. – С. 326–344; *Мироненко Д. О.* Розділ «Видатні особистості» на веб-сайті Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного як джерело біографічних знань про архітекторів, інженерів-будівельників, митців // Там само. – 2016. – Вип. 13. – С. 277–285.

терес для вивчення історії наукової медицини в Україні як важливої галузі та сприяє усвідомленню вагомості досягнень представників української культури [6, с. 318–319].

Доцільно зазначити, що якісні трансформації у біографічній справі, як констатує у своєму фундаментальному монографічному дослідженні В. І. Попик, покликані подолати певні обмеження, обумовлені розкриттям лише деяких важливих аспектів життя минулих поколінь на прикладах біографій окремих знаних представників, і сприяють формуванню та застосуванню масштабних ресурсів біографічної інформації, створюючи принципово нові можливості [8, с. 410]. Однак так само, як і будь-яка складна система, що складається з пов'язаних між собою структурних елементів, так і інтегрований національний інформаційний біографічний ресурс формується завдяки методичному наповненню відомостями про окремі джерела біографічної інформації, представлені різними видами документів. Одне з вагомих місць серед них належить персональним бібліографічним показникам.

Питанню української персональної бібліографії як складової частини біобібліографії присвячено значну частину наукових публікацій О. М. Яценка, авторитетного дослідника біобібліографічної діяльності, зокрема її історії, сучасного стану, проблем і перспектив інформаційного забезпечення [9; 10; 11]. Науковцем висвітлено окремі питання становлення та шляхи розвитку біобібліографічної інформації, її форми та змісту з найдавніших часів до наших днів; окреслено зв'язок біобібліографії з бібліографією впродовж усього часу їх існування; визначено основні напрями бібліографії; досліджено термінологічні поняття «біобібліографія» та «бібліографічна інформація», зокрема констатовано відсутність в межах останньої системи усталених і загальноприйнятих термінів і однозначного їх визначення; розглянуто види бібліографічної інформації, у тому числі такі її сучасні варіації, як персональні Інтернет-сайти, біобібліографічні і авторитетні бази даних, організації і координованому наповненню яких, як зазначає автор, належить майбутнє української біобібліографії [9].

У контексті дослідження вітчизняної наукової періодики важливе значення також має публікація О. М. Яценка, присвячена вивченню проблеми виявлення біографічного матеріалу із загального масиву репертуару вітчизняної наукової періодики як джерела формування «Українського національного біографічного архіву», вирішення якої надасть можливість уточнювати, конкретизувати, актуалізувати біографічну інформацію та сприятиме подальшим біографічним дослідженням⁹.

З огляду на усталені концептуальні проблеми практики вітчизняної інформаційно-біографічної справи у частині необхідності дотримання повноти й проблемно-тематичної збалансованості відображення реалій історичного минулого [7, с. 458], прагнучи запобігти втраті важливої частини досвіду, набутого представниками медичної галузі впродовж наукової і практичної діяльності, пропонуємо результати статистичного аналізу вибірки персональних бібліографічних показників діячів вітчизняної медицини, представлені у базі даних «Джерела української біографістики» «Українського національного біографічного архіву» (далі — БД «Джерела»), проведеного з метою визначення їх місця в репертуарі української біобібліографії.

Власне, попередньо вже було представлено результати характеристики змістового наповнення означених біобібліографічних видань як джерел біографічних відомостей про представників вітчизняної медицини¹⁰. Утім, персональні бібліографічні показники, об'єднані проблемно-тематичною спрямованістю, все ж істотно відрізняються між собою за обсягами, формою подання матеріалів, тобто за зовнішніми ознаками, що визначають їхню фізичну характеристику. Лише комплексний підхід до вивчення обох аспектів характеристик видань, обумовлених загальною структурою документа¹¹, дозволить сформувати всебічне уявлення про розвиток медичної біобібліографії у розрізі запропонованого раніше поділу на два хронологічні періоди: 1885–1989 рр. та 1990–2013 рр. Нижня і верхня хронологічні межі відповідають датам видання найбільш раннього¹² та найсучаснішого¹³ з медичних галузевих біобібліографічних показників, відомості про які долучено до БД «Джерела». Умовний поділ загальної хронології у межах 1989–1990 рр. визначений початком нового етапу історичного розвитку України як самостійної держави, що мало цілком закономірний вплив на загальний розвиток соціогуманітарних наук у руслі утвердження сучасного розуміння іс-

⁹ Яценко О. М. Вітчизняна наукова періодика як джерело формування «Українського біографічного архіву» // Там само. – 2016. – Вип. 14. – С. 233–249.

¹⁰ Філіпцова Н. П. Значення персональних бібліографічних показників діячів медичної галузі у висвітленні досягнень вітчизняної медицини // Там само. – 2016. – Вип. 14. – С. 325–344.

¹¹ Представлена у вигляді єдності його інформаційної і матеріальної складових, тобто інформаційного повідомлення та матеріального носія, на якому воно зафіксоване з метою передачі у часі та просторі [4].

¹² Див.: Памяти Николая Михайловича Дитерихса. – Одесса: Тип. В. Кирхнера, 1885. – 24 с.

¹³ Див.: Сергій Васильович Комісаренко / уклад. бібліогр. показч.: В. М. Данилова, Р. П. Виноградова, О. І. Войцехівська ; НАН України, Ін-т біохімії ім. О. В. Палладіна. – Київ : Академперіодика, 2013. – 141, [44] с. : фотогр. – (Біобібліогр. вчених України).

торії країни всупереч усталеній у радянські часи догматичній системі представлення знань і обставинам реалій українського життя у Російській імперії та СРСР в цілому та сприяло активізації досліджень, присвячених розкриттю потенціалу діячів національного руху і культури [8, с. 410; 7, с. 455–456].

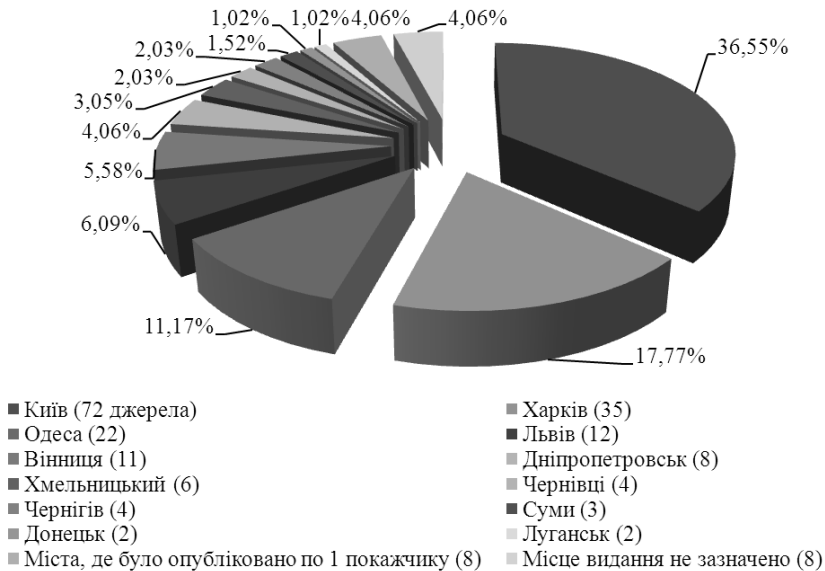
Станом на листопад 2017 р. серед 7 470 записів БД «Джерела» 3 403 належать до персональної бібліографії (що становить 45,6 % від загальної кількості). З них 197 (5,8 % від загальної кількості записів персональної бібліографії) висвітлюють досягнення діячів медичної галузі. У контексті вищезазначеного поділу на хронологічні періоди, 46 записів зі 197 містять відомості про видання 1885–1989 рр. (23,35 % від загальної кількості бібліографічних покажчиків діячів медичної галузі), ще 150 — про покажчики, що побачили світ у 1990–2013 рр. (76,14 %). Слід зауважити, що подані результати статистичних підрахунків містять похибку у 0,51 %, обумовлену неповнотою вихідних відомостей публікації про наукові роботи лікаря-терапевта, невролога, клініста, професора, академіка ВУАН Теофіла Гавриловича Яновського¹⁴, зокрема невизначеністю дати видання, у зв'язку з чим характеристики даного документа у відповідних категоріях відображено не було.

Серед важливих для дослідження галузевої біобібліографії аспектів виокремлено наступні зовнішні ознаки медичних персональних бібліографічних покажчиків: місце видання, ім'я видавця, дата видання, фізична характеристика та додаткові відомості до фізичної характеристики. Вибір бібліографічних характеристик здійснено головним чином відповідно до визначених у ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [1] зон і елементів бібліографічного опису, а саме зони вихідних даних та зони фізичної характеристики. Порівняльний аналіз формальних ознак дозволить простежити основні тенденції і визначити перспективи розвитку біобібліографічної діяльності у медичній галузі.

Серед бібліографічних покажчиків 1885–2013 рр. найбільшу кількість видань — 36,55 % було опубліковано у Києві, 17,77 % — у Харкові, 11,17 % — у Одесі, 6,09 % — у Львові, 5,58 % — у Вінниці, 4,06 % — у Дніпропетровську, 3,05 % — у Хмельницькому. Однакову кількість бібліографічних матеріалів (по 2,03 %) було видано у Чернігові та Чернівцях, у м. Суми — 1,52 %, Донецьку та Луганську — по 1,02 %. Найменша кількість видань вийшла у друк у Житомирі, Кіровограді, Рівному, Тернополі та Херсоні — лише по

¹⁴ Див.: Наукові роботи Т. Г. Яновського. – [Б. м. і р.]. – С. IX–XIV. – Вирізка.

0,51 %. Така ж кількість публікацій побачила світ завдяки співпраці Києва–Вінниці, Києва–Івано-Франківська та Києва–Одеси. На решті 4,06 % документів місце видавництва не зазначено (діагр. 1).

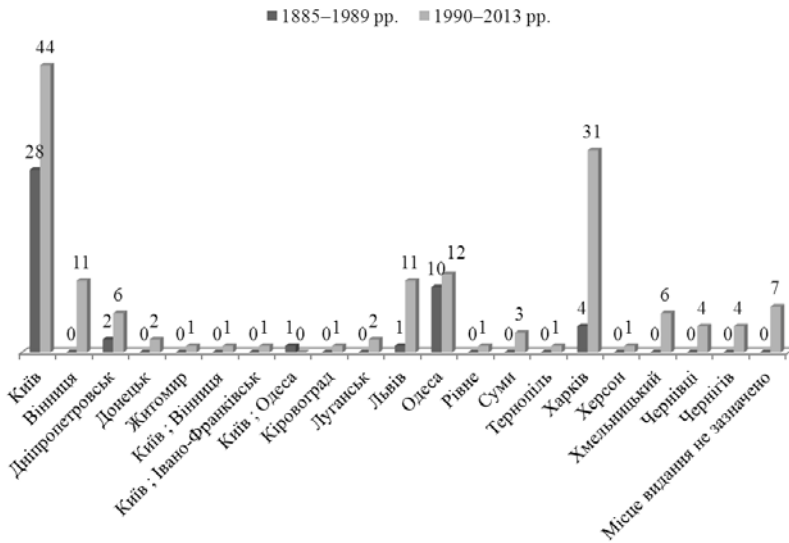

Діагр. 1. Класифікація бібліографічних показників 1885–2013 рр. за місцем видання.

У 1885–1989 рр. найбільшу кількість показників діячів медичної галузі було видано у Києві (63 %) та Одесі (21,7 %), у Харкові опубліковано 8,7 %, у Дніпропетровську — 4,4 %, найменша кількість видань вийшла у друк у Львові — лише 2,2 %.

Публікації 1990–2013 рр. засвідчили збереження позиції лідера серед видавників персональних бібліографічних показників видатних представників медичної галузі за Києвом — йому належить 29,33 % серед загальної кількості проаналізованих видань. Друге місце посідає Харків (20,67 %), третє — Одеса (8 %), четверту сходинку рейтингу поділяють Вінниця та Львів (по 7,33 %). У Дніпропетровську та Хмельницькому було опубліковано однакову кількість показників — по 4 %, у Чернігові та Чернівцях — по 2,67 %, у Сумах — 2 %, у Донецьку та Луганську — по 1,33 %. У Житомирі, Кіровограді, Рівному, Тернополі, Херсоні, спільних видавництвах Києва–Вінниці та Києва–Івано-Франківська було видано по 0,67 % показників із загальної кількості публікацій за визначений хроно-

логічний період. На 4,67 % бібліографічних матеріалів місце видання не зазначено (діагр. 2).

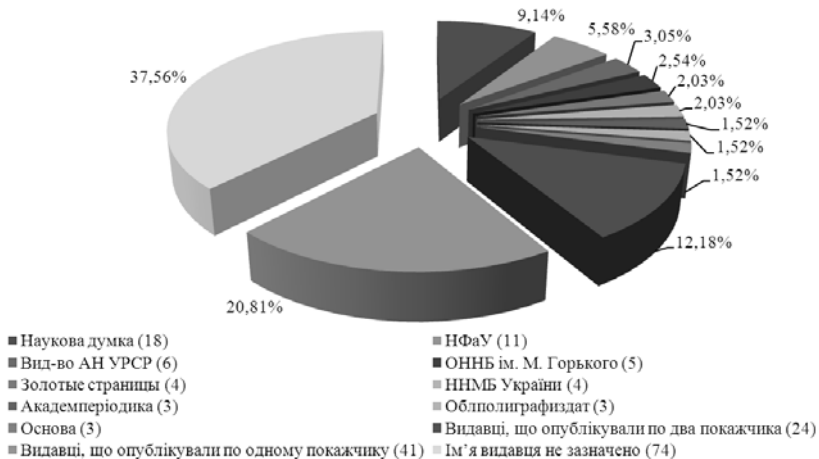
Діагр. 2. Співвідношення кількості бібліографічних показників 1885–1989 рр. та 1990–2013 рр. за місцем видання.

Результати статистичного зіставлення медичних галузевих видань за регіональною ознакою в межах двох хронологічних періодів слугують черговим доказом висновку завідувача відділу статистичного моніторингу та аналізу друку Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова» С. В. Буряк про традиційне збереження непорушної позиції Києва як загальнонаціонального книговидавничого центру. Настільки ж стабільною є тенденція до закріплення другого місця за Харковом [2].

Найбільшу кількість показників за весь період опублікувало видавництво «Наукова думка» — 9,14 %; Національного фармацевтичного університету (НФаУ) — 5,58 %; АН УРСР — 3,05 %; Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) — 2,54 %; «Золотые страницы» та Національної наукової медичної бібліотеки України (ННМБ) — по 2,03 %; видавництва «Академперіодика», «Облполіграфіздат» та «Основа» — по 1,52 %. Значною частиною видавців було опубліковано по 1,02 % видань, що становить 12,18 % від загальної кількості проаналізованого масиву документів. Це видавництва «Авіцена», «АстроПринт», Буковинського державного ме-

дичного університету (БДМА), Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», «Вища школа», «Кварт», «Ліра», Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (ЛНМУ), «Оригінал», «УкрФА», «Харьков» та Харківського національного медичного університету (ХНМУ).

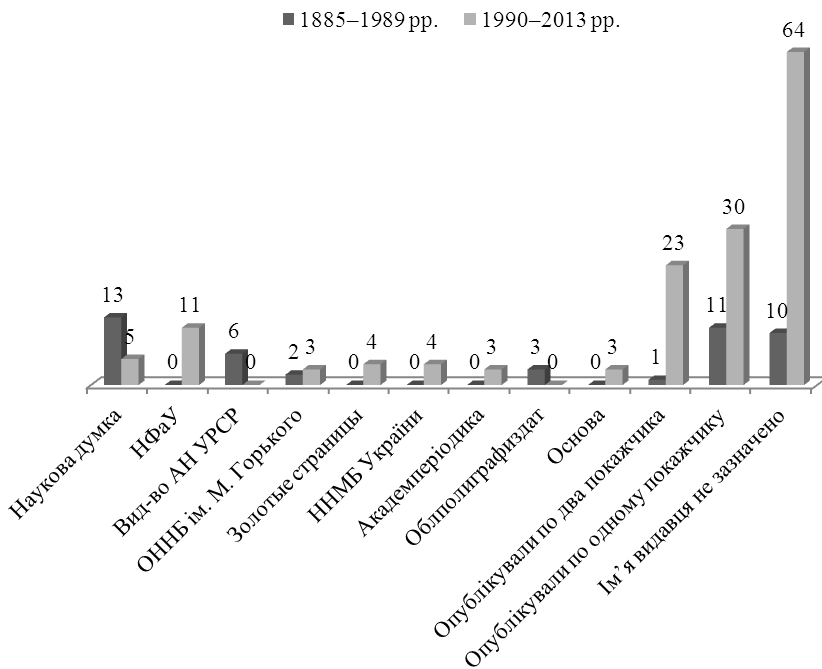
Переважну більшість показників — 20,81 %, було видано видавцями, що опублікували по 0,51 % видань: «АРТ-Прес», «Атлас», «Вид-во СПД Комеда О. П.», «Геопрінт», «Глобус», «Госмедиздат», «Госмедиздат УСССР», «ДІА», видавництво Дніпропетровської медичної академії МОЗ України, «Донеччина», «Дух і літера», «Здоров'я», «Зелена Буковина», «КІМ», «КМОМД», «Кн.-журн.-газет. изд-во», «КП ОГТ», «Лівак Д. М.», Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка (ЛННБ), «МАГВА», «Маяк», «Медакадемія», «О-во «Знание» УСССР», «Педагогічна Думка», «ПОЛІМЕД-Сервіс», «Пороги», «Реферат», «РІО Днепропетр. гортип.», «Республіканської научної медичинської бібліотеки ім. Д. І. Ульянова», Тип. «Чорномор. комуна», Тип. В. Кирхнера, Тип. І. Крыжановського і В. Авдюшенка, Типогр. газ. «Курская правда», «Укрмедкнига», «ФОП Корзун Д. Ю.», Харківської наукової медичної бібліотеки, «ХГУ ім. А. М. Горького» (нині — Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна), Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ), Хмельницької обласної наукової медичної бібліотеки, Чернігівської обласної наукової медичної бібліотеки, «Ярославів вал». На інших 37,56 % показників ім'я видавця або розповсюджувача не зазначено (діагр. 3).

Діагр. 3. Класифікація бібліографічних показників медичних діячів 1885–2013 рр. за іменами видавців.

Зокрема, аналізуючи документи 1885–1989 рр. було визначено, що видавцем 28,26 % показчиків виступила «Наукова думка»; 13,04 % — видавництво АН УРСР; 6,52 % — «Облполиграфиздат»; 4,35 % — Одеської національної наукової бібліотеки; по 2,17 % — «Вища школа», «Госмедиздат», «Госмедиздат УССР», «Книжно-журнально-газетное издательство», «Маяк», «Республиканская научная медицинская библиотека им. Д. И. Ульянова», видавництва В. Кирхнера, І. Крижанівського та В. Авдюшенка, Харківського державного університету ім. О. М. Горького, Харківської державної наукової медичної бібліотеки Міністерства охорони здоров'я УРСР, типографія газети «Курская правда», «Чорноморська комуна»; на 21,74 % показчиків ім'я видавця не було зазначено.

Відповідно, за другий хронологічний період, що охоплює 1990–2013 рр., видавництво НФаУ опублікувало 7,33 % показчиків, «Наукова думка» — 3,33 %, «Золотые страницы» та ННМБ України — по 2,67 %, Академперіодика, Основа та Одеська національна наукова бібліотека — по 2 %. Більше десятої частини видань (14,67 %)

Діагр. 4. Співвідношення кількості бібліографічних показчиків 1885–1989 рр. та 1990–2013 рр. за ім'ям видавця

припадає на долю видавництв, що опублікували по два персональні бібліографічні покажчики, п'ята частина (20,67 %) — видавництв, що видали по одному покажчику. Частка видань, ім'я видавця або розповсюджувача на яких не зазначено, становить 42,67 % (діагр. 4).

Наведені відомості засвідчують досягнення окремих видавництв у забезпеченні джерельної бази медичних наукових досліджень шляхом створення біобібліографічної продукції. Провідна позиція видавництва «Наукова думка» (сьогодні офіційна назва — Видавництво Національної академії наук України «Наукова думка») пов'язана із його плідною 95-річною діяльністю. Академічне видавництво, серед трьох видавничих проєктів якого перше місце традиційно посідає випуск фундаментальних узагальнюючих наукових монографій українських вчених, неодноразово визнавалось фахівцями галузі кращим в країні: за результатами Всеукраїнського читачко-експертного опитування «Книжки незалежного 15-річчя, які вплинули на український світ» видавництво визнано одним із десяти найпопулярніших в Україні¹⁵.

Видавничий центр Національного фармацевтичного університету — одне з небагатьох видавництв при вищих навчальних закладах, що здійснює видавництво літератури фармацевтичного напрямку, що відповідають робочим навчальним програмам, рекомендованим МОН або МОЗ України і охоплюють усі питання фармацевтичної галузі¹⁶. Це обумовлює його високі показники у тому числі й у випуску біобібліографічних покажчиків діячів медичної науки.

Серед проаналізованих бібліографічних матеріалів, що висвітлюють життя та професійну діяльність визначних представників медичної галузі, найбільша частина була опублікована у 2008 р. — 10,15 %; 2004 р. — 8,12 %; 2010 р. — 6,6 %; 2011 р. — 5,08 %; 2000 та 2002 рр. — по 4,57 %; 2013 р. — 4,06 %; 1999, 2003 та 2009 рр. — по 3,55 %; 1988 та 2005 — по 3,05 %; 2007 р. — 2,54 %; 1989, 1995, 1998, 2001 та 2012 рр. — по 2,03 %; 1996 та 2006 рр. — по 1,52 %. Найменшу кількість покажчиків було видано 1957, 1961, 1975–1976, 1979, 1981, 1985–1986, 1990–1991 рр. — по 1,02 % та 1885, 1899, 1926, 1938, 1945, 1948, 1950–1952, 1955–1956, 1958–1959, 1966–1967, 1973, 1982–1984, 1987 рр. — лише по 0,51 % (рис. 1). Решта публікацій (4,06 %) відомостей про дату видання не містять.

Наведені характеристики головним чином обумовлені загальним станом книговидавничої справи в Україні. Проілюстровані показ-

¹⁵ Див.: *Алексєнко І.* Про видавництво // Наукова думка: офіц. веб-сайт видавництва «Наукова думка». – Режим доступу: <http://www.ndumka.kiev.ua/about/>.

¹⁶ Див.: Видавничий центр НФаУ // Національний фармацевтичний університет: офіц. веб-сайт ВНЗ. – Режим доступу: <http://www.nuph.edu.ua/vidavnichijj-centrnfau/>.

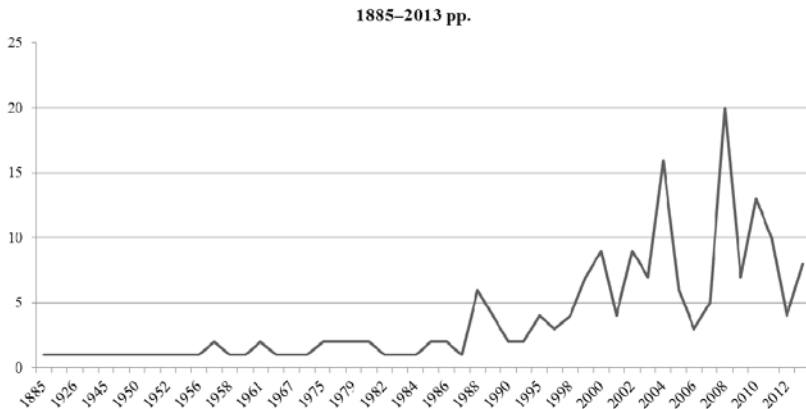

Рис. 1. Характеристика персональних медичних бібліографічних показників за датою видання.

ники знаходять підтвердження у офіційних даних статистичного обліку книжкових видань сучасного періоду, опублікованих Книжковою палатою України¹⁷. Зокрема, за даними найпліднішого з точки зору медичної біобібліографії 2008 року серед загальної кількості у 24 040 друкованих одиниць за цільовим призначенням до бібліографічних відноситься 159 видань, у той же час за узагальненими тематичними розділами до «Охорони здоров'я. Медичної літератури» їх кількість становить 845 одиниць¹⁸. Серед проаналізованих медичних біобібліографічних показників за 2008 рік було видано 20, що відповідно становить 12,58 % від загальної кількості бібліографічних видань та 2,37 % від кількості медичної літератури за зазначений рік.

У той же час, за відповідними показниками 2006 року, коли було опубліковано найменшу кількість медичних біобібліографічних показників за другий хронологічний період, серед 15 867 друкованих одиниць кількість бібліографічних видань становить 199. У свою чергу, до тематичного розділу «Охорона здоров'я. Медична література» відноситься 677 видань¹⁹. Медичних персональних бібліографічних показників 2006 року в результаті аналізу було виявлено лише 3 одиниці, що відповідає 1,51 % від усієї сукупності бібліог-

¹⁷ Див.: Випуск видавничої продукції в Україні // Книжкова палата України. – Режим доступу: ukrbook.net/statistika_html.

¹⁸ Див.: Випуск видавничої продукції в Україні в 2008 році // Книжкова палата України. – Режим доступу: ukrbook.net/statistika/statistika_2008.html.

¹⁹ Випуск видавничої продукції в Україні в 2006 році // Книжкова палата України. – Режим доступу: ukrbook.net/statistika/statistika_2006.html.

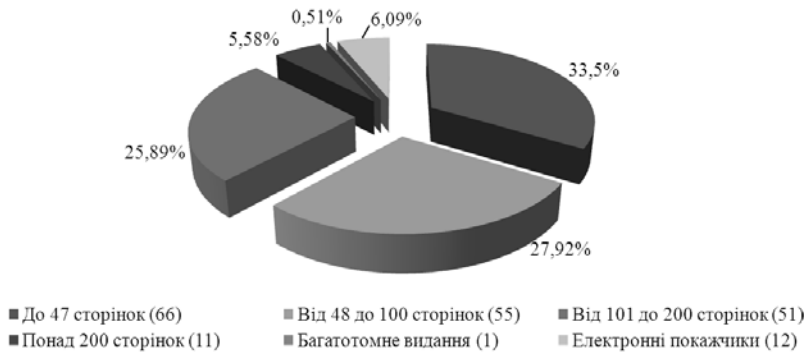
рафічних видань за визначений період і 0,44 % від загальної кількості одиниць медичної літератури.

Як зазначає Т. В. Добко, бібліографічні посібники як ефективний засіб соціально-культурної комунікації в частині довідково- і науково-інформаційного обслуговування є важливим джерелом інформації і невід'ємною частиною довідково-бібліографічних фондів бібліотечно-інформаційних ресурсів. Вони забезпечують раціональний пошук інформації з конкретної теми, представляючи її комплексно, узагальнено, систематизовано та ретроспективно. Бібліографічні показники покликані сприяти пошуку необхідних документів, інформувати про існування документів певних видів за змістовними ознаками, оцінювати документи за критерієм якості з точки зору науково-інформаційного забезпечення галузі, з врахуванням потенційних потреб користувачів [5]. На нашу думку, з погляду характеристики випуску видавничої продукції в Україні за датою видання особливий інтерес представляють результати здійсненого дослідницею аналізу статистики видань бібліографічних показників за період 2005–2015 рр. за відомостями, наданими Книжковою палатою України. Т. В. Добко також зазначає на відповідності отриманих результатів показникам, опублікованим у щорічному метабібліографічному посібнику, що укладається фахівцями Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого на основі надходжень до фондів НБУ ім. Ярослава Мудрого та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського бібліографічних посібників, виданих в Україні починаючи з 2007 р. [5, с. 507–508].

Вищезазначене дозволяє констатувати збільшення обсягів біо-бібліографічних досліджень наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. і засвідчує тенденцію до актуалізації та інтенсифікації біографічних розвідок, присвячених видатним діячам медичної науки і галузі охорони здоров'я в цілому.

Поміж зовнішніх ознак документа вагоме значення також має визначення його фізичного обсягу, що, зокрема, засвідчує ґрунтовність проведеного біобібліографічного дослідження та змістовність отриманих результатів. Відповідно до ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види. Терміни та визначення понять [3] проаналізовані друковані матеріали 1885–2013 рр. за обсягом поділяються на дві основні групи: брошури (книжкові видання обсягом понад 4 сторінки, але не більше 48 сторінок — 66 джерел, що становить 33,5 %) та книги (книжкові видання обсягом понад 48 сторінок — 118 джерел, що дорівнює 59,9 %). Остання група, в свою чергу, умовно може бути поділена на чотири підгрупи: книжкові видання обсягом від 48 до 100 сторінок (55 джерел, що становить 27,92 %); обсягом від 101

до 200 сторінок (51 джерело або 25,89 %); обсягом понад 200 сторінок (11 джерел або 5,58 %) та багатотомне видання (1 джерело, тобто 0,51 %) (діагр. 5).

Діагр. 5. Класифікація бібліографічних покажчиків представників медичної галузі 1885–2013 рр. залежно від фізичного обсягу документа.

Решта 12 джерел (або 6,09 %) — це електронні персональні бібліографічні покажчики, до яких не можуть бути застосовані традиційні класифікаційні ознаки визначення фізичного обсягу документа.

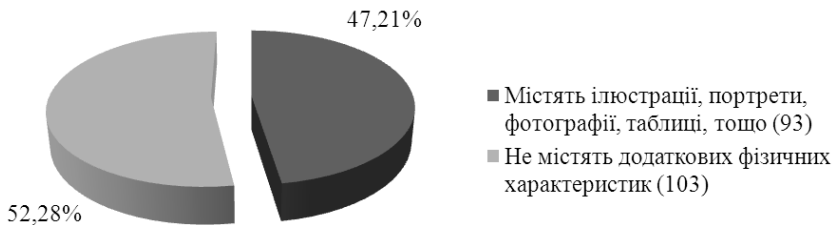
Серед бібліографічних матеріалів 1885–1898 рр. 47,83 % (22 джерела) відносяться до брошур, решта 52,17 % (24 покажчика), відповідно, представлені у вигляді книг. Останні поділяються на книжкові видання обсягом від 48 до 100 сторінок — 41,3 % (19 джерел), та обсягом понад 100 сторінок — 10,87 % (5 джерел).

Видання другого хронологічного періоду, що охоплює 1990–2013 рр., також представлені у вигляді брошур (44 джерела або 29,33 %) і книг (94 видання або 62,67 %). Серед книг 24 % (36 джерел) становлять видання обсягом від 48 до 100 сторінок, 30,67 % (46 покажчиків) обсягом від 101 до 200 сторінок та 7,33 % (11 джерел) обсягом понад 200 сторінок. Окрім того, до цього періоду цілком закономірно відносяться електронні персональні бібліографічні покажчики (8 % або 12 джерел) та багатотомне видання (0,67 % або 1 джерело) (таблиця 1).

Додаткові відомості про фізичну характеристику серед проаналізованих видань 1885–2013 рр. мають 47,21 % покажчиків (93 джерела). Решта 52,28 % джерел (103 документа) не містять ілюстрацій, фотографій, портретів, таблиць, тощо (діагр. 6).

**Співвідношення кількості бібліографічних показників
1885–1989 рр. та 1990–2013 рр. за видами видань**

Вид видання	Кількість сторінок	Кількість показників 1885–1989 рр.			Кількість показників 1990–2013 рр.		
		у відсотках		оддиниць	у відсотках		оддиниць
		по відношенню до загальної кількості видань за 1885–2013 рр.	по відношенню до загальної кількості видань за 1885–1989 рр.		по відношенню до загальної кількості видань за 1885–2013 рр.	по відношенню до загальної кількості видань за 1990–2013 рр.	
Брошури	до 48	11,17 %	47,83 %	22	22,34 %	29,33 %	44
Книги	від 48 до 100	9,64 %	41,3 %	19	18,27 %	24 %	36
	від 101 до 199	2,54 %	10,87 %	5	23,35 %	30,67 %	46
	понад 200	—	—	—	5,58 %	7,33 %	11
	Багатотомне видання	—	—	—	0,51 %	0,67 %	1
Електронні персональні бібліографічні показники		—	—	—	6,09 %	8 %	12
Усього:		23,35 %	100 %	46	76,14 %	100 %	150

Діагр. 6. Класифікація персональних бібліографічних показників 1885–2013 рр. за наявністю додаткових фізичних характеристик

**Співвідношення кількості бібліографічних показників
з додатковими відомостями до фізичної характеристики
документів
1885–1989 рр. та 1990–2013 рр.**

Наявність додаткових фізичних характеристик документа	Кількість показників 1885–1989 рр.			Кількість показників 1990–2013 рр.		
	у відсотках		одиниць	у відсотках		одиниць
	по відношенню до загальної кількості видань за 1885–2013 рр.	по відношенню до загальної кількості видань за 1885–1989 рр.		по відношенню до загальної кількості видань за 1885–2013 рр.	по відношенню до загальної кількості видань за 1990–2013 рр.	
Документи, що містять ілюстрації, портрети, фотографії, таблиці, тощо	11,17 %	47,83 %	22	36,04 %	47,33 %	71
Документи, що не містять додаткових фізичних характеристик	12,18 %	52,17 %	24	40,10 %	52,67 %	79
Усього:	23,35 %	100 %	46	76,14 %	100 %	150

У першому хронологічному періоді пропорційне співвідношення отриманих результатів майже в точності відтворює загальні показники, становлячи 47,83 % (22 видання) та 52,17 % (24 джерела), відповідно. 1990–2013 рр. засвідчили подальше збереження тенденції: 47,33 % проілюстрованих показників (71 видання) проти 52,67 % видань (79 джерел) без додаткових відомостей про фізичну характеристику документа (таблиця 2).

Отримані внаслідок хронологічно-статистичного зіставлення результати аналізу показників за видами видань та на наявність додаткових фізичних характеристик документа демонструють поряд зі зростанням кількості біобібліографічних досліджень і підвищення рівня їх ґрунтовності та вичерпності.

Дослідження значного масиву виданих в Україні за період 1885–2013 років медичних персональних бібліографічних показників, що

представлені у базі даних «Джерела української біографістики» «Українського національного біографічного архіву», дозволяє дійти наступних висновків.

Визначені В. І. Попиком на теоретико-методологічному рівні концептуальні засади процесу консолідації загальнонаціонального простору історико-біографічної інформації, що зокрема передбачає поєднання ресурсів різного тематичного спрямування, унаочнюють відповідні публікації у фахових збірниках наукових праць. Так, значна кількість досліджень, опублікованих упродовж двох останніх десятиліть на сторінках спеціального загальноукраїнського продовжуваного видання в галузі теорії біографістики, історичної біографіки та методики формування ресурсів біографічної інформації «Українська біографістика», охоплюють широке проблемно-тематичне коло питань і є результатом їх плідного теоретичного осмислення вітчизняними дослідниками-біографістами, виконуючи роль наукового супроводження на шляху їх подальшого вирішення у відповідній галузі практичної діяльності. Серед таких публікацій, зокрема присвячені біографічним розвідкам про діячів галузі музичної культури, літератури, книгознавства та бібліотечної справи, мемуаристику, біографіку для дітей, художників, педагогів, архітекторів. У той же час, медична сфера була репрезентована головним чином ґрунтовною рецензією чинної очільниці відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Н. І. Любовець на видання біобібліографічного словника про видатних лікарів.

Поряд з тим, відповідно до загальних тенденцій у видавничій справі починаючи з кінця ХХ ст. у репертуарі української біобібліографії поряд із систематичним зростанням кількості персональних бібліографічних досліджень, присвячених життю і діяльності окремих представників медичної галузі, спостерігається також підвищення рівня їх ґрунтовності, що, у свою чергу, знаходить втілення у змістовності отриманих фахівцями бібліографічної справи результатів своєї роботи. Аналіз фізичних характеристик документів засвідчує їх беззаперечний інформаційний потенціал як джерел майбутніх наукових досліджень у царині медичної біографістики.

На нашу думку, це обумовлює необхідність подальшого аналізу присвяченої діячам медицини біобібліографічної продукції як важливої галузі суспільної діяльності.

1. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. – [На заміну ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.16-79, ГОСТ 7.18-79, ГОСТ 7.34-81,

- ГОСТ 7.40-82 ; введ. 2007-07-01 ; чинний від 2008-04.01] – Київ : Держспоживстандарт України, 2007. – 47 с. – (Національний стандарт України) (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).
2. Буряк С. В. Поточна статистика книговидавництва: перше півріччя 2017 року [Текст] / С. В. Буряк // Вісник Книжкової палати. – 2017. – № 7. – С. 3–10.
 3. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять : ДСТУ 3017:2015. – На заміну ДСТУ 3017-95 ; чинний від 01.07.2016. – Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. – IV, 38 с. – (Інформація та документація).
 4. Діловодство та архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004 / Державний комітет архівів України ; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства ; розробники: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова та ін. ; керівник розробки: С. Г. Кулешов. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – С. 2–3.
 5. Добко Т. В. Бібліографічний покажчик у системі довідково-бібліографічної діяльності: історія та сучасність [Текст] / Т. В. Добко // Наукові праці НБУВ. – 2016. – Вип. 44. – С. 499–513.
 6. Мельник [Любовець] Н. І. Рецензія. Булах С. М. Медицина в Україні. Видатні лікарі: Кінець XVII – перша половина XIX століть: Біобібліографічний словник [Текст] / Н. І. Мельник [Любовець] // Укр. біографістика. – 1999. – Вип. 2. – С. 317–319.
 7. Попик В. І. Концептуальні засади формування вітчизняних електронних ресурсів історико-біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Наукові праці НБУВ. – 2010. – Вип. 28. – С. 453–466.
 8. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія [Текст] / В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 520 с.
 9. Яценко О. М. Біобібліографія в минулому і її сучасний стан [Текст] / О. М. Яценко // Наукові праці НБУВ. – 2010. – Вип. 28. – С. 478–492.
 10. Яценко О. М. Персональні бібліографічні покажчики — важливий складник у відтворенні життя і творчості українських діячів / О. М. Яценко // Наукові праці НБУВ. – 2011. – Вип. 31. – С. 461–475.
 11. Яценко О. М. Сучасні тенденції розвитку біобібліографії [Текст] / О. М. Яценко // Наукові праці НБУВ. – 2008. – Вип. 22. – С. 306–311.

REFERENCES

1. DSTU GOST 7.1:2006 (2007). *Bibliohrafichnyi zapys. Bibliohrafichnyi opys. Zahalni vymohy ta pravyla skladannia* [Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of assembly]. Kyiv: Ukrainian Agency for Standardization. [in Ukrainian].
2. Buriak, S. V. (2017). *Potochna statystyka knyhovydannia: pershe pivrichchia 2017 roku* [Current statistics of publishing: first half of 2017]. In *Visnyk Knyzhkovoi palaty* [Bulletin of the Book Chamber]. (Vol. 7, pp. 3–10). Kyiv: Book Chamber. [in Ukrainian].
3. DSTU 3017:2015 (2016). *Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat*: [Edition. The main types. Terms and definitions]. Kyiv: Ukrainian Agency for Standardization. [in Ukrainian].
4. DSTU 2732:2004 (2005). *Dilovodstvo ta arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat* [Records management and affairs archival. Terms and definitions]. Kyiv: Ukrainian Agency for Standardization. [in Ukrainian].
5. Dobko, T. V. (2016). *Bibliohrafichnyi pokazhchuk u systemi dovidkovo-bibliohrafichnoi diialnosti: istoriia ta suchasnist* [Bibliographic index in the system of information and reference service: history and present time]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. (Vol. 44, pp. 499–513). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
6. Lyubovets, N. I. (1999). *Retsenziia. Bulakh S. M. Medytsyna v Ukraini. Vydatni likari: Kinets XVII – persha polovyna KhIKh stolit: Biobibliohrafichnykh slovnyk* [Review. Bulakh, S. M. Medicine in Ukraine. Outstanding Doctors: The End of the XVII – The First Half of the XIXth Century: A Bibliographic Dictionary]. In *Ukrainska biohrafistyka*. (Vol. 2, pp. 317–319). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
7. Popyk, V. I. (2010). *Kontseptualni zasady formuvannia vitchyznanykh elektronnykh resursiv istoriko-biohrafichnoi informatsii* [Conceptual bases of the national electronic resources of historical and biographical information formation]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. (Vol. 28, pp. 453–466). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
8. Popyk, V. I. (2013). *Resursy dovidkovo biohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Resources of references biographical information, historical experience of formation, current status, problems and prospects]. Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
9. Yatsenko, O. M. (2010). *Biobibliohrafiia v mynulomu i yii suchasnyi stan* [Biobibliography in the past and its current state]. In *Naukovi*

- pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.* (Vol. 28, pp. 478–492). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
10. Yatsenko, O. M. (2011). *Personalni bibliohrafichni pokazhchyky — vazhlyvyi skladnyk u vidtvorenni zhyttia i tvorchosti ukraïnskykh diachiv* [Personal bibliographical references as an important component in recreating the life and work of Ukrainian figures]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.* (Vol. 31, pp. 461–475). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].
 11. Yatsenko, O. M. (2008). *Suchasni tendentsii rozvytku biobibliohrafii* [Modern trends in biobibliography development]. In *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho.* (Vol. 22, pp. 306–311). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 04.12.2017 р.

Filippova Natalia, Junior Research Fellow of the Department of Biobibliographic Data Resource Formation of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

The place of personal bibliography indexes of medical industry figures in the Ukrainian biobibliography repertoire.

The historiography of the formation and development of the Ukrainian personal bibliography as an integral part of biobibliography is highlighted. The results of the analysis of the studies published over the last two decades on the pages of a special all-Ukrainian continuing publication in the field of biographical theory, historical biography and the methodology for the formation of biographical information resources “Ukrainian Biographical Science” covering a broad problem-thematic range of issues are presented.

The statistical analysis results of the characteristics of personal bibliographies of national medicine figures, presented in the database “Ukrainian biographical sources” of the “Ukrainian national biographical archive”, conducted to determine their place in the Ukrainian biobibliography repertoire. The records are analyzed according to their external features such as the place of publication, the name of the publisher, the date of publication, physical characteristics and additional information about the physical characteristics. The importance of researching these records external characteristics for determining the current state and prospects of sectoral biobibliography is substantiated.

The need of the further analysis of biobibliographic studies devoted to medical figures as an important branch of social activity is conditioned.

Key words: personal bibliographies, biobibliography, medical industry, national medicine.

Філіппова Н. П., младший научный сотрудник отдела формирования биобиблиографических информационных ресурсов Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Место персональных библиографических указателей деятелей медицинской отрасли в репертуаре украинской биобиблиографии.

Освещена историография вопроса становления и развития украинской персональной библиографии как составной части биобиблиографии. Представлены результаты анализа исследований, опубликованных в течение двух последних десятилетий на страницах специального всеукраинского продолжающегося издания в области теории биографистики, исторической биографики и методики формирования ресурсов биографической информации «Украинская биографистика», охватывающих широкий проблемно-тематический круг вопросов.

Предложены результаты статистического анализа характеристик выборки персональных библиографических указателей деятелей отечественной медицины, представленных в базе данных «Источники украинской биографистики» «Украинского национального биографического архива», который был проведен с целью определения их места в репертуаре украинской биобиблиографии. Документы проанализированы по таким внешним признакам, как место издания, имя издателя, дата издания, физическая характеристика и дополнительные сведения о физической характеристике. Подтверждена важность исследования этих внешних характеристик документов для определения современного состояния и перспектив отраслевой биобиблиографии.

Обоснована необходимость дальнейшего анализа биобиблиографических исследований, посвященных деятелям медицины как важной отрасли общественной деятельности.

Ключевые слова: персональные библиографические указатели, биобиблиография, медицинская отрасль, отечественная медицина.

УДК 070.1:929 Шептицький

*Ірина Миколаївна ШВЕЦЬ,
молодший науковий співробітник
відділу пресознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)*

ГАЗЕТНА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Статтю написано на основі матеріалів газетної періодики, пов'язаних із постаттю українського релігійного діяча, графа, митрополита Галицького та архієпископа Львівського, предстоятеля Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького. Проаналізовано факти, що містяться у цих матеріалах. Визначено роль газетних публікацій у дослідженні життя та діяльності митрополита. Зазначено, що газетні видання періодично фіксували події, пов'язані з діяльністю Андрея Шептицького, друкували на перших шпальтах його заклики, звернення, повчання, привітання, висвітлювали погляди митрополита на політичні, економічні, культурні, релігійні події, що відбувалися на території України та в світі. Подано коротку характеристику газетних видань, у яких міститься різнопланова біографічна інформація про Андрея Шептицького.

Ключові слова: біографія, газети, газетні публікації, митрополит Андрей Шептицький, Українська греко-католицька церква.

Революційні події 1917–1921 рр. вивели Українську греко-католицьку церкву (далі — УГКЦ) на міжнародну арену, дали надію на відродження та спонукали її діячів долучитися до розбудови новоствореної української держави. Греко-католики сприяли встановленню Західноукраїнської Народної Республіки (далі — ЗУНР), брали активну участь у формуванні Української Національної Ради, частково представляли виконавчу владу та місцеві органи самоврядування, прагнули встановити контакти з керівництвом міжнародних організацій, намагалися бути посередниками у мирних

переговорах. Таким чином УГКЦ досягла нового рівня, стала фактором національного державотворення, зберегла власні традиції.

Головним провідником впровадження ідей екуменічного руху у Східній Європі та збереження національної релігійно-обрядової особливості УГКЦ по праву вважається митрополит Андрей Шептицький, суперечлива постать якого привертає увагу церковних діячів, релігієзнавців, істориків, біографів, краєзнавців і політиків.

Перші наукові розвідки, присвячені біографії отця Андрея, належать перу науковців діаспори. Вагомий вклад у дослідження біографії митрополита внесли Степан Баран, Осип Кравченко, Кирило Королевський, Михайло Марунчак, Іван Хома та ін.

Церковну, політичну, громадську, дипломатичну, місіонерську, благодійну, видавничу, просвітницьку діяльність митрополита висвітлювали і вітчизняні науковці: Ярослав Білас, Оксана Гайова, Ліліана Гентош, Світлана Гуркіна, Наталія Діанова, Жанна Ковба, Анатолій Колодний, Андрій Кравчук, Василь Ленчик, Федір Медвідь, Василь Расевич, Володимир Сергійчук, Анатолій Яртись та ін. Так, діяльність Андрея Шептицького у період Голокосту дослідила науковий співробітник Інституту Юдаїки Жанна Ковба [8], ставлення митрополита до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга описала у монографії львівський історик Ліліана Гентош [1]. Низка статей науковця Світлани Гуркіної присвячена біографії отця Андрея. Постать митрополита як духовного будівничого української нації розглянув у своєму науковому доробку кандидат філософських наук Федір Медвідь [7]. Суспільно-політичній діяльності митрополита присвятила дисертаційне дослідження Галина Гладка. Про Андрія Шептицького як державника написав у праці «Українські державники: митрополит Андрей Шептицький» історик Володимир Сергійчук [15].

У своїх історико-біографічних розвідках дослідники життя та діяльності Андрея Шептицького в першу чергу приділяють увагу аналізові джерельної бази. Проте таке масове історичне джерело як газетні видання використовуються частково, інколи навіть вибірково [2, с. 70, 71, 109, 110, 125, 12], не завжди вказано роль і місце тієї чи іншої газети в масиві періодичних видань. На нашу думку, залучення потоку газет, що видавалися як на території сучасної України, так і поза її межами, дає змогу докладніше відтворити події досліджуваного періоду, виявити чинники, що вплинули на формування суспільно-політичних поглядів і церковну діяльність митрополита, розглянути сприйняття образу Андрея Шептицького у різних регіонах України з плином часу тощо. Досліджувати біографічні дані, вміщені в газеті, бажано на тлі усього інформаційного наповнення

конкретного видання. Обов'язково слід враховувати місце та роки, політичну заангажованість, авторський і видавничий склад, тираж і періодичність газети, яку ми досліджуємо.

Найціннішими для виявлення приватних і суспільних зв'язків, створення об'єктивної характеристики громадської та церковної діяльності Андрея Шептицького є прижиттєві видання, що в хронологічному порядку відтворюють політичні, економічні, суспільні події, котрі впливали на ті чи інші вчинки митрополита. Одним із таких є «Вісник Союзу Визволення України». «Вісник СВУ» (з 1918 р. — «Вісник політики, літератури й життя») виходив із 5 жовтня 1914 р. по 13 листопада 1918 р. у Відні та послідовно виступав за незалежність України, подавав відомості про політику Росії та країн Західної Європи щодо України, аналізував проблеми українського національного руху. Редагували газету Володимир Дорошенко, Михайло Возняк, Андрій Жук, а дописувачами були відомі громадсько-політичні діячі: Іван Крип'якевич, Богдан Лепкий, Василь Пачовський, Василь Сімович та ін. Значну частину матеріалів «Вісника...» присвячено ставленню уряду Росії до церковної діяльності Андрея Шептицького. Показовою є публікація про подорож митрополита «інкогніто» до Білорусі. Газета зазначає, що російський уряд найбільше переймався екуменічною діяльністю Андрея Шептицького, який користувався повагою у селян, які приїхали з Галичини та оселилися на білоруських землях. «Вісник...» звертає увагу на те, що до слів митрополита прислухалися окремі православні ієрархи та представники російської інтелігенції, думки про об'єднання православної та католицької церков дійшли до аристократичних кіл Москви, а в Петербурзі навіть була закладена уніатська каплиця та заснована парафія при ній. Прихильники унії в Росії всіляко намагалися підтримувати зв'язки з енергійним, інтелігентним, високоосвіченим митрополитом. У статті описується арешт Андрея Шептицького російськими військами у Львові та етапування його до Курська. Газета повідомляє, що було забрано архів митрополита для з'ясування його стосунків із духовними дітьми, які перебували на території Росії, та створено окрему комісію для розгляду цього архіву при департаменті поліції під проводом генерала Клімовича.

Писали про арешт митрополита й російські видання. Цікавою на наш погляд є думка з цього приводу газети «Русские ведомости», що видавалася у Москві з вересня 1863 р. по березень 1918 р. Заснована літератором Н. Ф. Павловим, газета поступово стала органом прогресивної ліберальної московської професури та протистояла консервативнішим «Московским ведомостям». Так, у замітці «Заточение г. Шептицкого в монастырь» за 11 вересня 1916 р., що була надруко-

вана в «Русских ведомостях» у рубриці «Телеграммы с Курска», повідомляється, що Шептицького відправлено до Суздальського Спасо-Єфимського монастиря під особливий нагляд настоятеля. Видання зазначає, що причини затримання Андрея Шептицького, який опинився в ролі громадянського військовополоненого, досі не з'ясовані офіційно, тому можна зробити висновок, що арешт митрополита є політично вмотивованим актом. Автор повідомлення дивується, чому підданий іншої держави та ще й неправославного віровчення опинився під наглядом святійшого синоду, і робить висновок, що потрібно розмежувати середньовічне сплетіння державної влади та церковного життя [3; 4].

Численні матеріали про діяльність Андрея Шептицького подано на шпальтах першої української щоденної газети «Діло» — офіційного органу Української народно-демократичної партії, згодом Українського національно-демократичного об'єднання [6; 10; 12]. Газета видавалася у Львові з 1 січня 1880 р. по 5 вересня 1939 р. «Діло» редагували В. Барвінський, І. Белей, А. Горбачевський, І. Кедрин, Д. Левицький, В. Панейко та ін. У різні часи дописувачами газети були М. Грушевський, О. Кониський, М. Костомаров, В. Липинський, І. Франко, І. Хоткевич та ін. Видання різко відреагувала на кампанію, розгорнуту проти Андрея Шептицького російською газетою «Новое время» [20]. Так, 31 жовтня 1914 р. на сторінках «Діла» було надруковано статтю «Під московським караулом», що засуджувала дії русофільської та російської націоналістичної преси проти митрополита Андрея. У статті також описано умови перебування митрополита під арештом у Росії [11]. Продовженням цієї статті є замітка «Нові напасти на митрополита Шептицького», вміщена на сторінках «Діла» 21 грудня 1915 р. Автор зробив висновок, що пристрасна увага газети «Новое время» до постаті митрополита Андрея зумовлена хвилею нових нападок царського уряду на Українську греко-католицьку церкву [21].

Ще одним джерелом біографії Андрея Шептицького є український тижневик «Мета». Газета виходила у Львові з 1931 по 1939 рр. як орган Українського католицького союзу (далі — УКС). Редагували газету Микола Гнатишак, Михайло Демкович-Добрянський, Петро Козіцький, Володимир Кузьмович та ін. У 1931, 1932 рр. виходив безплатний додаток до газети під назвою «Література – Наука – Мистецтво». Завданням «Мети» було висвітлення діяльності УГКЦ та католицьких поглядів на політичний розвиток Української РСР і країн Заходу, наголошувалася роль жіноцтва та молоді. Так, 22 травня 1932 р. на шпальтах «Мети» було надруковано пастирське послання митрополита Андрея «Слово до Української Молоді», у якому

він оцінює вчинки української молоді, зумовлені потрясіннями першої світової війни, та застерігає від нової загальносвітової течії, що витворила з одного боку фашизм і виразний у багатьох країнах нахил до диктатури, а з іншого — більшовизм.

Показовим щодо ставлення отця Андрея до дій більшовиків є звернення «Український Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції, у справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі (Україна в передсмертних судорогах)», надруковане на шпальтах «Мети» 30 липня 1933 р. і підписане митрополитом Андреем Шептицьким та очолюваними ним єпископами. У зверненні наголошено, що більшовицька влада довела донедавна багатий український край до руїни, за що і понесе відповідальність перед усім світом. Також єпископат на чолі з митрополитом Андреем закликає всіх своїх земляків протестувати проти більшовизму та розповсюджувати це звернення у найдальші країни світу [19].

Відтворював кожен крок діяльності митрополита Андрея Шептицького й український щоденник «Краківські вісті» (перші 32 номери газети виходили під назвою «Краківські вісті»), що видавався Українським Видавництвом. Опікувався газетою Український Центральний Комітет. «Краківські вісті» виходили 1940–1944 рр. у Краківі та у 1944, 1945 рр. — у Відні. Газета призначалася українцям, які перебували на європейському континенті, але поза межами України (у Німеччині, Моравії, Чехії та Генеральній Губернії, що охоплювала центрально-східну частину Польської держави та частину етнографічних українських земель). Видання контролювалося німецькою владою, тому перебіг воєнних дій, аналіз українсько-польських та українсько-радянських відносин подавався досить упереджено. Проте на сторінках газети було вміщено наукові розвідки з історії, етнографії України, суспільно-культурного життя українців, друкувалися твори таких авторів, як Б.-І. Антонич, О. Бабій, Ю. Буревій, І. Винницька, К. Гриневичева, Б. Лепкий, Б. Нижанківський, У. Самчук, В. Стефанік, М. Терлецький, М. Холодний, С. Черкасенко, Ю. Яновський та ін. [5, с. 431, 464]. На шпальтах щоденної газети вміщена низка як прижиттєвих, так і посмертних статей, присвячених біографії митрополита Андрея: «Митрополит Андрей Шептицький: з приводу св. Андрея» (автор М. Козак), «Чистий серцем: пам'яті митрополита Андрія графа Шептицького» (автор С. Жук), «Життєвий шлях митрополита Андрія» (автор М. Х.), «Перша зустріч з Митрополитом», «На нараді в Митрополита: жмут спогадів з 1920 р.» (автор Л. Ч-ко), «Пам'яті Великого Митрополита» (автор Д. Дорошенко), «Апостол правди» (автор Неофіт Кибалюк), «Дві мої зустрічі з Митрополитом Андрієм» (автор

З. Мірна), «Митрополит Кир Андрій і українська наука» (автор І. Раківський) тощо.

На матеріали, вміщені на сторінках газети «Львівські вісті», котра користувалася прихильністю німецької окупаційної влади, зазвичай опиралися радянські історики, коли описували події, пов'язані з діяльністю Андрея Шептицького. «Львівські вісті» виходили у Львові у 1941–1944 рр. щоденно за підтримки українського видавництва газет і журналів для дистрикту Галичина. Редагували газету Густав Андрашко, Осип Боднарівч, Мирослав Семчишин. Обсяг газети сягав від 2 до 12 сторінок. Також виходили додатки до газети: «Львівські вісті: надзвичайне видання» та «Літературно-мистецькі вісті». Газета позиціонує Андрія Шептицького як «...найпершого Громадянина Української Нації, бездонне джерело монументальної творчості, джерело милосердя, жертви, задумів, розбудовувала української культури». Особливо наголошується «...потужна любов вірян до свого митрополита» та роль церкви у вихованні героїв, які «...гинули у казематах більшовицьких НКВД за друзів, ближніх, націю» («У день Ім'янин Митрополита Андрея» [17], «У свято Андрея» [18]). На перших шпальтах «Львівських вістей» друкувалися побажання Митрополита на свята і на Новий рік, заклики до духовенства та завдання для Українського Червоного хреста.

Значну кількість інформації про життєвий шлях Андрея Шептицького подають також публікації, що вийшли на сторінках газет уже по смерті митрополита. Так, про смерть і місце поховання Андрея Шептицького сповіщали навіть центральні радянські газети «Известия» та «Правда». Абсолютно однакові, скупі на інформацію некрологи вміщено на сторінках цих газет 4 листопада 1944 р. як повідомлення ТАРС. Також оголошено, що управління Греко-католицькою церквою у Радянському Союзі прийняв на себе Йосип Сліпий.

Активну церковну діяльність і процес беатифікації митрополита ілюструють газети «Нова зоря = The new star» (Чикаго), «Українські Вісті» (до 1931 р. — «Західні Вісти») (Едмонтон), «Шлях» (Філадельфія).

Найбільше матеріалів про життя та діяльність митрополита Андрея Шептицького вміщено на сторінках українського католицького тижневика «Нова зоря = The new star». Газета почала виходити у Чикаго у 1965 р. українською та англійською мовами. Редколегію очолив Ярослав Свищук. Інформаційний матеріал, поданий у газеті, охоплює новини про діяльність католицької та інших церков, поточні проблеми релігії, освіти, української культури, історії, науки тощо. Одна з рубрик тижневика має назву «Вісті апостоляту Слуги

Божого Андрея» й містить значну кількість спогадів («Митрополит показав шлях», «Праведник світу», «Згадуючи великого митрополита», «З давнього минулого митрополита Андрея»), есе («Слуга Божий Андрей», «Світильник істини»), історичних нарисів («Святоюрський святитель і українська спільнота», «Великий чернець і народолубець», «Предвісник епохи»), послань («Послання Митрополита Кир Андрея до української творчої інтелігенції», «Послання Митрополита Кир Андрея писане у Львові 30 грудня 1941 року»), закликів («Заклик слуги Божого Андрея до з'єднання»), повчань («Про християнську родину») і безліч статей про Андрея Шептицького та його родину, присвячених ювілейним датам життя митрополита («Молодість і покликання о. Романа Шептицького», «Чужинці про Митрополита Андрея Шептицького», «У 30-ту річницю смерті Слуги Божого Митрополита Андрея»). Є також матеріали біографії митрополита Андрея, пов'язані з процесом беатифікації. Про Андрея Шептицького писали Євген Дачишин («Геройські чесноти Слуги божого Митрополита Андрея»), Ірина Захарків («Пересторога Митрополита Андрея»), Зенон Кузеля («Культурна діяльність митрополита графа Андрея Шептицького»), П. Петляков («Наступ на Греко-католицьку церкву»), Павло Сениця («Євангельський самарянин і Слуга Божий Андрей Шептицький оборонець покривджених») та ін.

Спогади про митрополита можна зустріти на сторінках газет, що виходили поза межами України: «Українська дійсність» (Берлін), «Українське слово» (Вінніпег) [14], «Українські Вісті» (Детройт; Новий Ульм) [9; 13; 16].

У роки незалежності України статті про митрополита Андрея час від часу друкуються на шпальтах українських видань: «Вільне слово» (Рівне), «День» (Київ), «Донеччина» (Донецьк), «Молодий буковинець» (Чернівці), «Нова Зоря» (Львів), «Свобода» (Тернопіль), «Україна молода» (Київ), «Чорноморські новини» (Одеса) тощо.

Підсумовуючи, маємо наголосити, що доволі значний масив біографічних відомостей про постать митрополита Андрея Шептицького досі залишається не введеним до наукового обігу сучасними науковцями. Натомість, газетні публікації, присвячені різним аспектам життя та діяльності Андрея Шептицького, представляють значний інтерес і мають особливу цінність, оскільки спростовують міфи, що існують навколо постаті митрополита, дають змогу поглянути на тогочасні події очима сучасників видатного українського громадського та церковного діяча. Для вітчизняних і закордонних авторів газетні публікації виступають як масове історичне джерело вартісної біографічної інформації.

1. *Гентош Л.* Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя [Текст] / Лілія Гентош // Україна модерна / за ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Київ : Критика; Львів: І-т іст. досліджень Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – Ч. 8. – С. 179–210.
2. *Дмитрук К. Є.* Під штандартами реакції і фашизму [Текст] / Клим Євгенович Дмитрук. – Київ : Наук. думка, 1976. – 384 с.
3. Заточеніє графа Шептицького в монастирь [Текст] / [Б. а.] // Русские ведомости. – Москва, 1916. – 11 сент. – С. 2.
4. *Ідзьо В.* Митрополит Андрей Шептицький у Росії: курське ув'язнення [Текст] / В. Ідзьо // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. – Львів : Логос, 2001. – С. 195–197.
5. *Курилишин К.* Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж. : у 2 т. [Текст] / Костянтин Курилишин. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника, 2007. – 640 ст.
6. *М. Ч.* Рідкий день. Двадцять літ на галицькім митрополичім престолі [Текст] / М. Ч. // Діло. – Львів, 1926. – 17 січ. – С. 1, 2.
7. *Медвідь Ф.* Митрополит Андрей Шептицький як духовний будівничий української нації [Текст] / Федір Медвідь // Політ. менеджмент. – Київ, 2005. – № 4. – С. 167–175.
8. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944 [Текст] / упоряд. Ж. Ковба ; наук. ред. А. Кравчук. – Київ : «Дух і Літера», 2003. – 313 с.
9. *Мовчан Ю.* Моя зустріч з митрополитом Шептицьким [Текст] / Ю. Мовчан // Укр. вісті. – Новий Ульм, 1947. – 1 листоп. – С. 3.
10. *Олесницький Ю.* Митрополит Шептицький і Закарпаття [Текст] / Юлій Олесницький // Діло. – Львів, 1939. – 11 січ. – С. 3; 12 січ. – С. 4.
11. Під московським караулом [Текст] / [Б. а.] // Діло. – Відень, 1914. – 31 жовт. – С. 2.
12. Портрет митрополита Шептицького у «Матені» [Текст] / [Б. а.] // Діло. – Львів, 1939. – 22 січ. – С. 4.
13. Праведники і справедливість [Текст] / [Б. а.] // Укр. вісті. – Детройт, 1985. – 16 черв. – С. 2.
14. *Рудницький М.* Митрополит Андрій Шептицький [Текст] / М. Рудницький // Укр. слово. – Вінніпег, 1945. – 27 черв. – С. 11.
15. *Сергійчук В.* Українські державники: митрополит Андрей Шептицький [Текст] / Володимир Сергійчук. – Вишгород, 2015. – 440 с.
16. *Сусленський Я.* Ще про Митрополита Шептицького [Текст] / Я. Сусленський // Укр. вісті. – Детройт, 1982. – 31 січ. – С. 5; 14 лют. – С. 3.

17. У день Ім'янин Митрополита Андрея [Текст] / [Б. а.] // Львівські вісті. – Львів, 1941. – 13 груд. – С. 1.
18. У свято Андрея [Текст] / [Б. а.] // Там само. – Львів, 1942. – 13 груд. – С. 1.
19. Український Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції, у справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі (Україна в передсмертних судорогах) [Текст] / [Б. а.] // Мета. – Львів, 1933. – 30 лип. – С. 1.
20. Шаповал Ю. Діло [Текст] / Юрій Шаповал // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.: іст.-бібліогр. дослідження. – Львів : Оріяна-Нова, 2007. – С. 27.
21. Я. В. Нові напасти на митрополита Шептицького [Текст] / Я. В. // Діло. – Львів, 1915. – 21 груд. – С. 1, 2.

REFERENCES

1. Hentosh, L. (2003). *Postat' mytropolitya Sheptyts'koho v ukraïns'kykh ta pol's'kykh naukovykh vydannyakh ostann'oho desyatyrychchya* [The Figure of the Metropolitan Sheptytsky in the Ukrainian and Polish Scientific Editions of the Last Decade]. In *Ukrayina moderna*. (Vol. 8, p. 179–210). Kyiv: Krytyka; L'viv: I-t ist. doslidzhen' L'viv. nats. un-tu im. Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Dmytruk, K. Ye. (1976). *Pid shtandartamy reaktsiyi i fashyzmu* [Under the Banners of the Reaction and Fascism]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. *Zatochenie hrafa Sheptytskaho vъ monastyr'ъ* [The Confinement of the Count Sheptytsky in a Cloister] (1916, September 11). In *Russkye vedomosti*. (P. 2). Moscow [in Russian].
4. Idz'о, V. (2001). *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyu u Rosiyi: kurs'ke uv'yaznennya* [The Metropolitan Sheptytsky in Russia: Kursk Imprisonment]. In *Rizdvo Khrystove 2000. Statti y materialy* (Pp. 195–197) [in Ukrainian].
5. Kurylyshyn, K. (2007). *Ukrayins'ka lehal'na presa periodu nymets'koyi okupatsiyi (1939–1944 rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennya: u 2 t.* [Ukrainian Legal Press of the Time of the German Occupation (1939–1944): the Historical-and-Bibliographic Research: in 2 volumes]. Lviv: LNB im. V. Stefanyka [in Ukrainian].
6. M. Ch. (1926, January 17). *Ridkyy den'. Dvadsyat' lit na halyts'kim mytropolychim prestoli* [The Exceptional Day. Twenty Years on the Halytsky Metropolitan Throne]. Dilo, pp. 1, 2. Lviv [in Ukrainian].
7. Medvid', F. (2005). *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyu yak dukhovnyy budivnychyy ukraïns'koyi natsiyi* [The Metropolitan Andrey Sheptytsky as a Spiritual Architect of the Ukrainian Nation]. In *Polityc-*

- hnyy menedzhment*, 4, pp. 167–175. Kyiv [in Ukrainian].
8. *Mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy. Dokumenty i materialy 1941–1944* [The Metropolitan Andrey Sheptytsky. The Documents and Materials of 1941–1944] (2003). Kyiv: «Dukh i Litera» [in Ukrainian].
 9. Movchan, Yu. (1947, November 1). *Moya zustrich z mytropolytom Sheptyts'kym* [My Meeting with the Metropolitan Sheptytsky]. *Ukrayins'ki visti*, p. 3. New Ulm [in Ukrainian].
 10. Olesnyts'kyy, Yu. (1939, January 11; 12). *Mytropolyt Sheptyts'kyy i Zakarpattya* [The Metropolitan Sheptytsky and Transcarpathia]. *Dilo*, p. 3; 4. Lviv [in Ukrainian].
 11. *Pid moskovs'kym karaulom* [On the Moscow Guard]. (1914, October 31). *Dilo*, p. 2. Vienna [in Ukrainian].
 12. *Portret mytropolyta Sheptyts'koho u «Mateni»* [The Portrait of the Metropolitan Sheptytsky in «Maten»] (1939, January 22). *Dilo*, p. 4. Lviv [in Ukrainian].
 13. *Pravednyky i spravedlyvist'* [The Righteous Men and Justice]. (1985, June 16). *Ukrayins'ki visti*, p. 2. Detroit [in Ukrainian].
 14. Rudnyts'kyy, M. (1945, June 27). *Mytropolyt Andriy Sheptyts'kyy* [The Metropolitan Andrey Sheptytsky]. *Ukrayins'ke slovo*, p. 11. Winnipeg [in Ukrainian].
 15. Serhiychuk, V. (2015). *Ukrayins'ki derzhavnyky: mytropolyt Andrey Sheptyts'kyy* [Ukrainian Great-Power Nationalists: the Metropolitan Andrey Sheptytsky]. Vyshhorod [in Ukrainian].
 16. Suslens'kyy, Ya. *Shche pro Mytropolyta Sheptyts'koho* [More About the Metropolitan Sheptytsky] (1982, January 31). *Ukrayins'ki visti*, p. 5, 3). Detroit [in Ukrainian].
 17. *U den' Im'yanyu Mytropolyta Andreyu* [On the Name-Day of the Metropolitan Sheptytsky]. (1941, Desember 13). *L'vivs'ki visti*, p. 1. Lviv [in Ukrainian].
 18. *U svyato Andreyu* [On the Holiday of Andrey]. (1942, Desember 13). *L'vivs'ki visti*, p. 1. Lviv [in Ukrainian].
 19. *Ukrayins'kyy Katolyts'kyy Epyskopat Halyts'koyi Tserkovnoyi Provintsiyi, u spravi podiy na Velykiy Ukrayini dovsikh lyudey dobroyi voli (Ukrayina v peredsmertnykh sudorohakh)* [The Ukrainian Catholic Episcopate of the Halytsky Church Province, Concerning the Events in Great Ukraine To All the People of Goodwill (Ukraine in Death Throe)]. (1933, July 30). *Meta*, p. 1. Lviv [in Ukrainian].
 20. Shapoval, Yu. (2007) *Dilo* [Dilo]. In *Ukrayins'ka presa v Ukrayini ta sviti XIX–XX st.: ist.-bibliohr. doslidzhennya* [The Ukrainian Press in Ukraine and the World of the XIX–XX centuries: the Historical-and-Bibliographic Reseach]. (Vol. 1, p. 27). Lviv: Oriyana-Nova [in Ukrainian].

21. Ya. V. (1915, Desember 21). *Novi napasty na mytropolyyta Sheptyts'koho* [New Assaults on the Metropolitan Sheptytsky]. *Dilo*, pp. 1, 2. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла 07.12.2017 р.

Shvets Iryna, Junior Research Fellow of the Department of Press Studies of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Newspaper periodicals as the source of Andrey Sheptytsky activity research.

The article is written on the basis of materials of the newspaper periodicals relative to the figure of the Ukrainian religious figure, Count, Metropolitan of Galicia and Archbishop of Lviv, the primate of the Ukrainian Greek Catholic Church Andrey Sheptytsky. The facts contained in these materials are analyzed. The role of newspaper publications for studying the life and activity of Metropolitan Andrey Sheptytsky is determined. It was noted that newspaper editions occasionally recorded the events related to the activity of Andrey Sheptytsky, printed his appeals, exhortations, instructions, greetings on the front pages, covered the views of the Metropolitan on the political, economic, cultural, religious events that took place on the territory of Ukraine and in the world. A brief description of the newspaper editions containing the diverse biographical information about Andrei Sheptytsky is given.

Key words: biography, newspapers, newspaper publications, Metropolitan Andrey Sheptytsky, Ukrainian Greek Catholic Church.

Швец И. Н., младший научный сотрудник отдела прессоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Газетная периодика как источник исследования деятельности Андрея Шептицкого.

Статья написана на основе материалов газетной периодики, связанных с личностью украинского религиозного деятеля, графа, митрополита Галицкого и архиепископа Львовского, предстоятеля Украинской греко-католической церкви Андрея Шептицкого. Проанализированы факты, содержащиеся в этих материалах. Определена роль газетных публикаций в исследовании жизни и деятельности митрополита. Отмечено, что газетные издания периодически фиксировали события, связанные с деятельностью Андрея Шептицкого, печатали на первых страницах его призывы, обраще-

ния, наставления, приветствия, освещали взгляды митрополита на политические, экономические, культурные, религиозные события, происходившие на территории Украины и в мире. Дана короткая характеристика газетных изданий, в которых содержится разноплановая биографическая информация об Андрее Шептицком.

Ключевые слова: биография, газеты, газетные публикации, митрополит Андрей Шептицкий, Украинская греко-католическая церковь.

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

ФАХОВИЙ ПОГЛЯД НА БІОГРАФІЧНУ СПРАВУ В УКРАЇНІ

PROFESSIONAL TAKE ON THE BIOGRAPHICAL INDUSTRY IN UKRAINE

[рецензія на видання: Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : колективна монографія / [В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Б. м. : Київ, 2016. – 272 с.]

Нині біографічна інформація перетворилася на провідну складову соціально значущої інформації, її поширення та використання стало важливою частиною забезпечення інтелектуальної й духовної самостійності та інформаційної безпеки України.

Підготовлена Інститутом біографічних досліджень НБУВ колективна праця «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування та використання» є узагальненням дослідницької роботи, здійсненої у межах теми НДР «Бібліотеки як центри формування ресурсів біографічної інформації», та дає змогу фаховій спільноті вийти на вищий рівень теоретичного осмислення завдань, форм і алгоритмів інтеграції, опрацювання, систематизації та оприлюднення наукової та науково-популярної історико-біографічної й сучасної поточної біографічної та біобібліографічної інформації. Сприяє дослідження також напрацюванню актуальних методичних і практичних рекомендацій щодо наукових, організаційних і технічних підходів до справи збирання, узагальнення, оформлення й репрезентації, насамперед в електронному просторі, матеріалів про наших співвітчизників — діячів минулого і сучасників.

Структурно видання складається з чотирьох проблемно-тематичних розділів. У першому **«Історичний досвід, теоретичні й науково-методичні проблеми розвитку сучасної української біо-**

графіки і формування ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації» представлені напрацювання члена-кореспондента НАН України В. І. Попика та кандидата історичних наук С. М. Ляшко щодо розуміння окремих етапів становлення біографічного знання в Україні, її сучасного стану та визначальних теоретичних і науково-методичних напрямків розвитку. Засновуючись на розумінні того, що у сучасному світі ресурсам біографічної інформації загалом притаманні стрімке збагачення контенту, демократизація змістового наповнення, небувале зростання кола зацікавлених ними користувачів, розширення сфер, способів та інтенсивності використання, *В. І. Попик* зосередив увагу на аналізі та структуризації процесів, які відбувалися у вітчизняній біографістиці, вказавши, що нові історичні умови визначили її розвиток не лише як галузі гуманітарного знання і чинника культурного й інтелектуального розвитку, а і як важливого явища суспільно-політичного життя, пов'язаного з національним самоусвідомленням, боротьбою за національне самоствердження. На його переконання, протягом останніх десятиліть вітчизняна біографіка поступово позбувається успадкованих від радянських часів та від літератури української діаспори традиції оцінювати постаті минулого крізь призму ідеологічних стереотипів і повертається до закладених попередніми поколіннями дослідників гуманістичних принципів. Що, в свою чергу, робить біографічні дослідження та практику помітними складовими успішного формування єдиного цілісного гуманітарного простору України, консолідації громадянського суспільства та гармонізації стосунків у спільноті на всіх рівнях — від особистісних до міждержавних. *С. М. Ляшко* в свою чергу порушила низку науково-теоретичних (ідеї, теорії, методи, традиції, інновації), комунікативних (контакти, зв'язки, засоби створення і розповсюдження інформації) та організаційно-нормативних (у вигляді унормованих у той чи інший спосіб засад створення біографічних довідкових видань, а також відповідних об'єднань дослідників) питань, пов'язаних із самоорганізацією наукового співтовариства навколо суспільно визнаних світоглядних проблем, однією з яких, починаючи з середини XIX ст., залишається ідея створення українського біографічного словника. Проблема набуває актуальності, як пов'язана зі створенням науково-теоретичних засад та організаційних підходів створення інтегрованого біографічного продукту з залученням відповідних наукових комунікацій. Для аналізу авторка обрала низку моделей формальних і неформальних об'єднань науковців, між якими створювалася і циркулювала біографічна інформація (Чернігівське інтелектуальне співтовариство, науково-корпоративне об'єднання науковців і аматорів навколо Тимчасової комісії для розгляду давніх

актів, культурно-громадський осередок В. Б. Антоновича, наукову інституцію НТШ, Всеукраїнську академію наук, Істпарт, «Українську радянську енциклопедію», Видавництво УРЕ).

У другому, найбільшому за обсягом розділі **«Інформаційна діяльність бібліотек України у сфері нагромадження, систематизації і поширення історико-біографічної інформації»** проаналізовано та узагальнено розмаїтий досвід, напрацьований у бібліотечній біографіці України. Розглядаючи традиції та здобутки у даній сфері, *В. І. Попик* обґрунтовує ключову роль і розкриває можливості бібліотек як потужних інтеграторів історико-біографічної та сучасної біографічної інформації у її традиційній друкованій, а тепер і в електронній формі. Водночас він наголошує на необхідності переходу бібліотечних фахівців від парадигми «бібліотекоцентризму», уявлень про самодостатність бібліотечної системи як провідного центру соціальних комунікацій, до нового осмислення й реалізації ролі бібліотечних установ у значно ширшому колі освітніх, наукових, інформаційних, управлінських інституцій, недержавних інформаційних центрів і громадських ініціатив. На досвіді сучасної регіональної біографіки зосередився доктор історичних наук *С. М. Міщук*. Аналіз відповідних історико-біографічних і біобібліографічних ресурсів наукового, освітнього, культурно-інформаційного та пізнавального характеру дає йому підстави твердити, що вони розбудовуються переважно в розрізі краєзнавства та у типових формах (читацькі форуми, тематична біобібліографія, добірки матеріалів про визначних діячів науки, освіти та культури, книжкові виставки, календарі пам'ятних дат тощо). На переконання автора, вченим слід зосередити зусилля на формуванні сукупного цілісного національного біобібліографічного ресурсу із максимально повним залученням регіональної біографіки. Кандидат історичних наук *Н. П. Марченко* розглядає біографічну інформацію як одну з найдавніших і найпродуктивніших форм трансмісії індивідуального суспільно значимого досвіду між поколіннями, а біографічні ресурси — як дієвий засіб трансформації суспільства. Дослідниця розкриває специфіку збереження та поповнення інформаційної бази біографіки та її систематизації й розкриття змістовного наповнення в мережі дитячих бібліотек України, наголошує, що увага дослідників до проблем формування біографічної інформації для дітей не відповідає значимості цього феномену для формування вітчизняного інформаційного простору та громадянського суспільства. *С. М. Муріна* робить зріз біографічної інформації у просторі публічних бібліотек країни та доходить висновку, що в закладах усіх рівнів, незважаючи на її певну топологічну ентропію, бібліотекарі намага-

ються упорядкувати та структурувати біографічні матеріали. Ці спроби розрізнені та методично необґрунтовані, що засвідчує потребу чіткішого регламентування цього виду діяльності.

У третьому розділі праці «**З досвіду роботи Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського над формуванням масштабних ресурсів біографічної інформації**» вміщено матеріали кандидата історичних наук О. М. Яценка та кандидата психологічних наук О. Л. Верніка, що висвітлюють різні сторони проблеми біобібліографічної діяльності та інформаційно-технічного забезпечення системи УНБА. *О. М. Яценко* на основі висвітлення біобібліографічної роботи НБУВ, розкриває внесок до української біобібліографії видатних вітчизняних бібліографів, які були її співробітниками (Ф. П. Максименка, І. З. Бойка, Ф. К. Сарани), аналізує особливості та значення низки біобібліографічних показників, внесок бібліотеки у підготовку та укладання персональних бібліографічних показників про діячів української радянської науки у серіях «Вчені Української РСР» та «Біобібліографія учених Української РСР» (нині — «Біобібліографія учених України»). Акцентує автор на біобібліографічній діяльності ІБД (робота над службовими БД «Персоналії», «Джерелами української біографістики»; підготовка і видання однойменних анотованих бібліографічних показників (вип. 1, 2, 3); робота над «Українським національним біографічним архівом»). Останній розглядається дослідником як унікальний ресурс, що концентрує в одному місці значну довідкову біографічну інформацію про величезну кількість осіб, пов'язаних з історією та культурою України, та має здатність постійно оновлюватися. Автор наголошує на необхідності розробки належного методичного забезпечення та знайомить із уже напрацьованими технологічними прийомами і рішеннями. *О. Л. Вернік* зосереджується на системотехнічному забезпеченні організації інтегрованої системи ресурсів біографічної інформації «Українського національного біографічного архіву» та розглядає її як обов'язковий елемент інформаційно-біографічної інфраструктури сучасного українського суспільства, що забезпечить ефективний пошук біографічних ресурсів. В системі дві автономні підсистеми: внутрішнього користування (призначена для наповнення бази даних біографічним контентом науковцями-дослідниками) та публічного доступу. Розподілений доступ до функцій архіву базується на виділенні груп: істориків-аматорів і випадкових користувачів; науковців, які використовують ресурси системи у професійній діяльності; науковців, задіяних у наповненні системи біографічною інформацією; редакторів-операторів і адміністративно-обслуговую-

чого персоналу. Особливістю розробки є: використання системи керування вмістом (CMS); використання специфічних незалежних модулів (агрегатор новин, пошуково-довідкова система за персоналіями, галерея й ін.); розподіленість бази даних відповідно до актуальних модулів системи. Робота з пошуковою системою здійснюється у гостьовому та експертному режимі. До найближчих перспектив розвитку системи автор відносить функціонування на її базі віртуальної біографічної лабораторії, що передбачає складання тлумачного словника з біографіки та суміжних дисциплін, наповнення бази даних про фахівців-біографістів тощо.

Заключний, четвертий розділ дослідження **«Біографічна та біобібліографічна інформація в сучасному суспільстві»** висвітлює побутування біографіки в її традиційних і новітніх формах. Кандидат історичних наук *Н. І. Любовець* доводить, що значні масиви української мемуаристики нині залишаються «глухими» для користувача, оскільки існують у малодоступних для широкого загалу джерелах, що призводить до нівелювання їх цінності з погляду унікальності та неповторності досвіду значних прошарків українського суспільства. І хоча мемуари частково присутні в українських біографічних інформаційних ресурсах (Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні», «Фонд пам'яті Олекси Тихого. Історія українського правозахисного руху»; «Ізборник. Першоджерела та інтерпретації», «Diasporiana» та ін.), відсутність єдиних науково-методичних засад їх представлення значно ускладнює користування. На думку дослідниці, ситуацію може виправити створення єдиного загальнодержавного інформаційного ресурсу, присвяченого виключно мемуарам, як теоретико-методичної платформи їх розкриття, дослідження та збереження. *Н. П. Марченко* наголошує на нерозробленості проблематики біографічної інформації в колі дитячого читання у вітчизняній гуманітаристиці. Натомість, біографіка для дітей розглядається нею як дієвий інструмент консолідації суспільства та формування спільних ціннісних орієнтирів. Авторка пропонує визначення поняття «біографіка для дітей», аналізує та систематизує основні вітчизняні форми та види біографічних видань для дітей у хронології їх появи, визначає основні тенденції та характерні риси окремих етапів розвитку, характеризує окремі біографічні серії та знакові видання, особливості біографічної інформації у виданнях для шкільництва та дитячих бібліотек. Означені також основні виклики та напрямки розвитку новітньої біографіки для дітей в Україні. *Ю. В. Вернік* наголошує, що розвиток інформаційних технологій, глобалізація та глокалізація світової спільноти сприяють поєднанню традицій-

них і новітніх («віртуальні спільноти») форм наукової комунікації. Особливо актуальним стає питання інформаційного забезпечення (упорядкування та збереження різного типу даних стосовно об'єктів соціальних комунікацій, зокрема біографічних, як основи вивчення змісту культури й усвідомлення історичного процесу) та глибинний аналіз проблем, пов'язаних із визначенням місця біографічної інформації в соціальних комунікаціях сучасного суспільства, її соціальних функцій і значення у світовому інформаційному просторі. Оскільки сучасні технології у відкритому суспільстві несуть також і виклики (комерціалізація, цензура, порушення приватності, уніфікація і стандартизація, лавиноподібне збільшення культурного «шуму»), авторка вважає доцільним створення, впровадження та поширення систем біографічної інформації як об'єкта соціальної комунікації, що забезпечить меморіальні функції щодо духовної спадщини суспільства, полегшить публічний доступ до біографій видатних постатей, а також запровадить наукові технології збереження біографічної інформації у повсякденне життя звичайної людини.

У підсумку дослідження засвідчує, що, попри сталий розвій та значні напрацювання, нині біографічно-інформаційна справа потребує посиленої уваги з боку держави та професійного співтовариства. Йдеться насамперед про її ґрунтовне науково-методичне та організаційне забезпечення, окреслення видового діапазону та прогнозування тенденцій розвитку ресурсів біографічної інформації, їх загальну соціокультурну спрямованість відповідно до трансформації інформаційної парадигми суспільства. Уваги потребують також проблеми розвитку методичного інструментарію дослідницької, видавничої та інформаційної роботи.

Слід наголосити, що запропоновані в цій праці вченими-біографістами нові дослідницькі підходи й оригінальні авторські рішення та рекомендації мають як теоретичне, методичне, так і практичне значення. Досліджуючи проблеми формування нової парадигми вітчизняної біографіки в роки незалежності чи традиційні форми вітчизняного біографічного дискурсу впродовж століття, аналізуючи практики діяльності бібліотек України різних рівнів у царині біографіки та біобібліографії чи обґрунтовуючи необхідність створення всеохоплюючого «колективного портрету» нації, зокрема вітчизняного мемуарію, відстежуючи методи адаптації біографічної інформації до потреб користувача-дитини чи особливості впровадження та поширення біографічних інтегрованих систем, автори цієї праці намагалися бути в своїх наукових пошуках максимально корисними сучасним дослідникам біографістам, бібліотечним фахівцям і спе-

ціалістам інформаційної справи. Як наслідок їхня колективна наукова праця стала не лише підсумком плідної наполегливої роботи колективу фахівців, а й достойним зразком щирого намагання зберегти й примножити основоположні світоглядні та ідейні засади української біографічної справи, творчо розвинути традиції, напрацьовані зусиллями поколінь.

*Лариса Дмитрівна БЕРЕЗІВСЬКА,
директор Державної науково-педагогічної бібліотеки
імені В. О. Сухомлинського НАПН України,
член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор*

*Larysa BEREZIVSKA,
Director of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific
and Pedagogical Library of Ukraine
of NAPS of Ukraine,
Corresponding Member of the NAPS of Ukraine,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*

МАЙСТЕРНИЙ ПОРТРЕТ ШЕВЧЕНКОВОЇ ЕПОХИ

SKILLFUL PORTRAIT OF SHEVCHENKO EPOCH

[рецензія на видання: Наумова Н. Особистості на портретах Тараса Шевченка. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 184 с.]

Дослідження Надії Наумової «Особистості на портретах Тараса Шевченка» (Хмельницький, 2016) належить до тих науково надійних шевченкознавчих праць, що не тільки ґрунтуються на перевірених фактах і датах, базуються на аналізі рукописів Шевченкових творів, апелюють до розвідок попередників, — монографія засвідчує глибоке осмислення портретного живопису та, загалом, творчості Тараса Шевченка у контексті його доби. Про Шевченка-художника написано з тією теплотою, тією любов'ю, що притаманна вченим, які все життя поклали на вітар шевченкознавства.

Багатолітня працівниця, науковець Національного музею Тараса Шевченка, директор літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка «Хага на Пріорці», ведуча радіопрограми «Жива душа поетова святая», Надія Наумова — знавець не лише найменше відомих подробиць життя і творчості Шевченка, а й тонкий інтерпретатор його слова, майстер прочитання його малярської спадщини. Дослідниця узагальнила відоме про час, географію, складні умови написання портретів, проаналізувала їхню стилістику. Назвавши особистостей із понад 150 портретів митця, дійшла висновку, що Шевченко «...здебільшого все ж малював тих, хто був йому симпатичний, кого любив і шанував» (с. 5).

Систематизувавши й умовно поділивши портретні зображення за періодами, авторка ретельно та глибоко проаналізувала їхні особливості. Словесно відтворивши мало не кожен портрет, вдалася до історії його написання та дослідження, зробила припущення, висунула власні гіпотези щодо портретів невідомих осіб і досі не віднайдених робіт Шевченка. Зокрема, з приводу олівцевого малюнка з написом «Се мій батько» та незнайденого зображення згаданого у автобіографії земляка-кріпака Івана Нечипоренка Н. Наумова обережно зауважила, спонукаючи майбутніх дослідників-шевченкознавців до пошуку: «Чи не він це (Нечипоренко. — *О. III.*) позував для

малюнок «Се мій батько», що дуже правдоподібно, адже могло бути так, що одне із його зображень нагадало Тарасові батька...» (с. 13).

Таких тонких натяків, спонук до подальшої роботи в шевченкознавчій царині монографія містить чимало. Ці зауваги, як і залучення спогадів сучасників, цитування щоденника, листів, поезії та прози Шевченка — неоціненні, бо саме так авторка створює довершений портрет самого Шевченка і його доби, тих знаменитих і звичайних, відомих і досі незнаних — усіх, кого він увічнив своїм пензлем.

Дослідниця спробувала не просто окреслити галерею портретованих Шевченком особистостей, а охопити їхні постаті, вписані в «оболонку свого часу»: «Різні за суспільним становищем, зовнішністю, характером, способом життя, ці люди, яких колись намалював художник, чимось близькі між собою. І ця близькість мабуть визначається тією симпатією, яка панувала у взаєминах між моделлю і автором...»

Вдалий портрет — це завжди розповідь про життя портретованого, походження, професію, але насамперед це — відтворення життя його душі. А ще, як твердив свого часу Оскар Уайльд, «усякий портрет, написаний з любов'ю, — це, по суті, портрет самого художника, а не того, хто йому позував». Таким постає портрет Ганни Закревської, датований груднем 1843 р., а, власне парні олійні портрети подружжя Закревських. Залучаючи до аналізу рядки листа Тараса Шевченка до Віктора Закревського (від 10.XI.1843), поезії з присвятою «Г. З.», авторка надзвичайно делікатно (на противагу тим псевдо дослідникам, які втручаються в особисте геніїв безцеремонно та грубо, трактуючи усе на власний копил) подала історію створення портретів і прокоментувала все, із ними пов'язане: «Відомо, що український поет не любив висловлюватися на інтимні теми ні в приватних розмовах з друзями, ні у творах, він згадував про свої захоплення натяками, не називаючи імен. Але поезія, написана на засланні, що починається словами: «Немає гірше, як в неволі про волю згадувать...», адресована конкретній жінці, ім'я якої заховане за криптонімом «Г. З.», що легко вгадується — Ганна Закревська» (с. 47).

Особливою теплотою позначені портрети періоду заслання, де Шевченкові було заборонено писати та малювати, але він ігнорував заборону, переважно малюючи близьких друзів і знайомих. Так з'являється живописний малюнок сепією «Серед товаришів», де впізнавані і сам Шевченко, і його польські друзі-засланці Людвіг Турно та Броніслав Залеський. Дослідниця стверджує: сепія — одна з найкращих, створених у складних похідних умовах експедиції, спорядженої для пошуків кам'яного вугілля у горах Каратау. «Але чи Шевченко малював це все заради сюжету і деталей? Він хотів увіч-

нити таким чином своїх друзів і ту мить короткого відпочинку після чергового переходу...» (с. 83).

Аналізуючи портрети, Н. Наумова зазначає, де зберігаються, кому належали, на яких виставках їх експонували. Таку скрупульозність, докладність виявляє авторка і в ставленні до написів та автографів на роботах, до найменших деталей і штрихів, які можуть пролити світло на історію створення чи атрибутування.

Дослідниця зауважує подробиці, які об'єднують роботи Шевченка, визначаючи його стиль, манеру письма, вказує на улюблені деталі та лейтмотиви. Приміром, про портрет чоловіка та дружини Якобі вона зазначає: «Портрет виконаний у листопаді, але зображено літній пейзаж. Подібне дерево бачимо у композиції «Дві дівчини» і «Старий на цвинтарі», художник просто підставляє його...» (с. 114).

Оповідуючи історію написання портрета відомого актора-трагіка Айри Олдріджа, авторка опирається на спогади дочки Федора Толстого Катерини (у заміжжі Юнге), лист Шевченка до актора Михайла Щепкіна (від 6.XII.1858), а також опубліковані враження французького поета Теофіла Готьє «Подорож у Росію» (1893). Зіставляючи дати, Н. Наумова зауважує збіг, який зворушує читача, змушує замислитися над дивовижними поворотами долі: «У серпні 1861 року Олдрідж приїхав на гастролях до Києва і грав у міському театрі, студенти Київського університету чекали його після вистави і несли на руках до готелю «Європа», де він мешкав, і це були ті самі студенти, що зустрічали у травні того ж року домовину Шевченка на Ланцюговому мосту» (с. 132).

Монографія «Особистості на портретах Шевченка» містить ґрунтовний науковий апарат: список використаної літератури, перелік ілюстрацій та скорочень, іменний покажчик, резюме англійською мовою. Ілюстрації — аналізовані портрети, віддрукувані на якісному крейдяному папері, доповнюють дослідження, дають змогу глибше осмислити прочитане.

Розвідка Надії Наумової — вагомий внесок у дослідження не тільки мистецької спадщини Шевченка-художника, це — майстерний портрет Шевченкової епохи.

*Оксана Іванівна ШАЛАК,
кандидат філологічних наук, фольклорист*

*Oksana SHALAK,
Candidate of Philological Sciences, Folklorist*

«ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ПАМ'ЯТНИК КОГОРТІ СЛОВЕСНИКІВ...»

“DOCUMENTAL MONUMENT OF THE MEN OF LETTERS COHORT...”

[рецензія на видання: Некрополь філологів — викладачів Київського Свято-Володимирського та Шевченкового університету : біографічний довідник / за ред. Г. Ф. Семенюка. — Київ : Логос, 2018. — 291 с.]

«Ой, ізгадай, друже милий
Як зі мною ти гуляв
На Скавиці, де шукав
Віщого могили!..
Ми чужих могил шукаєм
А могила знайде нас.
Коли ж прийде смертний час
Того не вгадаєм!»
Михайло Максимович

Історія створення некрополів в Україні досить давня та позначена дослідженнями І. Каманіна, М. Кутинського, Л. Проценко, В. Жадька та ін. Але ця книжка — особлива. Уперше маємо видання, укладене, так би мовити, «за цеховим» принципом: 2018 р. вийшов у світ «Некрополь викладачів філологів Київського Свято Володимирського та Шевченкового університету» — біографічний довідник (автори Григорій Семенюк, Галина Александрова, Богдана Сахно, Мар'яна Кошарська) за редакцією директора Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Г. Ф. Семенюка.

«Хто вмер і не забутий, — той безсмертний» — афоризм Лао Цзи, яким розпочинається видання, найвлучніше характеризує суть та мету цієї книги — «...вшанувати пам'ять і повернути із забуття славні імена в історії філології Київського університету від 1834 року і донині».

Відразу слід наголосити, що філологічні студії в Київському університеті були одними з визначальних напрямків його діяльності від часу заснування (1834 р.) і тримають у своїй орбіті долі таких

знаних учених як М. Максимович, М. Костомаров, П. Житецький, М. Драгоманов, М. Дашкевич, В. Перетц, Л. Булаховський, О. та А. Білецькі, М. Зеров, М. Драй-Хмара, П. Филипович, С. Маслов, Д. Чижевський та ін. Тут викладали такі світочі вітчизняної гуманітаристики як М. К. Грунський, О. К. Дорошкевич, С. О. Єфремов, Ю. О. Жлуктенко, Є. П. Кирилук, Б. Л. Коваленко, О. О. Котляревський, А. Ю. Кримський, Є. В. Литвиненко, А. М. Лобода, О. А. Назаревський, Д. С. Наливайко, І. І. Огієнко, П. М. Попов, Н. М. Раєвська, М. Русанівський, О. Н. Синявський, Є. К. Тимченко, Т. Ф. Флоринський, І. В. Шаровольський, М. К. Якубович та ін.

Від самого початку цей осередок вітчизняної науки був виражено україноцентричним у своїх дослідженнях. Уже перший ректор Університету та засновник Київської історико-філологічної школи М. Максимович відстоював самобутність української мови й автономність українців на своїй території. У подальшому необхідність заснування кафедр української мови, літератури й історії обґрунтував В. Перетц («Заснуванням нових кафедр... ми віддамо лише борг 28-мільйонному народу, на території якого ми живемо й чиею працею — значною мірою — існуємо», 1906 р.), підтримували Б. Грінченко, С. Петлюра, П. Житецький, М. Грушевський, І. Огієнко, В. Маслов, А. Дорошкевич та ін. У подальшому цей напрям студій в Університеті в різні роки його буття очолювали такі знані організатори науки й дослідники як професори В. П. Петрусь (репресований), А. О. Іщук (був репресований і реабілітований; у 1954–1956 рр. був проректором університету), М. К. Грунський, Д. В. Затонський; П. М. Федченко, Я. П. Білоштан, М. С. Грицай, П. П. Кононенко, М. К. Наєнко.

Чимало видатних діячів української культури та науки й серед випускників-філологів: письменники Максим Рильський, Микола Зеров, Павло Филипович, Микола Драй-Хмара, Богдан Антоненко-Давидович, Андрій Малишко, Леонід Вишеславський, Вадим Собко, Юрій Мушкетик, Володимир Забаштанський, Петро Сингаївський, Валентина Малишко, Володимир Підпалій, Валерія Врублевська, Василь Герасим'юк, Світлана Йовенко, Володимир Осадчий, Іван Малкович та ін.; літературознавці Г. Д. Вервес, Л. М. Новиченко, В. Г. Гримич, М. Г. Жулинський, С. П. Плачинда, П. П. Кононенко, А. П. Погрібний, В. Г. Дончик та ін.; мовознавці О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, А. Й. Багмут, О. Д. Пономарів, Т. Б. Лукінова та ін.

Відтак, видання, котре дає цілісне уявлення про огром філологічних досліджень у Київському університеті крізь призму життєписів тих, хто його, власне, й витворив, уже давно було на часі.

Сьогодні, на жаль, домінують видання, створені на пошанівок нині чинних науковців. Розмаїті ювілейні збірники та енциклопедії, що впевнено «вписують» імена живих у високу когорту «великих», стали звичними й навіть не викликають запитань у наукової спільноти. Тим радісніше було взяти до рук книгу, в якій дослідники спромоглися відсторонитися від себе та віддати шану своїм попередникам, утвердити тяглість традиції та сталість поступу у вітчизняній філології.

Авторський колектив довідника прагнув насамперед із максимальною повнотою віднайти імена філологів-викладачів, які від 1834 р. й до сьогодні викладали філологічні дисципліни в Київському університеті. Важливо, що від початку пошуку йшлося не лише про постаті «першої величини» — професорів і доцентів, а й про викладачів, аспірантів та ад'юнктів. Та ще важливіше (й складніше!) було віднайти та вказати місця поховання кожного.

На жаль, драматичний перебіг подій в Україні спричинив до того, що чимало імен і місць поховання достойників ми вже не можемо віднайти. Як справедливо зазначив голова авторського колективу професор Г. Ф. Семенюк: «На превеликий жаль, не про всіх померлих удалося зібрати потрібну інформацію. Не всі могили віднайдені, належним чином упорядковані, та й поховані ці достойники не лише на кладовищах України, а й за її межами або й узагалі загинули в тюрмах чи таборах більшовицького режиму. Тому закономірно, що не всі імена потрапили до книги, безумовно, виявляється неточності в біографічних даних, у вказівках на місця поховання тощо». Тим важливішим і значимішим стало завдання зафіксувати з науковою точністю ті відомості, котрі нині можливо вивірити й зберегти для нащадків.

Треба відзначити й вишукане метафоричне оформлення видання, камертон якому задає картина П. І. Яресько та буквене «тло» форзаців, яке на повірку перетворюється на неперервну течію прізвиськ згаданих у книзі філологів.

Зібрати інформацію, упорядкувати, структурувати та перевірити її на достовірність вартувало авторам близько двох років копійкою щоденної роботи. «Некрополь...» укладений на значній джерельній базі. До уваги дослідники брали праці попередників (близько ста видань від дореволюційних біографічних словників професорів і викладачів Університету — до ювілейних видань із його історії), засадничі роботи з української некрополістики та енциклопедичні видання. Але найбільший масив інформації вводиться до наукового обігу вперше та здобутий в ході скрупульозної тривалої роботи в архівах України.

Довідник охоплює тривалий період — більш як 180 років і містить понад 400 статей про різних людей: знаних, уславлених і зовсім невідомих широкому загалу; тих, хто, в силу обставин, обирав хибний шлях і забутих чи й знищених жорстокими 1930-ми та 1940-ми; про тих, хто присвятив життя науці, й тих, хто знайшов себе у творчості. Кожна стаття «Некрополя...» містить вивірені (часто вперше уточнені за джерелами) біографічні дані про викладача: рік і місце народження, рік і місце смерті, місце поховання, роки викладання в Київському університеті, відомості про педагогічну діяльність, основні наукові праці й особистий внесок у розвиток філологічної освіти, української науки та державності.

Біографічні статті впорядковано за абетковим принципом, що дало змогу уникнути механічного ранжування постатей, наголосити, що КОЖНИЙ із чотирьох сотень філологів, які своїм життям доклалися до розбудови наукової школи в університеті, — неповторний і важливий. Водночас таке впорядкування біографічного матеріалу дає змогу читачеві на дуже тонкому емоційному рівні осмислити глибину втрати й цінності цих людей, а також відчутти цілісність буття наукової спільноти й української гуманітаристики загалом. Читаючи «Некрополь...», мимоволі ловила себе на думці, що шукаю близьких мені людей. Ось незабутній Всеволод Якович Неділько, чий здобутки в методиці викладання української літератури й досі належно не оцінені. Ось наша казкова в прямому сенсі слова куратор — Лідія Францівна Дунаєвська, невеличка жіночка, котра власним чином зрушила в Україні, здавалося, непідйомну справу введення фольклорних та етнологічних досліджень у вузівську й академічну науку. Ось Олекса Доля — однокурсник, котрому судилося за короткий плідний вік як тому Сквороді перемеріяти Україну власним ходом у фольклорних експедиціях. А то раптом спливають імена, які прив'язують мої нинішні студії історії книги для дітей із загальною течією гуманітарного знання: Іван Багмут зримо постає старшим братом Йосипа Багмута, згадується глибоке мовознавче підґрунтя «дитячої» творчості Анатолія Костецького, аспірантське буття Ярослава Стельмаха й асистентське — Аттили Могильного...

Абсолютно правий директор Інституту філології Г. Ф. Семенюк, коли наголосив у вступному слові до видання «Вертаємо із забуття», що: «Некрополь філологів — викладачів Київського Свято Володимирівського та Шевченкового університету» є невід'ємною частиною історії не лише Київського університету — від початку його заснування до наших днів, — але й усієї України». Бо авторському колективові таки вдалося створити відчуття сув'язі, особистої причетності до Спільної Справи, котре і є, по суті, осердям всякої наукової спільноти.

У «Некрополі...» сусідять і «промовляють до живих» такі велетні філологічної науки різних поколінь як *Михайло Максимович* (перший ректор Київського університету, філолог, історик, етнограф, ботанік, поет), *Микола Дашкевич* (літературознавець, історик, фольклорист), *Володимир Перетц* (текстолог, історик і теоретик літератури), *Сергій Єфремов* (критик, літературознавець, громадсько-політичний діяч), *Федір Мищенко* (мовознавець, історик античності, перекладач), *Олександр Назаревський* (бібліограф), *Іван Нейкірх* (мовознавець, перекладач, в. о. ректора Київського університету), *Іван Огієнко* (лексикограф, політичний, громадський і церковний діяч), брати *Маслови Василь* та *Сергій* (літературознавці, етнографи), *Віктор Петров (Домонтович)* (літературознавець, письменник, філософ), *Леонід Булаховський* (мовознавець, славіст), *Олена Гнідан* (літературознавець, педагог), *Михайло Грищай* (декан філологічного факультету, літературознавець, фольклорист), *Олександр Дейч* (письменник), *Лідія Дунаєвська* (фольклорист), *Юрій Жлуктенко* (мовознавець, лексикограф, перекладач), *Ніна Жук* (літературознавець), *Дмитро Затонський* (літературознавець), *Євген Кирилюк* (літературознавець, письменник, директор Музею імені Т. Г. Шевченка), *Алла Коваль* (мовознавець, стиліст), *Степан Крижанівський* (літературознавець, поет, перекладач), *Ілля Кучеренко* (мовознавець, педагог), *Володимир Масальський* (мовознавець, педагог), *Вадим Пащенко* (літературознавець, перекладач), *Іван Пільгук* (літературознавець, письменник), *Надія Плющ* (мовознавець), *Валентина Поважна* (літературознавець), *Анатолій Погрібний* (літературознавець, письменник), *Михайло Пригодій* (батько) і *Сергій Пригодій* (син) (літературознавці), *Іван Семенчук* (літературознавець), *Всеволод Неділько* (методист, літературознавець), *Станіслав Семчинський* (мовознавець, перекладач), *Олена Таланчук* (фольклорист), *Ніна Тоцька* (мовознавець, фонетист), *Йосип Федас* (фольклорист), *Іван Шаровольський* (мовознавець, перекладач), *Леонід Шурко* (фольклорист), *Олексій Доля* (фольклорист). Відображені тут імена й долі відомих і знаних письменників (як ось: *Амвросій Метлинський* (поет, перекладач), *Освальд Бургард* (Юрій Клен, поет неокласик, перекладач), *Ярослав Стельмах* (письменник, драматург)) і тих, хто завдяки знанню мови пришвидшували перемогу в Другій світовій війні (як от: *Абрам Кашпер* (перекладач, розвідник) чи *Віктор Лазня* (письменник, перекладач)); постаті незламних духом, яких було знищено у жорстоких 30–40-х рр. (*Лідія Білозір* (мовознавець; розстріляна), *Василь Дем'янчук* (діалектолог; розстріляний), *Михайло Драй-Хмара* (письменник; концтабір ГУЛАГ, Колима), *Микола Зеров* (письменник; розстріляний), *Агатангел Кримський* (філолог сходознавець, поліг-

лот, письменник, перекладач; зник), *Євген Рихлік* (славіст, етнограф; концтабір ГУЛАГ; помер за нез'ясованих обставин), *Петро Рулін* (театрознавець, критик; загинув у таборі), *Макар Русанівський* (мовознавець, розстріляний), *Олекса Синявський* (мовознавець, розстріляний), *Павло Филипівич* (письменник; розстріляний), *Борис Якубський* (літературознавець, критик; помер у лікарні в'язниці) та імена репресованих із покаліченими долями (як ось *Всеволод Ганцов* (мовознавець, жертва сталінського терору, 17 років концтаборів ГУЛАГ СРСР), *Євген Тимченко* (санскритолог, перекладач; 5 років заслання), *Микола Туницький* (мовознавець, славіст; засуджений у «справі славістів»), *Аганій Шамрай* (літературознавець)).

Кожне прізвище — це окрема особиста історія. Є успішні, а є змучені-згорьовані чи й зовсім трагічні життєписи. Та всі ці постаті варті уваги й того, щоб про них пам'ятали. Й хоча формат книги не передбачав докладний опис життя персоналій, важливі та яскраві події кожної долі авторами висвітлено.

За словами ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Леоніда Губернського, «ця праця є добрим прикладом для колективів інших підрозділів університету, які, сподіваюся, продовжать цю копітку, але вкрай необхідну для всіх нас справу з документального увічнення пам'яті про тих, хто щоденною сумлінною працею творив і творить історію й славу університету, що має за своїх покровителів Святого Володимира та Великого Тараса».

Хочеться вірити, що справді цей добрий приклад наукового сумління, поваги й уваги до своїх попередників стане поштовхом для створення циклу Некрополів як іншими структурними підрозділами університету, так і вузами України загалом.

*Наталія Петрівна МАРЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

*Nataliia MARCHENKO,
Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow
of the Institute of Biographical Researches of VNLU*

ПРОФЕСОР МИЛИСТЮ БОГА
(до 85-річчя від дня народження
члена-кореспондента НАН України М. Й. Ядренка)

PROFESSOR BY THE GRACE OF GOD
(on the 85th anniversary of Corresponding Member
of the NAS of Ukraine M. Yo. Yadrenko)

Із Ніжином пов'язано імена багатьох видатних людей — науковців, літераторів, дипломатів, дослідників. Однією з таких видатних особистостей є член-кореспондент НАН України Михайло Йосипович Ядренко.

Народився в селі Дрімайлівка Ніжинського повіту Чернігівської губернії 16 квітня 1932 р. у селянській родині. Батьки та дід працювали в колгоспі. Виховували Михайла дід Юхим Карпович і бабуса Варвара Тарасівна, котрі привили дитині любов до рідного краю, рідної природи. У п'ять років, завдяки дідові, почав читати. Першими книжками хлопця були буквар і «Кобзар» Т. Г. Шевченка. Любов до книжки Михайло Йосипович проніс крізь усе життя. Коли йому виповнилося 7 років батьки переїхали до Ніжина.

Освіту юнак отримував спершу в Ніжинській середній школі № 1, згодом — у Чернігівській неповно-середній школі № 4. Із 1947 р. продовжив навчання у Ніжинській середній школі № 4. Закінчивши школу із «Золотою медаллю», вступив до Київського державного університету на механіко-математичний факультет.

А далі — наукова та викладацька діяльність. Член-кореспондент Національної академії наук України (з 1990 р.), завідувач кафедри теорії ймовірностей і математичної статистики механіко-математичного факультету Національного університету імені Т. Г. Шевченка (з 1961 по 1998 рр.) — видатний український математик, професор, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки.

Тридцять три роки Михайло Йосипович Ядренко завідував кафедрою теорії ймовірностей в університеті. За цей час кафедра неодноразово відзначалась як найкраща в університеті.

«Лекції Михайла Ядренка просвітлювали і розум, і серце, і душу. Його одержимість математикою збуджувала, породжувала адекватне ставлення до науки і в учнів, і в студентів. За кожним словом і формулою відчувався потужний енергетичний заряд. Михайло Ядренко володів рідкісним даром — переливати свій талант, свої знання, свої сили

й енергію в слухачів. Легко і красиво доводити навіть найскладніші теореми. І ще він був надзвичайно доброзичливим, чуйним, м'яким, добрим, уважним, лагідним у ставленні до всіх, і таким суворим і вимогливим — до самого себе». Такими словами згадує М. Ядренка доктор фізико-математичних наук, професор Національного технічного університету України «КПІ імені І. Сікорського» Н. О. Вірченко.

Під керівництвом М. Ядренка захистили дисертації 45 кандидатів фізико-математичних наук. Докторські дисертації захистили десять осіб. Майже всі послідовники, учні, колеги відзначають, що Михайло Йосипович був викладачем «від Бога». «Професор милістю Бога» — як написав про нього академік Національної академії наук України В. С. Королюк: «Він мав унікальні здібності викладача, педагога і вченого, які притягували до нього талановиту молодь. Ентузіазм Михайла Йосиповича в підготовці наукових кадрів був вирішальним для розвитку наукової діяльності нашої школи».

Великий вклад М. Й. Ядренко здійснив як організатор і незмінний голова журі в проведенні всеукраїнських математичних олімпіад.

Багато зусиль учений приклав для популяризації та поширення математичних знань, зокрема велику увагу приділяв проведенню на телебаченні науково-популярних програм із математики. Михайло Йосипович — автор численних науково-популярних книжок із математики, головний редактор збірників «У світі математики» (1969–1989 рр.), а з 1959 р. — однойменного журналу для школярів, студентів, учителів, викладачів.

Республіканська заочна фізико-математична школа під керівництвом М. Й. Ядренка виховала чималу плеяду математиків.

З 1970 р. за ініціативою М. Й. Ядренка виходить науковий журнал «Теорія ймовірностей та математична статистика», який повністю перевидається в США. Це видання відіграло значну роль у розвитку Київської наукової школи теорії ймовірностей.

Як науковець М. Й. Ядренко знаний в світі роботами з теорії випадкових полів та їх статистичного аналізу. Особливо відзначається монографія «Спектральна теорія випадкових полів», яка була перевидана англійською в США та відзначена премією Міністерства освіти України.

М. Й. Ядренко був одним з головних ініціаторів впровадження в Україні математичної спеціальності «Статистика» зі спеціалізаціями: «Фінансова і актуарна математика», «Математична економіка та екометрика», «Приклад та статистика».

М. Й. Ядренко першим в Україні почав читати лекції з математики страхування життя та теорії ризику.

Любов до книжки, до читання, привита в дитинстві дідусям, суп-

роводжувала його все життя. Ще під час окупації в Ніжині Михайло був чи не найактивнішим відвідувачем бібліотеки. Згодом інтерес молодого хлопця переключився на математику. Свого вчителя математики Григорія Миколайовича Тюпу Ядренко згадує добрим словом неодноразово. З цього часу книжки з математики стали для нього настільними. Ще навчаючись у школі, М. Й. Ядренко бере участь в математичній олімпіаді в м. Києві та посідає на ній друге місце. Але сам Ядренко свою роботу оцінив як невдалу, бо з п'яти завдань вірно розв'язав тільки чотири і тому навіть не намагався дізнатися про остаточні результати. І тільки вступивши до університету, дізнався про свій успішний дебют.

Про надзвичайну скромність цієї людини говорить і такий факт: на четвертому курсі його курсова робота містила низку нових формул для ймовірності випадкових подій, пов'язаних із випадковими блуканнями. Ця робота була опублікована в університетському журналі. Згодом окремі з цих формул перевідкривались іншими дослідниками. І перша стаття Михайла Йосиповича, і статті інших дослідників на цю тему з викладенням матеріалу зберігаються в Ніжинському краєзнавчому музеї.

Після смерті М. Й. Ядренка, 28 вересня 2004 р., кафедра теорії ймовірностей Київського національного університету імені Т. Шевченка провела міжнародну наукову конференцію «Сучасна стохастика: теорія застосування», присвячену пам'яті М. Й. Ядренка, був виданий бібліографічний показник його праць із нарисами життя та творчості. На механіко-математичному факультеті КНУ відкрита меморіальна аудиторія М. Й. Ядренка.

Дочка нашого земляка — Ольга Михайлівна Ядренко, вшановуючи пам'ять батька, передала до Ніжинського краєзнавчого музею його документи, нагороди, статті. І ми щиро вдячні Ользі Михайлівні за такий щедрий дар на згадку про чудову людину, видатного вченого, члена-кореспондента Національної Академії наук України, професора, Лауреата Державної премії України в галузі науки та техніки, автора більш ніж 250 наукових праць, 24 підручників і навчальних посібників.

*Тетяна Олександрівна ДІДЕНКО,
науковий співробітник
Ніжинського краєзнавчого музею імені І. Спаського*

*Tetiana DIDENKO,
Research Fellow of
I. Spassky Local History Museum of Nizhyn*

ОЛЕКСАНДР ЛЬВОВИЧ КВІТКА
(до 95-річчя від дня народження)

OLEKSANDR LVOVYCH KVITKA
(on the 90th anniversary)

Олександр Львович Квітка — доктор технічних наук, професор кафедри динаміки та міцності машин і опору матеріалів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (1948–1979), старший, згодом — провідний науковий співробітник, завідувач лабораторії, завідувач відділу математичного моделювання та обчислювальної техніки Інституту проблем міцності (ІПМіц) Академії наук України (1966–1999). Лауреат державних премій у галузі науки і техніки УРСР (1980) та СРСР (1982). Член Національного комітету України з теоретичної та прикладної механіки (з 1994 р.). Член редколегії журналу «Проблеми прочності», що видається у США під назвою «Strength of Materials» (з 1971 р.).

Народився Олександр Львович 31 липня 1922 р. у родині випускника Київського політехнічного інституту, інженера-залізничника — начальника мосторемонтного потягу. Після закінчення з відзнакою школи та Київського інженерно-будівельного інституту, його у 1947 р. залишили працювати старшим лаборантом на кафедрі будівельної механіки. Ще студентом Олександр почав займатися науковою роботою, робив доповіді на наукових конференціях і отримував схвальні відгуки. Найбільш значні його студентські роботи були пов'язані з розробкою ефективних чисельних методів розрахунку пластин за методом скінченних різниць. А дипломна робота з розрахунку та конструювання великопрогінного мосту з попередньо напруженого залізобетону була на той час дуже новаторською.

Із січня 1948 р. розпочався більш ніж тридцятилітній шлях ученого в Київському політехнічному інституті. Олександр Квітка вступає до аспірантури при кафедрі опору матеріалів, а після її закінчення в 1950 р. стає асистентом кафедри. У 1952–1957 рр. він працював на

чальником учбової частини КПП. Згодом — старшим викладачем, доцентом, професором. У 1961 р. захистив кандидатську, а в 1985 р. — докторську дисертацію. У КПП розпочалася також його багаторічна співпраця з академіком Г. С. Писаренком.

Наукова робота О. Л. Квітки була присвячена фундаментальним проблемам теорії пружності: отриманню нових загальних рішень для вісесиметричної задачі, розвитку методів чисельного аналізу напружено-деформованого стану складних елементів машин і апаратів та створенню відповідного програмного забезпечення для сучасних ПЕОМ. Він удосконалив методи розрахунку оболонкових конструкцій із крихких неметалічних матеріалів.

Водночас Олександр Львович Квітка був одним із найактивніших співробітників кафедри. Коли йшлося про організацію учбового процесу підготовки висококваліфікованих інженерів. Він систематично використовував в учбовому процесі нові методики викладання матеріалу та контролю знань студентів із використанням спеціальної техніки (на той час це були машини типу «Ласточка»), був одним із перших, хто почав широко використовувати ЕОМ.

О. Л. Квітка постійно й активно брав участь у вирішенні питань підготовки спеціалістів для потреб науки та виробництва. У другій половині 60-х рр. минулого століття в країні стала відчуватися нестача наукових кадрів, які б володіли сучасними методами розрахунків на міцність, а на Заході, особливо в Сполучених Штатах, бурхливо розвивалося використання методу скінченних елементів. Разом із академіком Г. С. Писаренком і доктором технічних наук Е. С. Уманським О. Л. Квітка ініціював створення у КПП спеціальності «Динаміка і міцність машин», долучивши до підготовки студентів провідних учених України. Молоді спеціалісти мали високий рівень теоретичної підготовки, вміння використовувати чисельні методи за допомогою ЕОМ. Олександр Львович підготував і читав курс «Методи вирішення задач механіки на ЕОМ» і став куратором першої групи ДПМ-1, яка почала навчання в 1970 р.

Колишній студент цієї групи С. В. Кобельський згадує: *«Після нетривалого знайомства з нами Олександр Львович, чи як його практично відразу стали називати, «Львович», почав шукати здатних займатися програмуванням. Для цього він спочатку організував факультативні заняття, на яких розповідав про сучасні мови програмування, вчив і допомагав робити перші кроки в написанні простих програм. Як досвідчений педагог, він розумів, що справжній інтерес можна пробудити, тільки поєднавши теорію з практикою. Тому, користуючись своїм службовим становищем завідувача лабораторією чисельних методів Інституту проблем міцності АН*

УРСР, після заняття возив нас у ІІМіц, де ми мали можливість запускати на розрахунок свої програми на ЕОМ МИР-1 і МИР-2. Важко передати ті почуття, які ми відчували, отримуючи правильні відповіді рішень своїх задач. При цьому Львович радів не менше будь-кого з нас.

Наприкінці 1972 р. Олександр Львович запропонував декільком відібраним ним студентам підготуватися і зробити доповіді на засіданні кафедри. Кожному було видано завдання, вимагалось написати програму, розв'язати тестовий приклад, підготувати плакат і виступити з повідомленням. Звичайно, з нами були проведені тренування. Але неможливо передати словами те, в яку атмосферу ми поринули. Слухати нас зібралася уся кафедра — Г. С. Писаренко, професори, доценти, аспіранти. Якоюсь мірою це засідання вирішило чиясь долю. В усякому разі, до четвертого курсу я був вже своїм в лабораторії, мене активно залучали до виконання робіт і я твердо знав, що після інституту піду працювати саме сюди».

Передачу знань і досвіду молодому поколінню Олександр Львович вважав своїм головним завданням. Він є одним зі співавторів підручника «Сопротивление материалов», який був рекомендований міністерством вищої та середньої освіти Радянського Союзу як базовий і витримав п'ять перевидань. Завдяки методиці викладання матеріалу, що відповідала ходові реального учбового процесу та полегшувала його засвоєння студентами, підручник був розповсюджений в усьому Радянському Союзі. У 1980 р. його 4-те видання було удостоєне Державної премії України в галузі науки та техніки.

За часів незалежної України підручник «Опір матеріалів» був двічі перевиданий українською мовою — у 1993 та у 2004 рр. Олександр Львович фактично самостійно переклав його. Досі цей посібник є найкращим із опору матеріалів в Україні та залишається базовим для відповідних спеціальностей у більшості університетів.

Із 1966 р. О. Л. Квітка працював в Інституті проблем міцності Академії наук України, де за сприянням Г. С. Писаренка у 1976 р. створив лабораторію математичного моделювання та обчислювальної техніки. У 1978 р. її було перетворено у відділ, завідувачем якого Олександр Львович був обраний у 1979 р. У 1982 р. йому як членові авторського колективу монографії «Міцність матеріалів і елементів конструкцій в екстремальних умовах» присуджено Державну премію СРСР в галузі науки та техніки.

Заслугують на увагу роботи О. Л. Квітки, виконані у творчій співдружності з ученими та знаними науковими колективами провідних наукових центрів колишнього Радянського Союзу та зарубіжних країн. Визнаним є його доробок у розробці методик, алгоритмів

і програмних комплексів, а також створенні бази даних фізико-механічних властивостей матеріалів і відповідних експертних систем для оцінки довговічності та прогнозування ресурсу елементів конструкцій машин, що експлуатуються за умов складного термомеханічного навантаження. Особливо плідною при розробці вказаних проблем була багаторічна співпраця О. Л. Квітки з провідними науковими колективами Чехії, зокрема, з Державним дослідницьким інститутом машинобудування, з дослідницьким інститутом енергетичного обладнання, з концерном «ЧКД Прага», Брненським машинобудівним заводом.

Отримані результати лягли в основу низки нормативних матеріалів та узагальнюючої монографії, виданої у співдружності з відомим чеським вченим Боржевоєм Поспішилом — фахівцем у галузі міцності в машинобудуванні, розробки алгоритмів і програмних комплексів для розрахунків довговічності елементів конструкцій енергетичного обладнання. Творча співпраця цих двох учених була взірцем для молоді, адже О. Л. Квітка був фактичним керівником і куратором цієї співпраці для групи науковців різних підрозділів Інституту проблем міцності.

Олександр Львович завжди приділяв значну увагу публікації результатів наукових досліджень, особливо молодими вченими. За його безпосередньої участі в ППМіц наприкінці 70-х та на початку 80-х рр. минулого сторіччя видавався щорічний збірник «Алгоритмы и программы по исследованию напряженно-деформированного состояния и расчета на прочность элементов конструкций», де публікувалися аспіранти та вчені Інституту. Узагальнюючі результати досліджень опубліковувалися також у журналі «Проблемы прочности», що перекладається англійською мовою у Сполучених Штатах.

Із цим виданням пов'язаний дуже показовий епізод. На початку 90-х рр. минулого сторіччя, коли Україна вже стала вільною, до Інституту зателефонували із США. Дзвонив професор Еліаху Захаві, котрий упродовж багатьох років стежив за публікаціями О. Л. Квітки, бо займався практично тими самими науковими питаннями. Вийшовши на пенсію, він вирішив відвідати Європу і, за власним зізнанням, не міг відмовити собі у задоволенні особисто познайомитися зі своїм українським колегою — Олександром Львовичем. Це була дуже цікава зустріч двох людей, двох учених, кожен із яких упродовж багатьох років сумлінно та наполегливо працював заради зміцнення обороноздатності своєї держави.

Олександр Львович раптово пішов із життя 27 вересня 2011 р., менше року не доживши до свого 90-річчя.

У пам'яті колег та учнів він залишився не тільки як блискучий фахівець, а насамперед як людина великої світлої душі. За словами одного з колишніх студентів, «...він з тих людей, які залишаються в пам'яті на все життя, забути їх не можливо!»

Друг і соратник ученого академік Г. С. Писаренко свого часу зауважив: *«Із вчених, із якими мені довелося співпрацювати більше інших, слід назвати професора, доктора технічних наук Олександра Львовича Квітку, провідного наукового співробітника, лауреата Державних премій колишнього СРСР і України. Ось вже більше 48-ми років я маю задоволення пліч-о-пліч працювати з цим розумним, розсудливим ученим. Тривалий час ми з ним працювали в КІІ. З початку 1966 р. О. Л. Квітка працює в Інституті проблем міцності АН України, у формуванні якого брав певну участь, будучи ще співробітником КІІ. О. Л. Квітка одним із перших у м. Києві фахівців почав використовувати ЕОМ для розв'язання задач міцності. В особі О. Л. Квітки ми маємо дуже досвідченого лектора з питань механіки деформованого твердого тіла, співавтора підручників із опору матеріалів, що зарекомендували себе та витримали шість видань, а також капітальних монографій із міцності матеріалів і елементів конструкцій в екстремальних умовах».*

О. Л. Квітка автор (співавтор) понад 100 наукових праць, серед яких чотири монографії та підручник для вузів. Його ідей досі надиhaють виховані ним покоління дослідників, а розробки та розрахунки широко застосовуються у практиці життя.

Основні наукові праці О. Л. Квітки:

1. Сопротивление материалов : учебник для вузов / Г. С. Писаренко, В. А. Агарев, А. Л. Квитка и др. (1-е изд. Киев : Гостехиздат УССР, 1963. – 792 с. ; 2-е изд. Київ : Техніка, 1967. – 792 с. ; 3-е изд. Киев : Вища шк., 1973. – 672 с. ; 4-е изд. Киев : Вища шк., 1979. – 696 с. ; 5-е изд. Киев : Вища шк., 1986. – 775 с.). *Опір матеріалів* / Г. С. Писаренко, О. Л. Квітка, Є. С. Уманський. (1-е вид. Київ : Вища шк., 1993. – 656 с. ; 2-е вид. Київ : Вища шк., 2004. – 656 с.).
2. Прочность материалов и элементов конструкций в экстремальных условиях : в 2 т. / АН УССР. Ин-т пробл. прочности. – Киев : Наук. думка, 1980. – Т. 2 : / Г. С. Писаренко, А. Л. Квитка, И. А. Козлов и др. – 772 с.
3. Прочность и долговечность элементов энергетического оборудования / Б. Поспишил, А. Л. Квитка, Г. Н. Третьяченко и др. – Киев : Наук. думка, 1987. – 216 с.

4. Развитие и приложение численных методов исследования напряженно-деформированного состояния и расчета на прочность конструктивных элементов сложного очертания при силовых и тепловых воздействиях : автореф. дис. ... доктора техн. Наук / Квитка А. Л. ; АН УССС. Ин-т пробл. Прочности. – Киев, 1985. – 33 с.

*Олександр Олександрович КВИТКА,
кандидат хімічних наук,*

*доцент Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;*

*Сергій Володимирович КОБЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат технічних наук,*

*старший науковий співробітник
Інституту проблем міцності НАН України*

Oleksandr KVITKA,

Candidate of Chemical Sciences,

Associate Professor of the National Technical University of Ukraine

“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”;

Serhii KOBELSKYI,

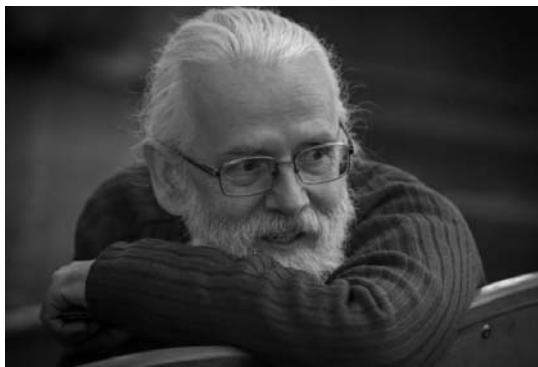
Candidate of Technical Sciences,

Senior Research Fellow

*of G. S. Pisarenko Institute for Problems of Strength of the NAS of
Ukraine*

НА ЗГАДКУ ВІДОМОГО
УЧЕНОГО-ЕТНОГРАФА, ФОЛЬКЛОРИСТА
ОЛЕКСІЯ ЛЕОНТІЙОВИЧА ДОЛІ
(ОТЦЯ НЕСТОРА)

IN MEMORY OF FAMOUS ETHNOGRAPHY
SCIENTIST, FOLKLORIST
OLEKSII LEONTIIOVYCH DOLIA
(FATHER NESTOR)

*Доле-доле, де ти є?
Чи за морями, чи за горами, чи за лісами?..*

Нема тепер Долі...

У віці 53 років після важкої хвороби пішов із життя Заслужений працівник культури України, директор Центру фольклору та етнографії Інституту філології Київського університету імені Тараса Шевченка, відомий учений-етнограф, фольклорист Олексій Леонтійович Доля.

Олексій Леонтійович Доля народився 17 січня 1964 р. у селі Плішивці Гадяцького району Полтавської області в родині землеробів, залюблених в народну творчість та рідну землю, — Катерини Федорівни та Леонтія Івановича.

Олекса Доля закінчив філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка у 1989 р. З 1987 р. по 2008 р. працював на посадах молодшого, старшого та провідного наукового співробітника-етнографа та на посаді заступника директора з на-

уково-організаційної роботи в Державному музеї народної архітектури та побуту України. За цей час організував і здійснив десятки етнографічних експедицій у різні регіони України. Ним зібрано тисячі етнографічних експонатів, опубліковано низку науково-популярних статей, присвячених різним аспектам музейної справи та розвитку народних промислів в Україні.

За роки збирацької, наукової та популяризаторської діяльності Олексієм Долею було проведено понад сотню виставок декоративно-ужиткового мистецтва, організовано та проведено близько десяти етнофестивалів («Червона Рута», «Країна мрій», «Свірж», «Жили-були», «Калина об Різдві»). Він є автором проекту «Українська традиційна іграшка та лялька», який протягом десяти років презентувався виставками у Києві, Луганську, Вінниці. Його зусиллями було повернуто загалу знання про український ляльковий вертеп. У 2015 р. в Українському Домі організував всеукраїнську виставку українського традиційного одягу «Благословенна Україна». О. Доля був незмінним науковим консультантом телепередач із народної творчості, зокрема проектів «Майстер-клас з Наталкою Фіцич», «Культ предків», документальних фільмів «Консонанс», «Наворожити долю», «Спадок нації», а також комп'ютерної гри «Лісова пісня» та анімаційного фільму «Мавка». До останніх днів надавав наукові консультації авторському колективу, який працює над створенням повнометражного документального фільму «Соловей співає», присвяченому українській мові та проблемі русифікації українського суспільства.

Олекса Доля шляхом науково-пошукової роботи створив найбільшу в Україні базу даних про народних майстрів традиційних ремесел, популяризував відновлення традиційних культурних практик через майстер-класи.

За значний особистий внесок у збереження та популяризацію історико-культурної спадщини України, розвиток музейної справи, високий професіоналізм Указом Президента від 17 травня 2006 р. Олексію Долі присвоєне почесне звання «Заслужений працівник культури України».

Упродовж 2008–2010 рр. О. Доля був членом Колегії Міністерства культури та туризму України та радником Міністра культури та туризму з питань народної культури.

З 1 вересня 2009 р. О. Доля працював на посаді провідного спеціаліста-етнографа, а від січня 2011 р. та до останніх днів свого життя обіймав посаду директора Центру фольклору та етнографії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Займався польовою фольклористикою. Його власні архіви містять тисячі фольклорних зразків із різних регіонів України, які чекають на документування та публікацію. З-поміж різних жанрів усної словесності особливу зацікавленість фольклориста становила народна псалма. Саме з його ініціативи при Центрі фольклору та етнографії було створено фольклорний гурт «Стодивниця» (художній керівник — Ірина Барамба), який повернув до життя численні забуті зразки народної псалми із записів Олекси Доли, здійснених на його малій Батьківщині та в Красній Слобідці неподалік Обухова.

У березні 2017 р. світ побачила збірка «Казки кримських татар» (видавництво «Веселка»), упорядником якої став Олексій Доля.

Від початку російсько-української війни Олекса Доля допомагав пораненим захисникам Вітчизни, 30 листопада 2017 р. був відзначений премією громадської організації «Євромайдан SOS» — «Волюнтер року».

17 листопада 2017 р. в Михайлівському Золотоверхому монастирі Олексій Доля прийняв чернецтво з іменем Нестор.

Хвороба, з якою Олекса Доля боровся останні місяці, на жаль, перемогла. 4 грудня 2017 р., на Третю Пречисту, полетіла душа Доли у засвіти шукати небесної долі...

До останнього Олекса Доля залишався відданим своїй справі, й до останнього чернець Нестор молився за долю України та її народу.

*Від імені колективу кафедри фольклористики та
Центру фольклору та етнографії Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Олена Петрівна ІВАНОВСЬКА*

*On behalf of the team of the Department of Folklore Studies and
the Center of Folklore and Ethnography of the Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Olena IVANOVSKA*

БІОГРАФІКА
У ВІТЧИЗНЯНОМУ
НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

*Секція 5 Міжнародної наукової
конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація.
Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек»
(Київ, 3–5 жовтня 2017 р.)*

BIOGRAPHICAL STUDIES
IN THE NATIONAL SCIENTIFIC
AND INFORMATION SPACE

*Section 5 of the International scientific
conference “Library. Science. Communication.
Strategic tasks of scientific libraries development”
(Kyiv, October 3–5, 2017)*

5 жовтня 2017 року як один із заходів Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» відбулося засідання Секції 5 «Біографіка у вітчизняному науково-інформаційному просторі», яку організував Інститут біографічних досліджень НБУВ. До програми роботи Секції було включено 24 доповіді та повідомлення науковців, бібліотечних і музейних працівників, викладачів вищих навчальних закладів з різних міст України — співробітників НБУВ, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного, Інституту історії України НАН України, Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України (Дніпро), Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Г. Спаського, Житомирського державного університету імені Івана Франка та ін. У засіданні також взяли участь співробітники наукових бібліотек Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та Національного авіаційного університету.

Секційне засідання відкрив генеральний директор НБУВ, директор Інституту біографічних досліджень, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор **Володимир Іванович Попик**. У своєму вступному слові він, зокрема, наголосив, що ук-

раїнська біографіка за роки незалежності вийшла з тяжкої ситуації ідеологічних утисків, переживши кілька дуже складних і болісних етапів відродження. Невпинне зростання читацького інтересу до біографіки свідчить про її велику роль у піднесенні інтелектуальних і духовних інтересів наших співвітчизників, у розвиткові людського капіталу українців. Беззаперечним завоюванням років незалежності є становлення біографістики як самостійної, повнокровної наукової дисципліни, хоча в теоретичному, методичному і прикладному плані вона ще не вийшла на постановку і вирішення усіх завдань, які ставить перед нею суспільний і гуманітарний розвиток. Найважливішими з них є звернення до широких проблем і узагальнень, з опертям на уявлення про весь діапазон сучасних досліджень і публікацій, до методики сучасного біографічного письма, до впровадження принципово нових концептуальних підходів у сфері формування електронних ресурсів біографічної інформації.

Лариса Іванівна Буряк, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, у доповіді *«Український біографічний дискурс у просторі революційних трансформацій (1917–1920-ті роки)»* зазначила, що використання сучасних методів дослідження дозволяє репрезентувати український біографічний дискурс, що з'явився на хвилі Української революції (1917–1921 рр.), як історико-біографічний і соціокультурний феномен. Основна увага у доповіді була приділена трьом аспектам: біографічний дискурс як простір комунікації; біографія як «текст впливу»; біографічний дискурс як мозаїчне полотно. Доповідач наголосила, що конструкція біографічного дискурсу та його трансформації були зумовлені низкою чинників, ключовими серед яких постають час (зміна політичної ситуації), простір (Харків — політична столиця; Київ — культурна столиця), локуси («Книгарь», «Україна», «Червоний шлях», «Життя й Революція» тощо).

Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлана Миколаївна Ляшко** перекинула місток *«Від короткого курсу історії ВКП(б) до сучасного російського культурно-історичного „стандарту“*», який не може не справляти значний вплив на розвиток російської гуманітаристики та освітньої й інформаційної політики, а отже і на сферу біографічних досліджень, напрями і способи подання у літературі та електронних інформаційних ресурсах пропагандистської історико-біографічної інформації, зокрема тієї, що безпосередньо торкається українських сюжетів та проблем. Дослідниця встановила зв'язок між двома фак-

тами, розділеними майже 70 роками: у 1938 р. ухвалено «Історію ВКП(б). Краткий курс», а у 2017 р. завершується підготовка російського «Історико-культурного стандарту» — основного компонента «Концепции нового учебно-методического комплекса по отечественной истории», розробленої для середніх шкіл РФ. Ці дві події демонструють дивовижні феномени: підходи до філософії історії тожні в обох текстах, а зміст сучасного стандарту заснований на принципах організації історичної науки 1930-х рр. С. М. Ляшко зауважила, що прийняття такого документу є спробою в Росії уніфікувати та поширити у суспільстві директивно унормовані оцінки історичного процесу, що матиме великий вплив на формування свідомості ряду наступних поколінь росіян.

Розкриваючи тему свого виступу *«Історичні діячі початку ХХ ст. у вітчизняній біографіці для дітей»*, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталія Петрівна Марченко** продемонструвала презентацію *«КУЛЬТ чи КУЛЬТУРА: постать у біографіці для дітей»*. На яскравих прикладах дослідниця показала, як саме формувався в дитячій книзі культ особи (в даному разі «Леніна») та чим такий шлях відрізняється від європейських моделей творення пізнаваних постатей культури в новітній біографіці для дітей. Також Н. П. Марченко вказала на кардинальні відмінності у формуванні в дитячій уяві образу діяча в межах тоталітарних і демократичних систем, а також наголосила, що створення багатоваріантної розмаїтої галереї видатних постатей українських державотворців і культурних діячів є нині першочерговим завданням держави.

Валентина Теодорівна Петрикова, кандидат історичних наук, доктор філософії, докторант НБУВ, свій виступ *«Біографічна традиція в науковій спадщині М. І. Ясинського: сторінки історії української біографістики»* присвятила видатному бібліологу, який розпочав свою наукову діяльність в період Української революції. Доповідач зосередила увагу на невідомих сторінках біографії вченого початку його наукової діяльності в Кам'янці-Подільському; охарактеризувала публікації його робіт з проблематики створення біографічних та біобібліографічних праць за 1923–1967 рр., зробивши акцент на тих, що були опубліковані вченим в період його завідування відділом «Україніка» Всенародної бібліотеки України при УАН у 1923–1933 рр.; проаналізувала внесок М. І. Ясинського в розробку терміносистеми біографістики; розкрила значення його наукової монографії «Михайло Комаров» для сучасної практики біографічних та бібліографічних досліджень.

У своїй доповіді *«Місце і роль біобібліографічної діяльності в стратегії розвитку сучасних бібліотек»* кандидат історичних наук, завідувач відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олег Миколайович Яценко** зазначив, що бібліотеками України акумульовано значний досвід підготовки і видання біобібліографічної продукції, але разом з тим інформаційно-бібліотечне забезпечення біобібліографічної діяльності, з різних причин, є незадовільним. Доповідач запропонував методичні прийоми формування та актуалізації національного біобібліографічного ресурсу засобами електронних інтегрованих баз даних, технологію його формування бібліотеками України та наголосив, що прообразом загального (універсального) біобібліографічного словника може бути електронний Український національний біографічний архів, над створенням якого працюють в Інституті біографічних досліджень НБУВ.

Валерій В'ячеславович Томазов, кандидат історичних наук, завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, у своїй доповіді *«Бердянські купці Коралі: доля грецького роду»* висвітлив історію старовинного та впливового аристократичного роду, що походив з острова Хіос в Егейському морі та представники якого оселилися у першій половині XIX ст. у Бердянську. На новій батьківщині вони, як і більшість їхніх земляків, займалися торгівлею та фінансовими операціями, здобувши значні матеріальні статки. Із цього роду походили також відомі громадські діячі, революціонери, актори, зокрема видатна балерина Віра Караллі.

Науковий співробітник відділу фондів Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Г. Спаського **Світлана Вікторівна Рой** виступила з повідомленням *«Науково-педагогічна та громадська діяльність професорсько-викладацького складу Ніжинського інституту народної освіти (1922–1933 рр.): характеристика джерел та сучасна історіографія»*, у якому розглянула основні джерела з вивчення біографій представників викладацького корпусу ніжинської вищої школи, зокрема проаналізувала наявну архівно-документальну та науково-студійну базу, присвячену основним аспектам їхньої діяльності.

Науковий співробітник відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків НБУВ **Микола Андрійович Воробей** презентував *«Сучасні біобібліографічні видання Австрії»* з фонду залу «Австрійська бібліотека» при НБУВ. Ці видання надходять до бібліо-

теки починаючи з 1990-х рр. і на сьогодні складають кілька фундаментальних зводів, у т. ч. 14 томів «Österreichisches Biographisches Lexikon 1850–1950», підготовленого Австрійською академією наук.

Обмеженість часу не дозволила виступити усім доповідачам, але їхні доповіді теж заслуговують на увагу, отже подаємо їх короткий виклад.

У доповіді **Березівської Лариси Дмитрівни**, члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора, директора Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, «*Постаті діячів освіти Української революції на шпальтах журналу «Вільна українська школа» (1917–1920 рр.)*» на основі аналізу колекції журналу «Вільна українська школа» (1917–1920) доведено, що він є цінним джерелом досліджень різних проблем історії української та зарубіжної освіти, зокрема педагогічної біографіки доби Української революції (1917–1921). Аргументовано, що часопис презентує біографічну інформацію про відомих, малознаних чи невідомих педагогів, освітніх діячів доби Української революції, напрями, зміст і особливості їхньої діяльності. Він відіграв важливу роль у консолідації культурно-просвітницької, педагогічної громадськості довкола ідеї створення національної освіти на основі найкращого вітчизняного та європейського досвіду.

Любовець Надія Іванівна, кандидат історичних наук, завідувач відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, розкрила «*Мемуарну складову періодичних видань УАН–ВУАН*». Доповідач зауважила, що еволюція української мемуаристики першої третини ХХ ст. була тісно пов'язана з розвитком академічної науки в Україні в цілому та відбувалася в умовах «золотої доби» української історичної науки, яка досягла світового рівня, перетворилася на складову національної свідомості та націотворчого процесу. В цей час УАН–ВУАН та її відділи організаційно оформлювалися, розгорнули діяльність постійні комісії та формувалися різноманітні науково-видавничі проекти. До одних з таких проектів належить видання збірника «За сто літ», який продовжив традицію друкування матеріалів з громадського, культурного і літературного життя України ХІХ – початку ХХ ст. Мемуарна складова збірника містила власне спогади, автобіографії та щоденники. На провідний орган Історичної секції Української Академії наук був перетворений часопис «Україна», у якому запроваджено практику підготовки спеціальних випусків, присвячених вшануванню пам'яті видатних діячів національно-культурного відродження ХІХ – по-

чатку ХХ ст. Насамкінець Н. І. Любовець зазначила, що загалом видання УАН–ВУАН містили значну частину мемуарів, які можна розглядати як історичні джерела.

У доповіді *«Біографічний потенціал інформаційних ресурсів університетських бібліотек України»* Міщука Сергія Миколайовича, доктора історичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, та Міщук Галини Анатоліївни, кандидата історичних наук, доцента кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка, зазначено, що специфіка діяльності університетських бібліотек України в галузі біографіки та біобібліографії полягає в тому, що свої зусилля вони зосередили на створенні віртуальних ресурсів, присвячених спадщині засновників вищих навчальних закладів, їх відомих вихованців, розкритті наукових здобутків професорсько-викладацького складу, а також досягнень провідних учених-сучасників. Зроблено висновок, що університетські бібліотеки України ще не вийшли на високий рівень реалізації власних науково-дослідницьких можливостей у сфері біографіки та біобібліографії, але зауважено, що нині, коли відбувається перехід до наступного етапу формування електронних біографічних ресурсів, позначеного розбудовою динамічно наповнюваних баз історико-біографічної інформації, значну роботу в цьому плані здійснюють поряд з провідними бібліотеками України й університетські бібліотеки.

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ Патик Вікторія Василівна зупинилась на питанні *«Епістолярні джерела як форма соціальної комунікації»*. Зокрема, вона зазначила, що важливе місце в дослідженнях науковців посідає вивчення епістолярних джерел. Значне зацікавлення епістолярними джерелами пояснюється великою інформативною насиченістю листів і, разом з тим, далеко не повним та надто вибірковим залученням їх до наукового обігу. Доповідач зауважила, що розрізняють кілька видів листування (офіційне, приватне, публіцистичне), розкрила напрями роботи дослідників з епістолярними джерелами і зробила висновок, що лист — це багатогранне джерело, в якому поєднується інформація особистого характеру з важливими історичними фактами, розкривається особистість автора листа, його людські якості; що з плином часу незмінними залишаються важлива соціокомунікативна функція та історична цінність епістолярних джерел для сучасних дослідників.

«Сучасна журнальна наукова періодика України як джерело біографічної інформації» була предметом дослідження молодшого наукового співробітника відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Котлярової Тетяни Володимирівни**. Зокрема, вона зазначила, що більшість журналів НАН України, особливо гуманітарного профілю, мають у своїй структурі одну-дві спеціальні рубрики, які подають біографічні матеріали щодо вітчизняних і зарубіжних учених — від корифеїв минулого до сучасних трудівників науки. Цим матеріалам притаманна певна жанрова різноманітність (статті, замітки, спогади, некрологи), натомість присвячені вони переважно ювілеям і вшануванню пам'яті. В цілому ця інформація становить значний інтерес для біографіста.

Вернік Юлія Вікторівна, науковий співробітник відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, розглянула питання *«Соціальні мережі в діяльності науковця-біографіста»* та дійшла висновку, що сучасні комунікаційні засоби є суттєвим безпосереднім чинником діяльності науковця-біографіста. Завдяки ним видозмінюється сам процес вироблення (отримання) наукового знання. Поєднання традиційних форм взаємообміну науковою інформацією та новітніх (соціальних мереж, спільнот, форумів, онлайн-конференцій, професійних мереж, блогів) створює єдиний інформаційний науково-культурний та комунікаційний простір, перетворюючи саму біографічну інформаційну справу як на організаційному, так і на науковому й технічному рівнях. Мережева структура генерації та використання біографічної інформації дає можливість простежити основні етапи дослідницької роботи, зокрема постановку задачі, аналітику, збір інформації, опрацювання матеріалу й створення наукового продукту, його апробацію, поширення у науковому середовищі та популяризацію у публічному просторі.

У доповіді **Супронюк Оксани Костянтинівни**, кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ, *«Бібліолог Володимир Дорошенко — творець української науки в діаспорі»* представлено поки що мало вивчений творчий і науковий спадок В. Дорошенка (1879–1963) — він почав уводитися в науковий обіг зі здобуттям Україною незалежності. В. Дорошенко був однією з яскравих постатей української інтелектуальної еміграції — людина енциклопедично різностороння, джерелознавець, дослідник історії культури й літератури, бібліолог, громадський і політичний діяч. З його іменем пов'язані фундаментальні українські бібліографічні проекти, в тому

числі здійснені українською еміграцією після Другої світової війни. Як бібліограф він заклав основи наукового бібліографування творів видатних українських письменників, своєю працею створив фундаментальну джерелознавчу базу для наукового опису і систематизації досліджень у цій галузі. Джерелознавчі, історико-культурні та книгознавчі праці В. Дорошенка є вагомим внеском у створення джерельної бази української науки. Вони мають бути належно вивчені й поціновані.

Кучеренко Світлана Володимирівна, заступник голови правління Благодійного фонду ім. Івана та Юрія Лип (Одеса), у доповіді *«Біобібліографічне дослідження творчої спадщини Юрія Липи»* зупинилася на історії створення біобібліографічного збірника, присвяченого 100-річчю перших публікацій Ю. Липи. Мета порахувати загальну кількість творів письменника привела до різнопланового дослідження його творчості. Задуманий поділ на прижиттєві й помертні видання доповнився трьома покажчиками — алфавітним, хронологічним і тематичним з вибірковою вебліографією, кількома першодруками та неவிпадковими передруками творів Ю. Липи. До збірника, крім дослідження про сімейне видавництво Лип, також були вміщені розвідки про недописану книгу «Життєпис України», епістолярій і переклади Ю. Липи, знахідки і втрати в царині Липіани. У підсумку роботи з'явився есей про єдність творчості митця-медика-мислителя.

«Сторінки біографії члена-кореспондента НАН України М. Й. Ядренка (до 85-річчя від дня народження)» були висвітлені науковим співробітником Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Г. Спаського **Діденко Тетяною Олександрівною**. Вона зупинилася на окремих фактах особистого життя, наукової, викладацької, просвітницької, громадської діяльності видатного вченого, члена-кореспондента Національної Академії наук України, професора, Лауреата Державної премії України в галузі науки та техніки, автора більш ніж 250 наукових праць, 24 підручників і навчальних посібників Михайла Йосиповича Ядренка.

Мироненко Дмитро Олександрович, завідувач відділу бібліографічної та довідково-інформаційної роботи Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки (ДНАББ) імені В. Г. Заболотного, у повідомленні *«Персональні біобібліографічні покажчики про зодчих як інструмент дослідження життя та діяльності фахівців галузі»* поінформував про те, що ДНАББ ім. В. Г. Заболотного виконує значну роботу щодо відкриття власних фондів і надання широкій громадськості інформації про українських архітекторів. Для цього в бібліотеці здійснюється низка заходів, серед

яких — видання біобібліографічних покажчиків. Д. О. Мироненко розглянув історію створення серії біобібліографічних покажчиків «Видатні зодчі України», яка готується фахівцями ДНАББ ім. В. Г. Заболотного; визначив роль серії в біографічних дослідженнях визначних українських зодчих; виклав основні принципи підготовки біобібліографічних покажчиків (зокрема, видання серії мають усталену структуру, доповнюються зручним допоміжним апаратом, супроводжуються ілюстративним матеріалом з фонду бібліотеки).

У повідомленні **Філіппової Наталі Павлівни**, молодшого наукового співробітника відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ, *«Місце персональних бібліографічних покажчиків діячів медичної галузі в репертуарі української біобібліографії»* запропоновано результати статистичного аналізу, проведеного з метою визначення місця в репертуарі української бібліографії персональних бібліографічних покажчиків діячів вітчизняної медицини, представлених у базі даних «Джерела української біографістики» УНБА. Під час дослідження було виокремлено кілька важливих зовнішніх ознак медичних персональних бібліографічних покажчиків та проведено їх порівняльний аналіз, що дозволило простежити основні тенденції і визначити перспективи розвитку біобібліографічної діяльності у медичній галузі.

У доповіді кандидата історичних наук, молодшого наукового співробітника відділу пресознавства НБУВ **Гайдая Валентина Вікторовича** *«Висвітлення діяльності західноукраїнських громадських організацій та їх діячів у польській періодиці 1920–1930-х років»* здійснено огляд польської періодики міжвоєнного часу, що засвідчив наявність на її шпальтах інформації щодо висвітлення окремих віх політичного, громадського та культурного життя українців, які у 1920–1930-х рр. проживали на територіях під владою Польщі (Галичина і Волинь). Розглянуто політичну, суспільну, культурну діяльність українських громадських організацій, а також їх окремих діячів. Зроблено висновок, що польська періодика є цінним джерелом в дослідженні історії Західної України зазначеного періоду.

Осіння Наталія Володимирівна, молодший науковий співробітник Інституту геотехнічної механіки імені М. С. Полякова НАН України (Дніпро), у доповіді *«Постаті вчених-геологів та гірників України XIX – початку XX ст.: історіографія питання»* подала історіографічний огляд щодо науково-бібліографічної та педагогічно-просвітницької діяльності вчених-геологів та гірників України XIX – початку XX ст., проаналізувала джерела й окреслила основні

періоди досліджень. Доповідач довела актуальність дослідження історіографії науково-бібліографічної спадщини, життєвого шляху та діяльності вчених-геологів та гірників України ХІХ – початку ХХ ст., яка обумовлена необхідністю створення найбільш повного бібліографічно-інформаційного ресурсу з питань геології та гірництва, його збереження та популяризації в мережах бібліотек.

Дякуємо всім учасникам конференції та запрошуємо до подальшої співпраці!

*Тетяна Володимирівна КОТЛЯРОВА,
молодший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

*Tetiana KOTLIAROVA,
Junior Research Fellow
of the Institute of Biographical Researches of VNLU*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АН — Академія наук
БД — база даних
ВАК — Вища атестаційна комісія
ВБУ — Всенародна бібліотека України
ВДПУ — Вінницький державний педагогічний університет
ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВУАН — Всеукраїнська академія наук
ДОУНБ — державна обласна універсальна наукова бібліотека
ДПУ — Державне політичне управління
ЕІУ — «Енциклопедія історії України»
ЕК — електронний каталог
ЕСУ — «Енциклопедія сучасної України»
ЗНТШ — «Записки Наукового товариства імені Шевченка»
ІБД НБУВ — Інститут біографічних досліджень
ІР — Інститут рукопису
КВГУ — Катеринославське вище гірниче училище
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПІ — Київський політехнічний інститут
КПП — Комуністична партія Польщі
КПУ — Комуністична партія України
ЛКСМУ — Ленінська комуністична спілка молоді України
МВС — Міністерство внутрішніх справ
МОЗ — Міністерство охорони здоров'я
МОН — Міністерство освіти і науки
НАН — Національна академія наук.
НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова — Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НДКБ — Науково-дослідна кафедра бібліотекознавства та бібліографії
НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ
НТБ НГУ — Науково-технічна бібліотека Національного гірничого університету
НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
ОУНБ — обласна універсальна наукова бібліотека
ПОВ — Польська організація військова
РАН — Російська академія наук
РКП(б) — Російська комуністична партія (більшовиків)

РФ — Російська Федерація
СВУ — Союз визволення України
СРСР — Союз радянських соціалістичних республік
ТАРС — Телеграфне агентство Радянського Союзу.
УАН — Українська академія наук
УБА — Українська бібліотечна асоціація
УВАН — Українська вільна академія наук
УЗХУ — «Ученые записки Харьковского университета»
УІЖ — «Український історичний журнал»
УКС — Український католицький союз
УНІК — Український науково-дослідний інститут книгознавства
УНР — Українська Народна Республіка
УНС — Український національний союз
УПЦ — Українська православна церква
УРСР — Українська радянська соціалістична республіка
УСДРП — Українська соціал-демократична робітничка партія
УЦР — Українська Центральна Рада.
ХНУ імені В. Н. Каразіна — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ЦВК — Центральний виконавчий комітет
ЦДАВО України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦК — Центральний комітет
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека

ДО УВАГИ АВТОРІВ

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:
01601, МСП, Київ-33, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУВ.

Контактний телефон: (0-44) 288-13-84

e-mail: ibd@nbuv.gov.ua

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, археографічні дослідження, звіти про роботу фахових наукових зібрань, науково-інформаційні матеріали, рецензії, пошанування до ювілеїв, некрологи.

1.3. Мови видання — українська, англійська, польська, російська.

1.4. До редакції подається:

– **в обов'язковому порядку** рекомендація до друку відповідної наукової установи та дві рецензії науковців (одна з них — від доктора наук);

– відредагований текст статті у форматі редактора MS Word (розмір аркуша — А4; гарнітура — Times New Roman (CYR); кегль — 14; відстань між рядками — 1,5; поля: ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см, верхнє — 2 см, нижнє — 2 см) та два примірники роздруку з неї;

– ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо), придатний для копіювання, який має супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) із зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція тощо) та його місця знаходження.

2. Обов'язкові складові наукової публікації

Відповідно до загальних вимог до наукової публікації (Постанова Президії ВАК України від 15.01.2003 р., 7-05/01) остання має містити такі обов'язкові елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із актуальними науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних досліджень, у яких розглядається дана проблема з наступним чітким означенням невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунту-

ванням отриманих наукових результатів;

- висновки дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку;
- список літератури;
- резюме (обов'язково — мовою оригіналу, українською та англійською мовами; за бажанням також — російською, польською);
- ключові слова (до семи).

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність і розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті: основний текст — не більше 12 сторінок, із урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотацій, резюме, списку літератури — до 18 сторінок; обсяг рецензій і повідомлень — до 5 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до друку лише після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК — зліва над назвою статті;
- прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) мовою статті (повністю), вчений ступінь і посада, назва установи, у якій виконано дослідження, назва міста;
- повна поштова адреса (за міжнародним стандартом), телефон та e-mail для співпраці з авторами;
- назва статті (повинна точно відображати зміст дослідження, бути короткою, в межах 9 повнозначних слів, містити більшість ключових слів);
- ключові слова (не більше семи);
- текст статті;
- список джерел;
- резюме (Abstract), яке містить назву статті, прізвище та ініціали автора (для англ. варіанта — прізвище та ім'я повністю), учений ступінь і посаду, назву установи, де виконане дослідження, текст резюме (виклад основних положень і висновків статті, одержані результати), ключові слова. Обсяг резюме, призначеного для опублікування у міжнародних базах реферативної наукової інформації, має обсяг до 250 слів (не більше 1500 знаків).

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне та технічне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до чинного Правопису, зокрема за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити, надавши наприкінці статті перелік відповідних скорочень.

4.3. При першому згадуванні у тексті обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів наукових праць у історіографічному огляді) наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по батькові, роки народження та смерті).

4.4. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їх сучасне написання.

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді виноска унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела та літературу подаються у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. Інформація про конкретні сторінки чи аркуші подається через кому ([4, с. 4–7]), а перелік джерел — через крапку з комою чи коротке тире ([4; 8; 24], [6–12]).

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» (Київ : Держстандарт України, 2007). Нині його можна оформити відповідно до вимог ВАК України автоматично.

Автоматичний оформлювач бібліографічного опису:

<http://vak.in.ua/>

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються за абеткою.

5.4. Блок REFERENCES наводиться після списку використаних джерел із метою активного включення публікацій в обіг наукової інформації та їх коректного індексування наукометричними систе-

мами. Задля цього поряд із повторенням позицій списку джерел, наведених латиницею, подається список кириличних джерел у транслітерованому вигляді. Цитати мають бути оформлені за міжнародними стандартами.

5.4.1. Транслітерація здійснюється залежно від мови оригіналу відповідно до Постанови кабінету Міністрів України № 55 від 27 січня 2010 р. «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) та вимог наказу ФМС Росії від 3 лютого 2010 р. № 26 (для російської мови).

5.4.2. Список джерел оформлюється відповідно до міжнародного стандарту APA (American Psychological Association Style).

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи остаточний варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхилити рукописи, якщо вони не відповідають вимогам чи проблематиці збірника, або переносити їх в інший випуск, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, відхилені редакційною колегією, авторам не повертаються та не рецензуються.

Оформлення блоку REFERENCES

1. Структура бібліографічного посилання на кириличні джерела в References:

- ПІБ авторів (транслітерація);
- транслітерована назва публікації; за наявності в оригінальній публікації — переклад назви англійською мовою в квадратних дужках [];
- транслітерована назва джерела або її переклад в квадратних дужках, якщо існує офіційна назва англійською мовою [];
- вихідні дані англійською мовою.

2. Зразки оформлення цитувань за стандартом APA

Стаття у часопису:

ПІБ автора транслітерується. Назва статті транслітерується, за наявності в оригіналі – також наводиться англійською в квадратних дужках. Назва журналу наводиться (за наявності) в англійському варіанті або транслітерується. Транслітеровані назви статті й журналу виділяються курсивом. У часопису, що має нумеровані томи й випуски, вказуються номер тому і номер випуску.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva statti* [Title of article]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 4(1), 121–135. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva statti* [Title of article]. *Bibliotechnyi visnyk*, (5), 124–127. [in Ukrainian].

Книжка:

ПІБ автора, назва книги та назва видавництва транслітеруються. Вихідні дані — місце видання, том, частина, сторінки тощо — подаються у перекладі англійською мовою. За наявності в оригіналі — назва книги наводиться також в перекладі англійською.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva knigi* [Title of book]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva roboty* [Subtitle]. In *Nazva knigi* [Title of book] (Vol. 10, pp. 33–44). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Дисертація, автореферат дисертації:

Назва дисертації перекладається. Обов'язково вказується: PhD dissertation, Extended abstract of PhD dissertation, Master's thesis. Наводиться або правильний офіційний переклад назви установи, або транслітерація її назви.

ВАЖЛИВО: краще посилатися на повний текст дисертації, а не на автореферат.

Описи можна перевірити у каталогах дисертацій:

<http://diss.rsl.ru/> та <http://search.proquest.com/>.

До прикладу:

Author, A. (2015). *Title of dissertation. PhD dissertation (Social Communication)*. Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Title of dissertation. Extended abstract of PhD dissertation (Social Communication)*. Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv. [in Ukrainian].

Тези доповідей, матеріали конференцій:

Тези доповідей — *Abstracts of Papers*.

Матеріали (труди) конференцій — *Proceedings of the Conference Name*.

Матеріали 3 міжнар. конференції / симпозиуму / з'їзду... — *Proceedings of the 3rd International Conference / Symposium / Congress...*

До прикладу:

Author, A. (2015). *Nazva tez* [Title of article]. *Abstracts of Papers. Conference Name*. Kyiv, June 1–3. 2015. (pp. 29–42). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Author, A. (2015). *Nazva tez* [Title of article]. In *Title of book* (якщо є): *Proceedings of the Conference*, Kyiv, June 1–3. 2015. (pp. 29–42). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Наукове видання

Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Випуск 16

Collection of scientific papers is dedicated to theoretical and methodical principles of biographical science of our country as a separate special historical discipline, historical experience, modern problems, tendencies and perspectives of development of Ukrainian and global biography study and bio-bibliography, issues of forming electronic bio-bibliographical resources, covering life and creative development of prominent men of Ukrainian science, art and culture.

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

Відповідальний за випуск: Н. П. Марченко
Редактор-перекладач: Т. В. Герасімова
Оригінал-макет: Д. Л. Сичов

Підписано до друку 14.09.2018 р.
Формат 60x84x16. Умовн. друк. арк. 20,0. Обл.-вид.арк. 19,88
Наклад 200. Зам. № 15.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.